

MANNEN

VAN

BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSCHETSEN EN PORTRETEN,

BIJENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

HAARLEM,

H. D. TJEENK WILLINK,

1887.

I N H O U D.

CD. BUSKEN HUET, door Dr. A. G. van Hamel	Blz. 1
FRANZ LISZT, door D. F. Scheurleer	» 69
BJÖRNSTJERNE BJÖRNSEN, door C. Honigh	» 109
MARCO MINGHETTI, door Dr. E. D. Pijzel	» 141
HENRIK IBSEN, door J. H. Rössing	» 177
C. H. SPURGEON, door Dr. A. W. Bronsveld	» 212
VORST BISMARCK NA DE VESTIGING AAN HET DUITSCHE KEIZERRIJK, door Dr. E. D. Pijzel	» 239
Dr. PETER JOSEPH VON CORNELIUS, door Dr. J. A. Alberdingk Thijm	» 285
MICHAEL NIKEPHOROWITCH KATKOFF, door Dr. E. D. Pijzel	» 333

BUSKEN HUET

CONRAD BUSKEN HUET.

Toen Conrad Busken Huet, een Hagenaar van geboorte, oud-leerling van het gymnasium der hofstad, oud-student der Leidsche Hoogeschool en oud-hospitant der theologische faculteiten te Lausanne en te Genève, den 6den April 1851 zijn intreerede uitsprak als predikant bij de Waalsch-Hervormde gemeente te Haarlem, — toen zette hij eenvoudig eene traditie voort die sinds 1685, en zeker nog eenige jaren langer, bijna onafgebroken in zijne familie bestaan had. Alleen zijn vader, ook Conrad Busken geheeten, had eene onkerkelijke, zuiver nederlandsche staatsbetrekking bekleed, die van Rijksbetaalmeester in de provincie Zuid-Holland. Maar de grootvaders van vaders en van moederszijde, Samuel Théodore Huet en Pierre Daniel Huet, waren waalsch predikant geweest, de eerste te Vlissingen en te Brielle, de tweede te Harderwijk, Haarlem en Amsterdam. De vader dezer beide broeders, Daniel Théodore Huet geheeten, had dezelfde betrekking vervuld, altijd in dienst van het zelfde kerkgenootschap, te Vlissingen en te Utrecht. Diens vader, Théodore François Huet, was eveneens waalsch predikant geweest, te 's Gravenhage en te Amsterdam; en deze Théodore François was de zoon van Gédéon Huet, den oudsten

bekenden stamvader van het geslacht, een uit Frankrijk gevluchte »Ministre de la Religion prétendue Réformée," die, na eenigen tijd met zijn gezin in Zwitserland en in den Paltz te hebben rondgezworven, als »pasteur réfugié" opgenomen was in het kader van de leeraren der waalsche kerken in Nederland, en die als zoodanig van 1689 tot 1728 predikantsdiensten te 's Gravenhage en vooral te Dordrecht vervuld had.

Men wist dus in die familie wat het zeggen wilde »het Woord Gods en het Evangelie van Christus" te prediken, en dit te doen in de fransche taal. Was het wonder dat 's Rijks betaalmester te 's Gravenhage, ook al had hij zelf, bij groote uitzondering, een andere loopbaan gekozen, den veelbelovenden zoon die hem den 28sten December 1826 geboren was liet opleiden voor dezelfde betrekking, die meer dan anderhalve eeuw lang, als een erfelijk familieambt, door de meest begaafde leden van zijn geslacht zoo uitnemend was waargenomen?

Toen dezelfde Conrad Busken Huet, oud-medearbeider aan de *Oprechte Haarlemsche Courant*, oud-redacteur van *de Gids*, oud-redacteur van *de Javabode*, eigenaar en hoofdredacteur van het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indië*, in het voorjaar van 1876 Batavia verliet om zich voorgoed in Frankrijks hoofdstad te vestigen, — toen keerde hij eenvoudig terug tot het land zijner vaderen en sloot hij zich aan bij eene natie wier bloed, bijna onvermengd, in zijne aderen vloeide. In het tijdsverloop tusschen 1685 en 1826 had slechts éénmaal een der leden van zijn geslacht eene hollandsche vrouw gehuwd. Het was Conrad's grootvader, Samuel Théodore, die de dochter van den Vlissingchen apotheker Busken, Jacoba Adriana, naar het altaar — altijd toch het altaar der waalsche kerk — geleid had.

De tweede zoon van dit echtpaar, de betaalmeeester Conrad Busken Huet, haastte zich echter de fransche lijn weer te vervolgen door een huwelijk te sluiten met zijne volle nicht Théodore Esther Huet. Behalve dien éénen naam van Busken is er in de geslachtslijst van Conrad's voorouders geen enkele hollandsche naam te vinden. De echtgenooten van al de andere vaders en voorvaders waren van zuiver fransche afkomst. De vrouw van den réfugié Gédéon Huet was natuurlijk eene fransche, Anne Lenfant. Hun zoon Théodore François was gehuwd met Claude Suzanne Louis; de wederhelft van Daniel Théodore, Conrad's overgrootvader van vaders en moeders zijde, Esther Joly, was de dochter van Pierre Joly en Esther du Croy; terwijl Conrad's grootmoeder van moeders zijde ook een franschen naam, dien van L'Ange, in de familie had gebracht.

Dus op één na allen Waalsch-Hervormde predikanten, op ééne na allen fransche mannen en vrouwen, — ziedaar de eerwaardige en merkwaardige familierij, die zich in het jaar 1685 opent, en aan wier uiteinde wij Conrad Busken Huet aantreffen.

Het eerste dier beide elementen, de geest van den waalschen predikant, heeft slechts korten tijd het gemoed van dezen erfgenaam der gewijde familietraditie beheerscht. Het is steeds kleiner geworden in omvang en invloed, en heeft ten slotte niet veel meer bij hem overgelaten dan eene eigenaardige beschaafde deftigheid in zijne manieren en eene groote mate van tolerantie tegenover godsdienst en kerk. Maar het andere element, de liefde voor het land zijner vaders, heeft zich altijd sterker bij Busken Huet doen gevoelen; zijne sympathie voor den franschen geest en het parijsche leven is voortdurend toegenomen. Ook indien Nederland niet ten einde toe verzuimd had eene eervolle wetenschappelijke of letterkundige betrekking aan dezen uitgewekene aan te bieden, ik

betwijfel toch zeer of Huet, in de laatste vijf jaren van zijn leven, er toe had kunnen besluiten om zijne stille werkplaats in het woelige Parijs tegen een leerstoel aan een onzer universiteiten in te ruilen; het zou al een leerstoel hebben moeten zijn die buitengewone aantrekkelijkheid voor hem bezat, iets in den trant van dat professoraat voor »Kunstgeschiedenis en aesthetiek”, van welks stichting een oogenblik sprake is geweest bij de behandeling der begroting van 1888, doch dat toen door de Kamer verdaagd is geworden. Als indisch journalist en nederlandsch letterkundige te Parijs gevestigd, genoot Huet eene vrijheid van beweging, die hem zeker in eene onzer geleerde provinciesteden niet in die mate zou zijn ten deel gevallen: Door naar het-Rapenburg, of zelfs door naar de Keizersgracht te verhuizen, zou hij bovendien afstand hebben moeten doen van eene omgeving waarvan hij, vrees ik, destijds het gemis onmogelijk meer zou hebben kunnen verdragen.

Zoo was het dan zeer natuurlijk dat Busken Huet, toen hij zijn eenigen zoon zich veelbelovend zag ontwikkelen, er niet dan met een glimlach aan denken kon dat deze Huet, — ook al legde het knaapje in Indië een buitengewone voorliefde aan den dag voor den Bijbel en voor Jacob Cats, — op zijne beurt een kansel beklimmen zou. Maar even natuurlijk was het dat hij, toen de knaap een jongeling geworden was, voor dezen nieuwen Gédéon de volle rechten van den Franschman terugvorderde, die de eerste Gédéon had prijsgegeven. Eene naturalisatie was hier overbodig. Toen de authentieke afschriften der noodige familiestukken aan een der maires van Parijs ter inzage waren aangeboden, verklaarde deze eenvoudig, dat Gédéon Busken Huet, afstamming in de rechte lijn van een eertijds verdreven landgenoot, voortaan als Franschman zou beschouwd en behandeld worden en al de rechten van een Franschman genieten zou.

Met voldoening wees Busken Huet den bevrienden bezoeker,

aan den eenen kant, op het facsimile van het oude perkamenten blad, waarop koning Louis en zijn minister Colbert eigenhandig het verlov hadden onderteekend, aan Gédéon Huet den 13den Juni 1685 verleend, om met vrouw en kind naar Heidelberg te verhuizen, — en, aan den anderen kant, op de erkenning, door de Fransche Republiek, van zijn zoon Gédéon, oud-leerling van de École des Chartes, archiviste-paléographe, werkzaam op de Nationale Bibliotheek te Parijs, als Franschman en burger van dit gemeenebest.

Uit welk gedeelte van Frankrijk de naar Nederland verhuisde familie Huet afkomstig is, valt niet meer uit te maken. De verdreven Gédéon Huet was predikant te Blet, in het oude Bourbonnais, thans meestal Bled geschreven, een dorpje in het Département du Cher. Maar het is niet waarschijnlijk dat hij uit diezelfde landstreek afkomstig was. Busken Huet meende wel eens dat zijne familie verwant was aan die van den bisschop Pierre Daniel Huet, van Avranches, een der beroemdheden uit de geschiedenis van de Fransche kerk en de Fransche letterkunde der 17de eeuw. Hij was zelfs geneigd te onderstellen dat deze betrekking van bloedverwantschap er toe had bijgedragen om aan zijn voorzaat zoo gemakkelijk vrijen aftocht naar Duitschland te verzekeren. Maar hij moest toegeven dat dit alles verre van bewezen was. Wel is het merkwaardig dat de ouders van den bisschop van Avranches, — die Gédéon's tijdgenoot was, daar hij van 1630 tot 1721 leefde — oorspronkelijk protestantsch waren en eerst op lateren leeftijd, uit volle overtuiging, tot het Katholicisme zijn overgegaan. Maar ook zonder de voorspraak van invloedrijke personen verkregen de predikanten destijds gemakkelijk verlov om door verhuizing naar het buitenland de geloofsvervolgving te ontgaan. Bovendien was de naam Huet, die tegenwoordig in alle deelen van Frankrijk wordt aangetroffen, er zeker reeds in de 17de eeuw genoegzaam verbreid. Niets bewijst dat de voornamen van den bisschop, Pierre Daniel,

die later in de nederlandsche familie Huet worden teruggevonden, langs den rechtstreekschen weg van de mannelijke lijn daarin zijn overgebracht; zij worden ook in vrouwelijke lijnen aangetroffen, en kunnen trouwens het peetgeschenk zijn geweest van een vriend der familie.

Naar den vorm van den naam te oordeelen behoort het geslacht Huet in Noord-Frankrijk thuis. Want *Huet* heeft al den schijn van een verkleinvorm van *Hue*, den ouden eersten naamval van *Huon*, het Germaansche *Hugo*, naar de klankwetten der langue d'oïl gevormd. Is deze afleiding juist, dan is het niet onaardig dat de naam van Nederlands grootsten prozaschrijver uit de 19de eeuw nagenoeg overeenkomt met den hollandschen naam van *Huygens*.

Mag men nu uit de ontleding van dit merkwaardig geslachtsregister afleiden, dat Conrad Busken Huet eigenlijk een Franschman was, in Nederland verdwaald, en daardoor in Nederland niet altijd begrepen, die eigenlijk te Parijs en onder Parijzenaars thuis behoorde, en wiens geest dientengevolge te vlug, te levendig, te scherp en te ondeugend was om aan de meeste Nederlanders, ook al bleef niemand achter waar het de bewondering gold van zijn talent, in alle opzichten te behagen?

Ik heb menigmaal dit karakter van »Franschman» hooren aanvoeren, door Huet's vrienden om sommige zijner uitvallen te verontschuldigen en enkele eigenaardigheden van zijn stijl te verklaren, door zijne tegenstanders om hun afkeurend oordeel over zijn persoon of zijn schrijftrant kortelijk te formuleeren. Maar noch het karakter, noch het talent van Huet laten zich door eene zoo korte en oppervlakkige karakteristiek omschrijven. Wat is trouwens »een Franschman»? Ook in de geschiedenis van Frankrijk gelijkt de eene eeuw niet op de andere; in dat groote land bestaat er een geweldig onderscheid tusschen den Provençaal, den El-

zasser en den Normandiër, bovenal tusschen deze drie en den Parijzenaar. Niets is zonderling dan aan den afstameling eener Huguenoten-familie uit de 17de eeuw, wiens geslacht zich op nederlandschen bodem heeft vermenigvuldigd, wiens vader, wiens grootvader, wiens overgrootvader in Nederland zijn opgevoed, met Nederlanders hebben omgegaan, nederlandsche zeden hebben aangenomen, — de eigenaardigheden toe te schrijven, hetzij dan bij wijze van hulde, hetzij bij wijze van aanklacht, waardoor een redacteur van den *Gil-Blas* of den *Figaro* zich tegenwoordig onderscheidt. Toen professor Quack Busken Huet voor het eerst te Haarlem leerde kennen, maakte hij op dezen den indruk van »een jonge Franschman” te zijn. Te Parijs, waarheen Huet zich trouwens eerst op lateren leeftijd verplaatste, maakte hij dóór zijn uiterlijk dien indruk niet. Indien Huet zich aangetrokken gevoeld had tot de protestantsche kringen der hoofdstad van Frankrijk, — doch, al had hij er enkele vrienden, zijne denkbeelden noch zijne neigingen dreven hem daarheen, — daar zou men hem misschien voor een landgenoot hebben aangezien, ofschoon eerder nog voor een franschen Zwitser: het fransche bloed dat in hem stroomde was het onverbasterd bloed van den Huguenoot en den Réfugié. Ook in zijn manieren vertoonde hij weinig overeenkomst met den parijschcn journalist, of zelfs met den franschen geleerde. In zijn geheele optreden lag een ernst, eene deftigheid in den goeden zin van het woord, eene bescheidenheid, een eenvoud, die men bij de Parijzenaars, zelfs bij de Franschen in het algemeen, niet, althans niet in die mate en in die verhouding aantreft. In groote kringen hield hij zich te veel op den achtergrond om te kunnen schitteren; het ernstige gesprek viel meer in zijn aard dan de vluchtige causerie; hij was het meest zichzelf, ook voor zijne vrienden, wanneer men hem aantrof in zijn eigen woning, waar hij, tegelijk met de gulheid en hoffelijkheid van den

omgang, eenige dier huiselijke deugden kon openbaren die tot de beminlijkste zijden van zijn karakter behoorden. En ook dan wanneer hij zijn smaakvol ingerichten salon openstelde voor landgenoot, Parijzenaar en vreemdeling, wanneer hij eene dier »soirées" gaf die zelfs in de parijsche bladen vermeld werden, en waar genoegens van allerlei aard de gasten bezig hielden tot laat in den nacht, ook dan was er in de bedaardheid van dezen vriendelijken gastheer iets dat aan hollandsche koelbloedigheid, in de buitengewone gulheid van het onthaal iets dat aan indische gastvrijheid deed denken, meer dan aan parijsche weelde of franschen slag.

Busken Huet bezat zeker eenige van de beste eigenschappen van den nederlandschen volksaard. En hij dacht er zelf het minst van allen aan om die eigenschappen niet te waardeeren of om hun nederlandsch karakter te loochenen. Hij wist trouwens wat hij aan Nederland dankte. Niet voor niet had hij de beste jaren van zijn leven in het moederland en in de koloniën doorgebracht, beider lucht ingeademd, met beider bewoners omgegaan en naar beider eigenaardige levenswijze zich met groote gemakkelijkheid geschikt. Was ook niet zijn stijl gevormd in de school der groote nederlandsche meesters, die hij reeds vroeg tot het geliefkoosde voorwerp zijner studie gekozen had? Hoe groot de invloed moge zijn dien zoowel de fransche klassieken als de meesters der moderne fransche kritiek op zijn stijl hebben uitgeoefend, nederlandsch is die stijl gebleven.

En waarom zou Huet zich geschaamd hebben over de nederlandsche eigenaardigheden van zijn persoon, van zijne opvattingen, van zijn schrijfrant? Hij wist immers dat het nederlandsch element in zijne familie gebracht was door eene vrouw van veel geest en van groote kennis, door eene vriendin, bijna eene mededingster, van Betje Wolff. Wie weet hoeveel Busken Huet, voor de veelzijdige talenten waarmede hij heeft geschitterd, voor het fijne vernuft dat zich in elken

volzin laat speuren, te danken heeft gehad aan die Jacoba Adriana Busken, die reeds op haar veertiende jaar een latijnschen prijs verwierf op het gymnasium te Vlissingen, over wier geest en talent Betje Wolff zoo gaarne uitweidde, en die aan haren grooten kleinzoon twee namen, haar geslachtsnaam en den voornaam van haren vader heeft overgedragen?

Maar het zou ijdel werk zijn te zoeken naar de eigenlijke bron waaruit het vernuft en de groote gaven van denker en schrijver, van criticus en journalist, van smaakvol kunstkenner en onnavolgbaar stylist gevloeid zijn, die aan Conrad Busken Huet voor altijd een der hoogste eereplaatsen verzekeren onder de Nederlandsche letterkundigen onzer eeuw. Bewijst niet de scherpe geest en het fijne talent waardoor vele andere leden der familie Huet zich onderscheiden, ook zonder dat zij eene Jacoba Busken tot moeder of grootmoeder gehad hebben, dat dit geslacht op eigen bodem deze vruchten voortreffelijk weet te kweeken? Had niet de stamvader van het geslacht, Gédéon Huet, van den Academischen Senaat der universiteit te Marburg een latijnsch getuigschrift ontvangen, waarin hij bijzonder werd aanbevolen »om de vroomheid van zijn gemoed, de welsprekendheid van zijn mond, de bescheidenheid en zedigheit van zijn gedrag?» Was hij ook niet in Nederland gunstig bekend geweest als talentvol woordvoerder der verdraagzaamheid, in dagen toen, zelfs in het kringetje der waalsche gemeenten, kerkelijkheid en dogmatisme den boventoon voerden? Van kerksche deftigheid had deze eenvoudige en luimige predikant een afkeer; de intriges van zijn Rotterdamschen ambtgenoot Jurieu wist hij door zijne openhartigheid te verijdelen; en toen zijn zoon zijn eerste »voorstel» uitsprak, riep hij den debuteerenden redenaar, midden in de preek, luide toe: »Un peu plus haut, mon ami!» Is niet die zoon, Théodore François, beroemd geweest als kerkelijk redenaar, zoodat hij zelfs eene beroeping naar Berlijn heeft ontvangen, en ligt niet in de vriendschap-

pelijke betrekking waarin hij met Lord Chesterfield heeft gestaan, het bewijs opgesloten, dat bijzonder geestige mannen zijn omgang op prijs stelden? Heeft niet zijn zoon Daniel Théodore zeer grooten naam gehad als latinist, zelfs als latijnsch dichter, en heeft het publiek niet verbaasd gestaan over den geboren Hagenaar, die in het fransch preekte nadat hij het plan van zijn preek in het latijn had opgeschreven? En al was deze man een kleingeestig en droog godgeleerde, zonder veel gloed en fantasie, evenals zijn grootvader Gédéon, wie weet welke geestelijke erfenis ook hij heeft overgedragen aan den achterkleinzoon, die boven zijne vadersen dit heeft voorgehad, dat hij de enge muren van het kleine kerkje heeft kunnen wegruimen, dat hij op alle theologie de meest vrije kritiek heeft kunnen uitoefenen, dat het gansche gebied der letteren, de gansche wereld der kunst, zelfs de dorre heide der politiek zich hebben opengesteld voor zijn altijd onderzoekenden, altijd schiftenden, en zoo gaarne ook spottenden geest.

Had de leerling van het Haagsch gymnasium zich reeds doen kennen als een vluggen, degelijken werker en een prettigen, vroolijken speelmakker, aan de Leidsche Hoogenschool, waarheen hij in 1844 met vele zijner vrienden vertrok, openbaarde Conrad Busken Huet op ieder gebied die »kranigheid" die voor den student het kort begrip bevat van alle echte studentenmanieren en alle studentikoze gevoelens. Aan het »leegloopen in dubbelen zin", dat hij later aan sommige leerlingen der Letterkundige Faculteiten in gemoede meende te mogen aanbevelen, dacht hij zelf destijds allerminst. Wel vond hij gedurende zijne propaedeutische studiën niet veel gelegenheid om zich voor zijne leermeesters te entusiasmeeren. Maar toen hij den drempel der theologische faculteit overschreden had, kon zijne hartstochtelijke jongelingsnatuur zich voor goed

laten opwinden door de energieke persoonlijkheid, de verblindende theologie en het wegslepend onderwijs van Johannes Henricus Scholten, den genialen heraut der moderne theologie in Nederland. Dat zijne »kranigheid" door de jolige »kroeghelden" evenzeer als door de studeerende studenten erkend en op prijs gesteld werd, bewees zijne benoeming tot Ab-actis van het Collegium Supremum, terwijl de letterkundige gaven waarmee hij reeds in disputen en rederijkersgezelschappen gelegenheid had gevonden te schitteren, hem tevens aanwezen als lid der redactie van den studenten-almanak.

De studenten-litteratuur, als wier klassieke vertegenwoordigers Huet in lateren tijd alleen Van Lennep, den schrijver der *Akademische idyllen*, Klikspaan, den teekenaar der *Studententypen*, en Piet Paaltjens, den geheimzinnigen dichter der *Snikken en Grimlachjes*, wilde laten gelden, heeft Huet slechts ter loops onder hare beoefenaars geteld. Hij verrijkte drie achtereenvolgende jaargangen van den studenten-almanak met vijf novellistische bijdragen, die, ofschoon geen enkele naamletter den schrijver aanduidde, zijn naam in de studentenwereld reeds dadelijk vestigden als dien van een aardigen verteller en buitengewoon begaafd stylist, en die, naar het oordeel van Dr. Jan ten Brink,¹ reeds toen een schrijver van den eersten rang verrieden. Huet's geleerde biograaf spreekt alleen van bijdragen in proza. Maar Dr. Burgersdijk deelde ons onlangs, bij een bezoek, eenige strofen mede uit een gedicht van den student Busken Huet, dat ook in een dier almanakken moet gestaan hebben, en dat in de verbazingwekkende memorie van den genialen Shakespeare-vertolker, — ook een van Huet's vroegere tijdgenooten en kennissen — eene blijvende plaats heeft gevonden. Toch, al moge Huet destijds een enkele maal den vleugelslag gevoeld hebben van

¹ Onze hedendaagsche letterkundigen, met bijschriften van Dr. Jan ten Brink: Conrad Busken Huet. Amsterdam 1886.

eene dier jongens-Muzen, die elken gezonden knaap met wat vuur in zijn blik en wat humor in zijn hart al zeer licht tot haar gunsteling kiezen, reeds in zijne studentenjaren scheen hij te erkennen wat ik hem later eens hoorde zeggen: »er zijn verzemakers en prozafabrikanten; ik behoor tot de laatste." Hij voegde er toen bij: »er zijn sprekers en schrijvers; ik ben schrijver."

Dit laatste getuigenis echter zou Busken Huet, indien hij het al ooit voor juist en volledig heeft willen laten doorgaan, destijds nog niet hebben afgelegd. Integendeel, opgeleid om als kanselredenaar op te treden, naar het voorbeeld zijner voorvaderen, had hij, door een verblijf van eenige maanden te Lausanne en te Genève en door preekoefeningen in een paar dorpjes van Waadtland, de gave verworven om zich van de taal zijner vaderen zoo te bedienen dat zijne welsprekendheid zich in het fransch even goed thuis gevoelde als in het nederlandsch. En toen hij weldra, niet alleen nu en dan de geletterde en geleerde leden der waalsche gemeente te Utrecht, maar geregeld de aristocratische bezoekers van het nette waalsche kerkje te Haarlem door zijne toespraken bezighield en boeide, bleek het dat zijn welluidend en krachtig orgaan, de ernst zijner houding, de rythmische beweging zijner zuiver afgeronde fransche volzinnen ook dezen Huet eene schoone toekomst beloofden in den patriarchalen kring der waalsche predikanten, waarvan hij destijds de Benjamin was.

Men twijfelde er toen nog niet aan of deze Benjamin wel de echte zoon mocht heeten der geliefde Rachel, het kind der rechterhand. Maar nu en dan liet zich toch vermoeden dat hij de vreemde huisgoden niet had weggedaan, die zijne moeder heimelijk in de woning van den braven patriarch had weten binnen te loodsen. Het bleek bij sommige gelegenheden dat de geest van oppositie die den ouden Gédéon Huet soms lastige oogenblikken had bezorgd in zijn omgang met de

zuilenapostelen der waalsche gemeenten uit vroeger dagen, in dezen afstammeling met dubbele kracht herleefd was. Tevens werd het hoe langer zoo duidelijker dat er bij dit overgeërfd element van oppositie een element van ketterij gekomen was, waaraan de oude heer Gédéon, in weerwil van de verdachtmaking zijner tegenstanders, zich altijd onschuldig had geweten, doch dat, te Leiden behoedzaam en in eene gepaste dosis den jongen theoloog ingegeven, al spoedig in al zijne aderen was doorgedrongen. Benjamin begon spoedig de allures te krijgen van een »enfant terrible».

Busken Huet is altijd eene zekere achting blijven gevoelen voor de betrekking van waalsch predikant: een klein kerkje, een goede toon, eene fijne taal, een kring van beschaafde toehoorders en leerlingen, — in dien vorm kon het kerkelijk leven hem langer blijven toelachen dan in dien der groote drommen, saamgepakt onder de gewelven der Sint Bavo's kerk, waar, in spijt der overweldigende tonen van een wereldberoemd orgel, het kerkgezag hem in de ooren klonk als »het geloei van runderen en het geblaas van schapen» uit Samuel's tijd. Zelfs te Parijs ontmoedigde hem later nog wel eens de gedachte dat hij, rondzwerfend over de aarde en zijne talloze pennevruchten om zich heen strooiend, een minder kalme, en misschien een minder overvloedige bron van geestelijk leven en hoogere beschaving had doen vloeien dan het waalsche kerkje te Haarlem, dat er, na meer dan twintig jaren, nog altijd stond, en waar nog iederen Zondag voor een beschaafd gehoor gebeden en gepredikt werd. Maar reeds in de eerste jaren van zijn predikambt moesten de oudere collega's somtijds de wenkbrauwen fronsen, wanneer, op de gezellige waalsche Reunies, met hare deftige vergaderingen en hare fijne dineetjes, de jonge wildzang wel eens doorsloeg. Men glimlachte wanneer hij, in een rapport over het examen van een armen candidat-boursier, aldus zijne conclusie opmaakte: »Ce jeune homme n'est pas un génie,

mais il y a en lui l'étoffe d'un pasteur wallon". De glimlach week voor een uitdrukking van ergernis, wanneer Busken Huet in de vergadering voorstelde om het lezen der tien geboden vóór de godsdienstoefening af te schaffen en daarbij een paar vluchtige parodieën leverde op de vereering van hippopotamussen en nachtuilen, door het tweede gebod veroordeeld, en waaraan hij zich en zijne gemeenteleden onschuldig wist. Er werd wel eens gemeesmuild van »allures mondaines", wanneer uit Haarlem geruchten overwoeien omtrent zekere vrijheden die de jonge predikant zich in zijn toilet en zijne genoegens veroorloofde, en waarvan hij op de Reunies zelve, midden in den achtbaren kring, zich niet altijd wist te onthouden. Toch heeft men in het corps der waalsche predikanten ook dezen Huet altijd zeer op prijs gesteld. En dit niet alleen in dien kring van jongeren, waarvan de talentvolle Franschman Albert Réville reeds spoedig de toongever was geworden, doch ook onder de oudere heeren, die, bij al hunne gemoedelijkheid en rechtzinnigheid, smaak hadden voor geest en vernuft. Moest er bij sommige gelegenheden eene bijzondere examen-commissie benoemd worden, Busken Huet was bijna altijd zeker dat hem het lidmaatschap daarvan niet ontgaan zou. Nog levendig herinner ik mij den dag waarop ik, vóór vijf-en-twintig jaren, als sollicitant voor een der waalsche studie-beurzen, overweldigd door zooveel deftigheid en zooveel fransch, bevend voor de commissie trad, welke door Réville gepresideerd werd, en waar Busken Huet mij over Plato's Protagoras examineerde.

Doch men vreesde minder Huet's onkerkelijkheid — met een Hugenoet als Réville tot medestander en vriend viel daarvoor destijds ook nog niet te vreezen — dan zijne ketterij. Want meer nog dan prediker was hij godgeleerde, vol geestdrift voor eene studie die hij op Scholten's colleges had liefgekregen. Nauwelijks was uit Zürich en uit Tübingen, uit

Leiden en uit Straatsburg de wind der moderne theologie begonnen te waaien, of Busken Huet liet die frissche koelte door zijn wilde haren spelen en zette, zooveel de stuurlieden zulks maar veroorloofden, de zeilen op van zijn kerkelijk scheepje. Het zeer kalm geschreven boek van Eduard Reuss over *De Geschiedenis der christelijke godgeleerdheid gedurende het Apostolisch Tijdvak* werd door hem in 1858 uit het fransch vertaald; er verschenen in de *Godgeleerde Bijdragen* kleine studiën van zijne hand over enkele bijbelsche geschriften, en in Colani's *Revue de Théologie* opstellen over Scholten's *Leer der Hervormde kerk*. Maar toen hij zich volkomen verdiept had in de kritische werken van Baur en de Tübingers, vatte hij een grootscher voornemen op. Hij wilde de resultaten dier geniale kritiek van het Nieuwe Testament onder de oogen ook van andere dan godgeleerde Nederlanders brengen, of, beter nog, openlijk, voor het groot publiek, al de vraagstukken behandelen die men te Leiden liever nog voor eerst besloten hield binnen de wanden der school.

Die dagen harer jeugd zijn voor de moderne richting in Nederland een gelukkige tijd geweest. Met onvervaard zelfvertrouwen, in de vaste overtuiging dat haar de toekomst behoorde, brak zij juichend de steenen af van het oude gebouw, dat zij, naar de eischen der wetenschap en naar de behoeften des gemoeds, als een echt paleis voor den »redelijken godsdienst'', als een woonstede voor alle vromen, ook voor de scherpzinnigste en de geleerdste, beloofde te zullen herbouwen. Zij wierp zich met jeugdige opgewondenheid in den theologischen strijd, vast verzekerd dat zij niet alleen het veld, maar ook het geloof zou behouden. Wij, jongeren, hebben onze studiën aangevangen in een tijd toen die eerste geestdrift reeds merklijk bekoeld was, toen de nederlandsche moderne theologie, niet aan hare wetenschappelijke waarde, maar aan haar kerkvormend vermogen reeds nu en dan begon te twijfelen, toen de kritiek zich reeds de vraag stelde,

of met dat opheffen van alle sluiers die de oude godenbeelden bedekten, met dat wegvagen van alle wolken waarin de christelijke Olympus wegschoot, de heilige berg niet zou ophouden een voorwerp van aanbidding te zijn, en de godstern niet haren geheimzinnigen klank zou verliezen. Maar destijds leefde men nog in de blijde dagen der jeugd; de oogen waren immers opengegaan, het gezicht was scherper geworden, de frissche wind der vrije wetenschap woei om de slapen; wie zou hier hebben durven spreken van droomen, van nevelbeelden, van hersenschimmen?

Het was trouwens eene uitgelezen bende, een keur van fijne, scherpzinnige, dichterlijke geesten, een echte »état major'', die zich schaarde om den Leidschen generaal. Uit de waalsche kerken traden Réville, Pierson, Nolst Trenité en anderen tegelijk met Busken Huet aanstonds tot de beweging toe; zelfs schaarden zij zich spoedig aan de uiterste linkerzijde. Uit andere kerkgenootschappen behoorden Tiele, Van Gorkom, Rauwenhoff, Herderschee, Van Bell, om enkelen te noemen, bovenal ook de gevierde jonge dichter De Génestet, tot den strijdvaardigen en opgewekten kring.

Huet was er de man voor om het publiek, of liever, zooals men gaarne zeide, »de gemeente'', deelgenoot te maken van de ontdekkingen der godgeleerden, en om onder de ontwikkelde leeken den triomf der nieuwe richting voor te bereiden, hij, de stoutmoedige, de geestige bij uitnemendheid, hij, die niet alleen de duitsche godgeleerden bestudeerde, maar die ook zijn Voltaire gelezen had, en die over de fransche kritiek der 18de eeuw niet zoo minachtend oordeelde als onder de eenzijdige leerlingen der duitsche professoren gebruikelijk was. Zoo ondernam hij sinds 1857 de uitgave der zoo bekende, destijds beruchte *Brieven over den Bijbel*, die in een oogwenk alle kritische vraagstukken betreffende Oud en Nieuw Testament in de stille huiskamer der »beschaafde christenen'', zelfs in de boudoirs der jonge

dames deden doordringen. Waarschijnlijk had Huet op zijne catechisatiën de ervaring opgedaan, dat jonge meisjes niet tot de minst belangstellende, en vooral niet tot de minst intelligente leerlingen van een jong, knap en vriendelijk predikant behooren. Daarbij maakte hij destijds druk zijn hof aan de begaafde Anne Dorothée van der Tholl, die zich later zulk een trouwe, moedige echtgenoot van Huet be-toond heeft, en met wie hij, toen zij samen als novellisten optraden, zulk een aardige letterkundige »lune de miel” zou doorbrengen. Geen der beide gelieven was er de persoon naar om de theologische twistvragen van den dag buiten den kring der onderwerpen te sluiten waarover in den ma-schijn of voor het venster in de Sint-Janstraat gekeuveld werd. En zoo moest het Busken Huet zeer natuurlijk voor-komen, dat de »Vragen en antwoorden”, wier uitwisseling in briefvorm hij tot voertuig zijner populair-theologische studiën over den Bijbel gekozen had, uit de pen vloeiden van een jong meisje en van Reinoud, haren broeder. Eerst toen er in den »Leonard” van den jongen Hofstede de Groot een orthodoxe minnaar voor Machteld was opgedaagd, en toen De Génestet, in een zijner luimigste verzen (*Machteld en Leonard*) verklaard had dat de »lieve deren” wel »een Leidsch professor waard” was, — heeft Huet moeten toegeven dat de personen wel wat heel romantisch gekozen waren voor het onderwerp.

Groot was de ontsteltenis die door de *Brieven over den Bijbel* in alle kringen van heele en halve geloovigen teweeg gebracht werd. Ik was destijds nog een schooljongen en woonde te ver van het centrum der beweging om den weerslag der ergernis sterk te kunnen gevoelen. Maar nog zie ik den schrik op het gelaat van sommige gemeenteleden mijns vaders, die kennis hadden durven nemen van dezen wilden aanval op Bijbel en christendom, nog hoor ik het fluisteren der stemmen, wanneer dit onderwerp werd aangeroerd, nóg zie ik

de geheimzinnige wijze waarop men elkaar de laatst verschenen aflevering van het werk vertoonde. Busken Huet was destijds tegelijk de Strauss en de Voltaire van Nederland.

Niet al zijne moderne vrienden waren even ingenomen met de *Brieven over den Bijbel*. Sommigen achtten de uitgave »ontijdig»; anderen oordeelden den vorm minder gepast of enkele opmerkingen misplaatst; en al bleef men het kamp betrekken aan de zijde van Achilles' tent, men liet den al te voortvarenden held meestentijds alléén de slagen afwenden die van alle zijden op hem neervielen. Huet bleef onvervaard op zijn post, ook op zijn post van predikant der waalsche gemeente te Haarlem, en huwde rustig, den 13den October 1859, met het meisje zijner keuze.

Het lag geheel in den geest van de moderne theologen dier dagen om duidelijk te doen uitkomen, wat zij ook allen in gemoede geloofden, dat het afbrekend werk der kritiek slechts eene voorbijgaande operatie was, niets dan een middel om godsdienst en christendom tot hooger en bloei te brengen. »Stichten», — en de Génestet zou zoo uitnemend zeggen wat »stichten» beteekende — was het einddoel van hun revolutionnair streven. Zij verzuimden zelden eene gelegenheid om dit gemoedelijk karakter der beweging te doen uitkomen, en gaven daarom naast de godgeleerde strijdschriften gaarne eene plaats aan stichtelijke lectuur. Ook Busken Huet, van wien men dit niet zoo dadelijk zou verwacht hebben, liet zich door hetzelfde denkbeeld leiden, toen hij de hoofdredactie op zich nam van een stichtelijk tijdschrift, dat nog vóór de *Brieven over den Bijbel*, onder den voor moderne christenen wel wat geaffecteerden titel *La seule chose nécessaire*, in 1856 en 1857 te Haarlem verscheen, en waarvan de bijdragen, alle in het fransch geschreven, door enkele waalsche, en verder door zwitsersche en fransche predikanten werden geleverd.

Intusschen, — »één ding is noodig!» mocht ook bij hem van den kansel klinken, hij wist van deze oude bijbelspreuk eene

verklaring te geven waardoor de ontwikkeling van geen enkel element der moderne geestelijke beschaving, de ontplooiing van geen enkele der buitengewone gaven die hem waren toebedeeld, werd uitgesloten.

Nadat de student-novellist, die ditmaal den »nom de plume» van *Thrasylulus* aannam, de eerste voortbrengselen zijner dichtende Muze nog eens weer, met wijziging van een enkelen titel en met bijvoeging van een zestal nieuwe verhalen, had bijeengebracht en als *Groen en Rijk* aan het publiek had aangeboden (1854), kwamen losse bladen uit Fanny Fern's spreukenschat en nieuwe schetsen en verhalen, die Huet in 1858 onder zijn eigen naam deed verschijnen, aan het publiek de verzekering geven, zoo het die nog behoefde, dat deze waalsche predikant een voortreffelijk nederlandsch schrijver was; deze jeugdige godgeleerde wist zijne fantasie nog in andere beeldengalerijen rond te voeren dan in die der christelijke oudheid, waar een Paulus met twee aangezichten nu eens zijn medeapostelen broederlijk scheen toe te lachen, dan weer met nauw ingehouden toorn zijne fiere onafhankelijkheid plaatste tegenover de anathema's hunner joodsche rechtzinnigheid. Busken Huet liet eenvoudiger gestalten herleven in zijne verhalen: herinneringen uit de ouderlijke woning, als Gitje, de naaister zijner moeder, Nathaniël Kip, den oppasser uit zijne studentenjaren, Dokter George en zoovele anderen, wier silhouet hij van pastorale huisbezoeken en beleefdheidsvisites had meegebracht, en die hij, van den godgeleerden arbeid zich verpozend, op zijn stil studeervertrek zoo onovertroffen wist uit te werken.

Maar reeds zag men, onder de engelen en Muzen die dezen talentvollen jongen man tot haren gunsteling wilden kiezen, er eene naar voren dringen die door Emile Montégut, als de tiende Muze, onder Apollo's bescherming is geplaatst, doch die nu en dan meer verwant schijnt aan schalksche kobolden en ondeugende duiveltjes, — de Muze der letterkundige kritiek.

Het was eene imposante patrouille geweest die, onder aanvoering van Bakhuizen van den Brink, de wacht had gehouden op den nederlandschen Parnassus en de ronde had gedaan in den nederlandschen letterhof, om de halfvolwassen poëtjés bij de ooren te trekken en de baldadige of onnoozele bloemenbedervers met een flinke kastijding naar huis te zenden. Zij had echter sints geruimen tijd hare winterkwartieren betrokken en scheen in een langen winterslaap verzonken. *De Gids*, die den weg had willen banen voor een nationale letterkunde van zuiver allooi en smaakvolle bewerking, had zich, vermoeid of ontmoedigd, nedergezet aan den weg en liet bijna alle zondagsruiters ongehinderd passeeren. De *Spectator* vermaakte zich met aardigheden en gaf meestal humor voor kritiek. Toch begreep hij dat er nog wel naar iets anders mocht worden rondgekeken, toen Busken Huet zich onder den naam van »Louis de Montalte" — Pascal's bekenden pseudoniem — als volontair bij hem aanmeldde. Potgieter gevoelde de oude roeping herleven in zijn gemoed, toen hij den jongen medewerker van nabij leerde kennen die met studiën over *Stichtelijke lectuur* (in 1859 afzonderlijk uitgegeven) in *De Gids* gedebuteerd had. Hij zag het dezen puntigen schrijver aan, dat de uniform van het oude legertje hem uitnemend kleeden zou. Zwaard en stok konden weer voor den dag gehaald worden, wanneer het gelukken mocht dezen held voor goed aan het tijdschrift te verbinden.

Doch niet meer als predikant zou Busken Huet plaats nemen in de waardige rij der Gidsmannen. Toen hij in 1862 officieel in de redactie van dit tijdschrift werd opgenomen, had hij zijn ambt bij de waalsche gemeente te Haarlem, in Januari van datzelfde jaar, reeds nedergelegd en had hij reeds, als medewerker voor buitenlandsch nieuws, zijn plaats ingenomen in de deftige, hoogst fatsoenlijke werkplaats der *Opregte Haarlemsche Courant*.

Zijne vrienden hadden sinds geruimen tijd dien stap zien aankomen. En niet alleen de Haarlemsche vrienden, geletterd en geleerd maar toch alle meer of min wereldsch, met wie Busken Huet aldaar een Debating-club had opgericht, met wie hij een Nederlandschen »Courrier du Dimanche», *Het Zondagsblad*, had opgezet, met wie hij vroeger, vóór zijn huwelijk, aan de table d'hôte het dagelijksch diner had gebruikt of in de Societeit »Trouw moet blijken» nog wel eens een partij billard ging spelen. Maar ook de theologische en kerkelijke vrienden hadden zich niet lang kunnen ontveinzen dat deze »moderne predikant», met zijne uiterst kritische opvatting van de instellingen en gebruiken der Nederlandsche Hervormde kerk, zich al te zeer belemmerd zou gaan gevoelen door de eischen van zijn ambt om er zich met de noodige opgewektheid en lenigheid in te blijven voegen. Wel had men uit het Leidsche hoofdkwartier en ook uit andere bevriende posten beproefd de gemoedsbezwaren van den uitnemenden krijgsmakker op te heffen. Maar, ofschoon overwegingen van stoffelijken aard er niet weinig toe moesten bijdragen om hem lang te doen aarzelen en de kansen der nieuwe toekomst nauwkeurig te doen wegen, — Huet begreep spoedig dat hij een besluit stond te nemen dat hem, hoe het ook verder in de wereld loopen mocht, en al kostte het hem nu ook heete tranen, nooit zou berouwen. Misschien zou hij elders, te Leiden, te Rotterdam, nog eens beproefd hebben, door het wijzigen van enkele vormen, de banden die hem het meest knelden wat losser te maken. Maar in de kleine aristocratische gemeente van Haarlem, wier leden, hoezeer ook de talenten en den omgang van hunnen »pasteur» waardeerd, zich pijnlijk voelden aangedaan door ketterijen waarop de prediking van Huet's waardigen en gemoedelijken voorganger hen allerminst had voorbereid, — was heengaan de eenig mogelijke oplossing.

Busken Huet nam afscheid van de waalsche kerken den

13den Januari 1862. Het waren leden en opzieners zijner vroegere gemeente, de heeren Enschedé, die hem aanstonds uitnoodigden deel te willen uitmaken van de redactie van hun blad. Zij bewezen daarmede Huet, echtgenoot en sinds Mei 1860 vader, op het oogenblik zelf een belangrijken dienst, terwijl zij de letterkundige waarde van hun courant door den arbeid van zulk een medewerker niet weinig verhoogden. Huet deed daarbij eene niet onbelangrijke concessie. Hij verbond zich om de vermaarde politieke neutraliteit van den *Haarlemmer* steeds te zullen ontzien en, met ter zijde stelling van zijne eigene inzichten, enkel en alleen op te treden als de »opregte» weergalm der meening van anderen. Daar hij, in den aanvang althans, alleen de buitenlandsche politiek voor zijne rekening had genomen, kon de concessie hem toch niet al te zwaar vallen. Hij, de halve Franschman, de fijne en smaakvolle journalist, moest er een eigenaardig genoeg in vinden om de politieke denkbeelden van het *Journal des Débats* en *L'Opinion Nationale*, zelfs die van *L'Univers* of *La Gazette de France*, in onberispelijk nederlandsch aan de destijds zoo talrijke lezers der *Opregte Haarlemsche* voor te zetten. Zelfs kon hij den lust niet weerstaan om enkele der merkwaardigste voorbrengselen van de parijsche pers in natura op te disschen, en het bundeltje *Causeries parisiennes*, in 1863 verschenen, leverde het bewijs met hoeveel tact de Haarlemsche dagbladschrijver het werk zijner confrères wist te beoordeelen en te schiften. Busken Huet heeft altijd eene vriendelijke herinnering bewaard aan het blad waarin hij als journalist gedebuteerd heeft en aan zijne patronen van dien tijd. Later, na zijne vestiging te Parijs, heeft hij nog gedurende eenige jaren, van 1877 tot Juli 1882, wekelijks een parijschen brief aan het oude dagblad toegezonden.

Het denkbeeld om ook na zijn ontslag te Haarlem te blijven wonen, had voor Huet niets onaangenaams. Mevrouw Huet had er hare familie, en hij zelf, — behalve het gezin van

zijn oom Charles Daniel, waar hij veel en gaarne kwam, en waar hij den goedhartigen, vernuftigen scepticus, Josué l'Ange, zag opgroeien tot theologiae doctor, — tal zijner beste vrienden. Bovendien leverden de bekoorlijke omstreken dezer rustige voorstad van Amsterdam een gezonde lucht op voor zijn zoontje, dat met veel zorg moest worden opgekweekt. Huet zocht afleiding voor den eentonigen arbeid op het redactie-bureau der *Haarlemsche* in het samenstellen zijner Gidsartikelen, vooral van die reeks »Kronieken en kritieken» die, tot buitengewone voldoening zijner mederedacteuren en tot groote vreugde der bewonderende Gidslezers, maandelijks uit zijne pen vloeiden, en bovendien — want met den waalschen predikant was nog niet de prediker verdwenen — in het houden van godsdienstige toespraken voor een hem trouw gebleven troepje kerkelijke en onkerkelijke toehoorders in de Haarlemsche concertzaal. Reeds had hij vroeger, in 1861, een bundel *Kanselredenen* uitgegeven, die als modellen, van hollandschen stijl niet alleen, maar ook van praktische behandeling der oude bijbelteksten, met recht alom werden geprezen. Wij gebruikten destijds de *Kanselredenen* op de homiletische oefeningen aan de Godgeleerde Faculteit der Groninger Hoogeschool, die door den kalmen, gemoedelijken professor Muurling geleid werden. En al klonken zij wel wat vreemd, hetzij in den mond der theologische studenten uit de Groninger Ommelanden, hetzij op de lippen van den zachtzinnigen hoogleeraar, zij misten zelfs daar hunne uitwerking niet. Wel werden wij gewaarschuwd tegen de eigenaardigheid van dezen kanselredenaar om eerst de satire, bijna de parodie van een bijbeltekst te leveren, voordat hij er de diepe waarheid van in het licht stelde — »zoo schenden baldadige knapen de vleugels der kapellen,» zei Huet zelf er van, — maar verder werd ook te Groningen aan onze bewondering de vrije teugel gelaten.

Eenmaal, in het voorjaar van 1862, heb ik Busken Huet

in de concertzaal te Haarlem hooren preeken. Het was eene godsdienstoefening in den vollen zin van het woord: gebed, orgel, psalmgezang, niets ontbrak; niets dan alleen de neus van den voorzanger, dien Réville reeds in de verte zag schemeren toen hij later met Pierson's »vrije samenkomsten» den spot dreef; de prediker zelf begon den dienst altijd met het voorlezen van een keurig vertaald fragment uit den Bijbel. Nog levendig is mij de diep-ernstige indruk bijgebleven dien ik van Huet's optreden in de nette concertzaal ontving. Er was in zijn voordracht iets eentonigs, iets galmends, dat bevreemden kon in den mond van een spreker uit de fransche school, doch dat het welluidende nederlandsch slechts te voller en te plechtiger deed klinken. Zijn stijl was te fijn afgewerkt, te vloeiend om oratorisch te kunnen heeten; Huet toonde zich ook hier bovenal schrijver. Hij improviseerde niet gaarne. Zijne uitstekende memorie deed hem zonder veel inspanning de rede teruggeven die hij den vorigen dag, buitengewoon vlug, in een net handschrift vol afkortingen, in zuivere taal op het papier had geworpen. Maar welk een schat van verrassende denkbeelden! Zijne schildering van de oud-christelijke wereld was even realistisch als zijne teekening van toestanden uit het dagelijksch leven. Wanneer een ander de gedachte van een bijbeltekst voldoende uitgeput waande, kwam Huet op eens voor den dag met nieuwe gezichtspunten, die als eene ontdekking den aandachtigen toehoorder verbaasden. Natuurlijk was hij te zeer modern predikant gebleven om niet eenige populaire theologie in zijne godsdienstige toespraken te mengen. Maar het waren geene banaliteiten die hij meedeelde.

Hij was er bovendien zeer sober mede. Alleen ter loops werd »Abraham's offerande» ook historisch toegelicht en werden omtrent den strijd tusschen Johannes en de synoptici een tiental vragen gesteld uit »de honderd en meer» die hier voor de hand lagen. Huet bleef meestal getrouw aan zijn beginsel: »deze onze kerk is geene school, en waar de volle

schat van de poësie des bijbels voor ons openligt, kunnen wij het proza ontberen".¹

De kalmte en de ijver waarmede Busken Huet al deze verschillende plichten — die van journalist, van publicist, van godsdienstprediker, waarbij nog in den winter die van »conférencier" kwam² — in het stille Haarlem vervulde, konden lichtelijk aan het publiek, misschien ook wel aan hemzelve, het gevoel geven, dat hij tot het einde zijner dagen zou kunnen voortgaan op deze wijze het brood te verdienen voor zijn gezin en zich nuttig te maken voor zijn land. Ik weet niet of Busken Huet reeds in die eerste jaren de gedachte bij zich heeft voelen opkomen, dat het nederlandsche volk zijne uitnemende krachten nog wel beter en eervoller kon aanwenden ten nutte van de nationale letterkunde en de wetenschap. Misschien was het toen de tijd geweest — Jonckbloet's leerstoel in de nederlandsche letterkunde was juist vacant geworden — om Huet eene betrekking aan te bieden, die hij zeker spoedig, op zijne gewone geniale wijze, tot een professoraat van beteekenis zou hebben weten te verheffen, en waar hij, door zijne krachten tijdig te concentreeren, tot den bloei der vaderlandsche letteren zeker niet minder, en tot de wetenschappelijke behandeling van hare geschiedenis vast meer zou hebben bijgedragen dan thans het geval is geweest. Ik verbeeld mij dat Huet — welken naam zijn professoraat mocht gedragen hebben en welke vakken hem, naar neder-

¹ Een uitnemend opstel over Huet's optreden in de Haarlemsche concertzaal verscheen kort geleden in *Los en Vast*, van de hand van A. de L.

² Busken Huet heeft in den winter van 1860, 61 en 62 te Haarlem, te Amsterdam en te Utrecht eene reeks voordrachten gehouden, waaraan hijz elf den titel heeft gegeven »Bijdragen tot de geschiedenis der nederlandsche letterkunde van den jongsten tijd". Deze opstellen zijn nooit door hem uitgegeven, maar hij heeft er nu en dan uit geput, onder anderen in zijn strijd met Dr. J. Van Vloten over de Van Harens. Zijn zoon zal er waarschijnlijk toe besluiten het schoone handschrift dat deze voorlezingen bevat, bijna de eenige »œuvres posthumes" van zijn vader, onder diens werken te laten opnemen.

landschen trant, officieel mochten zijn opgedragen, — van zijn leerstoel iets zou gemaakt hebben in den geest van dat onderwijs in vergelijkende moderne letterkunde dat Marc Monnier aan de Hoogeschool te Genève zoo schitterend heeft ingewijd en op zoo degelijken grondslag heeft gevestigd. Of Busken Huet zijne leerlingen gevormd zou hebben tot hetgeen men in Duitschland »Neuphilologen” noemt, mag betwijfeld worden. Hij was te zeer gewoon de geschiedenis der vreemde talen alleen van hare letterkundige zijde te bezien. De wetenschappelijke studie dier talen zou, ook al was Huet destijds hoogleeraar geworden, in Nederland niet vroeger gevestigd zijn geworden dan thans geschied is. Daartoe was het noodig een school te doorloopen die aan de duitsche universiteiten ter nauwer nood gesticht was geworden en waarvoor Huet, totdat de romanistische studiën van zijn zoon hem met deze wetenschappelijke methode nader hebben bekend gemaakt, maar eene zeer matige belangstelling heeft gekoesterd. Voor eigenlijke »travaux d'érudition” had deze geboren stylist en vulgarisator misschien niet den noodigen smaak. Wellicht ook heeft het hem daartoe alleen aan den noodigen tijd ontbroken. Als jong predikant had hij een afschrift gereed gemaakt van de oudste nederlandsche vertaling der *Imitatio Christi*, met het doel om van dien tekst eene kritische uitgave te bezorgen. Doch dit werk heeft hij, jammer genoeg, nooit kunnen voltooien.

Ik weet niet of reeds in de jaren 1863 en 64 iemand, zelfs onder Huet's vrienden, zelfs in zijn naaste omgeving, er aan gedacht heeft dezen talentvollen werker op de eene of andere wijze aan eene nederlandsche universiteit of aan een der nederlandsche kunstmusea te verbinden. Het denkbeeld van nieuwe leerstoelen, gesticht niet voor examenvakken, maar ten behoeve van een verdienstelijk vertegenwoordiger van een of anderen belangrijken tak van studie, dit denkbeeld, dat zelfs heden nog zooveel moeite heeft om

in de universitaire wereld, en bovenal om in de wetgevende vergadering van ons land door te dringen, — was destijds aan allen even vreemd. Bovendien, Busken Huet was de eerste moderne predikant die om gewetensbezwaren zijn ontslag nam uit den kerkelijken dienst. Men wist nog niet goed wat met dergelijke mannen gedaan moest worden, voor welken arbeid zij bruikbaar waren, voor welke betrekking zij met fatsoen konden worden aanbevolen. Journalist en Nutslezer, — de publieke opinie van die dagen onderstelde niet dat hunne eierzucht veel hooger reiken kon of ook reiken mocht. Aan een universitaire kathedoor of aan een zetel in de Tweede Kamer dacht nog niemand in vollen ernst. Daarbij kwam, dat zelfs onder Huet's kerkelijke vrienden velen nog steeds geneigd waren iets moedwilligs en onnoodigs te zien in de daad van zijn ontslag. Zelfs Pierson had nog pas een Groningsch professoraat in de wijsbegeerte van de hand gewezen om te Rotterdam in dienst der kerk te blijven. Eduard Jorissen, die toch ook daarna zou heengaan, sprak in zijn *Vlucht of volharding?* met weinig sympathie over het ontslag van den eersten »vluchteling”. En al overdreef Huet zelf, toen hij den toestand van een afgestreden modern predikant met dien van een gepasporteerd onderofficier vergeleek, al was hij nog niet »verbannen naar de buitensingels der maatschappij”, het viel niet te ontkennen dat zijne positie een karakter van isolement had gekregen waardoor het steeds moeilijker werd dezen voortreffelijken scherpschutter anders dan als »franc tireur”, — sommigen spraken zelfs van »vrijbouter” — voor eigen rekening aan den algemeenen strijd te laten deelnemen.

Dit isolement zou nog grooter worden.

Reeds had Huet, ontmoedigd door de verslapping van veler belangstelling, en gevoelend dat dit toch eigenlijk noch zijn

weg noch de weg der toekomst was, de samenkomsten in het conserthuis opgeheven en den 31sten Mei 1864, met eene *Afscheidsrede*, zijn laatste woord als godsdienstprediker gesproken. Aan de *Haarlemsche Courant* gaf hij zijn handenarbeid, aan de *Gids* wijdde hij zich met hoofd en hart beide. Vooral in dezen laatsten kring, waar hij zijn »franc parler» had en waar hoogst begaafde mannen zijne medestanders en zijne vrienden waren, gevoelde hij zich thuis. Onbekommerd om de ergebnis die nu en dan zijne kritieken wekten, glimlachend over de kleinzeerigheid van sommige slachtoffers, die hij wat hardhandig op hun plaats zette, ging hij voort, in verbond vooral met Potgieter, het pionniers-werk te verrichten dat hij als zijne roeping beschouwde. De bijl van den sapeur scheen hem hier een even onmisbaar instrument als de staf van den gids.

Maar in den loop der maand Januari 1865 nam de ergernis grooter proporties aan, en het kwam tot eene uitbarsting. Men begon de alarmklok te luiden onder het groot publiek, en men trok met te meer zelfvertrouwen en te meer verontwaardiging aan het zware koord, toen het bleek dat ook in den engeren kring der Gidsvrienden scherpe woorden werden gewisseld, dat ook daar ander klokgebengel dan dat der vreedzame Damiaatjes vernomen werd. Huet had in het eerste nummer van zijn tijdschrift twee opstellen geplaatst, het eene onder zijn eigen naam, het andere onder den pseudoniem »Een abonné van het Bijblad», die onverhoeds als twee geweldige steenen des aanstoots onder het publiek waren gevallen. Iedereen struikelde er over: de liberale partij in en buiten de Kamer zoo goed als de hofkringen; de militairen, met den Haarlemschen dragonderkolonel aan het hoofd, zoo goed als de burgers; de orthodoxen evenzeer als de moderneren, en de redacteuren van den *Gids*, op één na, niet minder dan de dichters en de novellisten van *Aurora*.

Over dit laatste jaarboekje had Huet een scherpe executie

gehouden, en hij had Neerlands beminde Koningin en hare hofdames, in een der vertrekken van het koninklijk paleis, en terwijl de borduurnaald op- en nederging, met die executie belast. Meesmuilde de redactie van dien letterkundigen almanak over de geweldige kritiek die haar getroffen had, de vorstin scheen niet minder vergramd over de rol die haar zoo vrijpostig was opgedragen. Hoeveel geestige opmerkingen de schrijver zijne koningin en hare dames ook in den mond had gelegd, met hoeveel talent hij elk der leden van den vrouwelijken hofkring ook had laten spreken, men vond algemeen het spelletje onbetamelijk. Er komt in *Een avond aan het hof* eene keurige beschrijving voor van Tubingen, de kleine wurtembergsche universiteitsstad, waar Huet zelf kort geleden, tot het ondergaan eener heelkundige operatie, vertoefd had, en die hij zoo betooverend weet voor te stellen als zeker noch een Tubingsch godgeleerde, noch een philologisch student haar ooit aanschouwd heeft. Maar zelfs deze beschrijving, die Huet uit zijn eigen zakboekje had genomen om haar aan de wurtembergsche prinses in eigendom af te staan, kon den auteur het familiere van zijn inval, de grofheid van enkele, inderdaad smakelooze uitdrukkingen, en het badinage over de bewondering van een der hofdames voor het portret van den heer Elliot Boswell niet doen vergeven.

Toen Huet later in den parijschen *Figaro* de vermakelijke tooneeltjes las waarin de geestige Albert Millaud den president der fransche republiek en »Madame Grévy'', of ook wel den Graaf van Parijs en zijn intendant, als eerste komieke rollen laat optreden, heeft hij zich zeker zijn *Avond aan het hof* nog wel eens herinnerd. Misschien heeft hij toen, ziende dat het fransche volk zonder eenige ergernis met het Hoofd van den Staat en zijne omgeving laat sollen, zich verbaasd afgevraagd of de Nederlanders zoo »collet-monté'' zijn dat zij uitroepen: »Ne touchez pas à la reine!'' ook wanneer een geestig schrijver de hand der vorstin enkel even

aanraakt om den waaier waarachter zij haar gelaat verbergt, door een paar beschreven bladen uit zijne portefeuille te vervangen. Maar die verbazing zou toch van al te groote naïveteit getuigd hebben. Wat is in een groot land één enkel, zij het dan ook een veelgelezen, partijblad, vergeleken met »de gids» van alle geletterden en beschaafden in een deftig hoekje als Nederland? Voor de kritiek zelve was het jammer dat niet alleen de ergernis, maar ook de aandacht van het publiek ten volle nederkwam op den vorm dien de luimige criticus voor zijn opstel had gekozen. De heeren van *Aurora* kwamen er op die wijze bijzonder genadig af. Zij meenden zelfs uit de verontwaardiging van het publiek te mogen afleiden, dat Nederland's Koningin zich nooit zoo afkeurend zou hebben uitgelaten over het fraai ingebonden werkje dat zij aan Hare Majesteit hadden opgedragen, en dat zij op hunne »dichterlijke muildieren» nog wel wat konden blijven draven in het circus van hun jaarboekje.

Maar ergerlijker nog dan *Een avond aan het hof* scheen het andere opstel: *De Tweede Kamer en de staatsbegroting voor 1865*. Wel was het artikel niet door een eigennaam onderteevend. Maar, ook al ware deze Simon Petrus niet »door zijne sprake openbaar geworden», men fluisterde in den kring der Gidsredactie al te luide van »verrassing» en »verraad», dan dat de naam van den schuldige een ogenblik geheim kon blijven.

Er scheen inderdaad een »schuldige» te zijn. Maar welke was Huet's zonde geweest? Eenvoudig deze, dat hij, in plaats van zich tot de hem opgedragen »Kroniek en kritiek» te bepalen, het gereserveerde jachtveld der politiek betreden had? — Doch had de »abonné van het Bijblad», toen hij deze vlijmende kritiek van »den tegenwoordigen staat der parlementaire welsprekendheid in Nederland» opzette, niet uitdrukkelijk verzekerd: »wij handelen over litteratuur, niet over politiek?» — Of nam men hem kwalijk dat hij,

aan het einde van zijn artikel, toch den lust niet had kunnen weerstaan om even af te wijken van zijn letterkundig program? dat hij over »doorzicht en karakter» was gaan handelen, om langs dien weg het democratisch karakter van den nederlandschen staat en het beginsel der volkssouvereiniteit ter sprake te brengen, om den heer Van Zuylen te beduiden dat de minachtende wijze waarop deze het woord »democratie» had gebezigd, »eedbreuk en grondwetschennis» mocht heeten, om den voorzitter der Kamer te verwijten dat hij dien afgevaardigde niet tot de orde had geroepen, om den minister Thorbecke te herinneren dat hij zelf en zijne collega's, mitsgaders de geheele Volksvertegenwoordiging, niet regeeren zouden zoo het beginsel der volkssouvereiniteit niet in Nederland had getriomfeerd, om den grooten premier toe te roepen: »Democratie, volkssouvereiniteit! Kleeft er smaadheid aan die woorden? Zoo wees een man en draag die smaadheid!», en om eindelijk ook den Koning te herinneren dat hij »Koning was bij de gratie Gods in geen anderen zin dan waarin ook 's Konings kleedermaker aan de goddelijke genade het aanzijn dankt?» — Doch was die laatste volzin wel iets meer dan eene reminiscentie uit de colleges van prof. Scholten, een stukje religieus getint determinisme? En waren die andere geïncrimineerde frases iets anders dan het protest van een openhartig kiezer, of beter, niet-kiezer, tegen de vreesachtigheid en de zelfmisleiding die in de officiële kringen van het liberalisme werden aangetroffen?

Het viel zeker te betreuren dat Busken Huet, die voorzichtigheid en omzichtigheid nooit tot de elementen zijner praktische zedeleer heeft gerekend, aan zijne snijdende en verdiende kritiek van de parlementaire welsprekendheid der nederlandsche Kamer van Afgevaardigden, dit postscriptum over politiek doorzicht en politieken moed heeft toegevoegd. Want zoo werd ook hier de aandacht van het hoofdonderwerp afgeleid, en het kon heeten dat de schrijver, die zich met

eenig »*éclat*» van den gewonen aanhang der liberale partij had afgescheiden, alleen uit minachting over die politieke partij hare parlementaire welsprekendheid en die van enkele harer tegenstanders zoo duchtig had gehavend. En toch, hoe verdiend waren de geeselingen die hier zijn toegebracht! Bij het herlezen van Huet's artikel vraagt men zich af of er inderdaad op zulk een toon, met zulk een woordenkeusen en in zulk een stijl in het nederlandsch parlement gesproken is? Zeker lag het buiten de Gidsmanieren, misschien wel buiten de letterkundige manieren in het algemeen, om te spreken van »den gomelastieken scepter» van den voorzitter, om de rede van den heer Kien »een bedsermoen» te noemen, die van Thorhecke »eene geniale kakographie», en den humor van den heer Van Nierop gelijk te stellen met »den humor van een clown uit het paardenspel». Maar toch ware het beter geweest zich onder de roede te krommen die zooveel verdiende slagen uitdeelde, dan de bestraffing onrechtvaardig te noemen omdat de beul, bij het toedienen der slagen, wel eens gevloekt had.

Men zag niet genoeg in dat hier de vertoornde Nederlander aan het woord was, die bloosde bij de gedachte, dat de parlementaire redevoeringen zijner landgenooten onder de oogen zouden komen van engelsche journalisten, misschien zelfs van die groote redenaars der oppositiepartij van het Wetgevend lichaam in Frankrijk, aan wie een der nederlandsche afgevaardigden nog gemeend had de les te mogen lezen!

»O gulden dagen van Quinctiliaan», riep Huet wanhopig uit, »toen welsprekendheid een deugd geacht werd, waar zijt gij gebleven?» Hij verblijdde er zich later over dat die dagen ook in Nederland, zij het dan met verguldsel van eenigen minderen glans, zijn teruggekomen. En zeker danken wij het ook aan de tuchtroede van dezen criticus dat het, twintig jaren nadat hij de beide beruchte artikelen schreef, even onmogelijk is eene *Aurora* als die van 1865 aan Nederlands

koningin op te dragen als om in het nederlandsch parlement te spreken gelijk er destijds gesproken werd.

Intusschen, Huet had zich met verscheidene zijner vrienden gebrouilleerd en hij heette gebroken te hebben met de liberale partij. Vrijwillig trad hij met Potgieter, die hem was blijven steunen, uit de Gidsredactie; »de burgerlijke beleefdheid gebod dit uittreden», zooals hij zelf later schreef.

Doch zoo de beleefdheid hier den vorm aangaf waarin de scheiding voltrokken werd, de scheiding zelve was de onherroepelijke eisch van verhoudingen aan welke, na het gebeurde, niets meer te veranderen viel. Het was gebleken dat Busken Huet ook op het gebied der letterkundige kritiek zijn volle kracht alleen ontplooiën kon wanneer hij gansch en al zich zelf mocht zijn, en dat hij dit alleen wezen kon door op eigen hand de wapenen te hanteeren en zich om vriend noch vijand te bekreunen. De krachtige en moedige gids verliet het »Führerverein» waarbij hij zich had aangesloten, om zijn eigen banen te gaan bewandelen; zijne officiële insigniën legde hij neder, doch de arendsveder waarmee hij zich getooid had wuifde slechts te hooger van zijn hoed.

Voorloopig echter vluchtte hij eenvoudig »met zijn boekjes in zijn hoekje». Dit hoekje was nog een korten tijd het huisje in de Zijlstraat, dat hij reeds sinds eenige jaren des zomers met een vriendelijk optrekje in Haarlem's omstreken, aan den ingang der Kleverlaan, verwisselde. Maar weldra werd het, zomer en winter, het Bloemendaalsche buitentje »Sorghvliet», door Potgieter zoo menigmaal en altijd zoo roerend en aantrekkelijk bezongen.

Hier heeft Huet, van 1866 tot 1868, stille, niet altijd opgewekte, niet altijd zelfs onbezorgde, maar toch gelukkige dagen doorgebracht. Trouw en plichtmatig aanvaardde hij iederen morgen denzelfden tocht naar het redactie-bureau der *Haarlemsche Courant*, en met onvermoeiden ijver wijdde hij zijne groote gaven aan het samenstellen der ontbijt-lectuur

van tallooze Nederlanders. Maar hij achtte zich ruimschoots beloond voor dien vaak eentonigen arbeid door het huiselijk geluk dat hem elken namiddag te Bloemendaal wachtte.

Bij zijn vrouw en zijn kind is Huet altijd gelukkig geweest; zelfs niet voor korten tijd kon hij deze beide geliefde wezens verlaten. Hij heeft het huwelijksleven gekend »getooid met de bekoring der huiselijkheid bij die der liefde'', en alleen in dien vorm heeft hij het kunnen begrijpen. Waar hij het te Parijs zich wel eens in eene andere gedaante zag vertoonen, was hij verbaasd, meer nog dan geërgerd. — En wanneer dan Potgieter, de trouwe vriend van den man en tegelijk de ridderlijke vriend der vrouw en de vaderlijke speelmakker van het knaapje, »een van Gods merkwaardigste schepselen in het Nederland onzer dagen'', zooals Huet zelf hem genoemd heeft, hem kwam bezoeken, dan scheen de maat der levensvreugde volgemeten, dan »kon de wereld niets aanbieden wat hem daarboven ging.''

Huet zelf heeft het leven dier jaren zoo meesterlijk beschreven in zijn boekje over Potgieter, dat door professor Quack met recht een zijner meesterwerken genoemd is. Het onnavolgbaar talent van den verteller en beschrijver, de eerbiedige dankbaarheid van den rouwdragenden vriend, de trouwhartige teederheid van den echtgenoot en vader hebben zich hier in de schoonste harmonie vereenigd om een »In Memoriam'' voort te brengen dat, als een roerend dichtstuk, den lezer medevoert in een wereld van verheffende gedachten, van ideale beelden, van rein en diep gevoel.

Slechts éénmaal — kort na de onaangenaamheden der Januari-maand van 1865 — heeft hij zijn troepje voor een korte poos alleen gelaten. Maar het was Potgieter die hem kwam overhalen om de grenzen eens over te trekken, en het was naar Florence, naar het Dantefeest, dat de reizigers hunne schreden zouden richten. Toen Huet later met vrouw en kind »van Napels naar Amsterdam'' stoomde en op dien

tocht Florence weder bezocht, herdacht hij met dankbaarheid dat eerste bezoek, elf jaren vroeger, dat hem door Potgieter zoo gul, en tot in kleinigheden zoo hoffelijk, was aangeboden, en dat hem had opgefleurd toen een weinig opwekking hem zoo uitnemend te stade kwam.

Over Potgieter's vriendschap was Huet nooit uitgepraat. Men zou zeggen dat hij er alles van verteld heeft in die »Persoonlijke herinneringen», waarin zelfs het Engelsche wagentje niet vergeten is met den »Flying Dutchman» er voor, door Potgieter aan den kleinen Gideon geschonken toen deze het koetsiersbaantje tot zijn ideaal had gekozen, door den gever zelven zoo geestig bezongen, en door de familie Huet met bijna angstige zorg op al hare reizen meegevoerd. En toch, wanneer zijn oog te Parijs op datzelfde wagentje viel, dat, als een relik geëerd, in den salon boven op een der boekenkasten stond, dan kon hij zich altijd weer verdiepen in die oude herinneringen; en het onderwerp van den dag, al was het nederlandsche politiek of hollandsche letterkunde, verdween aanstonds uit het gesprek, om plaats te maken voor het beeld van dien »metropolaan onder onze kleinstedelingen in de kunst», die Huet en zijn gezin eene genegenheid heeft toegedragen en wien Huet eene vereering gewijd heeft welke zeker in de oudheid als een gansch bijzonder type van vriendschap door legende of poëzie zouden verheerlijkt zijn.

Met de binnenlandsche politiek van den dag hield Huet zich destijds weinig, en alleen voor zich zelven, bezig. De oorlog tusschen Oostenrijk en Pruisen, en de wording van het nieuwe Duitsche Rijk schenen hem belangrijker vraagstukken toe dan de herhaalde kamerontbindingen en de motie-Keuchenius. Maar hij maakte geen geheim van zijne voldoening over het optreden van een ministerie-Heemskerk, en hij was reeds destijds vast overtuigd, dat zoo de liberale partij, »met hare onverdraagzaamheid, hare beginselloosheid,

haar spinrok-despotisme", weer aan het roer mocht komen, zij het land ten verderve voeren en wellicht bovendien nog de koloniën zoek zou maken.

Huet was een geboren anti-dogmaticus. Zoodra een denkbeeld zich voordeed als een leerstuk, zoodra het zelfs maar verkondigd werd op een toon die hem aan een kerkelijken galm deed denken, vatte hij het aan en begon hij het uit te rafelen, de stukken en pluizen om zich heen strooiend als alleen goed voor het stofblik of de voddemand. Natuurlijk meende hij dikwijls dogmatisme te vinden waar het niet aanwezig was; maar hij meende het in gemoede. Klonk de lof aan een of ander machthebber toegezwaaid — het mocht een letterkundige, een minister of een theoloog wezen — hem wat al te opgewonden in de ooren, hij meende dadelijk een »Te Deum laudamus" te hooren, en hij begon den gevierden persoon uit te kleeden en toe te takelen, meenende dat hij niets anders deed dan een valsch godenbeeld van zijn »bovennatuurlijk omhulsel" berooven. Daarom moest Van Lennep het misgelden, wiens *Klaasje Zevenster* als eene letterkundige gebeurtenis overal in den lande begroet werd, en wien hij in *Ernst of kortswijl?* vragen stelde die het publiek uiterst indiscreet noemde en waarop onze nationale romanschrijver niet zoo dadelijk had gerekend. Daarom zond hij, in April 1866, dat *Ongevraagd advies* in de wereld, dat, terwijl Pierson en Réville met elkaar aan het twisten waren over »blijven" of »gaan", over »handhaven" of »prijsgeven" der kerk, onverwachts als een bom nederviel in het kamp der moderne predikanten, destijds juist te Amsterdam vergaderd om het »Wij blijven" voor zich zelve en elkander te rechtvaardigen en de motieven die hun gemoed hun voor die vasthoudendheid aan de hand deed juister te formuleeren. Huet heeft later zelf toegegeven, dat, zoo hij al met onverbiddelijke logica het onkerkelijk karakter der moderne richting had aangetoond en de ongeschiktheid van hare zwe-

vende dogma's om tot grondslag te dienen voor »het geloof der gemeente», hij de goede bedoelingen en de oprechtheid van hare aanhangers had miskend, en Réville ten onrechte had laten optreden in eene gedaante die voor dezen oprechten modern-geloovige, veel meer Hugenoot dan Normandiër, niet paste. Réville was later vriendelijk genoeg om al die booze uitdrukkingen en ondeugende vergelijkingen »des exagérations inconscientes de sa pensée» te noemen, en hij dacht daarbij aan de eenvoudige, bijna naïeve wijze waarop Huet, na eene verwijdering van meer dan tien jaren, zich in 1880 te Parijs bij hem had aangemeld om hem een dienst te vragen, »de beste manier,» voegde Réville er bij, »om verbroken vriendschapsrelaties weer aan te knoopen.» Heeft misschien ook Potgieter, die zulk een geweldigen »afkeer had van alle liberale zelfvoldaanheid», en door wiens invloed Huet zich in die jaren, naar het oordeel van professor Quack, al te uitsluitend liet beheerschen, deel gehad aan den toon van dat *Ongevraagd advies*? Was Huet alleen gemelijk geworden door de harde woorden die Pierson had moeten hooren over een besluit dat hem, die het reeds vier jaren vroeger genomen had, de natuurlijkste zaak der wereld toescheen? Misschien gevoelde hij eenvoudig eene onweerstaanbare behoefte om de glazen in te werpen van het kerkje der modernen, door menschenhanden opgetrokken en op zwakke fundamenten gevestigd, nu dit voor velen weer een heilig huisje geworden was waartegen het vermetel scheen de handen op te heffen, en op welks gevel een Franschman het koninklijk woord had geschreven: »Nous maintiendrons!»

Onder al die aanvallen waren de politieke dogma's der liberale partij een tijdlang verschoond gebleven; de medewerker aan de *Haarlemsche Courant* had zijn handen vol met den arbeid dien de eischen des levens hem oplegden. Maar hun tijd zou komen, en ten volle komen, zoodra de courantenschrijver gelegenheid zou vinden journalist te worden.

Die gunstige gelegenheid deed zich voor toen Huet, in het laatst van 1867, uit Indië het verzoek ontving om als mede-redacteur van den *Javabode* zijn plaats te gaan innemen in het personeel der werkzame, zelfs roerige Indische dagbladpers. Gretig, met opgewektheid, nam hij dit voorstel aan. Hij zou zich in Indië in alle opzichten onafhankelijker gevoelen, onafhankelijker zoowel wat de stoffelijke voorwaarden van zijn bestaan als wat de uiting zijner denkbeelden betrof. Daarbij begon de hollandsche provinciestad, zelfs met Bloemendaal tot faubourg, hem al te eng te worden. Hij snakte naar meer ruimte. Reeds vroeger, in 1861, had hij gedacht over eene verplaatsing naar Indië. Hij had toen bij de Regeering pogingen aangewend om tot predikant in de koloniën benoemd te worden. Maar men had de voorkeur gegeven aan een minder geavanceerd theoloog. Thans was het niet meer de theoloog, maar de politicus met wien men te doen had. — Was deze dan niet te geavanceerd om met eene opdracht van een conservatieven Minister van Koloniën — eene opdracht die hem vrijen overtocht verschafte, doch die na zijne aankomst te Batavia met den minister die hem gegeven had verviel — naar Indië te gaan? Zoo vroegen velen, en zij ergerden zich over een stap dien nog onlangs een zijner vrienden als »eene onhandigheid” zocht te vergoelijken. Zij wierpen zelfs met vuil naar hem, die toch nooit anders dan met gladde steenen zijn slinger had gewapend. Anderen vroegen omgekeerd — en deze vraag kon met veel meer recht gesteld worden — is deze politicus wel geavanceerd genoeg voor den *Javabode*? — Over Huet's staatkundige denkbeelden hing bij het groot publiek — want Nederland is klein genoeg om zijn »groot publiek” over alles en allen te laten oordeelen — een sluier. Als modern, zelfs hyper-modern theoloog, als vriend of oud-vriend van van vele erkende woordvoerders der liberale partij, stond ook hij bij de meesten als »liberaal” te boek. Het Gidsarti-

kel van 1865 had slechts bij enkelen die averechtsche conclusie gewijzigd. In zijne Bloemendaalsche afzondering had Huet zich weinig met politiek bemoeid, zich alleen tegenover zijne intiemèn — en buiten Potgieter waren deze niet talrijk — over politiek uitgelaten. Bovendien was hijzelf, ofschoon steeds verklaarder anti-parlementarist waar het de staatsinrichtingen van het moederland betrof, het nog niet volkomen eens met zich zelven, welken weg voor het beheer der koloniën moest worden ingeslagen. Wel voerden hem hier zoowel zijne neigingen al zijne kennis van indische toestanden in eene richting die afvoerde van de beginselen en de plannen der zoogenaamde liberale politiek. Wel uitte hij dikwerf het vermoeden dat de menschen in Indië anders oordeelden dan men in Nederland voorgaf. Maar toch, hij wilde eerst met eigen oogen zien, op de plaats zelve rondspeuren, voordat hij zich in staat achtte met klem en klaarheid zijn eigen meening uit te spreken. Van deze onzekerheid was het haastig oordeelend publiek de dupe, en Huet, die toch reeds op weg was »la bête noire” te worden, geleek in dit wisselend schemerlicht nog zwarter dan te voren.

Den 7den Mei 1868 verliet Busken Huet met vrouw en kind Rotterdam, en een paar dagen later het vaderland. Op de stoomboot naar Dordrecht ontmoette hij een jong gelukkig paar, bekenden, halve verwanten, die juist op dienzelfden dag hun huwelijksreis begonnen. Het was niet alleen uit discretie tegenover de jonggehuwden dat hij zich toen wat achteraf hield. Er was iets sombers, iets onrustigs in zijn blik. Hij vermeed gesprekken over zijne plannen en uitzichten. Hij gevoelde dat hij eene onbekende wereld te gemoet ging, minder zonnig, — zoo scheen het althans — dan de geheimzinnig stralende toekomst die het jonge paar met vroolijke schreden tegentrad. Hij droeg daarbij zijn Gideon op den arm, en het ventje scheen niet tierig; de moeder was niet sterk; wat zou er van die beide in Indië worden? — En toch, toen Huet zijne

jonge vrienden, bij het uitstappen te Dordrecht, even de hand ten afscheid drukte en hun vroolijk gelaat scheen te zeggen: »wij vertrouwen op onze liefde'', — toen sprak het uit zijn helderen blik en uit de vaste trekken van zijn gelaat: »en ik — ik vertrouw op mijn talent''.

Nog voordat Huet in Indië de hand aan het werk geslagen had om te toonen wat hij in die nieuwe wereld vermocht, en terwijl hij nog dobberde op den oceaan die hem van zijne onbekende toekomst scheidde, werd het nederlandsche volk eene nieuwe gelegenheid aangeboden om den omvang en de veelzijdigheid van dat buitengewone talent te bewonderen. De dagbladschrijver had zich, voordat hij heenging, tot het schrijven van een roman gezet, en hij had nog slechts even den tijd gevonden de proeven van zijn werk na te zien. Reeds was hij vertrokken toen *Lidewyde* in het licht verscheen.

Het publiek had kunnen bewonderen: hier de meesterlijke beschrijving, nu eens van een landschap dat zich achter de zandige duinen uitstrekt, of van een enkelen bruinen beuk, dan weer van het geheimzinnig boudoir eener schoone vrouw, die, terwijl zij zich onbespied waant, de bekoorlijkheden onthult waarvoor straks een vurige jonge man in verterenden gloed zal ontvlammen; daar de diepzinnige redeneeringen van een scepticus, de keurig gestyleerde gesprekken, de zachte teekening van eenvoudige, huiselijke beelden, de gloeiende schildering van den onstuimigste aller hartstochten, of den dramatischen gang der wel wat heel zonderlinge ontkenning, de dooreenmenging, soms onnatuurlijk maar altijd met veel kunst bewerkt, van nederlandsche karakters met vreemde, onhollandsche toestanden en gevoelens. Het publiek had lof kunnen toezwaaien aan den denker, den teekenaar, den schrijver, die hier, in navolging van Octave Feuillet, met herinneringen aan Flaubert, zijne »étude de la vie mondaine'' in het licht gaf. Doch ook ditmaal verkoos het publiek ergernis boven bewondering. Huet

had in zijne voorrede de lezers wel gewaarschuwd dat hij hier niet optrad als de »lampiste" der deugd, dat hij geen vestaalsche-maagdendienst had willen verrichten, doch als kunstenaar een hartstocht had willen teekenen die ook in het koele en brave Nederland wel niet onbekend zou zijn. Maar het nederlandsch publiek bekommerde zich niet om die verklaring. Het scheen van oordeel dat de hartstocht van den wellust evenmin in een hollandschen roman thuis behoort als eene schilderij naar het naakt op eene hollandsche tentoonstelling; en ware Huet niet juist naar het verre Oosten vertrokken, men zou hem misschien ook in eigenlijken zin als den zondenbok hebben uitgestooten. Verwonderen kon die ergernis destijds niet. Het was nog geen tien jaren geleden dat *Madame Bovary* te Parijs zelfs een proces had uitgelokt. Nederland mocht toch bij Parijs wel tien jaren achteraan komen!

Tegenwoordig zou de ontsteltenis zeker minder groot zijn. Daudet en Zola hebben in de laatste jaren ook ons romanlezend publiek wel aan het een en ander gewend; en dergelijke ergernissen stompden af door de gewoonte. Het geestige beeld dat Busken Huet eens bezigde van den schrik door de moderne bijbeleritiek veroorzaakt, het beeld der koeien en kalveren, die op den duur rustig leeren grazen naast den voorbijsnorrenden spoortrein waardoor zij eerst van streek zijn gebracht, — dat beeld is ook hier ten volle van toepassing. Maar het is Huet's lot, misschien ook wel zijn lust geweest, om op allerlei banen telkens de eerste locomotief langs de rails te doen vliegen, midden door de grazige en dichtbevolkte weiden van Nederland.

Jammer genoeg alweer dat het werk alleen werd bekeken door de kieren der deur van mevrouw Dijk's boudoir of uitsluitend werd opgevat als een stuk »morale indépendante". Dientengevolge is het niet genoeg beoordeeld geworden als kunstwerk, en de vraag of Busken Huet, de geestige en fijne novellist van vroeger dagen, ook romanschrijver was, is niet

dan ter loops behandeld. Wie *Lidewyde* in onze dagen herleest kan die vraag onpartijdiger beantwoorden. Waarschijnlijk zal hij moeten erkennen dat deze auteur, trots zijn buitengewoon talent van beschrijven en van dramatiseren, daartoe enkele eigenschappen miste. Misschien zal hij er geen bezwaar in hebben om die eigenschappen saam te vatten in het woord »objectiviteit”. Huet geeft te veel van zich zelf in zijn werk, en de lange gesprekken en redeneeringen moeten veelal meer dienen om zijne eigene filosofie uit een te zetten dan om typen te teekenen die men in het werkelijk leven ontmoet. De novellist, die landschappen en binnenhuisjes teekent, mag veel meer zijne subjectiviteit in zijne teekening brengen dan de romanschrijver, die historieschilder is. Huet was daarbij ook een veel te oorspronkelijk en eigenaardig stylist om in den toon der verschillende sprekers die verscheidenheid te brengen die in de bonte wereld van een roman onmisbaar is. Het pleit zeker voor Huet's genialiteit dat men een volzin die uit zijne pen gevloeid is dadelijk herkent. Maar dat dit ook gelden kan van alle volzinnen uit zijn roman, is eerder een gebrek dan een deugd te noemen.

Doch als romanschrijver kan Huet niet volledig beoordeeld worden, omdat hij te zelden als zoodanig is opgetreden. Wel heeft hij later, — hij die alles aandorst, en die Zola heeft willen navolgen gelijk hij het vroeger Feuillet en Flaubert gedaan had — in *De familie Bruce* een roman-serie op touw gezet die bestemd was een hollandsche *Rougon-Macquart* te worden. Maar bij het eerste verhaal is het destijds gebleven, en Huet, wiens pen zooveel ander werk zich dagelijks zag opdragen en opdringen, heeft den geweldigen bundel schrijfpapier die voor dit omvangrijk werk gereed lag, onbeschreven gelaten.

In Oost-Indië aangekomen bevond Huet zich ver buiten den gezichteinder van Nederland, en, schoon »niet uit het hart”

zijner vrienden, toch »uit het oog van het gewone publiek.” Men zag hem niet meer zoo nauw op de vingers; de artikelen die hij in de *Javabode* schreef kwamen in Nederland slechts enkelen onder de oogen, en waren dan ook uitsluitend voor Indië bestemd. Wel vertelde men hier en daar in het moederland, dat het liberale blad onderscheiden abonné's verloren had toen Huet in het redactie-bureau was gaan zitten. Maar spoedig werd dit gerucht volkomen gelogenstrafft door het bericht, dat hij de courant, die vóór hem slechts drie malen per week verscheen, tot een écht dagblad gemaakt en tot grooten bloei gebracht had. — De *Javabode* was echter slechts een overgang. Toen hij er ruim vier jaren aan gewerkt had, ontstonden er kleine onaangenaamheden tusschen hem en sommige der eigenaars. Een dezer heeren kwam hem zelfs beduiden dat hij »un homme fini” was! Huet begreep dat het nu juist tijd voor hem was om wezenlijk te beginnen; en weldra had hij, met behulp van eenige vrienden, een eigen blad opgericht, dat den flinken, eenigszins weidschen titel aannam van *Algemeen dagblad voor Nederlandsch Indië*. Van dit blad is Huet dertien jaren lang de eigenaar, de hoofdredacteur en de ziel geweest. Wat hij in die positie, gedurende al die jaren, voor de indische maatschappij geweest is, onafhankelijk van de eigenaardige kleur zijner politieke beschouwingen, is, uit den aard der zaak, in Nederland nooit ten volle bekend geworden. Daar ik zelf geheel en al buiten staat ben dit te beoordeelen, verheugt het mij uit een brief van een zijner jongere vrienden aldaar dezen volzin te mogen afschrijven: »Het heengaan van Busken Huet laat ook in het indische leven eene groote leegte achter; bijna twintig jaren heeft hij voor het indisch publiek gewerkt, en hij heeft voor de intellectueele ontwikkeling der europeesche maatschappij in deze gewesten meer dan eenig publicist gedaan”.

Bij de oprichting van zijn blad openbaarde Huet een nieuwe eigenschap, die hij, naar mij verzekerd is, in bijzonder hooge

mate bezeten heeft, doch die hij alleen in Indië ten volle heeft kunnen openbaren: een buitengewoon talent van organisatie. Niet alleen moest het geheele raderwerk van administratie, uitgifte, redactie en medewerking in elkaar gezet en aan den gang gehouden worden. Maar er moest een eigen drukkerij worden opgezet, met chineesche zettters bevolkt; er moest met de drukkerij een kleine toko voor schrijfbehoeften en andere voorwerpen voor dagelijksch gebruik verbonden worden, ten einde de courante-zaak winstgevend te maken. Huet deed dit alles, en hij deed het voortreffelijk. Den naam voor zijn firma leende hem een zijner onderhoorigen, een aardige jonge man, tot den in Indië schaarsch vertegenwoordigden europeeschen middelstand behoorend, die, in verbond met zijn lief jong vrouwtje, als »Ernst en Co.» door Huet tot officiëlen peter van het geheele organisme werd aangesteld. Zelf liet hij telkens het oog van den meester over de zaken gaan; en wat later zijne parijsche dienstboden van hem getuigden, dat het onmogelijk was de orders van haren heer niet uit te voeren, omdat zij altijd met gezag gegeven werden en altijd even duidelijk geformuleerd waren, dat was reeds vroeger meer dan eens verklaard door zijne ondergeschikten te Batavia.

Ook in andere zaken, in kleinigheden zelfs, openbaarde Huet dit organiseerend vermogen. In korten tijd had hij te Batavia een leesgezelschap op touw gezet; te Buitenzorg nam hij de leiding op zich van eene bestaande rederijkerskamer, wier leden hij tevens aanzette tot het oprichten van een liefhebberij-tooneel; en er ontbrak niets aan de vertooning, zelfs niet aan de zitplaatsen der toeschouwers, zoo dikwijls Huet zich persoonlijk met de organisatie had belast. Toen ik dit vernam, heb ik begrepen waarom zijne parijsche soirées, met haar musicale en dramatische »intermèdes» en met haar vroolijken dans aan het slot, ook al kwamen de gasten, zelfs nu en dan de kunstenaars, met parijsche onge-

regeldheid opdagen, altijd zoo voortreffelijk slaagden. Voor zijne indische acteurs vertaalde Huet enkele fransche blijspelen, onder anderen Molière's *Médecin malgré lui*; en toen hij eens het aardige stukje *Les Serments d'Horace*, als *Hector's eed* op het affiche had geplaatst, had hij plezier genoeg in het werk gekregen om, tot groote voldoening der talrijke toehoorders, zelf de rol van Hector te vervullen.

In Indië heeft Huet gewerkt zooals zeker zelden door een Europeaan onder de keerkringen gewerkt is. Van het indische leven nam hij met genoegen enkele gebruiken over; hij heeft het gaarne goed en ruim in de wereld gehad; comfort en weelde hadden voor hem veel aantrekkelijks; hij genoot van zijn woning, zijn tuin, zijn paarden. Maar hij had gezworen, dat hij ook in Indië de europeesche werker blijven zou, en, dank zijn krachtig gestel, heeft hij tot het laatst toe bij zijne oude gewoonten van geregelden en onvermoeiden arbeid kunnen volharden.

Van de onmisbaar geachte siesta kwam bij Huet niet in. Zelfs werd de rijsttafel — die hij later te Parijs zoo gaarne nog eens liet opdisschen — iederen werkdag geregeld opgeofferd; met een kleinigheid dejeunerde hij ter loops op zijn bureau. Hier werd de courant dagelijks in elkaar gezet, hier werden in den ochtend en in den namiddag de politieke artikelen geschreven, waarvan Huet later, in 1876, de belangrijkste in de twee bundels zijner *Nationale Vertoogen* heeft bijeengebracht. Wanneer hij tegen den avond naar huis terugkeerde, dan was de verpozing van het kleine rijtoertje en van het middagmaal hem voldoende om tot een goed eind in den nacht te kunnen doorwerken aan de letterkundige opstellen, die hij het liefst in zijne rustige woning vervaardigde, en die hij trouw bewaarde voor een nieuwe reeks *Litterarische fantasiën*.

De *Nationale Vertoogen*, het is bekend, wekten veel ergernis. Voor wie twijfelen mocht of Huet nog iets verwachtte van

het politiek liberalisme van 1848, van het parlementarisme met zijn constitutioneelen koning, van Thorbecke en diens »afkeer van elke omwenteling”, voor dien maakte de schijver der *Vertoogen* aan alle onzekerheid een einde. Wat hij in Januari 1865 het regeerend hoofd der partij had toegeroepen was een zachte vermaning geweest vergeleken bij de harde, soms onvoegzame woorden waarmee hij thans de geheele liberale partij bestrafte, geeselde, bont en blauw sloeg, zelfs de schim van den overleden premier niet sparend. Het moet Huet verbaasd, meer nog verbaasd dan gehinderd hebben, niet dat de liberalen zich boos maakten over zijne geweldige terechtstelling, — dit kon hij niet anders dan natuurlijk achten, — maar dat Neerlands volk en Neerlands koning zich niet door hem te wapen lieten roepen om »het keezen-parlement” uiteen te jagen en de absolute monarchie, steunend op de natie, af te kondigen. Het is hem ernst geweest met dien voorslag, gelijk het hem ernst was met zijne parodie van de Troonrede en hare »mise-en-scène”, met zijne Atjeh-legenden, met zijn gebed bij de stembus, met zijn toespraak aan het nederlandsche volk in Moody- en Sankey-stijl, met zijn raad aan Willem III gegeven om zijn koninklijken ambtgenoot Leopold II te laten onttronen en Nederland weer met België te vereenigen. Zijn vroolijke luim, zijn vindingrijk vernuft, vooral ook de herinneringen aan zijn kerkelijk-theologisch verleden, leverden hem hier de zonderlingste vormen en beelden. Maar het »fond” zijner waarschuwingen, strafreden, voorspellingen, was ernstig gemeend. Wat Busken Huet reeds in 1865 had gezegd te wezen, dat was hij in 1875 nog veel sterker geworden, dat is hij tot het eind van zijn leven gebleven, een monarchaal-democraat, een anti-parlementair. Zoo hij zich een enkele maal oneerbiedig, zelfs triviaal, over het vorstenhuis heeft uitgelaten, men mag gerust aannemen dat hij zich dergelijke uitdrukkingen nooit zou hebben laten ontvallen, indien Neerlands Koning niet een verant-

woordelijk minister tot inspirator — Huet zei liever: tot »souffleur” — en een parlement tot controleur over zijne daden naast zich, of liever, boven zich had moeten dulden. Wat de liberalen onzen constitutioneelen vorst tot een eer aanrekenen, was in Huet's oogen een smaad, een schande.

Hij was en bleef in de politiek wat hij in de kerk en in de theologie geweest was: een ketter, een criticus, dogma's ontledend, wierookwalmen wegblazend, heilige huisjes rammeiend, geheimzinnig gekleurde vensterglazen verbrekend, alles aantastend wat zich als bovennatuurlijk voordeed. . . . of wat er ook maar in de verte op leek. »Het zal niet van mij gezegd worden”, riep hij uit, »dat ik den Bijbel, den Koran en de Veda's onderzocht, het goddelijk recht der koningen voor mijn vierschaar gedaagd, elk autoriteitsgeloof afgezworen heb, om te eindigen met mij door uwe kwakzalverij of uwe aanmatiging een rad voor de oogen te laten draaien”. Hij moest het den liberalen telkens weder verwijten, dat zij op het gebied der politiek, waarin alles relatief en menscheijk is, hunne inzichten konden voordragen, hunne instellingen konden roemen, sommige leden hunner partij konden verheerlijken alsof dit alles tot de onaantastbare wereld van het absolute behoorde. Maar wanneer hij dan in zijne kritiek dit alles ging beoordeelen naar de regels der absolute logica, der absolute consequentie, der absolute moraliteit, — deed hij dan eigenlijk iets anders dan tegenover een dogma een paradox stellen en tegenover een heilig huisje een luchtkasteel bouwen? Men zou gewild hebben dat deze onmeedoogende criticus, — die immers zulk een voortreffelijk organisateur was! — ook eens geroepen ware geworden, hetzij om in het parlement een partijverband te vormen, hetzij om in nederlandsche of indische regeeringskringen te zeggen hoe hij het dan hebben wilde en te bewijzen dat men het zoo hebben kon. Maar evenmin als de curatoren van een onzer universiteiten Huet hebben voorgedragen voor een leerstoel, evenmin heeft het bestuur

van een onzer almachtige kiesvereeningen hem de candidatuur aangeboden voor een zetel in de Tweede Kamer. En zoo is Huet gebleven wat hij was, paradoxaal polemicus, onvermoeid journalist.

Behoorde een deel van zijn leven in Indië aan de politiek, een ander deel, en niet het minste, behoorde aan de letterkunde. Wie tegenwoordig de twee-en-twintig deeltjes *Litterarische fantasiën en kritieken* op nieuw ter hand neemt, om zijn aandacht te bepalen bij de artikelen wier indische oorsprong verraden wordt door de dagteekening uit een der jaren die tusschen 1869 en 1875 vallen — ik noem alleen zijne opstellen over Thackeray, Dickens, Disraeli, over Simon Gorter, Tollens, de Van Harens, over Lamartine en Théophile Gautier, over *Une femme gênante* en *Geier-Wally*, die kan zich ter nauwernood voorstellen, dat deze studiën over nederlandsche en vreemde schrijvers, over letterkundige actualiteiten en nieuwe uitgaven van oude werken, over boeken en boekjes, zijn samengesteld in de afzondering, en te midden der drukte, van een dagblad-bureau te Batavia. Hoeveel heeft Huet daar moeten lezen, hoeveel moeten nadenken, hoeveel bestellingen moeten doen in Nederland en in den vreemde, — bestellingen die, voor een deel door Potgieter's goede zorgen, meestal snel werden uitgevoerd, — hoe dikwijls en hoe lang de pen over het papier laten gaan, — hij, die langzaam schreef, die elken volzin overdaacht, — om deze juweeltjes samen te stellen, die u dwingen nu eens zijne kennis als letterkundig historicus, dan weer zijne scherpzinnigheid en zijn geest, altijd zijn boeienden en verrassenden schrijftrant te bewonderen! Het valt betrekkelijk licht een Sainte-Beuve te wezen wanneer men in het brandpunt der letterkundige beschaving van Europa woont, rijke boekerijen te zijner beschikking heeft, dagelijks met eenige confrères dejeuner en audientie geeft in de letterkundige salons. Maar hoe zwaar moest het niet

vallen den Franschen criticus zijn werk na te doen, daarbij nog nederlandsche, duitche, engelsche, zelfs italiaansche auteurs in zijn gezichtskring op te nemen, wanneer men in een tropisch klimaat moet arbeiden en zich de meeste en de beste uren van den dag ontnomen ziet door de politieke directie van een dagblad en door die eigenaardige drukten die de Franschen »la cuisine du journal" noemen!

Dit alles heeft Huet gedaan. Zelfs vond hij gelegenheid, ten behoeve van het onmisbare feuilleton, de oude novellen-ader nog eens weer te laten vloeien en bij Ernst en C^o., in 1876, een bundeltje verhalen uit te geven, waarin kleine wederwaardigheden, uit zijne particuliere correspondentie met vrienden en verwanten bijeengezocht, in fijnen kunstvorm door hem zijn uitgewerkt en gedramatiseerd.

Doch hoeveel aantrekkelijks de meeste elementen van dit »schrijversleven" ook voor Huet mochten hebben, de Indische omgeving kon op den duur de zijne niet blijven. Al was zijn gestel ten volle bestand tegen den invloed van het klimaat, al bleef zijn werklust ongedeed, voor zijn levenslust was er iets drukkends, zoowel in den omvang van zijn arbeid als in het weinig verheffende van zijn dagelijkschen omgang en in de eigenaardigheid zijner maatschappelijke positie. Hij had vrienden, waaronder zelfs oude speelmakkers, in de hooge ambtenaarswereld, de eigenlijke »societeit" der Europeesche maatschappij te Batavia. En hij, hoe hoog men in Indië zijn talent en zijne bekwaamheden mocht stellen, al zou hij eenige jaren na zijn vertrek, tot »korrespondeerend lid van het Bataviaasch genootschap voor kunsten en wetenschappen" benoemd worden, hij was en bleef dagbladschrijver; als zoodanig stond hij achter bij den dominé, die meer of min als hofprediker fungeerde, bij den tweeden luitenant van het indische leger, die gerechtigd was om de echtgenoot van den Gouverneur-generaal ten dans te geleiden. Bij al zijne bescheidenheid, — »il avait le physique modeste", zou

men in Frankrijk zeggen — heeft Huet altijd een sterk gevoel van eigenwaarde gehad. Later, te Parijs, kon het hem dikwijls hinderen, ook al sprak hij slechts een enkele maal zich kras daarover uit, dat hij, de talentvolle vreemdeling, wiens verdiensten men niet kon beoordeelen, met heel veel drukte, alsof hem een groote eer bewezen werd, aan een of andere letterkundige grootheid van den tweeden of derden rang werd voorgesteld.

Daarbij kwam dat zijn zoon, die reeds meer dan vijftien jaren telde, recht had op een grondiger vorming en eene meer wetenschappelijke opleiding dan waartoe Indië de gelegenheid aanbood. Dien zoon alleen naar Europa te zenden, het kwam niet in hem op. Waar ook ter wereld, het drietal moest ongeschonden bijeenblijven. En toen nu zijn neef Josué L'Ange Huet, de theologiae doctor, die zich te zeer onder het patronaat van Auguste Comte geplaatst had om langer dan een oogenblik voor de poort der kerk te blijven stilstaan, eene nieuwe betrekking zocht in de journalistiek, was niets eenvoudiger dan dezen bekwamen medewerker de dagelijksche leiding van het *Algemeen Dagblad* op te dragen en zelf uit de verte als eenvoudig medewerker te blijven arbeiden.

Zoo verliet Huet ongeveer half Maart 1876 de reede van Batavia, om voor het eerst te Napels Europa's grond weer te betreden. Vele vrienden riepen hem een weemoedig vaarwel toe. Zij zouden hem niet terugzien, ook al zouden zij hem iedere week terugvinden in het bekende blad. Meest van alle afscheidsgroeten trof Huet die zijner chineesche letterzeters, die hem in hun eigenaardige beeldspraak toeriepen, dat zij in dezen meester »hun vader en hun moeder'' verloren.

Dus weder naar Europa. Maar waarheen verder? Naar Leiden? waar Scholten, in weerwil van sommige baldadigheden, met onveranderde vriendschap aan den leerling van vroeger was gehecht gebleven? Naar Utrecht? — gelijk Pierson

gedaan had, toen hij uit Heidelberg was teruggekeerd? Naar de hoofdstad? — waar de nieuwe stedelijke universiteit weldra versche en uitnemende krachten behoeven zou?

Niemand riep Huet in zijn vaderland terug; en zoo stond het reeds dadelijk bij hem vast dat Parijs zijne woonplaats worden zou. Was Frankrijk niet het land zijner vaderen, het land waaraan hij zijn zoon hoopte terug te geven? Nergens beter dan op een Parijsch lycée zou de knaap zich een tijdlang kunnen ontwikkelen op den breeden grondslag van classicisme en wijsbegeerte, om later voor zijne toekomst een keuze te doen tusschen de vele inrichtingen van Hooger Onderwijs die de studie te Parijs zoo aantrekkelijk maken. Bovendien, Huet was voornemens nog een geruimen tijd het »dankbaar en nuttig werk" der boekbeoordeeling onder zijne bezigheden te blijven opnemen, en voor dien arbeid behoefde hij »een bomvrije kazemat". Viel het moeilijk »kritieken te schrijven van personen met wie men gedineerd heeft", Huet wilde liever van dergelijke invitaties verschoond blijven. »Sints ik begonnen ben mij op de studie der nieuwere vaderlandsche letteren toe te leggen", schreef hij zelf, »heb ik mij stelselmatig en met de beste bedoelingen van de letterkundigen onder mijne tijdgenooten afgezonderd". Er was voorloopig geen reden om dit isolement op te geven.

Doch voordat hij definitief zijne tenten opsloeg aan de oevers der Seine, reisde hij »van Napels naar Amsterdam." En tegelijk met de indische lezers van het *Algemeen Dagblad* werden ook de nederlandsche lezers op de onderhoudende en geestige herinneringen aan deze reis vergast. Het bleek daaruit dat Huet, altijd even frisch en krachtig, een nieuwe koord op zijn boog, of een nieuwe snaar op zijn speeltuig, had gespannen; dat hij voornemens was zich voortaan ook op kunstkritiek en op de beoefening der kunstgeschiedenis toe te leggen. Zijn leerschool — voor zoover hij nog lessen behoefde — doorliep de schrijver der *Reisherinneringen*, onder

de oogen van het publiek, in de kunstmusea van Rome, Florence, Milaan, Parijs, of zelfs in de hôtels waar hij uitrustte, en waar hij, nog voordat het diner besteld was, behalve den onmisbaren Baedeker, Van Vloten's *Aesthetica* of een ander handboek over kunst opensloeg. Nadat hij zoo Europa was doorgevlogen, om zich ten slotte, op de lijnen der Hollandsche Spoorwegmaatschappij, » door de conducteurs te laten voortduwen », en nadat hij in de Haarlemsche buitensocieteit nog eens rustig een sigaar was gaan rooken, ging hij terug naar Parijs.

In den aanvang kon hij er niet toe besluiten, — de herinnering aan Bloemendaal's duinen, aan Buitenzorg's bergen, aan Batavia's bloemengaarde was nog te sterk, — om in Frankrijks hoofdstad zich op een vierde verdieping te gaan vastmetselen tusschen de muren van een klein appartement. Huet behoefde een tuin, hij die een waar talent had voor tuinieren.

Zoo begon hij met een optrektje te huren te Saint-Cloud, van waar uit hij, tegelijk met de hoofdstad zelve, de heerlijke omgeving van Parijs leerde kennen en liefhebben, die hij later, ten behoeve der abonné's van *Het Nieuws van den Dag*, zoo keurig beschreven heeft in zijn *Parijs en omstreken*. Het duurde echter niet lang of hij verliet Saint-Cloud, om in een der galerijen van het Palais-Royal, met het gezicht op den 's zomers zoo fleurigen tuin, in de buurt der bekende restaurants, » en garni » te gaan wonen. Eerst later liet hij een eigen appartement meubelen, eerst op den boulevard Saint-Michel, vervolgens in de rue de Médicis, waar het heerlijk park van het Luxembourg voor hem open lag, eindelijk in de stille rue de l'Université, naast de Esplanade des Invalides.

Toen ik, in Januari 1880, Busken Huet voor het eerst ging bezoeken, met eene flauwe herinnering aan zijn persoon uit mijne jonge jaren en onder den levendigen indruk van hetgeen ik van hem gelezen had en van hetgeen mij over hem was verteld geworden, verraste mij de eenvoudige voorkomendheid van zijn optreden, de zachte en vriendelijke klank

zijner stem en de buitengewone keurigheid zijner spreektaal. Telkens wanneer ik hem weder ontmoette, — en Huet heeft gedurende mijn verblijf te Parijs die gelegenheden vermenigvuldigd met eene hartelijkheid die het mij onmogelijk maakt anders dan met weemoedige vriendschap aan hem te denken, — ontving ik dien zelfden aangenamen, rustigen indruk van zijn geheele bestaan. Natuurlijk dat zijne snijdende spotternij dien indruk meermalen wijzigde, zonder hem echter weg te nemen. Slechts nu en dan, wanneer het gesprek over eigenaardige nederlandsche toestanden of nederlandsche staatsinstellingen liep, wanneer de bekrompenheid, de traagheid, de inconsequentie van hollandsche denkers of vaderlandsche regeeringsmannen hem op eens weer in het oog sprongen, kon zijn spot in een oogwenk omslaan tot geweldige ergernis, kon hij spreken op een heftigen toon, met een harde stem, die u vreemd, ja, beangstigend tegenklonk uit den mond van dezen bedaarden, vriendelijken man. Dan begreep gij waarom deze lippen, die zich zoo gemakkelijk plooiden tot een goedigen glimlach, soms zoo vast en stroef gesloten konden wezen.

Bij dien indruk van vriendelijkheid en welwillendheid dien Huet's bezoekers, niet het minst zijne landgenooten, van dezen gullen gastheer en belangstellenden vriend ontvingen, kwam natuurlijk in steeds klimmende mate bewondering voor zijne uitgebreide kennis en zijn onvermoeide werkkraft, eerbied voor de energie en de volharding waarmede hij nooit ophield te arbeiden. . . . voor Nederland en voor Indië samen. In zijn studeerzel — een klein, donker vertrekje in de rue de Médicis, later, in de rue de l'Université, een gezellig ingerichte, vroolijke kamer — stond een kleine copiëpers, die van alles wat Huet voor het publiek schreef een dubbel afdruk maakte. Het oorspronkelijk handschrift werd per eersten mail naar de chineesche letterzetters in Indië gezonden, de afgedrukte copie vertrok naar de *Haarlemsche*

Courant, naar de redactie van *Nederland*, naar die van *den Gids*, het oude tijdschrift, waar Huet, bij gelegenheid der Hooftfeesten, met een schitterend artikel over Hooft's poëzie zijne »rentrée" vierde, somtijds ook rechtstreeks naar de drukkerij van zijn nieuwen uitgever, den heer Tjeenk Willink te Haarlem. Op die wijze heeft hij gehandeld met *Parijs en omstreken*, met *Het land van Rubens* — een hulde aan België, dat hij benijdde om zijn twee talen —, met die heerlijke *Oude Romans* die, als men er de voorrede bijneemt, een geheele letterkundige geschiedenis der achttiende eeuw bevatten, met de nieuwe *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, die zich aanhoudend vermenigvuldigden, waar geestige boekaankondigingen den lezer van uitgebreide studiën verpoosden, en eindelijk ook met het *Land van Rembrand*, het schoonste monument van Huet's werkzaamheid, van zijn studie en van zijn talent. In dit boek heeft de schrijver *Nederland* geteekend zooals hij het zag, langzaam opkomend te midden der volken van Europa, die volken een tijd lang beheerschend door den glans van zijn naam, door het aantrekkelijke van zijn vrijheid, door de macht zijner wetenschap, door de driestheid zijner koloniale politiek, aller bewondering afdwingend door zijn Thomas à Kempis, zijn Erasmus, zijn Willem van Oranje, zijn Hugo de Groot, zijn Jan Pieterszoon Koen, bovenal zijn Rembrand, later te vergeefs worstelend tegen het noodlot, en misschien, tegen wil en dank, zijn ondergang te gemoet ijlend, — een boek waarin geen nauwgezet lezer de vaderlandsliefde misskennen zal die op den bodem van Huet's gemoed verborgen lag.

Op den titel van het werk afgaande — een titel die in navolging van *Het land van Rubens* gekozen was, doch die voor dit werk, grootscher van opzet en ernstiger van inhoud, al te vernuftig en al te beperkt mag heeten — kocht de Bibliothèque Nationale te Parijs *Het Land van Rembrand* aan voor haar prentenkabinet; zoodat het daar wel voor den kunstbeschouwer, niet voor den geschiedvorschcr toegankelijk

is. Zeker zou het van standplaats hebben verwisseld indien Huet het plan had kunnen uitvoeren dat hij juist in de laatste weken van zijn leven had opgevat, om zelf zijn boek in het fransch te vertalen. Voor de lezers van duitsche geschiedwerken heeft mejuffrouw Marie Mohr te Leipzig de taak volbracht, nadat professor Muller te Leiden reeds vroeger de lezers van Von Sybel's *Zeitschrift* op de groote verdiensten van Huet's arbeid had gewezen.

Dit alles werd opgesteld en bewerkt voor Nederland en voor Indië samen. Voor Nederland alleen bestemde hij nu en dan eene enkele kleinigheid, zooals de vriendelijke en hoffelijke voorrede voor Louise B B's *Kindervreugd en Kinderleed*. Voor Indië alleen werden wekelijks nog enkele geheel andere zaken gereed gemaakt, die Huet meestal des Vrijdags haastig samenstelde, en die dan met de avondpost naar de Bataviaasche drukkerij werden verzonden. Daartoe behoorden, behalve een politiek overzicht, *Europeesche brieven*, uit Brussel gedateerd en onderteekend door »Fantasio», een pseudoniem waarachter het Huet te eerder gelukt is verborgen te blijven — in Nederland althans, want in Indië was het »le secret de polichinelle» — doordien hij in 1878 twee deelen dier brieven te Haarlem heeft doen uitgeven »met eene voorrede van Cd. B. H.» en hij in die voorrede zijn jongen vriend Fantasio als een aankomend auteur aan het publiek heeft voorgesteld. Huet had blijkbaar behoefte om, naast alles wat op zijn naam stond en waarvoor hij zich geheel aansprakelijk stelde, omdat het zijner geheel waardig was, ook nog een hoekje van zijn blad open te houden voor kleine, vaak onbeduidende »Plaudereien», waarmee men het zoo nauw niet nemen moest, die geen andere pretensie hadden dan wat peper en curry te strooien over de indische rijsttafel, en waarvan het onverschillig was in welken winkel ze gekocht en op welke weegschalen ze gewogen waren. Brussel, de centraal gelegen grensstad tusschen Frankrijk en

Nederland, zelfs tusschen Engeland en Duitschland, scheen hem een geschikte naam voor het informatiebureau waar Fantasio, naar de grillen van zijn meester, soms alleen te rade gaande met den drang van het oogenblik, zijne nieuwtjes opdeed en zijne aardigheden bestelde.

Men herinnert zich bij welke gelegenheid het geheim van Fantasio onthuld is geworden. Toen Huet zelf, drie maanden natuurlijk nadat hij ze geschreven had, de onwaardige uitdrukkingen gedrukt onder de oogen kreeg, schijnt hij er evenzeer door verrast te zijn geweest als hij verontwaardigd was over de nederlandsche pers die, in plaats van voor den aangeklaagden confrère verzachtende omstandigheden te pleiten, zijn vergrijp zoo breed mogelijk had uitgemeten en hem gesteemd had nog voordat hij gevonnisd was geworden. Tegelijkertijd echter is hij zeer ontstemd geweest over de gevolgen die deze treurige zaak voor zijn neef L'Ange Huet heeft gehad, en men mag het niet betreuren dat hij onbekend is gebleven met de afschuwelijke gestrengheid waarmede, naar luid der dagbladen, de indische landvoogd de straf op den onschuldigen, schoon verantwoordelijken redacteur heeft laten toepassen.

Waarvan moest Fantasio's »*écart de plume*'' worden toegeschreven? Eenvoudig aan de overhaasting waarmede hij zijn *Europeeschen brief* had gereed gemaakt? Of aan zekere naïveteit in het berekenen van de *portée* zijner woorden? — eene eigenschap van Huet die het mij genoeg deed ook bij professor Quack vermeld te zien, omdat ze mij meer dan eens getroffen heeft. Of aan de onbekendheid van Huet — die wel eenige Nederlandsche couranten en brochures las, maar die dan toch te Parijs woonde — met de eigenlijke gevoelens van het gros der Nederlanders ten opzichte der leden van het koninklijk huis?

Ik durf niet zeggen welke van die vragen bevestigend beantwoord moet worden; na het gebeurde in Januari 1886

heb ik Huet niet dan ter loops even gesproken, en in zijne omgeving heb ik meer dan eens elk van die redenen hooren aanvoeren om den misslag te verklaren. Eén ding is zeker: indien Huet iemand iets leelijks heeft willen zeggen, dan zeker niet aan den Oranjevorst en het koninklijk gezin — hij was het tegendeel van een vorstensmader en een republikein —, dan enkel en alleen aan het nederlandsche volk, aan hetwelk hij die ongepaste woorden in den mond heeft gelegd, en van welks lippen hij zich werkelijk verbeeldde ze te hebben opgevangen.

In het Parijsche leven bewoog Busken Huet zich weinig. Hij had het er te druk voor, en met enkele ernstige relatiën stelde hij zich tevreden. Men zag hem vrij geregeld met mevrouw Huet verschijnen op de wekelijksche recepties van Ernest Renan in het Collège de France. Bij den graaf Meyners d'Estrée, den redacteur der *Annales de l'extrême Orient*, vond hij een kleinen kring van geleerden die hem aantrok. Den salon van zijn vroegeren collega Albert Réville, waar men eenige toongevers van het liberaal protestantisme en verder eenige hoogleeraren ontmoette, bezocht hij gaarne. Een enkele maal ging hij den dichter Sully Prudhomme opzoeken. Bij hem zelven aan huis, op de Zaterdag van mevrouw Huet, trof men enkele geletterde vrouwen aan uit de wereld der Parijsche journalistiek, eenige kennissen uit de gewone »cercles mondains», nu en dan een onverwacht bezoeker uit Nederland, en verder de meest interessante leden van de hollandsche kolonie. Tot deze laatste behoorden een paar jeugdige kunstenaars, die de jaarlijksche »soirée» kwamen opluisteren. Voor die »soirée» werden, naar Parijschen trant, nog eenige invitaties rondgezonden aan »les amis de nos amis», heele of halve onbekenden, die, om het gewone groepje zich scharend, de nette salons vulden; men had kans er de beminnelijke Virginie Loveling aan te treffen naast mejuffrouw Alberdingk Thijm en er den jongen dichter du Costal verzen

te hooren voordragen na het wegsleepend vioolspel van Johannes Wolff, terwijl een nederlandsch hulponderwijzer, die Huet om raad was komen vragen voor zijne studiën, er werd voorgesteld aan een hoogleeraar der Sorbonne, of zelfs aan den impresario Schürmann, die, evenals zoovele anderen, in den tijd van zijn debuut Huet's welwillendheid had ondervonden.

Sinds hij te Parijs gevestigd was is Huet zoo goed als nooit in het publiek opgetreden. Hij had trouwens weinig smaak voor conférences en redevoeringen. Nadat hij éénmaal, in den winter van 1881, zijne *Drie voorwaarden van kunstgenot* in eenige letterkundige genootschappen, te Leiden, te 's Hage en te Utrecht, had voorgedragen, heeft hij van dergelijke rondreizen, en zelfs over het geheel van alle reizen naar Nederland, afgezien. Te Parijs zelfs trad hij éénmaal op als vertegenwoordiger der Nederlandsche letterkunde, bij gelegenheid van het eerste congres der »Association littéraire internationale», waar hij een trouw en helder verslag gaf van den tegenwoordigen toestand der letteren en van de positie der letterkundigen in Nederland. Hij dweept trouwens volstrekt niet, en terecht, noch met het doel dezer vereeniging noch met hare leiders, en heeft er zich langzamerhand geheel aan onttrokken. Toen een ander internationaal man, de Amerikaan Charles Rudy, zich tot Huet wendde, om in zijne salons (waar twintig letterkundigen in twintig talen over de litteratuur van twintig volken eene conférence zouden leveren) in het nederlandsch over de nederlandsche letterkunde der laatste jaren te spreken, verzocht hij mij die taak in zijne plaats te willen aanvaarden. Het publiek profiteerde er alleen dit bij, dat het nu over Huet zelven meer vernam dan anders het geval zou zijn geweest. Want ofschoon hij mij uit zijne werken enkele fragmenten aanwees, waarop hij gaarne de aandacht van mijn gehoor gevestigd zag, zoo was hij er de man niet naar om met zijn eigen persoon en zijn eigen arbeid noch den bekenden bezoeker noch den onbekenden vreemdeling bezig te hou-

den. Hij liet het aan anderen over om den Franschen te beduiden welk een hooge plaats deze Nederlander in de wereld der wetenschap en der letteren innam. En ik beschouw het als een voorrecht, meer dan eens in Parijsche kringen te hebben kunnen zeggen, dat hetgeen Huet op het letterkundig congres van Mevrouw Toussaint getuigd heeft: »haar talent is zoo groot dat, ware zij eene Fransche, eene Duitsche, eene Engelsche of Amerikaansche, haar naam op ieders lippen zou zijn”, in de eerste plaats van hem zelve gelden mocht.

Zoo arbeidde Huet rustig en onvermoeid voort, gelukkig in het opwekkende leven van het geheel éénig Parijs, gelukkig bovenal in den kleinen, stillen kring waarin die vreemde wereld hem vergunde voor zich, voor zijn gezin, voor zijn werk en voor Nederland te leven. Het scheen dat dit geluk nog lang, zeer lang duren kon. In de maand April van dit jaar was Huet buitengewoon opgeruimd. Het uitzicht was hem geopend dat hij binnen niet al te langen tijd van de beslommeringen van zijn indisch blad zou ontheven zijn, dat de dagbladschrijver den man der letterkunde en der wetenschap het veld geheel zou kunnen ruimen. Hij maakte schoone plannen voor de toekomst, terwijl hij vroolijk met de zijnen op een Zondag door het Bois de Boulogne reed, waar het frissche groen der boomen en de ontluikende bloesems hem tot opgeruimdheid stemden. Het was alsof hij uit de volheid zijner ziel een nieuwen welkomstgroet toeriep aan het leven.

Helaas! op den eersten van Bloeiimaand, terwijl de seringen en de kastanjeboomen, die hij nog pas zoo vol vertrouwen begroet had, hun geurige pluimen door den avondwind heen en weder lieten waaien, werd Conrad Busken Huet plotseling uit het leven weggerukt. Hij ontsliep op zijn studeerstoel, onbemerkt, onbewust waarschijnlijk — »la rupture d'un anévrisme” zei de geneesheer —, met de pen in de

hand, een blad papier voor zich, waarop hij een artikel over de romantiek in Nederland te nauwernood had aangevangen¹. Hij stierf aldus gelijk hij geleefd had, in zijn volle kracht, op zijn eigen terrein, op de plek die hem het dierbaarst was in de wereld, in de houding die hem paste, bij den arbeid waaraan hij zijne ziel had gegeven, zonder smart, zonder doodstrijd. Hij dacht nog . . . en hij dacht niet meer. Hij schreef nog . . . en de pen staakte haar werk. Toen men hem goeden nacht ging wenschen, vond men hem ingeslapen voor goed.

En zoo stierf de man die eenmaal voor een aartsketter gold, voor den geloofsverwoester en den vijand Gods, tegen wiens *Brieven over den Bijbel* men het noodig vond vrouwen en jonge lieden te waarschuwen, over wiens hoofd de orthodoxie bij herhaling haren banvloek heeft uitgesproken, wien men meer dan eens voorspeld heeft dat zijn sterfbed verontrust zou worden door het gejammer der geloovigen wier vroomheid hij had geërgerd of gehavend!

Zoo stierf de schrijver voor wiens scherpe pen menigeen heeft gesidderd, wiens kritischen arbeid men met beulswerk heeft vergeleken, tegen wien men meende dat de schimmen zijner slachtoffers in de laatste ure zijns levens dreigend de hand zouden opheffen!

In een middeleeuwschen »conte dévot" zou men zijne ziel door een troep duivelen hebben laten weghalen, ja, ze hebben laten wegscheuren uit het gemartelde lichaam. En ziet, de engel des doods heeft zijn zachtsten kus op dit voorhoofd gedrukt; met nauw voelbaren vleugelslag heeft de eeuwige slaap deze oogen gesloten.

Zoo spot de Natuur met de vooroordeelen en de banvloeken der menschen. Maar met de werkelijkheid heeft de Natuur

¹ Dit fragment is later met veel piëteit in het licht gegeven door de redacteurs van *De Nieuwe Gids*, in het vijfde nummer van hun tijdschrift.

ditmaal den spot niet gedreven. Aan Huet is het zeldzaam voorrecht ten deel gevallen, den dood te vinden die hem voegde, heen te gaan uit het leven in den kring waarin dat leven zich bij voorkeur bewoog, onder omstandigheden die aan niets anders doen denken dan aan hetgeen hij in den grond zijner ziel was, bij den arbeid die de levenstaak is geweest van dezen onvermoeiden ijveraar voor waarheid en ernst in wetenschap en kunst. Zooals de zijnen hem gevonden hebben in zijne studeerkamer, zoo zal hij blijven voortleven in de herinnering van hen die het geluk hebben gehad hem van nabij te kennen, zoo zal ook het nederlandsche volk hem vóór zich zien wanneer het volle licht over zijne persoonlijkheid zal zijn opgegaan, wanneer de vlekken zullen zijn uitgewischt die thans nog, in veler oog, zijn beeld ontsieren.

In de verste verte is de gedachte niet bij mij opgekomen dat ik dit beeld zou kunnen teekenen, dat ik dit licht zou kunnen doen schijnen. Ik heb eenvoudig — naar den trant van de galerij waarin thans ook deze »Man van beteekenis” wordt opgenomen, — een indruk willen geven van zijn leven en werken, een schets van zijne persoonlijkheid zooals mij die uit den omgang van eenige jaren, meer nog dan uit zijne geschriften, voor den geest staat. Ik heb daarbij het voorrecht gehad, hier een onbekenden trek aan zijn beeld te kunnen toevoegen, ginds eene averechtsche opvatting van zijn persoon te kunnen wijzigen, elders zijne eigenlijke drijfveeren of de onbewuste oorzaken zijne handelingen tegenover de hem toegedichte bedoelingen te plaatsen. Had ik hier en daar scherper moeten oordeelen? De ouderen zullen misschien zeggen dat ik hem niet genoeg gekend heb, maar de jongeren zullen begrijpen dat ik zijn vriend ben geweest. En zoo moge ik dan door deze bladzijden eene kleine hulde gebracht hebben aan hem die in Nederland meer hulde verdiend had dan hij gevonden heeft.

In stede van Huet te eeren heeft Nederland hem »gestraft”;

gestraft voor eenige harde aanvallen op volk en regeering, voor eenige onvoorzichtigheden en baldadigheden, misschien ook wel voor het aanranden van vastgestelde leerstukken en gevestigde reputatiën. En het heeft dit gedaan, zegt professor Quack, op echt hollandsche wijze: het heeft hem »geignoreerd” het heeft hem »dood verklaard”.

Ik betwijfel of de straf die op Huet is toegepast, hier volkomen juist is gekenschetst. »Geignoreerd” heeft Nederland hem nooit. Welk auteur kan roemen op eene waardeering als die aan Huet van de zijde zijner tallooze lezers is te beurt gevallen? Wie had grooter gezag in zake letterkundige kritiek dan hij? Alles wat hij schreef werd ernstig, hoog ernstig opgenomen; zelfs kleinigheden, die hij alleen als journalist voor Indië had vervaardigd, werden, wanneer zij het nederlandsch publiek onder de oogen kwamen, als gewichtige voortbrengselen van den groote letterkundige besproken. Xavier de Montépin heeft de eer van in alle nederlandsche bladen als een Zola behandeld te zijn, alleen te danken gehad aan het feit dat Huet, om het feuilleton zijner courant te vullen, een zijner romans vertaald heeft. Huet had ieder oogenblik, zoo hij gewild had, een loopje kunnen nemen met het nederlandsch publiek; een groot deel van dat publiek zou zich hebben laten meenemen. Misschien heeft hij het wel eens een enkele maal gedaan; althans die ééne keer, toen hij al onze publicisten in gemoede scheen aan te raden voortaan fransch te gaan schrijven en alle hollandsche monden pasklaar wilde maken voor de taal der Parijzenaars.

De gevierde letterkundige wist zeer goed hoe hoog men hem plaatste. De oudste bundels zijner *Fantasiën* zag hij van drie tot zes malen herdrukt en terecht gewaagt hij dan ook, in de *Voorrede* der vierde reeks, van de »vele vrienden die waarde hechten aan zijne meening.” In zijn opdracht van *Het Land van Rembrand* aan professor Scholten schrijft hij letterlijk: »Ik ben verwend door te schrijven voor

een publiek dat, ook wanneer ik meer beweer dan bewijs, mij de eer aandoet vertrouwen te stellen in de nauwkeurigheid mijner onderzoekingen."

Neen; Huet is niet »geïgnoreerd'', niet »doodverklaard'' of doodgezwegen. Al wat men tegen hem gedaan heeft is willens en wetens geschied, en met forsche hand. Nooit mischien is er in Nederland over een persoon, nooit zeker over een schrijver, zooveel getwist geworden als over dezen. Men heeft voor en tegen hem gepleit, gestreden, geworsteld. Alle onderscheidingen die hem ontgaan zijn, zijn hem toegedacht, zijn voor hem aangevraagd, dringend, op het onbescheidene af, als verdiende hulde aan zijne kennis, aan zijn talent. Door de machthebbers is ten slotte alles geweigerd, somtijds uit bekrompenheid of uit vrees, een ander maal uit persoonlijke antipathie, ook uit onvolledige bekendheid met de gevoelens die Huet werkelijk jegens Nederland heeft gekoesterd. En jammer genoeg heeft Huet de onvoorzichtigheden die voor die weigering tot voorwendsel dienden, altijd bedreven op het meest ongunstige oogenblik.

Het valt voor beide partijen te betreuren dat het tusschen Nederland en Busken Huet nooit tot eene volledige verzoening gekomen is. Doch wellicht was zulk eene verzoening in den grond onmogelijk. In geen geval zou ze door »verklaringen'' en »ophelderingen'' tot stand gekomen zijn. Nederland had eenvoudig amnestie moeten verleenen, — gelijk de Gidsredactie gedaan heeft —, en daarmee uit.

Ik heb mij wel eens afgevraagd of de fransche en de nederlandsche elementen waaruit Huet, krachtens zijne afkomst uit beide natiën, gevormd was, in dezen geest en in dit karakter wel behoorlijk vermengd zijn geweest; of niet uit die onvolkomene vermenging een zekere disharmonie geboren is, waarvan Huet zelf zich volstrekt niet bewust was, maar waaruit toch die misverstanden verklaard moeten worden, die hem zelve bevreemdden, ofschoon hij er menigmaal de naaste,

en, naar het scheen, de moedwillige oorzaak van was.

Ik voeg er thans bij dat, zoo Nederland zijnerzijds ten onrechte aan dien telg uit een fransch geslacht den eisch gesteld heeft dat hij in alles Nederlander zou zijn — echt-hollandsche gebreken zou men hem lichter vergeven hebben! — Huet van zijn kant Nederland ten onrechte heeft willen behandelen alsof het een groot land, misschien wel een Frankrijk was. Hij werpt ons onverhoeds *Lidewyde* voor, alsof wij aan de ontleding of beschrijving van zulk een hartstocht sinds lang gewend zijn, en hij toont zich ontstemd over het misbaar dat overal gemaakt wordt, terwijl het toch zoo natuurlijk is dat kreten die in een groote ruimte ter nauwernood gehoord worden en daar spoedig wegsterven, in een klein hoekje u toeklinken als een oorverdoovend geraas. Hij laat zich, om de indische reis met minder onkosten te kunnen doen, eene missie opdragen, gelijk men dit in Frankrijk dagelijks gebeurt — »une mission quelconque», die u verschaft wordt »par le premier député influent venu», en die door de regeering ook alleen beschouwd wordt als een middel om een talentvol »homme de lettres» het leven wat gemakkelijk te maken. En hij denkt er niet aan dat men in het kleine Nederland de formule van die missie ontleden zal en nauwkeurig wil weten welke afgevaardigde hier zijn bijstand verleende. Hij past onbevreesd Saint-Beuve's kritische methode toe op de voortbrengselen der nederlandsche letterkundigen, ontleedt niet alleen hunne geschriften, maar ook hun persoon, en vindt het dan vreemd dat zijne slachtoffers zich beklagen over eene executie, die in Frankrijk door een handjevol nieuwsgierigen zou zijn aangestaan om den volgenden dag voor eene nieuwe vertooning vergeten te worden, doch waarnaar heel Nederland weken en maanden lang gaat kijken. Niet tevreden met aan het Nederland onzer dagen de roeping der kleine volken op te dragen en het in die bescheiden loopbaan tot gids te strekken, stelt

hij aan de nederlandsche politiek eischen die zelfs in Engeland of Frankrijk niet geheel bevredigd zouden kunnen worden, en plaatst hij op rekening van kleingeestigheid wat alleen aan kleinheid van gestalte te wijten is. Hij die te Parijs zulk een voortreffelijk Nederlander was — altijd gul en hulpvaardig ook voor de eenvoudigsten onder zijne landgenooten — heeft zich al te dikwijls in Nederland zelf niet als een Nederlander willen gedragen. En toch — Huet had het moeten begrijpen — in kleine vertrekken kan men zich nu eenmaal niet roeren als in groote zalen, in een klein dorpskerkje moet men anders preeken dan in een kathedraal, op een »*théâtre de famille*» speelt zelfs de grootste kunstenaar anders dan in het *Théâtre français*. Huet, die toch zoo goed de les van den fabeldichter begreep: »*ne forçons point notre talent*», heeft het talent van Nederland en van de Nederlanders willen forceeren. En hij werd wrevelig wanneer hem die »*tour de force*» niet gelukte. Misschien verwachtte hij in ernst dat hij door zijn hardhandig aanvatten het kleine grooter zou maken. En, het is waar, met kloppen, stooten en wringen kunt gij eene enge ruimte licht wat uitzetten, den gezichteinder wat verbreedden. Doch het is »*à vos risques et périls*» dat gij, om dit resultaat te bereiken, met het hoofd tegen den muur gaat loopen.

Neerlands kleinheid heeft, geloof ik, Huet het meest gehinderd. Hij zou tegen zijn vaderland hebben willen opzien, en met den besten wil kon hij dit niet. Hij zou burger hebben willen zijn van een groot land, gelijk zijne vaderen geweest waren, gelijk zijn zoon door zijn toedoen geworden is. Wat hielp het hem of hij te Parijs ging wonen? Zijne geboorte, zijne opvoeding, zijn loopbaan en de aard van zijn talent hadden hem nu eenmaal veroordeeld, hem, den afstammeling van fransche voorouders, hem, den inwoner van Frankrijk's hoofdstad, om uitsluitend te schrijven voor het kleine Nederland, in de zoo luttel bekende, door zoo weinigen

gelezene nederlandsche taal, over de vaak zoo onbeduidende nederlandsche letteren. Meer nog dan de oude heer Gédéon, de »pasteur réfugié», heeft Conrad Busken Huet zich het slachtoffer gevoeld van de herroeping van het edict van Nantes.

Intusschen, ofschoon somtijds morrend, Huet heeft zijne taak toch altijd met de meeste toewijding en nauwgezetheid verricht. Het loon is hem niet ontgaan. »Huet zal blijven leven, eeuwen lang door zijn stijl», zegt professor Quack, en wij zeggen het hem na, al zouden wij er meer willen bijvoegen. In de geschiedenis der godsdienstig-wijsgeerige beweging van onzen tijd, zal, voor zooveel Nederland betreft, zijn naam altijd als dien van een der eerste fakkeldragers genoemd worden. Van het gebied der letterkundige kritiek moge hij in ons vaderland het dilettantisme nog niet geheel verjaagd hebben, hij heeft toch door het gezag zijner meesterstukken de kans verhoogd dat het zich op steeds grooteren afstand zal houden van de kunst. En lang zal ook onze letterkunde den weerslag zijner kritiek gevoelen. Waarschijnlijk heeft Huet aan zich zelve gedacht toen hij van Saint-Beuve schreef: ¹ »Hij prees lieden die van de zijde der onafhankelijke kritiek nog altijd het eerste woord van aanmoediging moesten bekomen; sprong in de bres voor schrijvers en schrijfsters wier gezelschap voor besmettelijk gold; brak gevestigde maar onrechtmatige vermaardheden af; vroeg licht en lucht voor welverdiende. . . .»

Zullen wij het citaat voltooiën? » . . . hij spaarde minst van al hen die van 1830 tot 1848 (lees: na 1848) de leiders der fransche (lees: nederlandsche) samenleving geweest waren». Doch dit laatste woord zou ons weer tot de politiek brengen, en van Huet als politicus acht ik mij niet bevoegd meer te zeggen dan het weinige dat hierboven is aangestipt. Er zijn er die beweren dat hij Neerlands toekomst werkelijk voorspeld heeft, dat hij, als weleer Jeremia, eerst heeft

¹ *Litterarische Fantasiën en Kritieken III* bl. 79.

gewaarschuwd, bedreigd, gescholden zelfs, om daarna berustend te profeteeren. Doch reeds is op menig punt van wetgeving zijne sombere voorspelling gelogenstraff, en de liefde die alle dingen hoopt — Huet's liefde had deze eigenschap verloren — mag van de herlevende liberale partij betere dingen verwachten dan deze al te paradoxale opposant haar in een vorig stadium heeft toegeschreven.

Doch ook van zijn politieken arbeid, ook van de dagblad-artikelen en de *Vertoogen* zal het nageslacht altijd nog den stijl overhouden, dien stijl waardoor »Huet zal blijven leven, eeuwen lang”. Professor Quack heeft gelijk. En nooit zal onsterfelijkheid meer het loon zijn geweest van inspanning en zorg. Zijn stijl was Huet's troetelkind. Met hoeveel oplettendheid koos hij zijne woorden, overdacht en schikte hij zijne volzinnen voordat ze aan het papier werden toevertrouwd, in het nette handschrift, dat zelden door eene doorhaling ontsierd werd. Was het geschrevene gedrukt en onder de oogen van het publiek gebracht, dan herlas hij zijn werk nog eens met alle aandacht, om enkele herhalingen of onnauwkeurigheden te verwijderen die, ten gevolge van bij de correctie aangebrachte wijzigingen, in den tekst geslopen waren. Zoo kwam de volmaakte vorm tot stand waarin het artikel bleef liggen, tot dat het in een nieuwen bundel der *Litterarische Fantasiën* zou worden opgenomen.

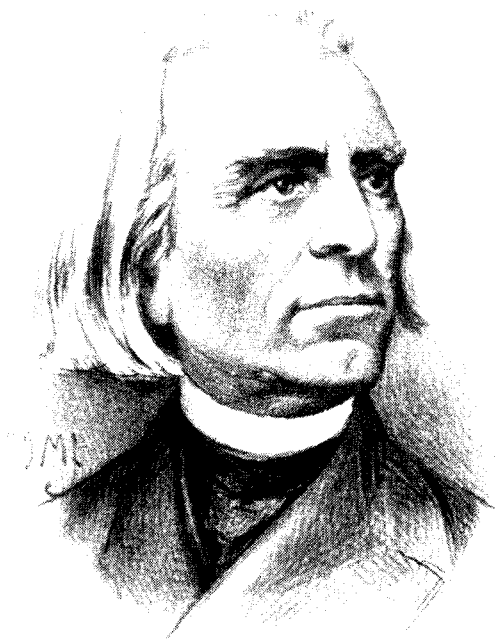
Huet moge met de nederlandsche letterkunde den draak hebben gestoken en het nederlandsche volk hebben bespot, voor de nederlandsche taal koesterde hij den eerbied en de liefde van den echten kunstenaar.

In zijn stijl huwt zich de deftige afronding der hollandsche periode aan het lenige, het verrassende van den franschen schrijfrant. Zoo dit laatste karakter u soms in de verzoeking mocht brengen om Huet's nederlandsch voor »vertaald fransch” aan te zien, zoodra gij beproeft zijne volzinnen in het fransch over te zetten zal u hun zuiver nederlandsche op zet

in het oog springen. En hoe vertaalde hij zelf! Herlees — om van »Adolphe» in zijn *Oude Romans* te zwijgen, — herlees, in zijn *Dorpsvertelling*, de daar zoo vernuftig ingelaschte vertaling van enkele tooneelen uit Racine's *Andromaque*, en vraag u af of het mogelijk zou zijn de welluidende verzen van Frankrijk's zoetvloeiendsten dichter in heerlijker proza over te zetten. Verlustig u dan verder in zijne aantrekkelijke beschrijvingen, volg, in zijne lange, altijd glasheldere perioden, een beeld, dat hij slechts ter loops schijnt aan te roeren, en zie op welk eene verrassende wijze hij het uitwerkt. Er is in het proza van Huet bijna geen enkele volzin dien hij laat afloopen gelijk een ander het zou gedaan hebben. Elke zinsnede verraadt iets van zijne oorspronkelijkheid. Oude uitdrukkingen, uit de nederlandsche schrijvers der zeventiende eeuw te voorschijn gebracht, worden met nieuw leven beziel. Aardige zinwendingen, aan vreemde talen, bovenal aan het fransch ontleend, worden op het nederlandsche taaleigen beproefd. Hier klinken mokerslagen, ginds hoort gij ter nauwernood het krassen der graveerstift. Een ruwe spotlach wisselt af met eené nauw merkbare satire, en terwijl zijne taal u streng en stroef schijnt aan te staren, krult de volzin zich op het onvoorziens tot een geestig compliment. . . . Doch waartoe zelfs aangevangen met een werk — een uitlokkende arbeid! — dat eene afzonderlijke studie zou vereischen: de ontleding van den stijl van dezen Meester?

»Huet zal blijven leven eeuwen lang door zijn stijl.» O zeker, maar natuurlijk op éene voorwaarde, dat de taal waarin hij schreef niet onderga, dat men nog eeuwen lang nederlandsch blijve lezen en schrijven. Daarom, indien zijn schim de hulde aanvaardt door zijn talentvollen vriend hem gebracht, dan is daarmee tevens zijn politiek pessimisme gevonnisd.

Ook Huet's nagedachtenis heeft belang bij de toekomst van Nederland.

LISZT

FRANZ LISZT.

Wie aan den voet van een hoogen berg staat, neemt gewoonlijk eene zeer ongunstige plaats in om over de afmetingen van het gevaarte te oordeelen. Allerlei toevallige oneffenheden kunnen het oog misleiden. Een enkele boom, een klein rotsblok, een groepje struikgewas belemmeren vaak het uitzicht en doen een onjuist oordeel vellen. Wie er eenig begrip van wil hebben, hoe hoog de berg boven het landschap uitsteekt of wellicht nog onderdoet voor omliggende verhevenheden moet op een afstand gaan staan, en dikwijls is het verwonderlijk hoe ver men zich moet verwijderen om van de hinderlijke, bedriegelijke oneffenheden in de hellingen bevrijd te worden.

Met de beoordeeling van een groot man is het niet anders gesteld. In den regel zijn tijdgenooten zeer slechte levensbeschrijvers. Mede opgegroeid in den strijd, door het optreden van den kunstenaar of geleerde ontvlamd, zijn zij gewoonlijk te veel partijmannen, om het voor en tegen voldoende te waardeeren. Persoonlijke invloeden van allerlei aard, rondloopende verhalen in goeden en kwaden zin, die ten slotte weinig of niets aan de geschiedkundige waarde van iemand

afdoen, bevangen het oordeel en geven aanleiding tot beschouwingen, waarvan na eenigen tijd de onjuistheid zonneklaar wordt.

Wie van zulk een verblinden levensbeschrijver een treffend voorbeeld wil hebben neme de biographie van Liszt ter hand, die voor eenige jaren door Louise Ramann (1) werd begonnen, en waarvan het tweede deel nog het licht moet zien. Het boek heeft zekere waarde, omdat de schrijfster in nauwe betrekking tot Liszt stond, en hem over vele bijzonderheden persoonlijk heeft geraadpleegd. Maar tegenover die lichtzijde staat het nadeel, dat de schrijfster zóózeer door hare bewondering voor den meester was vervuld, dat haar gezond verstand volkomen beneveld werd. Het zal moeielijk zijn een boek te vinden, dat aanspraak maakt op den naam van levensbeschrijving en zoo onafgebroken dwepend en ophemelend is als dit.

Het kost werkelijk moeite zich door dien rijstebrijberg van holle, opgeschroefde, zalvende zinnen heen te werken, en wat nog het hinderlijkste is, al de daarin voorkomende schilderingen, zoowel van Liszt, als van de bijpersonen, schijnen zóó door en door onwaar, dat men ten slotte in een geheel andere wereld meent verplaatst te zijn, waar alle menschen hartstochten, neigingen en idealen hebben, lijnrecht in strijd met hetgeen het dagelijksch leven ons leert kennen. Liszt wordt een heilige, vrij van alle menschelijke ondeugden. Waar hij faalt, is hij het slachtoffer van verleiding. Zijne bedoelingen, zijn uitingen zijn wellicht voor hemelbewoners geschikt, op aarde schijnen zij onmogelijk. En die bovenmenschelijkheid bepaalt zich niet eens tot Liszt! Zijn moeder was »ganz Seele" zijn vader was »Rechtschaffenheit, Festigkeit und Zähigkeit des Willens". Caroline Saint Crig, Liszt's eerste liefde, behoorde tot de »jungfräuliche Erscheinungen, welche mehr an den Himmel als an die Erde gemahnen". In die geestvervoering is het geheele boek

geschreven. Franz als kind wordt ons zóó geschilderd, dat wij hem slechts een paar vleugeltjes behoeven aan te doen om er een volmaakt engeltje van te maken. Zijne eerste compositie reeds is urmusikalisch. Eene symphonie, die hij naar aanleiding der Julirevolutie had willen componeeren, maar welk plan niet ten uitvoer werd gebracht, wordt bewonderd als eene reusachtige schepping, enz. enz. Zoo ooit eene levensbeschrijving door eene onbevoegde hand geschreven is, dan is het deze.

Maar er zal nog heel wat water door den Rijn moeten vloeien eer over Liszt een boek zal kunnen worden geschreven, dat eenigszins te vergelijken zal zijn met Jahn's Mozart of Thayer's Beethoven. De bewonderaars zullen wat moeten bekoelen, de tegenstanders wat minder verbitterd worden, en hiervoor zal veel tijd noodig zijn, vooral omdat in het leven van den grooten klavierkoning nog talloze moeielijk verklaarbare tegenstrijdigheden voorkomen, waarover slechts zijne uit te geven briefwisseling of, zoo die bestaan, zijn gedenkschriften licht kunnen verspreiden.

Tot nu toe is slechts eene schets mogelijk, en, laat ik er vooral bijvoegen, nog slechts eene oppervlakkige schets.

Franz Liszt aanschouwde het eerste levenslicht in het kometenjaar 1811, te Raiding, een dorp in het komitaat Oedenburg in Hongarije. Zijn vader, Adam Liszt, een onbemiddeld man, volgens de overlevering van een oud, adelijk geslacht afstammende, was beambte op de goederen van den vorst Esterhazy. Als dilettant leerde hij zich zelf allerlei muziekinstrumenten bespelen en bracht het hierin zóó ver, dat hij vaak te Eisenstadt, waar hij voor zijn huwelijk woonde, in de beroemde kapel van zijn vorst medewerkte. Hierdoor kwam hij in aanraking met toonkunstenaars als Haydn, Hummel en Cherubini.

Diezelfde voorliefde voor muziek openbaarde zich bij zijn zoon al heel spoedig. Op zesjarigen leeftijd begon hij de beginselen van het klavierspel te onderwijzen, en de vorderingen, die het kind maakte, waren zóó verbazend, dat Franz reeds na drie jaren te Oedenburg in het openbaar het esdur-concert van Ries kon voordragen, waarbij hij zoo-veel opgang maakte, dat Adam Liszt dadelijk een tweede concert voor zijn zoon op touw zette. Kort daarna speelde Franz voor den vorst Esterhazy te Eisenstadt en te Pressburg, waar hij verscheidene Hongaarsche magnaten tot toehoorders had. Dit was zijn geluk, want deze waren met het spel van den knaap zóó ingenomen, dat zij den vader eene jaarlijksche ondersteuning toezegden, om zijn zoon te Weenen eene muzikale opvoeding te doen geven.

De poging om Nepomuk Hummel tot leermeester te nemen, stuitte af op de te hooge eischen door dezen gesteld, en bij Carl Czerny waren zij bijna evenmin geslaagd, had de knaap zich niet met echt kinderlijke vrijmoedigheid, bij zijn eerste bezoek aan den beroemden muziekmeester, ongevraagd aan het klavier gezet en getoond wat hij reeds vermocht. Onmiddellijk was het Czerny duidelijk geworden, dat hier een buitengewoon talent voorhanden was, en geheel belangeloos nam hij den knaap als leerling aan.

Anderhalf jaar duurde dit onderwijs, waarbij Czerny hoofdzakelijk eene zuiver technische ontwikkeling beoogde. Ieder, die maar eenigszins bekend is met de geaardheid van Liszt als mensch en toonkunstenaar zal licht kunnen begrijpen, dat dit eenzijdige onderwijs den heethoofdigen knaap niet bijster beviel en aanleiding moest geven tot eene minder goede verhouding tussehen leerling en meester. Dit bleef ook niet lang uit en het heeft den vader heel wat moeite gekost zijn zoon de voorschriften van zijn meester te doen opvolgen. Eerst later, op rijper leeftijd, leerde Franz Liszt beseffen, hoe veel hij te danken had aan de degelijke school, bij Czerny doorloopen.

Gelijktijdig bestudeerde hij muziektheorie bij Anton Salieri, toenmaals een toondichter van naam, de man, die nog slechts dertig jaren geleden, met zijne opera *Aurur*, *Ré d'Ormus*, de gelukkige mededinger was geweest van Mozart's *Don Juan*, en dezelfde, die een tijd lang in stilte beschuldigd werd Mozart te hebben vergiftigd.

Bij beide meesters maakte Franz Liszt reusachtige voordeelingen en weldra was hij te Weenen beroemd, zoowel om zijn prima vista-spel als om zijn buitengewoon talent van partituurlezen. De moeielijkste, ingewikkeldste muziekwerken werden hem voorgelegd, en de nog geen twaalfjarige knaap wist die op het klavier weer te geven op eene wijze, die algemeen verbazing wekte. Het was dus geen waagstuk, toen Adam Liszt besloot zijn zoon te Weenen openlijk te doen optreden, en reeds van dit concert (1 Dec. 1822) vinden wij verslagen, vervat in bewoordingen, die bijna geen climax meer toelaten. In de *Allgemeine Musikalische Zeitung* van 22 Januari 1823 spreekt de Weener correspondent al van »de hoogste bewondering», verwekt door de wijze waarop men den »jongen reus» Hummels bijzonder zwaar en vermoeiend concert »herabdonnern» hoorde, welk laatste woord bijzonder opmerkelijk is voor het spel van den man, met wien later in kracht niemand zich zou kunnen meten.

Een tweede concert liep niet minder gunstig af, al zwijgt bovengenoemd blad er over, en het was vooral daarom merkwaardig, omdat de knaap dien avond (13 April) Beethoven onder zijne toehoorders had, die zoo opgetogen was over het bezielde spel, dat hij na afdrop van het concert op het podium klom en het kind een kus op het voorhoofd drukte. Eene schoone wijding voor een jong kunstenaar, doch nog niet schoon genoeg in de oogen van vele zijner biografen, die het steeds doen voorkomen, alsof dit Liszt's eerste concert was. Zooals wij zagen was het reeds de vijfde maal, dat hij openlijk optrad.

De vader achtte thans het oogenblik gekomen met zijn zoon de wereld in te gaan en andere hoofdsteden van Europa te bezoeken. Een langere leiding der toenmalige leermeesters scheen overbodig en Adam Liszt was wel de man geschikt om voorloopig de verdere studiën van zijn zoon te leiden. Hoewel zelf niet begaafd genoeg om rechtstreeks onderwijzend op te treden, bezat hij blijkbaar een zeer juist begrip van hetgeen den knaap te doen stond. Dagelijks liet hij hem in zijne tegenwoordigheid zich oefenen, en niet bij voorkeur meer of minder Bach spelen, iets wat in dien tijd lang niet zoo voor de hand lag als tegenwoordig. Liszt heeft later uitdrukkelijk bekend hoe moeielijk het voor hem was, aan de eischen van zijn vader te voldoen, die steeds van hem verlangde de zware stukken van den grooten Leipziger cantor van het blad te transponeeren.

Over Munchen, Stuttgart en Straatsburg reisden Franz en zijn vader naar Parijs en overal viel den knaap hetzelfde buitengewoon onthaal ten deel. In Munchen stelde men hem gelijk aan Hummel en Moscheles, in Stuttgart vroeg men zich zelfs af, of hij niet reeds de eerste pianisten van Europa overtrof.

Doch te Parijs wachtte den knaap aanvankelijk eene bittere teleurstelling. Voorzien van een aanbevelingsbrief van vorst Metternich had hij gehoopt nog een tijd lang leerling aan het Parijsche conservatorium te worden, eene inrichting, die door leermeesters als Paer en Reicha en den directeur Cherubini een Europeesche vermaardheid had. Op zijne eigenaardige barsche wijze deelde laatstgenoemde echter mede, dat het reglement verbood vreemdelingen aan te nemen, weshalve hij zich zelfs met een onderzoek naar de kundigheden van den knaap niet inliet.

Men heeft er Cherubini van vele zijden een verwijt van gemaakt, in dit geval geene uitzondering te hebben willen gedoogen. M. i. ten onrechte, want bij eene instelling van

zulk een omvang was het zonder twijfel ondoenlijk rechtstreeks tegen de reglementen te handelen en bovendien moet men wel in het oog houden, dat het getal wonderkinderen veel grooter is, dan men gewoonlijk denkt, en dat er slechts zeer enkele ten slotte aan de van hen gekoesterde verwachtingen beantwoorden. Een zeker wantrouwen van Cherubini was dus niet geheel ongerechtvaardigd.

De overige aanbevelingsbrieven, waarmede Liszt door de Hongaarsche en Oostenrijksche aristocraten voorzien was, hadden betere uitwerking. Zij openden hem de salons der groote wereld, en het duurde niet lang of Franz werd zelfs bewonderd bij den hertog van Orleans (later Louis Philippe), den hertog de Berry, en tal van de toongevende familiën.

Ook hij zijn openlijk optreden (8 Febr. 1824) maakte hij buitengewoon veel opgang, en even als bij zijn concerten te Stuttgart, Munchen en Weenen, konden de verslaggevers in de dagbladen geene uitdrukkingen vinden, verheven genoeg om hunne bewondering voor den knaap uit te drukken. Dat bij die toejuichingen ook vrij wat onzin werd uitgebraamd, zal niemand verbazen, die weet wat nog tegenwoordig op muzikaal-kritisch gebied in dien geest wordt voortgebracht, en daarbij bedenkt hoe weinig bladen er toenmaals zich uitsluitend aan muziek wijdden (in Parijs niet één).

Zoo bazuinde b. v. een berichtgever uit, dat Liszt zoo knap was, dat hij op het klavier »vrij had gefantaseerd" met begeleiding van het orkest der groote opera! De man wist niet, dat de knaap een concert van Hummel uit het hoofd had gespeeld, terwijl de afwezigheid van muziek op den lessenaar, hem op het denkbeeld had gebracht, dat alles wat gespeeld werd uitsluitend fantasie was!

Doch ook menig opmerkelijk oordeel werd gevelde. Zoo leverde Martainville in *Le drapeau blanc* een uiterst vleiende, waardeerende en juiste bespreking van het concert, waarbij hij Franz met Mozart vergeleek. Eene vergelijking, die trou-

wens voor de hand lag. Evenals deze uit Oostenrijk-Hongarije geboortig, kwam hij in begeleiding van zijn vader te Parijs en wist hij zoowel door zijn spel, als door zijne aantrekkelijke manieren ieders hart te winnen. Even als Mozart had hij het reeds als kind zóó ver gebracht, dat hij zich met de grootste toenmalige virtuosos kon meten, en even als Mozart begon hij reeds als kind nieuwe wegen te bewandelen. Wolfgang was de eerste, die vierhandige klavierstukken componeerde, Liszt deed door zijn spel eene dringende behoefte ontstaan aan grootere en betere instrumenten.

Kenschetsend is een bericht in de *Allgem. Musikale Zeitung* van 6 Mei 1826, uit Parijs, over het concert van 8 Februari. Liszt had op een 7 octaafsklavier gespeeld, dat zóó slecht stemming hield, dat men in het midden van het concert moest ophouden, om eenige snaren, die ongeveer een halve toon gezakt waren, op te halen.

Hieruit trekt de berichtgever de moraal: »Komt deze »onzin van geene grenzen te stellen aan den omvang van »het klavier van de eischen van den speler of van de zucht »der fabrikanten om iets bijzonders te leveren! Het orkest, »dat toch alle denkbare effekten kan teweeg brengen, stelt »zich tevreden met een omvang van contra G tot viermaal »gestr. C. Werd dit orkest echter één instrument, dat door »één man vervaardigd kon worden, dan zou het zeker reeds »lang een half dozijn octaven meer hebben.'' De man had er geen flauw vermoeden van, dat hij iemand had hooren spelen, die weldra aan het klavierspel geheel nieuwe wegen zou banen, en die den klavierbouwers handen vol werk zou geven, om aan de eischen zijner vingers te kunnen voldoen.

Met de lauweren, zoo ruimschoots met zijn spel geoogst, stelde Liszt zich evenwel niet tevreden. Evenals Mozart wenschte ook hij als opera-componist op te treden, en het is opmerkelijk hoe gemakkelijk hij zijn wensch kon bevredigen. Terwijl andere toondichters te Parijs soms jaren en

jaren moeten wachten alvorens een hunner werken te zien opvoeren, slaagde Liszt hierin onmiddellijk. Wel liep het niet geheel zonder intrigues af, doch de opera *Don Sancho ou le chateau de l'amour*, met tekst van Theaulon, en gecomponeerd onder leiding van Paer, werd aangenomen.

Alvorens het evenwel tot eene opvoering kwam deed Liszt een reis naar Engeland, waar de geestdrift, door hem verwekt, niet onderdeed voor die, welke hem te Parijs was te beurt gevallen. Ook zijn daarop volgende concertreis over Bordeaux, Toulouse, Montpellier, Nîmes, Lyon naar Marseille was een ware zegetocht.

Onder leiding van Rudolf Kreutzer (door de Franschen Kretsje uitgesproken, hetgeen hem er toe gebracht had, op zijne visitekaartjes te laten drukken Rodolphe Kreutzer, prononcez Bertrand!) aanschouwde Liszt's opera den 17den Oct. 1825 het eerste voetlicht. Ook hier verliet den knaap zijn gelukkig gestarnte niet, want daverende toejuichingen waren wederom zijn deel.

Toch was Liszt niet zeer voldaan over den afloop. Allerlei oorzaken werkten samen. Nourrit had hem aan het slot der voorstelling, toen de toeschouwers bleven toejuichen, op de armen genomen en op het tooneel gedragen, hetgeen hem in zijn eer had gekrenkt, en bovendien had hij de overtuiging verkregen, dat alle lof niet zoozeer het werk, als zijn jeugdigen leeftijd gold. In hoever hij hierin gelijk had, is thans niet meer uit te maken, daar de eenige partituur bij een brand in de Groote opera te Parijs verloren ging. Het gering aantal opvoeringen, dat het werk beleefde, doet evenwel vermoeden, dat de knaap juist had gezien. Ook spreken sommige berichtgevers (b.v. de *Allgem. Musikalische Zeitung*) er op weinig waardeerende wijze over.

In hetzelfde jaar begon Liszt evenwel met de uitgave eener reeks compositiën, die beter den tand des tijd zouden trotseeren, namelijk zijne klavierwerken, en wel met: een *m-*

promptu (in Duitschland opus 3), een *Allegro di bravura* (in Duitschland opus 4) en twaalf *Études* (in Duitschland opus 1). Vooral dit laatste werk is merkwaardig, omdat het de eerste vorm is geweest zijner latere beroemde *Études d'exécution transcendante*, die hij in 1839 en 1852, telkens op nieuw bewerkt en vervormd, heeft uitgegeven.

De concertreizen werden inmiddels geregeld voortgezet. Een tweede bezoek werd aan Engeland en aan de Fransche provinciesteden afgelegd, waarna een halfjarig verblijf te Parijs gewijd werd aan contrapunt-studiën onder Reicha, die verbaasd was over het bevattingsvermogen van den jongeling.

Nu volgde een reis door Zwitserland en eene derde tocht naar Engeland, die evenwel moest worden afgebroken wegens den slechten gezondheidstoestand van Adam Liszt. Te vergeefs zocht hij herstel, door een rustig verblijf te nemen te Boulogne. Hevige koortsën sleepten hem in Augustus 1827 ten grave.

Dit was een zware slag voor den knaap, die de leiding van een krachtige hand nog moeielijk kon ontberen. Door zijne groote gaven eenzijdig ver boven zijn leeftijd ontwikkeld, miste hij de noodige ondervinding en vastberadenheid voor de zorgen van het dagelijksch leven. Bovendien had zich bij hem reeds eenigen tijd te voren een zonderlinge geneigdheid tot dwepen, vooral op godsdienstig gebied ver-toond. Zijn vader had hem zelfs met moeite weerhouden van het plan om geestelijke te worden, een feit, dat vooral met het oog op zijn later leven vermelding verdient. Het kan niemand bevreemden, dat op zulk een gemoed het geleden verlies een diepen indruk maakte, en het duurde geruimen tijd eer hij zich aan den invloed van dien slag kon onttrekken. Een groot geluk voor hem mocht het genoemd worden, dat zijn moeder nog in leven was, en zij dadelijk bereid werd gevonden bij haren zoon te Parijs te komen wonen, waar hij zich als piano-onderwijzer vestigde.

Nog eene andere gebeurtenis zou zijn gemoedsleven hevig schokken. Onder zijne leerlingen bevond zich eene dochter van den graaf Saint Crig, minister van binnenlandsche zaken, een meisje, dat ons geschilderd wordt, in alle opzichten, als begaafd. Behalve door haar uiterlijk schoon, wist zij door hare liefvallige eigenschappen den jeugdigen kunstenaar spoedig voor zich in te nemen. Wederkeerig groeide bij hen de toegenegenheid tot een hevigen hartstocht aan, die aanvankelijk door de huiselijke omstandigheden zeer in de hand gewerkt werd. De vader was door zijne bezigheden veel afwezig, terwijl de moeder, een vrouw van idealistische neiging, de uitvoering der plannen van de jongelieden eerder bevorderde dan tegenwerkte. Doch na verloop van eenige maanden gingen den vader de oogen open. Zijne aristocratische beginselen gedoogden geene verbintenis van een zijner dochters met een eenvoudig pianist, en elk verder verkeer tusschen de twee gelieven werd dadelijk onmogelijk gemaakt.

Dit voorval maakte op Franz een uiterst diepen indruk. Zijne oude neiging tot godsdienstige overpeinzingen kwam met verdubbelde kracht weder bij hem boven. Bijna uitsluitend wijdde hij zich aan het lezen van stichtelijke boeken, en aan kerkbezoek, terwijl hij zich geheel uit het dagelijksch leven terugtrok. Ook kwam bij hem het plan op zich bij de dwepende secte der Saint Simonisten aan te sluiten. Niemand zag hem, niemand werd tot hem toegelaten, terwijl zijne gezondheid zeer scheen te hebben geleden. Het was alsof hij geheel in een toestand van apathie zou verzinken. Grootte gebeurtenissen op politiek gebied en in de kunstwereld schudden hem evenwel wakker uit zijne droomen.

De Juli-revolntie brak te Parijs uit en vervulde de straten met kanongebulder, weldra gevolgd door veranderingen in de maatschappij, die op het ontvankelijk gemoed van den jongen Liszt hare uitwerkingen niet misten. De vernieuwde kreten van vrijheid en gelijkheid vonden weerklink in zijn

ridderlijk gemoed, en boezemden hem wederem belangstelling in voor de wereldsche zaken, terwijl het optreden van Paganini (Maart 1831) hem zijne roeping als pianist op nieuw duidelijk maakte.

Deze tot nu toe ongeëvenaarde violist oefende op alle zijne toehoorders een indruk uit, waaraan niemand zich kon onttrekken. Ongeloofelijk mager, gekleed in een zwart laken pak, dat hem veel te wijd was, een sneeuw wit gelaat, waarin twee geheimzinnig gloeiende oogen schitterden, lange zwarte haren, die hem tot op de schouders hingen, gaven hem een voorkomen, dat op zich zelf reeds een huiveringwekkenden indruk maakten. Allerlei vreeselijke verhalen omtrent zijn verleden gingen van mond tot mond. Hij zou zijne bruid vermoord en uit hare ingewanden zijne g-snarèn hebben vervaardigd, voor welk misdrijf hij een jaren lange kerkerstraf had ondergaan. Hij sprak zelden, was uiterst geheimzinnig en de blinde slaaf van zijn eigen gelddorst. In één woord, hij was iemand, dien men tegelijk vreesde en vergoode, verachtte en boven de wolken verhieft.

Doch al mochten deze eigenschappen hem bij het groote publiek tot een der merkwaardigheden van den dag verheffen, op Liszt maakte hij den diepsten indruk door zijn spel. Voor de viool had hij plotseling zoovele nieuwe wegen gebaad, had hij zoovele effecten en kunstgrepen uitgedacht, dat door hem feitelijk een nieuw tijdperk in de geschiedenis van het vioolspel begon.

Dit zag Liszt en hij voelde in zich zelf de kracht ontwaken om voor zijn instrument, het klavier, iets dergelijks te doen.

Aanvankelijk ging hij hierbij vrij eenvoudig te werk. Hij besloot namelijk de bewonderde viool-compositiën van Paganini voor het klavier over te zetten, en koos daarvoor de *Grandes Études* en het thema van *la Clochette*. Hierop maakte hij een *Grande fantaisie de bravura*.

Nu opende zich een nieuw arbeidsveld voor den jeugdigen pianist, die weldra in het openbare leven optrad, en zich ook vooral nauw aansloot aan al de grootheden, die zich op een ander gebied van kunsten en wetenschappen te Parijs beroemd maakten. Want niet minder invloed dan Paganini, Chopin of Berlioz, hebben persoonlijkheden als Lamennais, Victor Hugo, George Sand, Ballanche, Lamartine, Ary Scheffer enz. op zijne ontwikkeling gehad. Wij zullen later zien welk een eigenaardige neiging bij Liszt ontstond van indrukken, door romans, gedichten en zelfs schilderijen achter gelaten, in toondichten om te zetten. Voor het oogenblik moeten wij' het oog slaan op een meer onmiddellijk gevolg van dien omgang.

De Gravin d'Agoult, meer bekend onder den aangenomen naam van Daniel Stern, eene schrijfster, niet minder rijk aan uiterlijk schoon dan aan geestesgaven, bracht het hoofd van den jongen Hongaar geheel op hol, en hoewel getrouwd en moeder van drie kinderen, werd zij zoodanig door haar hartstocht overmeesterd, dat zij in het begin van 1835 Liszt naar Zwitserland volgde. Omringd door een kleinen vriendenkring, waarbij o. a. de vorst Belgiojoso, George Sand en Adolphe Pictet, brachten zij eenige jaren te Genève en aan de Zwitschersche en Italiaansche meren door. Dat hij in dien tijd druk werkzaam bleef, bewijzen ons zijne compositiën uit die dagen, waarvan vooral zijn *Années de pèlerinage Suisse*, eene *Valse di Bravura* en eene *fantaisie* te noemen zijn, en zijne brieven en bijdragen, verschenen in de *Gazette musicale*, thans opgenomen in zijne *Gesammelte Schriften* (2).

Kenschetsend voor het karakter van Liszt was de wijze, waarop hij uit zijne afzondering werd opgeschrikt. Te Genève drongen in het voorjaar van 1836 berichten door van de lauweren, door den Oostenrijkschen pianist Thalberg te Parijs behaald. Door zijn technisch volkomen spel, zijn echt salon-

matige voordracht en onberispelijke manieren had hij de harten der groote wereld stormenderhand veroverd en luid gingen er kreten op: »Thalberg is de grootste pianist van onzen tijd." Dit prikkelde de eierzucht van den jongen Hongaar. Hij zag hoe zijn roem, die te Parijs door het gebeurde met de gravin d'Agoult aan het tanen was geraakt, gevaar liep, geheel verduisterd te worden, en hij talmde niet met zich persoonlijk naar de Fransche hoofdstad te begeven. Ongelukkig was Thalberg daags voor zijn aankomst vertrokken, zoodat van een persoonlijken wedstrijd geen sprake meer kon zijn. Een paar concerten, door hem gegeven, deden hem evenwel het verloren terrein weder herwinnen, terwijl hij zijne tegenstanders eene vernietigende kritiek van Thalberg's compositiën in het gezicht slingerde. In de volle overtuiging van zijn herkregegen gezag verliet hij Parijs weder, om er evenwel in December terug te keeren. Bij dit tweede bezoek troffen de twee mededingers elkander in de Fransche hoofdstad, waardoor de strijd tusschen de Lisztianen en Thalbergianen opnieuw ontvlamde. Het spreekt van zelf dat die geschillen niet op eens te slechten waren, ook niet nadat de vorstin Belgiojoso beide pianisten op één zelfden avond in hare salons liet optreden. Op geestige wijze loste eene dame het vraagstuk op, door de uitspraak: »Thalberg, c'est le premier, Liszt, c'est le seul." De tijd heeft evenwel bevestigd, wat toen reeds de degelijke kenners verklaarden, al was het lijnrecht in strijd met een artikel van Fétis: Thalberg was de man van het oogenblik, Liszt van de toekomst. Lang voor den dood van eerstgenoemde ging de zon van zijn roem onder, lang voor zijn dood was zijne school verdwenen, terwijl het zaad, door Liszt uitgestrooid, langzamerhand is ontkiemd en thans welig opgroeit.

In Juni 1837 ging Liszt naar Italië, waar hem te Milaan, Venetië, Genua, Florence en Rome niet minder bewondering ten deel viel dan in de noordelijker steden van Europa. Te

midden van deze zegetochten overviel hem weder zijne oude voorliefde voor afzondering, terwijl eveneens de vroegere denkbeelden om zijne kunst vaarwel te zeggen weder boven kwamen. Het scheen of het groote gemak waarmede hij zijne triomfen behaalde, hem herhaaldelijk onverschillig maakte voor zijne kunst, alsof de prikkel tot het streven naar meerdere volmaaktheid, geheel verdween in het gevoel van onoverwinnelijkheid. Veel heeft waarschijnlijk tot dit gevoel van onbevredigdheid zijne verhouding tot de gravin d'Agoult bijgedragen, van wie hij weldra voor goed afscheid nam.

Doch ook ditmaal duurde zijne afzondering niet lang, want in 1839 zien wij hem naar Hongarije terugkeeren, waar hij reeds het vorige jaar was opgetreden voor de slachtoffers eener groote overstroming. Na aldaar het voorwerp te zijn geweest eener echt nationale geestdrift, waarbij hij erkend was geworden als een der edelste zonen des vaderlands, bezocht hij Weenen, Praag en Leipzig, om van daar weder naar Parijs terug te keeren. Doch in 1841 was Liszt weder op weg. De tocht begon met een verblijf van eenige maanden te Londen, daarna volgde een reis door Nederland en België, waarna hij in December 1841 zijn intrede te Berlijn deed. Het woord intrede is hier niet overdreven, want men moet de berichten van tijdgenooten hebben gelezen, om zich eenig denkbeeld te kunnen maken van de vorstelijke hulde, die hem toen te Berlijn ten deel viel. Dat was geen toejuichen meer, het was vergoden. In de geschiedenis zal moeielijk de weder-gade van zulk eene opwinding van het publiek voor een kunstenaar te vinden zijn. Misschien is alleen de ontvangst, die eenige jaren later Jenny Lind ten deel viel, er mede te vergelijken. Eenigszins mag daartoe wel de romantische, dweperige overspanning hebben bijgedragen, die, naar het scheen, toen in de lucht zat, maar dat eene persoonlijkheid als Liszt toen aller oogen op zich moest vestigen is natuurlijk. Een virtuoos, zooals hij, was iets geheel ongekends. Geen zweem

van schoolsche stijfheid, geen streven naar gladde vormelijkheid, maar alles vol gloed, vol vuur, vol geestdrift, en daarbij toch onvergelykelyk muzikaal. Bovendien eene persoonlijkheid met de innemendste manieren, met eene ontembare fierheid, gepaard aan een onovertroffen talent om aller harten te winnen.

Geen wonder dan ook, dat alles van hem vervuld was. Ieder verdrong zich om een aandenken van hem machtig te worden. Modeartikelen werden naar hem genoemd, overal werden zijne portretten en borstbeelden te koop aangeboden, en verscheidene vlugschriften (1) werden aan hem gewijd, waarin aardige staaltjes van de ziekelijke aanbidding te vinden zijn. Vooral de dames (zooals trouwens gedurende Liszt's geheele leven) speelden hierbij een hoofdrol.

Tot 1847 duurden de concertreizen voort. Rusland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Duitschland, Hongarije, Zevenbergen, Moldavië, Wallachije, Galicië, Turkije en Zuid-Rusland werden bezocht. Wáár Liszt ook kwam, overal steeg de geestdrift ten top. Rijk beladen met lauweren keerde hij naar Duitschland terug om voor goed zijn virtuoseloopbaan te sluiten. Hij nam het hem in 1849 door den groot-hertog van Saxon Weimar aangeboden hofkapelmeesterschap aan en vestigde zich in de stad, reeds vroeger beroemd als de woonplaats van Duitschland's grootste mannen.

De taak, die Liszt hier op zich nam, was misschien minder schitterend en opzienbarend dan hetgeen hij tot nu toe verricht had, voor de muziekgeschiedenis was zij niet minder gewichtig. Had hij zich tot nu toe meer uitsluitend gewijd aan zijn instrument, het klavier, en getoond, wat daarmede te bereiken was, thans verruimde hij zijn horizont, door zich toe te leggen op de orkestmuziek. Wat Berlioz en Wagner in hunne geschriften en werken voor nieuws en groots hadden voortgebracht, nam Liszt thans op zich in praktijk te brengen. Slechts een man als hij, met zijn gezag,

zijn wilskracht en met de middelen, waarover hij te Weimar kon beschikken, kon zooveel doen voor het bestrijden der heerschende vooroordeelen tegen het nieuwe. En wat bovendien de aandacht verdient, is dat hij hierbij volstrekt niet eenzijdig te werk ging. Naast Wagner's en Berlioz' opera's werden Schumann's *Manfred*, Schubert's *Alfonso und Estrella* en tal van andere weinig bekende, bijna miskende werken ten tooneele gevoerd, terwijl zijne concert-programma's op de grootste veelzijdigheid aanspraak konden maken. Van Weimar ging eigenlijk de nieuwe muziekbeweging uit, welke heden steeds meer en meer veld wint, ondanks den hardnekkigen tegenstand, haar bijkans overal aanvankelijk geboden.

Ook hier nam wederom eene vrouw een voorname plaats in Liszt's leven in, namelijk de vorstin Sayn Wittgenstein, eene talentvolle Poolsche vrouw, die tot 1861 het verblijf te Weimar met hem deelde, en het middenpunt vormde van een kring kunstenaars, welke als het ware de hofhouding van den meester vormden.

Als componist was Liszt in den Weimars-tijd niet minder werkzaam. Men denke slechts aan zijne twaalf *Symphonische Dichtungen*, aan zijne Dante- en Faust-symphonieën en zijne tallooze klaviercompositiën, alle werken, die een blijvende plaats in de geschiedenis der muziek bekleeden en hieronder nader besproken moeten worden.

Het verblijf te Weimar werd in 1860 afgebroken, naar men zegt door onaangenaamheden over de leiding van het tooneel, en verwisseld met een langdurig oponthoud te Rome, waar Liszt weer geheel onder den indruk van zijne godsdienstige neigingen kwam. Het dikwerf gekoesterde plan werd eindelijk uitgevoerd en in het voorjaar van 1865 vernam men, dat Liszt het geestelijk gewaad aangenomen en den titel van abbé verkregen had.

Ook zijne kunst wijdde hij van toen af aan de kerk, in dien zin, dat hij van dien tijd af zich meer uitsluitend

bepaalde tot het componeeren van geestelijke onderwerpen. Groote werken van hem zagen het licht: de oratorios *Die Legende der Heiligen Elisabeth* en *Christus*, twee legenden van den Heiligen Franciscus, twee groote en eenige kleine mis-sen, benevens tal van hymnen, psalmen en orgelstukken. Vooral aan deze compositiën hechtte Liszt groote waarde, doch hoewel men zich tegenwoordig overal moeite geeft haar ten gehoor te brengen, kan men niet zeggen, dat zij tot nu toe veel veld gewonnen hebben. Een tweede Liszt zal noodig zijn om voor hen te doen, wat hij voor Wagner en Berlioz deed. Maar waar is de persoon, die zulk een reuzentaak op zich kan nemen?

• Liszt leefde te Rome eerst in het Dominikaner klooster op den Monte Mario, later in de nabijheid van het klooster Sa Francesca Romana, wel is waar zijn omgang beperkende tot kerkelijke grootheden, doch niettemin toegankelijk blijvende voor vrienden en bewonderaars, die hem in de eeuwige stad kwamen bezoeken. Wederom was dit afgetrokken verblijf niet van langen duur, want sedert 1870 bezocht hij niet alleen jaarlijks weder gedurende eenige maanden Pest en Weimar, waar hij zich hoofdzakelijk wijdde aan de opleiding van jeugdige kunstenaars, maar trad hij zelfs nog verscheidene malen als orkest-directeur, componist en pianist op, en Liszt bewees nog dezelfde tovenaars te zijn als voorheen, want wáár hij zich ook liet hooren, overal was het wederom eindelooze geestdrift.

Zijne laatste jaren hebben een waardig slot gevormd voor dit aan roem en lauweren zoo rijke leven. Eerst te Antwerpen, daarna te Parijs en eindelijk in Engeland werden er groote feesten te zijner eere gegeven, en aan zijn levensavond heeft hij kunnen zien, dat zijn roem niet getaand was, dat men hem was blijven waardeeren, en dat men hem nog beschouwde als een der grootste mannen onzer eeuw.

Ook het tijdstip van zijn overlijden was treffend.

Te Bayreuth, gedurende de opvoeringen der werken van Wagner, waarvoor hij zijn leven lang had gestreden, greep de doodelijke ziekte hem aan. Een bezoek aan de opvoering van *Tristan und Isolde* was zijn laatste uitgang. Weinige dagen later blies hij met het woord Tristan op de lippen, den laatsten adem uit. Zijn vijfenzeventigsten geboortedag, die met grooten luister zou gevierd zijn geworden, heeft hij niet mogen beleven.

Met Liszt is eene persoonlijkheid ten grave gedaald, waarover veel gesproken en geschreven is, maar waarover nog veel meer gesproken en geschreven zal worden, want hij was een man, die op onzen tijd zulk een veelzijdigen invloed heeft uitgeoefend, dat het nog onmogelijk is eenigszins de draagkracht van zijn werken en streven te bepalen.

Wij zien in hem den virtuoso, den componist, den leermeester, den schrijver en den propagandamaker, en in elke dier hoedanigheden heeft hij zooveel buitengewoons gedaan, dat het plicht is hierbij eenige oogenblikken stil te staan.

Vóór alles was Liszt virtuoso, en in dit opzicht is hij zonder tegenspraak ongeëvenaard. Kan bij elken anderen pianist, Rubinstein wellicht uitgezonderd, op eene zekere eenzijdige ontwikkeling worden gewezen, kan men den één verwijten het technische gedeelte te veel op den voorgrond te doen treden, den ander zich te uitsluitend toe te leggen op het wedergeven van het muzikaal gehalte, bij Liszt trad alles op den voorgrond. Moeielijkheden van techniek bestonden voor hem niet. Zijne handen vereenigden eene lenigheid en eene mate van kracht, die alle bezwaren zonder moeite overwonnen. En hieraan paarde hij eene onvergelykelijke voordracht. Liszt was de grootste klavierspeler, die ooit is opgetreden en waarschijnlijk ooit optreden zal. Gaat men de beoordeelingen na van allerlei personen, die hem op verschillende leeftijden hebben gehoord, telkens verneemt men het gevoel van machteloosheid, om met woorden

weér te geven, wat al bewonderenswaardigs er van te verhalen is. Moscheles (4) schreef reeds in 1828: »zijn kracht en gemak in het overwinnen van moeielijkheden overtreft alles wat tot nu toe gehoord is." Schumann (5) erkent in 1842 de onmogelijkheid om iets te schrijven, dat den indruk van zijn spel eenigszins zou kunnen weergeven, en zegt bijna alleen van zijn uiterlijk te kunnen spreken. Mendelssohn (6) riep uit een wonder te hebben beleefd, toen hij zijn concert door Liszt uit het onduidelijk handschrift »met de grootste volmaaktheid" op het eerste gezicht had hooren voordragen. Lenz, (7) die hem in 1829 hoorde spelen, weet geen woorden te vinden krachtig genoeg om te beschrijven, op welk eene geniale wijze Liszt voor het eerst met eenige klavierwerken van Weber kennis maakte.

Die reeks van bewonderende ontboezemingen is gemakkelijk te verlengen tot op latere jaren.

Men leze slechts wat Ambros (8), die hem in 1868 te Rome hoorde, verhaalt van de voordracht van de eene of andere prul-compositie van een regiments-kapelmeester, en hoe Liszt uit zulk een prul een prachtwerk maakte. Men leze de opgewonden beoordeelingen van zijne concerten te Weenen in 1874 en 1877 door Hanslick (9) (zeer zeker geen Lisztomaan!) en men bedenke dat de 66-jarige grijsaard bij laatstgenoemde gelegenheid Beethoven's es-durconcert speelde, zonder den tweeden vinger van zijn rechterhand te kunnen gebruiken! Men leze de brieven, die Amy Fay (10), een tijd lang zijn leerling te Weimar, over zijn spel naar Amerika schreef.

Waarlijk, Saphir (11) drukt dat te kort komen aan woorden voor eene voldoende waardeering, heel geestig uit, door in een artikel over Liszt's optreden te Weimar, na eene korte inleiding, te vragen: »Wat zal ik van hem als klavierspeler, van den Jupiter fulminans van het klavierspel zeggen? O wee! Daar zie ik ons, referenten, zitten, bedroefd, verslagen, in wanhoop! Wij hebben ons uitgeput! Wij hebben

alle prijsmedailles uitgegeven, alle valsche enthousiasmemunten verkwest!"

Even onmogelijk als het is in woorden iets over de Venus van Milo, over de Sixtijsche Madonna, over de Staalmeesters, over de 9de symphonie te zeggen, dat den waren bewonderaar kan bevredigen, even onmogelijk is dit ten opzichte van Liszt's spel.

Gelukkig hen, die hem gehoord hebben, zij hebben een genot gesmaakt, dat de wereld voortaan zal moeten derven.

Het bewonderenswaardigste van Liszt's spel is altijd zijn voordracht geweest. Nooit is er subjectiever pianist geweest dan hij, nooit is er een virtuoos geweest, die in zulke mate de gave bezat, van eene oorspronkelijke opvatting in eene compositie te leggen. Reeds als jongeling, toen Lenz hem te Parijs bezocht, was die eigenaardigheid sterk ontwikkeld. Telkens en telkens kon hij eene zelfde phrase spelen, en haar telkens in een geheel ander daglicht plaatsen, waarbij soms de allerverrassendste effecten werden bereikt. En opmerkelijk is het ook, hoe wij van verschillende toondichters vernemen, dat hij hunne compositiën speelde, zóó dat zij ten slotte zich zelf afvroegen of dat wel hun werk was. Wij vinden dergelijke mededeelingen o. a. van Schumann (12), Moscheles en Hiller (13) en allen haasten zich er bij te voegen slechts bewondering voor die opvatting over te hebben.

Wat vooral verbazing wekte, was zijn prima-vista spel, zoowel van klavierwerken als van partituren. Hierin was hij onvergelykelyk en de opmerking is gemaakt, dat gewoonlijk zulke eerste lezingen hooger stonden dan de latere. Hiller zegt: later gebeurde het wel, dat het stuk hem niet genoeg te doen gaf, waardoor hij zich liet verleiden er eigen bijwerk aan toe te voegen. Amy Fay maakte volkomen dezelfde opmerking naar aanleiding van eene door haar bijgewoonde repetitie van een concert te Weimar.

Ook is Liszt van vele zijden verweten zeer ongelijk te

spelen, dat hij bijzondere goede, maar ook slechte dagen had, waarbij hij niet van zekere slordigheid of onopgewektheid was vrij te pleiten. Van iemand met zulk een afwisselende gemoedsstemming als Liszt, kan dit geene verwondering wekken.

Het zou ons te ver voeren op te sommen, hoe veelzijdig zijne verdiensten alleen reeds als virtuoos waren. Zijne nieuwe vindingen op het gebied van techniek zijn talloos en van zeer ingrijpenden aard. Wij zouden moeten beginnen met de houding der handen. In afwijking van vroegere meesters leerde hij de polsen zóó hoog te houden, dat een muntstuk op den rug van de hand gelegd, op de toetsen moest glijden. Clementi b. v. had integendeel voorgeschreven, dat het op de hand moest blijven liggen. Voor de vingerzetting voerde hij groote verbeteringen in, en voor tal van vroeger onmogelijke passages en grepen wist hij gemakkelijke hulpmiddelen aan te wijzen. Merkwaaardig vooral is zijne vinding van akkoorden aan te brengen, die wegens de groote uitgebreidheid eigenlijk slechts arpeggio kunnen worden aangeslagen.

In één woord, hij was een hervormer bij uitnemendheid, en dit had dan ook ten gevolge dat velen, vooral in het begin, niet in staat waren met hem mede te gaan. Veel zal daartoe echter ook zijne persoonlijkheid hebben bijgedragen. Als echt kind der romantiek, als het van jongs aan bedorven troetelkind van het publiek, als de hemelstormende voorvechter van den vooruitgang, boezemden vooral zijne manieren bij de ouderen veelal tegenzin in. Ook heeft hij zelf bekend, vooral in den beginne, als een soort reactie tegen het overdreven gladde classicisme, zich veel aan ongebondenheid te hebben schuldig gemaakt, deels uit overmoed, deels om te trachten het groote publiek te winnen voor meesters en werken, die nog geen ingang hadden gevonden.

Cramer, de groote étuden-componist slaakte de verzuch-

ting: »de mon temps on jouait fort bien, aujourd'hui on joue bien fort." Hauptmann (14, de deftige Leipziger cantor, wilde niets van hem weten. Liszt's geheele optreden boezemde hem slechts weerzin in. En zelfs bij Schumann en Mendelssohn (15) vinden wij ondanks de van geestdrift gloeiende bewoordingen, waarin zij over zijn spel spreken, aanvankelijk aanduidingen, dat ook hun Liszt het soms wat bont maakte. Schumann was te groot vereerder van de school van Clara Wieck, en ieder die Mendelssohn's teergevoelige natuur kent, zal begrijpen, dat veel in Liszt hem tegen de borst moest stuiten.

En leest men het dagboek van Moscheles, dan is het alsof deze er soms zelf over verbaasd is, hoe hij, die op zulk een geheel anderen bodem stond, toch zulk een vereerder van Liszt kon zijn.

Doch wij mogen niet langer bij hem uitsluitend als virtuoo's stil staan, want ook als componist neemt Liszt, hoe men ook de waarde zijner scheppingen beoordeelt, een belangrijke plaats in.

Allereerst in zijne werken voor piano. Vele zijner klavierstukken uit zijne jonge jaren zijn reeds op den achtergrond gedrongen, hoe belangrijk zij ook zijn uit het oogpunt van zijne ontwikkeling. Zijne *Harmonies poétiques et religieuses*, *Années de Pèlerinage Suisse* en *Apparitions* komen ons, ondanks de bewierookingen van Louise Ramann, niet bijzonder belangrijk voor. Voor den biograaf mag het waarde hebben er uit te zien welke uitvloeisels zijne filosofheerende, godsdienstige en natuur-zwelgende buien hadden, mag het waarde hebben te zien, hoe reeds hier eene neiging op den voorgrond treedt, allerlei indrukken door reizen, boeken, natuurbeschouwingen of belangrijke gebeurtenissen verkregen, in tonen om te zetten, als klavierwerken op zich zelf genomen, worden zij in alle opzichten verre overschaduw'd door zijne latere werken, vooral zijne opera-

phantasieën, zijne concertwerken en Hongaarsche rhapsodiën.

Zijne phantasieën op motieven van *Les Huguenots*, *Robert le Diable*, *la Juive*, *Don Juan*, *la Sonnambula*, *Norma* enz. enz., waren werken, die een belangrijke plaats in de klavierlitteratuur bekleeden. Elke vergelijking met gelijksoortige vroegere compositiën zal dit duidelijk maken. Welk eene toenmaals ongekende rijkdom van bewerking, welk een schitterende wijze van behandeling der motieven, alles vol van nieuwe wendingen, kunstige arabesken, grillige ornamenten.

Toch worden deze groep compositiën nog verre overtroffen door zijne arrangementen voor het klavier. Deze strekte hij over alle mogelijke gebieden der toonkunst uit. Orgelwerken van Bach, liederen van Schubert, Beethoven, Mendelssohn, Franz, Schumann, volksliederen uit Polen en uit de Ukraine, symphonieën van Berlioz, Beethoven, ouvertures van Weber, Rossini enz. enz. Al die werken wist hij voor klavier over te zetten en het moge waar zijn, dat hij vaak, vooral bij de kleinere zaken, zooals de liederen, er te veel Pfeffer und Zuthat, zooals Schumann (16) zeide, bij deed, de wijze waarop hij op het klavier leerde weer te geven, wat eigenlijk oorspronkelijk er niet voor gedacht was, is meesterlijk en heeft de waarde van dit instrument ongelooftelijk verhoogd. Men legge vroegere klavierarrangementen eens naast de zijne, en men zal verbaasd staan over den vooruitgang. Zijne klavierbewerking van Berlioz's *Symphonie phantastique* was een waar meesterstuk, en daarbij een ongekend iets. Nooit had iemand vóór hem zoo nauwkeurig de vooral bij dit werk zoo bijzonder afwisselende schakeeringen der instrumenten, de grillige behandelingen der motieven, de opmerkelijke harmonisatie op de twee notenbalken van een klavierstuk weten samen te dringen. Zóó juist was alles aangeduid en weergegeven, dat Schumann in staat was, naar aanleiding dezer bewerking, zijne bekende bespreking van dit opzienbarende werk te leveren, en haar eene »praktische

Clavierschule im Partiturspiel" noemde, ten volle geschikt om op een concert te worden voorgedragen.

Beroemd zijn voorts Liszt's twee pianoconcerten, werken zoo vol technische moeielijkheden, dat niet vele pianisten er zich aan wagen. Doch het oordeel over het muzikaal gehalte is lang niet eensluidend. Velen vinden dat de inhoud in het geheel niet opweegt tegen het vele woeste, grillige en bepaald onschone, dat er in voorkomt. Voor de vroegere, door de nieuweren veroordeelde gladde arabesken, de niets zeggende loopjes en krullen, die bijvoorbeeld Thalberg over zijne werken met kwistige hand uitstrooide, is bij Liszt in de plaats getreden eene overdreven zucht naar gewaagde harmonieën, treffende, maar vaak kwetsende modulatiën, reusachtig zware en grillige passages, die zeer zeker een vindingrijken en stouten meester verraden. Gaat men evenwel naar den werkelijken muzikalen inhoud zoeken, dan wordt men vaak niet minder teleurgesteld, dan bij nadere kennis-making met andere virtuozen-compositiën.

Welk een hemelsbreed verschil in dit opzicht met de concertwerken van een Mozart, Beethoven of Schumann!

Doch het zal nog geruimen tijd duren, eer de verschillende partijen het over deze werken van Liszt eens zullen zijn. Voor het oogenblik zijn de bewonderaars nog te vol aanbidding, de tegenstanders nog te bitter. Slechts de tijd kan hier den doorslag geven. Thans lezen wij nog b. v. bij Weitzmann (17) over de h-mol sonate, dat zij tot Liszt's meest grootsche en oorspronkelijke werken behoort. Hanslick daarentegen schrijft: »nooit heb ik een meer geraffineerd, brutaal aaneenvoegen van de tegenstrijdigste elementen beleefd, nooit zulk een woest razen, zulk een bloedigen kamp tegen alles wat muzikaal is. Aanvankelijk verbluft, daarna ontzet, voelde ik mij ten slotte overweldigd door het onvermijdelijke komische, dat in dit krampachtige wroeten naar iets ongehoords, iets kolossaals ligt, in dit ademlooze werken eener genia-

liteits-stoommolen, die bijna altijd niets oplevert... Wie dat gehoord heeft en mooi vindt, die is niet te helpen!"

Doch zulke tegenstrijdige beoordeelingen vindt men gelukkig niet bij alle klavierwerken van Liszt. Over zijne Hongaarsche rhapsodiën b. v. zal men weinig anders dan de grootste loftuitingen vinden. Zelfs Weitzmann en Hanslick zijn het hierover eens, dat dit werken zijn, die zullen blijven.

Hier kwam Liszt op een terrein, waar hij ongestoord zijnen luimen den vrijen teugel kon vieren. Hier passen zijne grillen, zijne gewaagde sprongen volkomen in de lijst der schilderij. En hier heeft hij bovendien de muzieklitteratuur verrijkt met een geheel nieuw veld ter bearbeiding. Hier werd een wilde loot op een ouden stam geënt, en wij moeten dankbaar erkennen, dat de nieuwe plant heerlijke en rijke vruchten heeft afgeworpen. Zoowel onze opvattingen omtrent de harmonie werden er door vernieuwd, als onze zucht naar nieuwe melodieën bevredigd. Wel hadden Haydn, Weber en Schubert reeds vroeger ter loops gebruik gemaakt van zigeunermelodieën, doch die geheel laten opgaan in hun eigen muziekstijl. Liszt daarentegen componeerde stukken, waarin hij ons een volledig, samengedrongen beeld van de zoo veelzijdige zigeunermuziek leverde.

Doch niet minder dan als klavier-componist heeft Liszt met zijne orkestwerken opzien gebaard. Zijne twaalf *Symphonische Dichtungen*, zijne Dante- en Faust-symphonieën behooren tot de belangrijkste werken op orchestraal gebied van den tegenwoordigen tijd. Ieder onbevooroordeelde zal moeten erkennen, dat hier scheppingen voor ons liggen, die een ernstig onderzoek waard zijn, en die ten volle verdienen meer algemeen bekend te worden. Geen overdreven angst voor een smaakbedervende uitwerking mag hierbij terughouden, want het is eenvoudig ondenkbaar, dat zij ooit in staat zouden zijn de werken der klassieke meesters blijvend te verdringen. Eerder mag men de verwachting uitspreken, dat zij ten slotte

bij de toehoorders een gevoel van onbevredigdheid zullen verwekken, dat ten goede zal komen aan de school der klassieke meesters.

Liszt begon daar, waar zijne voorgangers ophielden. Steeds de zeggingskracht der muziek trachtende uit te breiden, was Beethoven in sommige zijner symphonieën en quartetten er toe gekomen een poëtisch onderwerp muzikaal te behandelen. Wij weten wat hij met zijne Eroica en Pastorale bedoelde; (bij laatstgenoemd werk schreef hij tot nadere opheldering duidelijke titels en verklaringen), terwijl ons in de 9de symphonie een werk is geschonken, waar in het laatste gedeelte de instrumentaal-stemmen ten slotte worden vervangen en bijgestaan door menschelijke stemmen, te hulp geroepen om duidelijker uit te spreken, wat de toondichter bedoelde.

Dit opnemen van een dichtelijke stof in de muziek, bij Beethoven een slotsteen van zijn reuzengewrocht, werd bij zijn opvolgers een uitgangspunt. De zoogenaamde programma-muziek is hierop gegrondvest. Wel kan men gemakkelijk aantoonen, dat reeds eeuwen te voren voorloopers dezer positieve toonschilderingen geene zeldzaamheden waren, eene nadere beschouwing dezer werken zal aanstonds doen zien, dat deze meerendeels beuzelingen, volstrekt geene uitvloeisels waren eener geleidelijke ontwikkeling, maar uitloopers van een stam, die eene geheel andere richting uitgroeide.

De werken van Beethoven, waarop de nieuwere programma-muziek-componisten voortbouwen, waren daarentegen wel degelijk de logische gevolgen van zijnen ontwikkelingsgang. Langzamerhand ziet men zijne muziek forsche pogingen doen om duidelijker taal te spreken, om zich zóó uit te drukken, dat misverstaan niet mogelijk is. In de Eroica blijft het nog bij algemeenheden, in de Pastorale worden reeds kleine bijzonderheden duidelijk aangegeven, terwijl in de 9de symphonie ten slotte muziek en dichtkunst zoo innig samensmelten, dat het niet mogelijk is te ontdekken of de woorden er voor de

muziek of de muziek voor de woorden werden neergeschreven.

Op dat gebied wilden Berlioz, Liszt en Wagner voortgaan. De laatste koos den weg, die het naast voor de hand lag: het muziek-drama. Daar viel nog heel wat te verbeteren, te volmaken; de uitslag heeft bewezen hoe juist Wagner gezien had.

Berlioz en met hem Liszt hielden zich aanvankelijk aan de symphonische vormen. Berlioz behandelde in zijn eerste groote werk de phantastische geschiedenis van een kunstenaar, vertaalde een volgende maal Byron's Childe Harold in muziek, en greep daarna reeds naar het drama *Romeo and Juliet*, wel is waar niet om het ten tooneele te voeren, maar om iets te scheppen, dat geene symphonie in de vroegere beteekenis van het woord, geen oratorium en geen opera was, maar toch op elk dezer kunstvormen geleek. Ondanks het schitterend vernuft, de weergalooze vindingrijkheid op het gebied van instrumentatie, en werkelijk prachtige, echt muzikale brokstukken, bevredigden deze werken de toehoorders niet. En zelfs nu nog, nadat een halve eeuw is voorbijgegaan en Wagner zich van de grootste miskennis tot den grootsten roem heeft weten op te werken, is het ondanks de ijverige pogingen van vrienden en bewonderaars niet gelukt aan Berlioz werken die waardeering te verschaffen, welke zij inderdaad verdienen. De groote, veelzijdige verdiensten worden meer en meer toegegeven, doch de werken als geheel blijven onbevredigend.

Liszt's symphonische werken zijn wel wat jonger, doch hebben tot nu toe het lot van die van Berlioz gedeeld, ja zijn, ondanks de verbazende i.vloedrijke persoonlijkheid van hun schepper, nog minder doorgedrongen.

Het is toch zeker overdreven zulk een veeljarig gebrek aan opgang uitsluitend te wijten aan het bekrompen begrip der groote menigte. Licht het niet nader voor de hand te erkennen dat de aard der toonwerken er de schuld van is? De moeie-

lijkheden der uitvoering kunnen nimmer een blijvend beletsel zijn. Wie weet wat aan Wagner's tooneelwerken in dit opzicht is voorspeld, en hoe slecht die voorspellingen zijn uitgekomen, zal zich wel wachten te profeteeren, dat Liszt's symphonieën voor de meeste orkesten te zwaar zijn.

Dit is slechts een vraag van tijd. Neen, het bezwaar zit dieper, zit in den aard der werken. Aan den hoorder der *Symphonische Dichtingen* worden geheel andere eischen gesteld, dan bij symphonieën van Mozart, Beethoven of Schumann. Het is niet meer het reine genot van klankvormen, dat hem wacht, maar de muziek is gebruikt om een vers, eene wijsgeerige gedachte, eene schilderij zelfs te behandelen, voor te stellen, te verklaren. Wie *Hamlet* hoort, moet het beroemde drama van Shakespeare voor den geest hebben, voor *Die Ideale* is het volgen van het gelijknamige gedicht van Schiller een vereischte. *Mazeppa* behandelt de geschiedenis van den ternauwernood aan den marteldood ontsnaptent kozakkenhoofdman, *Orpheus* en *Prometheus* hebben personen der Grieksche fabelleer tot onderwerp. *Die Hunnenschlacht* is eene compositie naar aanleiding van Kaulbach's beroemd doek!

Het is hier niet de plaats eene studie over den bekenden strijd, omtrent de programma-muziek te leveren. Het zij genoeg er hier op te wijzen, dat andere muziek-aësthetici de onmogelijkheid verkondigen van zulk eene kunstrichting, en het valt niet te ontkennen, dat zij tot nu toe gelijk hebben gehouden; tenminste, zooals hierboven reeds is gezegd, veel terrein hebben die programma-symphonieën nog niet gewonnen, terwijl zij door den dood van Liszt een krachtigen voorvechter hebben verloren.

Bij alle aësthetische bezwaren tegen den kunstvorm zouden evenwel de werken, indien zij als muziek op zich zelf bijzonder hooge waarde hadden, de hoorders wel voor zich weten in te nemen. En dit vermochten zij niet. Men mag nog zoo dwepen met de prachtige instrumentatie, nog zoo veel

bewondering over hebben voor de nieuwe en gewaagde harmonisatie, er is te veel gezochts, te veel grilligs, te veel onschoons in. De dissonnanten treden vaak zóó zeer op den voorgrond, dat men werkelijk zich zelf afvraagt, of dit de bedoeling wel zou zijn. En wat vooral afmattend en onbevredigend werkt, is het voortdurende afkappen der motieven. Juist begint men zich te verheugen in het ongestoorde genot eener melodie, of dadelijk wordt de zinsnede weder afgebroken of gaat verloren in een golf van harmonieën, die gewoonlijk ten slotte lang niet op datgene uitloopen, wat men na zulk een breeden aanloop meent te mogen verwachten. Te lang duurt het wroeten en worstelen en zoeken naar eenig rustpunt, te kwistig zijn de grillige passages aangebracht. Laten wij oprecht zijn: er is te veel bombast in.

Liszt's vindingsgave op het gebied van muzikale gedachte hield geen gelijken tred met zijn weten en kunnen.

Welk een meester hij was op het gebied der instrumentatie, en hoe juist zijn begrip van de kracht der orkestratie, zien wij b. v. aan zijne orkestbewerkingen van Weber's e-dur polonaise, en bovenal van Schubert's c-dur phantasie, es-mol treurmarsch, en van het adagio uit Beethoven's b-dur trio op. 97. Hier leverde Liszt bewerkingen, die even hoog staan als zijne beroemde overzettingen van orkestwerken voor klavier. Doch zoo gaarne hield hij zich met dergelijke arrangementen bezig, dat hij ten slotte zijne orkestbewerkingen van Schubert's vierhandige marschen, weder voor vierhandig klavier terugbracht. Het behoeft geen betoog, dat zulk eene verwerking van compositiën geene navolging verdient.

Aan Ambros verhaalde Liszt te Rome in 1865 of '66, dat hij reeds vreemd stond tegenover zijne *Symphonische Dichtungen*, en aan Amy Fay verklaarde hij, dat het componeeren van kerkmuziek voor hem nog slechts het Einzig Lebens Werthe was. Dit waren opmerkelijke gezegden. Liszt gevoelde zich zelf onbevredigd door zijne symphonische

werken en begon zelf in te zien, dat het een zeer gewaagde onderneming was, op dit terrein voort te gaan. Bovendien was zijne oude neiging tot het kerkelijke weer op den voorgrond gekomen, en met haar zijn ideaal eene toekomstkerkmuziek te scheppen. Reeds uit het jaar 1834 bezitten wij een fragment van een opstel hierover, waarin zijne meening ten volle is uitgedrukt. Recht duidelijk omschrijft hij de kerkmuziek, die hem als nieuw ideaal voor den geest zweeft.

»Diese Musik, die wir in Ermangelung einer anderen Bezeichnung die humanistische (humanitaire) taufen möchten, sei weihvoll, stark und wirksam, sie vereinige in kolossalen Verhältnissen Theater und Kirche, sie sei zugleich dramatisch und heilig, prachtfaltend und einfach, feierlich und ernst, feurig und ungezügelt, stürmisch und ruhevoll, klar und innig.»

Als »furchtbar prächtigen» voorlooper dezer muziek haalde hij de *Marseillaise* aan!

Wij weten dus, wat van hem te wachten was. Hadden de vroegere kerkelijke componisten, ondanks het veelvuldig bezigen van wereldlijke elementen, steeds de kerk voor oogen gehad en steeds zich beijverd eene voldoende kloof te laten tusschen het wereldlijke en het geestelijke, Liszt wilde dit verschil wegvagen. Schreef Bach onder zijn compositiën *Soli Deo Gloria*, Liszt riep kloekmoedig: »Volk und Gott.» Men ziet, de revolutietijd had duidelijke sporen op zijn gemoed achtergelaten.

Geheel nieuw waren de door Liszt verkondigde beginselen niet. Reeds een halve eeuw te voren had Lesueur, de componist der door Napoleon I zeer gewaardeerde opera *les Burdes*, een boek uitgegeven, getiteld: *Exposé d'une musique, une imitative et particulière à chaque solennité*, waarin hij de theorieën van Glück op de kerkmuziek toepasselijk maakte. »De dramatische muziek», zegt hij daarin o. a., »is eene nabootsende muziek, welke de toestanden en stemmingen weergeeft,

en in de ziel der toehoorders de gevoelens opwekt die zij uitdrukt. De nabootsende muziek schildert, hetgeen juist de kerkmuziek moet doen, dus is deze feitelijk dramatisch." Zoo voortredeneerende tracht hij aan te toonen, dat de kerkmuziek nauwkeurig rekening moet houden met de gezongen woorden en zich aan deze geheel moet onderwerpen.

Deze theorie bracht Liszt min of meer in praktijk en nam daarbij Wagner's stelsel van leidmotieven te baat. Tevens trachtte hij daarmede eene grootere eenheid in de mis te brengen. Waren vroeger de verschillende deelen, Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei enz., geheel op zich zelf staande, van elkander onafhankelijke nummers, in zijn d-dur mis vinden wij door die deelen zekere vaste motieven heengeweven, aangebracht, zooals b. v. het verbodmotief in den *Lohengrin*, het zwaardmotief in den *Ring des Nibelungen*. Het kan dus geen verwondering baren wanneer wij deze muziek als te theatraal hooren verwerpen, en zoo lezen wij dan ook dat zijn 15de Psalm te opera-achtig klinkt, dat zijn mis te sterk aan den Venusberg herinnert.

Toch geloof ik, dat de tijd nog niet gekomen is, een eindoordeel over Liszt's kerkmuziek te vellen. Zal zij de grondslag worden, waarop latere toondichters zullen voortarbeiten? Of zal zij het tegenovergestelde uitwerken en bij wijze van afschrikwekkend voorbeeld de kerkelijke componisten terugdringen naar de strengere vormen? Ik herhaal, het tijdstip is nog niet gekomen om deze vragen te beantwoorden, Als persoonlijke opvatting zou de meening kunnen worden uitgesproken, dat deze hartstochtelijke, zinnelijke muziek in strijd is met den geest zoowel van het katholicisme, als van het protestantisme. Bovendien zal het gebrek aan de middelen en krachten om zulke werken in de kerken uit te voeren een blijvende hinderpaal zijn voor eene ruimere toepassing.

Wij mogen van Liszt als componist geen afscheid nemen,

alvorens nog met weinige woorden te hebben gewezen op zijn liederen. Ook hier trad hij hervormend op. In verscheidene zijner liederen, zooals in zijn *Du bist wie eine Blume* of *Es muss ein Wunderbaren sein*, houdt hij zich nog aan het liedkarakter van Schubert — Schumann-Franz, en bewees hij hoeveel schoons hij vermocht. Het meerendeel, men denke aan *Loreley*, slaat echter eene geheel andere richting in. Hier is gewoonlijk de zoogenaamde unendliche Melodie toegepast, waardoor de vroegere liederen in eene zelfde verhouding tot deze compositiën komen te staan, als de opera-stijl tot de Wagnersche behandelingswijze van den zang. Van daar dan ook dat men, en niet ten onrechte, voorgeslagen heeft, hen geene liederen maar *Dichtungen für eine Singstimme* te noemen. Het lijdt geen twijfel of Liszt (die hierin door mannen als Zumsteeg en Löwe was voorafgegaan) zal hierin nog vele volgelingen vinden.

En nu Liszt als mensch!

Men moet terug gaan tot mannen als Napoleon I of Frederik den Grooten, om eene persoonlijkheid te vinden, die zulk een toovermacht op zijn medemensen wist uit te oefenen als Liszt. Van zijn eerste optreden als wonderkind, tot zijne laatste levensdagen is hij in het ongestoorde bezit van deze wondergave gebleven. Een slanke gestalte, een fier gedragen hoofd, een prachtig profiel (le profil d'ivoire, noemde men het in Parijs), oogen, die de meest verschillende gemoedsstemmingen wisten uit te drukken, nu eens vol trots, dan vol dweperige afgetrokkenheid, nu eens vol vuur, dan weer bijkans levenloos onverschillig, maar altijd boeiend. Op het eerste gezicht zag men hem aan, dat hij een buitengewoon man was. Aan het voortdurend afwisselend spel zijner gelaatstrekken kon men zich niet verzadigen, en wie hem ééns had aanschouwd, zou hem nooit vergeten. Vooral bij het spreken was zijn gezicht opmerkelijk. Men behoefde niet eens zijne altijd voorradige geestige zinnen en gevatte antwoorden

te hooren, om tot de overtuiging te komen, dat in dien kop een geest huisde, onuitputtelijk aan zijn vernuft. Een genot was het een gesprek met hem te voeren, want aanstonds kwam zijne ongemeen veelzijdige ontwikkeling uit. Geen tak van wetenschap of kunst of hij stelde er belang in, en ondanks zijn vaak onrustig leven en zijn groot aantal compositiën, heeft hij steeds tijd weten te vinden zich van alles op de hoogte te stellen en zooveel doenlijk grondig te leeren kennen, onverschillig of het wetenschappelijke of aesthetische, wijsgeerige of staatkundige vraagstukken gold. Heine drukte dit weder op zeer eigenaardige wijze uit: »Von allen Nöthen'', schrijft hij, »und Doktrinen der Zeit in die Wirre getrieben, fühlte Liszt das Bedürfnis sich um alle Bedürfnisse der Menschheit zu bekümmern und steckte er gern die Nase in alle Töpfe, worin der liebe Gott die Zukunft kocht.'' Ook zijne manieren hadden iets uiterst merkwaardigs. Hij bezat eene zekere bevalligheid, lenigheid en snelheid in zijn bewegingen, die hem tot op het laatst van zijn leven eigen zijn gebleven en door het dragen van het lange, zwarte priestergewaad nog opvallender werden. Lag er in de trekken om zijn mond iets demonisch, in zijn geestelijk kleed met zijne eigenaardige lange grijze lokken, deed hij aan een tovenaars denken. Zijn opmerkelijke verschijning is door velen beschreven, en hoe men ook over hem, zijne daden en werken dacht, niemand die met hem in aanraking kwam, vermocht zich geheel los te maken van zijn iedereen innemenden invloed. Toch zal een koel beschouwer volkomen beämen wat Amy Fay, een zijner vurige bewonderaarster, van hem schreef: »Zoodra hij licht geven de onhoog getrokken hoeken van zijn mond hem eene fijne mephistophelische uitdrukking, terwijl zijne geheele wijze van optreden eene jezuïtische gladheid en bevalligheid heeft.''

Over het algemeen heeft deze leerling van Liszt, ondanks hare dweepachtige vereering voor den grooten meester, een

zeldzaam juist en onbevooroordeeld beeld van hem gegeven. Met haren praktischen, soms naieven Amerikaanschen blik sloeg zij hem in allerlei kleinigheden zeer nauwkeurig gade, terwijl zij zich geen oogenblik liet wegsleepen om in den stijl der misselijk zalvende, bewierookende en verblind ophemelende vergodingen van eene Louise Ramann te vervallen. Aardig schetst zij hem in zijne volle grootheid van muziekvorst te midden zijner leerlingen, die geen van allen het woord tot hem durfden richten, zonder door hem aangesproken te worden. Zeer kenschetsend is hare mededeeling van Liszt's voorschrift, met zekere minachting voor het publiek en vol zelfvertrouwen op te treden, vast besloten de toehoorders geheel in te nemen, en niets te verzuimen om hen voor zich te winnen, in tegenstelling van Joachim, die slechts aan zijn instrument en zijn muziek denkt, en ten slotte hetzelfde bereikte wat Liszt zocht: daverende toejuichingen.

Door zijn voorbeeldeloos succes was Liszt spoedig eenigszins onverschillig geworden, en reeds in zijn eerste geschriften en uit de getuigenissen van lieden, die hem reeds vroeg leerden kennen, zien wij hoe spoedig bij hem eene zekere minachting voor het publiek op den voorgrond trad. Die minachting, gepaard aan eene ontembare eerzucht, verklaart veel van de groote tegenstrijdigheden in zijne levensgeschiedenis. Maakten zijne moeiteloos behaalde triomfen hem onverschillig voor verderen roem, zijne eerzucht en het gevoel van zijne macht lieten hem niet lang met rust. Telkens zien wij hem zich terugtrekken uit het kunstenaarsleven, om er even vaak in terug te keeren, nu eens hierdoor, dan daardoor geprikkeld.

Vooraf zijn overgang tot den geestelijken stand heeft veel opzien gebaard. Velen schreven het uitsluitend toe aan zucht tot reclame, anderen verklaarden den stap als een terugslag van vroegere uitspattingen. Wie zijn levensloop nagaat, ziet dat meer dan eens reeds een aanloop hiertoe was gedaan. Het best laat zich dit alles uit zijne geblaseerdheid verklaren.

Verzadigd van alle wereldsche eerbewijzen en genietingen vond hij alleen nog bevrediging in eene nauwere toenadering tot het kerkelijke. Wij kunnen evenwel gerust beweren: Liszt werd geen priester door den drang van waarachtige vroomheid, hij werd priester uit hartstochtelijkheid, dien hoofdtrek van zijn karakter. Zooals zijne kerkmuziek, was zijn priesterschap.

Toch heeft de uitkomst bewezen, dat hij voor zijn kunst niet is verloren gegaan. Slechts enkele jaren duurde zijne afzondering, waarna het geestelijk gewaad geen hinderpaal meer voor hem geweest is, om nog herhaaldelijk als virtuoos, componist en orkestdirecteur op te treden.

Onder zijne eigenschappen die door zijne aanbidders niet het minst worden opgehemeld en met zalving besproken, behoort ook Liszt's verhouding tot de vrouwen. Deze hebben in zijn levensloop een zeer voorname rol gespeeld, en eigenaardig is, dat ten slotte zijne biographie door eene vrouw (Louise Rammann) geschreven, zijne werken door eene vrouw (Lamara) vertaald zijn geworden.

Zijn verhouding tot de gravin d'Agoult en de vorstin Wittgenstein is bekend, maar behalve die, zou het niet moeielijk vallen eene reeks van neigingen op te sommen, vrij wat uitgebreider dan die van Göthe. Van iemand, die zooveel opgang, vooral bij de vrouwen, maakte is dit begrijpelijk, van iemand, zoo hartstochtelijk als Liszt, is het daarenboven licht te verklaren. En zoo ooit, is hier het tout comprendre c'est tout pardonner toepasselijk, en een waar vereerder van den grooten meester zal er steeds op uit zijn, over dat alles heen te glijden en het zooveel mogelijk onaangeroerd te laten. Alleen de Liszt-vergoders kunnen daartoe niet besluiten. Zij nemen een voorbeeld aan Glase-napp, die met zalving Wagner's huwelijkschandaal tot die heiligste That der Treue verheft, er bijvoegende: Es giebt kein Bündniss, welches jedem Deut-

schen heiliger zu sein Ursache hätte. Dergelijke, aan razernij grenzende uitingen verneemt men ook omtrent Liszt's liefdesgeschiedenissen en praktische gevolgtrekkingen uit zijne begrippen omtrent vrije liefde. Men weet niet, of men bij het lezen dier zinsneden aan waanzin of aan zedelijke stompzinnigheid moet denken, en niet het minst zal Liszt zelf over zulk geschrijf verbaasd hebben gestaan. Hij dacht er persoonlijk vrij wat natuurlijker over, zooals blijkt uit eene uiting naar aanleiding van drie schandaalromans, die over hem verschenen waren, de eerste geschreven door eene russische dame, waarmede hij een zonderling avontuur had gehad. Quand on couche avec des chiennes, zeide hij, on se lève avec des puces. Men ziet: de meester beschouwde die zaken uit een meer realistisch oogpunt.

Doch laten wij liever stilstaan bij Liszt's goede eigenschappen, die ten slotte alles, wat hem ten laste wordt gelegd, ten eenemale overschaduwden.

Zijn geheele leven heeft Liszt gewijd aan den dienst van het schoone en goede. Steeds was hij gezind om met woord en daad de vaan hoog te houden van meesters, die bij het publiek nog niet de waardeering hadden gevonden, waarop zij aanspraak hadden. Men leze zijne geschriften over Schumann, Chopin, Franz, Wagner; men zie met welke volharding hij jaren lang te Weimar ijverde om werken ten gehoor te brengen, die door allerlei omstandigheden niet uitgevoerd werden, en men zal moeten erkennen, dat de kunstwereld hem onuitsprekelijken dank schuldig is voor zijne bemoeiingen. Wagner erkende zelf herhaaldelijk en uitdrukkelijk: »zonder Liszt was ik nooit zoo ver gekomen". En niet alleen Wagner, maar tal van componisten hebben hem in denzelfden zin oneindig veel te danken, terwijl het opmerkelijk is, hoe Liszt steeds zijne pen bereid heeft gehouden om voort te helpen, toe te lichten en te prijzen. Slechts een enkele maal (tegenover Thalberg) zien wij hem eene afbrekende kritiek leveren,

verbitterd door de loftuitingen, te beurt gevallen aan eene richting, lijnrecht in strijd met de zijne. Maar dit bleef eene uitzondering. Deze soort kritiek bleef hem verder vreemd, en liever bezigde hij de hem ten dienste staande bladen, om voor goede doeleinden te werken. Zoo zien wij hem reeds in zijne jongelingsjaren ijveren voor goedkoope uitgaven der groote meesters, voor muziekscholen, bibliotheken, verzamelingen, zien wij hem allerlei nuttige wenken geven voor de muzikale opleiding en ontwikkeling.

Waarlijk Liszt's verdienste in dit opzicht is reusachtig.

Daarenboven was zijne gulheid en goedhartigheid boven allen lof verheven. Als regel trad hij ten bate van een of ander goed doel op. Nu eens was het voor een standbeeld voor Beethoven (hiervan betaalde hij het derde gedeelte der kosten), dan voor een of andere liefdadige instelling. Nu eens was het voor een school, dan weder voor noodlijdenden tengevolge van overstromingen. Het zal moeilijk vallen iemand aan te wijzen, die zoo ijverig als Liszt zijne gaven wist te gebruiken tot leniging van den nood zijner medemenschen of tot heil der kunst, waarvan hij een der grootste dienaren is geweest.

Liszt werd geboren toen eene beroemde komeet aan den hemel stond. Sterrekundigen hebben berekend, dat dit hemellichaam duizenden jaren noodig zal hebben om weder voor ons zichtbaar te worden.

Ook Liszt was zulk eene schitterende verschijning.

Hoe vele eeuwen zullen verlopen, eer de wereld weder een man zal zien opstaan, die zich met hem in glans kan meten!

B R O N N E N.

1. L. Ramann. *Franz Liszt. Als Künstler und Mensch.* Erster Band. 1811—1840. Leipzig, 1880.
2. Franz Liszt. *Gesammelte Schriften.* Leipzig, 1880—83. 6 dln.
3. L. Rellstab. *Franz Liszt. Beurtheilungen. Berichte. Lebensskizze.* Berlin, 1842, en schotschriften als: Ad. Brenglas. *Berlin wie es ist und — trinkt.* 14tes Heft. *Franz Liszt in Berlin.* Leipzig, 1842, *Berlin unter Liszt oder der Wertherin Leiden.* Leipzig, 1842, enz.
4. *Aus Moscheles Leben.* Nach Briefen und Tagebüchern herausgegeben von seiner Frau. Leipzig, 1872. Dl. I, blz. 138.
5. Robert Schumann. *Gesammelte Schriften über Musik und Musiker.* 3° Aufl. Leipzig, 1875. Deel II, blz. 160.
6. Ferdinand Hiller. *Felix Mendelssohn Bartholdy. Briefe und Erinnerungen.* Köln, 1874, blz. 23.
7. W. von Lenz. *Die grossen Pianoforte-Virtuosen unserer Zeit aus persönlicher Bekanntschaft.* Berlin, 1872, blz. 12 v.v.
8. A. W. Ambros. *Bunte Blätter.* Leipzig, 1872. Deel I, blz. 58.
9. Eduard Hanslick. *Concerte, Componisten und Virtuosen der letzten fünfzehn Jahre.* 1870—1885. Berlin, 1886.
10. Amy Fay. *Musikstudien in Deutschland.* Berlin, 1882.
11. Gustav Schilling. *Franz Liszt. Sein Leben und Wirken aus nächster Beschauung dargestellt.* Stuttgart, 1844, blz. 249.
12. *Jugendbriefe von Robert Schumann.* Nach den Originalen mitgetheilt von Clara Schumann. Leipzig, 1885, blz. 311.
13. Ferdinand Hiller. *Künstlerleben.* Köln, 1880, blz. 204 en 210.

14. *Briefe van Moritz Hauptman an Franz Hauser*. Herausgegeben von Prof. Dr. Alfred Schöne. Leipzig, 1871. Deel I 305. Deel II 170
 15. *Briefe aus dem Jahren 1833 bis 1847* von Felix Mendelssohn Bartholdy. 5^e Aufl. Leipzig, 1865. Deel II, blz. 224.
 16. Jos. Wilh. von Wasielewski. *Robert Schumann. Eine Biographie*. 2^e Aufl. Dresden, 1869, blz. 361.
 17. C. F. Weitzmann. *Geschichte des Clavierspiels und der Clavier literatur*. 2^e Ausgabe. Stuttgart, 1879, blz. 194.
-

nu "B" .

BJÖRNSTJERNE BJÖRNSON.

In het stoute Orkedal, een deel van het Österdal, ligt de hoeve Björgan, die tot voor weinige jaren de pastorie was van de parochie Kvikne. Ze is als van de wereld afgesloten en ligt zoo hoog, dat het koren er niet meer rijp wordt. Toen de geestelijke eens in eene warme en vroege lente den pastorieakker had bezaaid, vond hij dien op een' goeden morgen weer onder de sneeuw begraven.

's Winters werd de koude er zoo hevig, dat de bewoners de ijzeren klink van de deur niet met de bloote hand durfden aanraken en de geestelijke een masker voor het gezicht moest doen, als hij in de snerpemde kou uitreed om zijne ver verspreid wonende gemeenteleden te bezoeken. De sneeuw reikte dikwijls tot aan de tweede verdieping van het groote houten huis. De schuren en het struikgewas, de heiningen en de heuvels sneeuwden geheel onder en zoover het oog reikte, zag het ééne zee van sneeuw, die de stormwind deed golven. Alleen de toppen der hoogste berken kwamen er uit te voorschijn en het jongskén, dat vaak op de tafel in de woonkamer der pastorie klom om ten minste iets te zien, schenen de

heen en weer zwiepende takken even zoovele armen toe van in de sneeuwvelden verzonken afgedwaalde reizigers. Enkele malen slechts zag hij dalbewoners op sneeuwschoenen den hoogen bergrug beklimmen of Lappen op hunne kleine rendiersleden in pijlsnelle vaart langs de steile rotswanden voortsnellen. Welk eene heerlijke afwisseling was het voor hem in den maandenlangen winter, als zulk eene slede voor de pastorie stilhield en er een bundel pelzen uit te voorschijn kwam, waarin een kleine, levendige, lustige Lap school, die — welkome versnapering! — rendiervleesch verkocht.

Eerst na langen strijd had de geestelijke die standplaats weten te verkrijgen. Als eenige zoon van een' landbouwer had hij van zijnen vader de hoeve Ske geërfd en heette naar deze. De geliefde zijner jeugd, de dochter van een' geneesheer, wilde hem haar hart en hand alleen schenken op voorwaarde, dat hij den ploeg verlaten en de toga zou aannemen. Reeds over de twintig jaar oud, verkocht hij zijne boerderij en noemde zich toen niet meer Peter Ske, maar naar zijn' vader Björn eenvoudig Peter Björnson.¹

Eerst na een' langen moeilijken leertijd volbracht hij zijne godgeleerde studie en toen hij eindelijk als predikant toegelaten was, verbrak zij, om wie hij van beroep veranderd was, hare belofte. In plaats van de vurig begeerde geliefde kreeg hij alleen de minste van alle predikantsplaatsen.²

De parochie Kvikne was in dieu tijd, waarvan ik spreek — tusschen 1830 en 1840 — eene der beruchtste in geheel

¹ Behalve uit Björnson's mondelinge en schriftelijke mededeelingen en zijne in zijne werken verspreide ophelderingen heb ik de gegevens voor deze levensschets grootendeels geput uit: Halvorsen, Björnstjerne Björnsons Liv og Forfattervirksomhed, aktmæssig fremstillet, en Henrik Jæger, Norske Forfattere.

² Ook deze trouwbreuk laat Björnson in zijne »Synnöve Solbakken» verhalen door Guttorm, ofschoon de omstandigheden daarbij eenigszins anders zijn.

Noorwegen. De bevolking wedijverde er in woestheid en wildheid met de natuur. Weinige jaren vroeger had de voorganger van Björnson pistolen mee naar de kerk moeten nemen; een andere predikant vond, uit de kerk terugkomende, al zijn huisraad kort en klein geslagen door mannen, die met zwart gemaakte gezichten de pastorie waren binnengedrongen en zijne vrouw doodsangsten hadden doen uitstaan. De voorganger van Björnson had dan ook eenvoudig zijne hardleerende en hardhandige parochianen in den steek gelaten en weigerde weer naar zijne gemeente terug te keeren.

Jarenlang was deze daarop zonder herder geweest, toen werd Peter Björnson er door de regeering — want deze benoemt in Noorwegen de predikanten — er aangesteld. Hij was er volmaakt op zijne plaats. Als zijn woord geen' indruk maakte, gebruikte hij »treffende" bewijsgronden, zooals zijne gemeentenaren zelven ook liefst gebruikten. Zoo werd zijn oudste zootje — in plaats van de ontrouwe geliefde had eene koopmansdochter uit Kragerö hem als vrouw naar zijne eenzame pastorie gevolgd — toen het zekeren dag op handen en voeten de na 't schrobben ijsgladde trap naar de studeerkamer opkroop, verschrikt teruggedreven door een gekraak en gestommel daarbinnen, als gingen twee er elkander te lijf. En zoo was het. De nieuwe predikant — die als overal ook hier voorzitter der schoolcommissie was — had het schoolwezen in zijne gemeente willen regelen, leden der commissie benoemen en de door iederen boer te betalen schoolbelasting vaststellen. De boeren weigerden te verschijnen en zonden den kempiaan van 't kerspel als voorvechter naar den dominé, om op de daar gebruikelijke wijze dezen te toonen, dat zij van die nieuwigheden niets wilden weten en zich door hem de wet niet lieten voorschrijven. Maar voordat de reusachtige boer zijne handtastelijke bewijzen behoorlijk had kunnen ontwikkelen, was de dominé hem reeds voor, greep hem bij den kraag, wierp hem de deur uit, de trap af, zoodat het

huis en de beenderen van den afgezant kraakten. Vloekend droop deze af. Ofschoon de opgewonden boeren, die meenden, dat de schoolwet door den dominé eigenmachtig was uitgevaardigd, samenschooden om de uitgeschreven vergadering te beletten, ofschoon de jonge pastoorsche haren gemaal bad en smeekte zijn leven toch niet in gevaar te brengen, ging de geestelijke toch heen. Zelfs de weinige goedgezinden waagden het niet, beangst als zij waren voor de tierende menigte, den predikant de noodige inlichtingen te geven. Hij regelde dat dus alles zelf naar zijn beste weten, maar toen hij na afloop der vergadering, met het notulenboek onder den arm zich naar de pastorie begaf, weken de vertoornde scharen op zij en niemand durfde de hand naar hem uitsteken.

Te midden van deze woeste menschenwereld en deze ruwe natuur, waar de winter spoedig inviel en de zomer pas laat verscheen, wies de jonge Björnstjerne Martinus — den laatsten voornaam, waarmede zijn vader hem uit bewondering voor Martinus Luther doopte, heeft hij nooit gebruikt — op zonder kameraden. Zijn eenige speelmakker was lang Blakken, een sterk veulen, dat opwies tot een' strijdlustigen hengst, die werkte voor vier en zelfs een' ouden roofzieken beer, den schrik van alle herders, wist te bedwingen. Toen de jonge Björnstjerne eenigen tijd later in de keuken eene kat zag, liep hij doodsbleek van schrik weg: hij meende, dat het eene groote kelderrat was.

Toen Björnstjerne zes jaar oud was, werd zijn vader aangesteld tot predikant te Næs in het heerlijke Romsdal. Welk eene verandering, welke nieuwe indrukken! In plaats van eene sneeuwwoestijn zag hij hier voor het eerst de zee. »Op de pastorie van Næs» — dus beschreef Björnson zelf later de herinneringen aan dit tijdperk zijner jeugd¹ — eene der schoonste boerderijen in het land, die tusschen twee samenvloeiende

¹ In zijne vertelling: »Blakken» (*Fortællinger*, 3 Udg. I, 287 vlg.).

fjorden ligt met begroeide bergen daarachter, met water-
vallen en pachthoeven aan het tegenoverliggende strand, met
golvende korenvelden, vol leven en beweging in het dal,
met landtong na landtong, die zich ver in den fjord uit-
strekken — hier op de pastorie, waar ik 's avonds de laatste
stralen der zon zag blinken op de bergen, zag dansen op
de deinende golfjes van den Isfjord, totdat ik in schreien
uitbarstte, alsof ik iets kwaads gedaan had — hier, waar
ik op sneeuwschoenen nu in dit, dan in dat dal neerglijdende,
plotseling kon blijven staan, betooverd door eene schoon-
heid en een verlangen, dat ik zelf niet kon verklaren, maar
dat zoo machtig was, dat ik in het hoogste genot overvallen
werd door den diepsten weemoed en smart — hier kreeg ik
nieuwe, onuitwischbare indrukken”.

Hier schreef Björnson later zijne eerste verzen, hier dichtte
hij o. a. dien schoonen zang, waarin hij uitdrukking gaf aan
zijn verlangen naar nog wijder gezichtskring:

»Wat ik daar ginder wel vinden zou
Over de hooge bergen?”¹

En toen hij, man geworden, na jaren afwezigheid einde-
lijk weer het schoone oord, waar hij zijne eerste dichterlijke
droomen gedroomd en de wijding der kunst ontvangen had,
terugkeerde, riep hij dan ook verrukt uit:

Hier is mijn thuis, hier mijn erf aan dit strand.
Al wat zoo lung aan mijn blik was ontogen,
Bergen en bosschen — 't heeft stemmen en oogen.
.
. 't Eerste gezicht
Nu eerst na twintig jaar, land mijner jeugd;
Schoon gij me nog, als toen 'k henenging, heugt,
Schokt mij als slikerde er plotsling een licht,
De oogen verblindende bliksemschicht.²

¹ Met nog een tweetal andere vertaald door C. P. Tiele. Zie diens:
»Gedichten, 2^e druk, Schoonhoven, 1874”, bladz. 38 en vlg.

² Digte og Sange. Rettet og øget Udgave. København, 1880, Sid. 200.

Op zijn elfde jaar kwam Björnson op de »Middel- og Realskole" van 't naburige stedeken Molde. Een »licht" was hij op school niet, ook zijn ijver liet veel te wenschen over. Liever zwierf hij in de omstreken, op de eilanden en de fjorden nabij deze »bloemenstad" zooals hij haar roemde. Hij richtte met zijne makkers »vereenigingen" op, en gaf den stoot tot het uitgeven van eene krant »De Vrijheid", die, geschreven, de ronde deed onder de leerlingen. Menigmaal maakte hij ook inbreuk op de oude schoolgebruiken. Zoo was in hem de aanstaande staatkundige leider en woordvoerder eerder ontwaakt dan de dichter.¹

De bibliotheek der »Afdeeling Romsdal van 't Landbouwenootschap" verschafte hem de eerste boeken. Zijn leeslust werd opgewekt door de oud-noorsche sagen.

Van de school in Molde sprekende zeide hij later zelf:

Heen moesten we er —

Ik ging er heen, maar las er Snorre,

namelijk, de koningssagen in de »Heimskringla" van den IJslandschen Skalde Snorri Sturluson († 1241).

Voorts las hij Asbjørnsen's Sprookjes, de geschiedkundige romans van den Deen Ingemann — wiens »Waldemar de Overwinnaar" en »Kunnik en Vaja of de Groenlanders" ik me ook nog uit mijne jeugd herinner — en de zeeromans van Marryat. Deze laatste wekten eenigszins den lust tot zeevaren bij hem op. Eerst later kreeg hij smaak in gedichten; het eerste vers, dat hij las, was: »De Engelsche loods" van Wergeland, eene met hem verwante natuur.²

¹ Het zij me vergund voor uitvoeriger mededeeling omtrent Björnson's verblijf in Molde den lezer te verwijzen naar mijn: »Door Noorwegen" II^{de} deel, bl. 192 en vlg.

² Zie over Wergeland eveneens: »Door Noorwegen deel I, 23—26, 39—43, 132, 148—150, 210, 224, 225, deel II, 28, 230.

Intusschen waren zijne gemaakte vorderingen op school zoo gering, dat zijne moeder, in zijne voorliefde voor zeero-mans, eene vingerwijzing voor zijn toekomstig beroep ziende, er op aandrang Björnsterne zeeman te laten worden. Toch kwam daarvan niets. Nadat hij bevestigd was in de Staatskerk, werd hij, zeventien jaar oud, naar Christiania gezonden. Hij zou er eene bijzondere school bezoeken om daar gedrild te worden voor de academische examens. Dat was het plan van zijn' vader; hij zelf zag er slechts een middel in om aan zijn' meer en meer aangewakkerden leeslust te voldoen.

Ook van zijn verblijf aan die »drilschool" — de »Studentenfabriek" zooals ze in de wandeling heette — in Noorwegens hoofdstad, heeft Björnson zelf een levendig beeld gegeven.¹ Hij teekent er die eigenaardige school met leerlingen van zoo verschillenden leeftijd en uiteenlopende ontwikkeling: »gebaarde mannen van over de dertig jaren, begeerig naar ieder woord, zaten er over hunne latijnsche spraakkunst te zwoegen naast onbezorgde, dartele bengels van zestien; gebruinde varengasten, reeds jong door zucht naar avonturen van de schoolbanken naar zee gelokt, nu hier binnengelopen om 't verzuimde in te halen; gefailleerde kooplui, die liever een leesboek dan een grootboek bestudeeren; jonge juristen, aanstaande ambtenaren, door een gebroken arm of been in hunne loopbaan gestuite kadetten, boeren, die door eigen aandrang of invloeden van buiten — men denke slechts aan Björnson's eigen vader — de spade met het latijnsche spelboek verruilden." Daar zat de eenendertigjarige Thelemarksche boer Aasmund Olafsson Vinje, die als dichter in 't dialect zulk een' grooten naam maakte; ginds de tien jaar jongere Henrik Ibsen, die door zijn mager, gipskleurig gelaat, waarbij zijn koolzwarte groote baard scherp

¹ Zie zijn gedicht: »Gamle Heltberg" in zijne reeds aangehaalde »Digte og Sange".

afstak, zoo de opmerkzaamheid trok van den pas aangekomen en jongsten leerling. Weinig vermoedden beiden zeker, dat zij samen eenmaal zulk eene macht zouden uitoefenen in de republiek der letteren.

Niet minder origineel dan zijne uit alle oorden en uit alle standen saamgekomen leerlingen was het hoofd dier school, de oude Heltberg. In hooge pelslaarzen en een wambuis van hondevel — de oude grammaticus leed bij vlagen verschrikkelijk aan de jicht en het asthma — stond hij voor het troepje »barbaren», dat hij naar 't land der klassieken leidde. Doch hij deed meer. Er ging van hem eene bezielende kracht uit, hij wekte de sluimerende talenten, hij prikkelde tot zelfstandig denken en werkzaamheid des geestes, en uit zijne school, uit die schare schijnbaar mislukte leerlingen kwamen mannen voort, die in 's lands vergaderingen en pleitzalen, in scholen en kerken, in kunsten en letteren leiders en hervormers werden.

Ondanks 't verschil in jaren — vooral op dien leeftijd van gewicht — sloot Björnson vriendschap met Vinje en was twee jaar lang bijna van uur tot uur in gezelschap met hem. Die omgang met den zooveel ouderen, oorspronkelijken student had grooten invloed op Björnson. Hij las met hem Oehlen-schläger en Welhaven en later verslonden ze de pas door Landstad uitgegeven verzameling volksliederen.

Ibsen verliet spoedig Christiania, en Björnson was weldra niet meer de jongste; een jong kadet, die wegens bijziendheid den dienst moest verlaten, kwam zich op de »Studenten-fabriek» tot het examen voorbereiden; hij zou later den naam van Jonas Lie beroemd maken in zijn vaderland en daarbuiten.

Na twee jaren voorbereiding werd Björnson als student ingeschreven. Maar ook hij zou behooren tot de studeerenden, wien het begin gemakkelijker viel dan het einde. De omgang met zijne makkers had zijnen letterkundigen smaak ontwikkeld en evenals zij gaf hij uiting aan zijne denkbeelden. Vroe-

ger had hij reeds enkele verzen geschreven, nu greep hij, — evenals vele jongere, evenals zijn vriend Ibsen, die als leerlingapotheker reeds een drama had geschreven — dadelijk naar het hoogste in de kunst. Hij schreef een tooneelstuk: »Valborg», waarin hij als hoofddenkbeeld uitsprak, dat niemand zijn vaderland behoort te verlaten. Wel ontbrak hem het juiste inzicht in de samenstelling van een tooneelstuk — hoe zou hij dat ook bezeten hebben, die pas tweemaal den schouwburg bezocht had? — toch nam de tooneeldirecteur in Christiania zijn' eersteling aan en gaf hem eene vrijplaats.

Nu werd Björnson een ijverig schouwburgbezoeker en zag spoedig in, dat zijn stuk vooral in den vorm zeer gebrekkig was. Hij vroeg en kreeg zijn drama terug, voordat het gespeeld was. Een paar andere stukken, die hij eveneens in stilte had geschreven, hield hij nu ook achter.

Intusschen was Björnson's vader verplaatst naar Søgne in Mandal. Na zijn eerste examen ging de jonge student voor een jaar naar 't ouderlijk huis terug om er zijne jongere broeders en zusters te onderwijzen. Na Kerstmis 1853 keerde hij naar Christiania terug en verklaarde aan zijn' vader, dat hij van nu af aan op eigen beenen wilde staan: hij gevoelde in zich de kracht zich een' weg door het leven te banen.

Aanvankelijk zou het hem zwaar genoeg vallen. Hij begon in de dagbladen boekbeoordeelingen en verslagen van tooneelvoorstellingen te schrijven en werd correspondent van de courant der stad Drammen. Ook gaf hij een klein weekblad uit, het »Geïllustreerd Volksblad» waarin hij zijne eerste vertellingen plaatste. Zijne beoordeelingen en verslagen verwekten wel veel opmerkzaamheid, maar lokten ook veel tegenspraak uit. Björnson was van der jeugd af eene strijdlustige natuur en voelde zich vaak verteren door den gloed eens hervormers, eens ijveraars. Juist in dien tijd was in Noorwegen de strijd op nieuw uitgebroken voor echte nationale kunst. Björnson achtte zich geroepen dien op het tooneel over te brengen.

Waar zijne woorden geen gehoor vonden, greep hij andere middelen aan om zijne tegenstanders zoo niet tot inkeer, dan toch tot zwijgen te brengen.

Nu gebeurde het, dat het bestuur van den grooten schouwburg van Christiania in 't begin van 1856 niet naar den wensch van hem en zijne vrienden luisterende, op nieuw verscheidene Deensche tooneelspelers aangenomen had in plaats van Noorsche. De door Ole Bull op eigen kosten in Bergen opgerichte schouwburg¹ en ook een klein gezelschap in Christiania zelve bezaten genoeg jonge Noorsche tooneelkunstenaars, die aanmoediging verdienden. Maar de »ambtenaars- en grossierswereld in de hoofdstad vroeg niet naar Deensch of Noorsch — 't was haar hetzelfde. Zij had de macht in handen en wilde niet luisteren naar de »mannen van de pen'', welnu — dus beschreef Björnson voor eenige jaren zelf in de »Svenske Illustrerede Tidende'' dezen strijd — ik begreep dan macht tegen macht te moeten zetten. Toen de nieuwe Deensche schouwspeler zou optreden, verzamelde ik studenten, onderwijzers, handelsbedienden — ik gaf les in een tooneelgezelschap van hen —, gymnasiasten — ik was ook leeraar van eene groote »studentenfabriek''. Ieder keer als de Deen op de planken kwam, floten wij en maakten een leven als de schouwburgwanden nooit hadden gehoord sedert Henrik Wergeland's dagen.²

Bij eene volgende voorstelling, waar wij handgemeen werden — men wilde mij uit den schouwburg werpen — waren wij 600 man sterk. Het publiek der hoofdstad bemerkte, dat er een machtige wil tegenover den hunnen stond en toen

¹ Zie: »Door Noorwegen'', I, 114 en volgende.

² Bij het spelen van Wergeland's »Campbellerne'' waren juist 20 jaar vroeger in denzelfden schouwburg een hevig rumoer en een strijd ontstaan tusschen de aanhangers van dezen dichter en die van zijn' tegenstander Welhaven. Met stok- en vuistslagen bevocht men elkander in dezen »Campbellerslag''.

het vernam, dat dit het werk was van een jong student, dien eenigen Björnssen, anderen Björnstjerne noemden, en over wiens schrijverij het zich reeds meermalen geërgerd had, werd het ongeduldig. Het was de eerste keer, dat ik voor het »groote" publiek optrad en men kan niet zeggen, dat de kennismaking van weerskanten aangenaam was. Noch toen noch bij veelvuldige latere gelegenheden, toen ik me gedrongen voelde op te treden tegen de toongevers der hoofdstad, was ik ongevoelig voor de ondervonden bejegening. Er heeft nog geen dichter geleefd, die geen fijn gevoel bezat en ik maak geen uitzondering."

Zoo stonden de zaken en ze stonden vrij slecht voor de toekomst van den jongen dichter, toen er onverwacht eene wending in zijn' levenspad kwam. In Noorwegen scheen dit voor goed versperd, over het eene zusterland zou het naar het andere voeren om hem ten slotte weer in 't vaderland terug te leiden.

In de Zweedsche Universiteitsstad Upsala werd een maand na den schouwburgstrijd een broederfeest van de Skandinavische studenten gehouden. Björnsson werd door het »Morgenblad" als verslaggever daarheen afgevaardigd. Van Christiania ging hij naar Kalmar, van Kalmar naar Stockholm en eindelijk naar Upsala. Steeds wies de stoet van jonge mannen, die opgingen naar het feest en hen ziende, hoorende, met hen sprekende wakkerden in Björnsson ook weer de moed op en het verlangen uit te spreken, wat in den pennestrijd op den achtergrond was geraakt. Hij was de blijdeste onder de blijden. Zijn geestdrift, hier niet bekoeld door grove aanvallen en hoonende blikken, steeg ten top en, zeide hij: »ik bad God, dat ik dichter mocht worden. Ik deed me zelven de gelofte bij mijne thuiskomst alle dagbladen van mij te stooten, en op nieuw te beproeven, of ik geen dichter was. Met dit nieuwe leven schenen nieuwe talenten in me te ontwaken.

Ik schreef geen verslagen voor mijn blad, ik begreep niet,

hoe anderen dit konden doen. Ik leefde alles mede. Tallooze nieuwe indrukken kreeg ik: Stockholm zag ik met zijne museums, zijne kerken, zijne koningsgraven. Nooit had ik gedacht de geschiedenis van een grootsch verleden ooit van zoo nabij te kunnen zien. Uitgeput bijna door dit alles, kwam ik in Christiania terug, schreef mijne reisindrukken, die de algemeene aandacht trokken en mij nog meer verzekerden, dat mijn tijd gekomen was. Ik ging naar huis, dacht, en schreef in veertien dagen: »Tusschen de Veldslagen'', een historisch tooneelstuk in één bedrijf en begaf me op reis."

Met weinig geld in de beurs, maar met het voleindigde tooneelstuk in zijn koffer en hoop en verwachting in het hart reisde hij eerst naar Hamburg en na een kort verblijf van daar naar Kopenhagen.

Onder dagelijksch verkeer in een' kring van jonge talenten, dichters, redenaars, kunstenaars, staatkundigen en geleerden, waarvan velen hem in ontwikkeling, fijner kunstzin en meerder levenservaring vooruit waren, maar niet één hem in oorspronkelijken aanleg evenaarde, leefde hij het nieuwe, opgewekte geestesleven voort, waartoe hij in Zweden was ontwaakt. Hij vond er niet alleen vrienden, die hem toejuichten, zoals in Christiania, maar ook zulke, die hem zijne feilen toonden. Reeds voor zijn vertrek naar Upsala had hij in 't door hem bestuurde letterkundige weekblad een paar kleinere vertellingen geplaatst: »Aanun'', »Eene gevaarlijke vrijerij'', »Ole Stormoen'' en »Een vroolijk man'', later omgewerkt en voltooid onder den titel: Arne.

Een eigenaardig beeld van zijne eigen ontwikkeling en de openbaring van zijn talent geeft hij in »Thrond'' die hij »zijne eerste vertelling'' noemt. Thrond is het eenige jongskens van eenzaam wonende boerenouders. Van een' bij hen onverwacht gestorven speelman, die onder verdenking lag, dat hij zich aan den booze had verkocht, erft hij eene viool, waarop zijn vader hem de eerste grepen leert, terwijl hij zich verder

zelf oefent. Bij eene boerenbruiloft ontbreekt de speelman, hij zal dien vervangen. Voor het eerst komt het jongskén in het dorp, voor het eerst in de kerk. Hij strijkt de snaren, maar al wat hij doet hooren, is gepiep en geknars, en thuis speelde hij toch zoo mooi! Hij wisselt van melodie, maar niets helpt. Het koude zweet parelt hem langs het gezicht. Hij ziet zijne moeder, die zich over hem schamen zal! Alles draait hem voor de oogen. Hij meent op de torenspits den zwartharigen speelman Knut te zien, die hem toeroept: »Geef me mijne viool terug!» Nu zet het jongskén het op een loopen, totdat hij uitgeput neerzijgt. Eindelijk grijpt hij de viool: »Uwe schuld is het!» roept hij uit en wil haar stuk slaan. Toch aarzelt hij. »We hebben zoo menig vroolijk uur samen doorgebracht!» zeide hij. Maar de snaren, die deugden niet meer. En hij nam zijn mes en sneed. »Ai!» klaagde de quint, die hij vader noemde, kort maar scherp. Weer sneed Thronð. »Ach!» kreet de tweede snaar, die hij moeder had genoemd. Verder sneed hij. »Au!» gromde de derde snaar, die hij den naam van de meid Ragnhild had gegeven. Nu was de vierde snaar, die hij nooit een' naam had durven geven, aan de beurt. Diepe smart greep hem aan. Deze durfde hij niet doorsnijden. En nu was het hem ook, alsof hij gevoelde, dat het niet de schuld der snaren was, dat hij bij de kerk niet had kunnen spelen.

Daar kwam zijne moeder langzaam naar hem toe om hem mede naar huis te nemen. Maar eene nog grooter vrees beving hem: hij richtte zich op en riep haar toe: »Neen, moeder! naar huis keer ik niet terug, voordat ik spelen kan, wat ik heden gezien heb.»¹

Thronð en de zwartharige speelman Knut doen wel den-

¹ Zie de vertelling, later opgenomen in zijne bundels: »Smaastykker» en »Fortællinger.»

ken aan den kleinen Christiaan en diens oom, den vioolspelenden zwarten Noor uit Andersen's roman: »Kun en Spillemand'' maar er spreekt reeds fijner kunstsmaak uit de groepeerling der figuren, uit de soberheid, uit de eenheid. Dit schrijvende heeft Björnsson gevoeld: »ook ik zal leeren spelen op de eene snaar, nu ik de andere heb doorsneden.''

Dit stukje toch geeft den strijd weer van den jongen dichter, die nog eene laatste worsteling wil wagen, voordat hij al zijn werk het lot zijner verscheurde eerstelingen doet weervaren, en daarmede van eene zoo schoon gedroomde toekomst afscheid neemt. Nog ééne proef deed Björnsson, verteerd van angst en als overstelpt door den overvloed van indrukken in den vreemde ontvangen en de proef gelukte.

Kort daarop keerde hij naar Christiania terug en verscheen in zijn blad de grootendeels reeds in Kopenhagen geschreven vertelling »Synnöve Solbakken'', die met geestdrift ontvangen werd. In dien eigen herfst werd zijn eerste drama: »Tusschen de veldslagen''¹ in de hoofdstad vertoond en won algemeen bijval. Het hield zich staande op het repertoire der Scandinavische schouwburgen.²

Nu had Björnsson den krisis doorstaan, die moest beslissen over zijne toekomstige roeping. Toen »Synnöve Solbakken'' in 1857 als boek verscheen³, werd het met lof be-

¹ Vertaald door Potgieter in zijn stuk over Björnsson, dat oorspronkelijk in den Java-Bode (1870) is geplaatst en later overgenomen werd in zijne »Verspreide en Nagelaten Werken. Aanhangsel. Studiën en Schetsen.''

² Eene afzonderlijke vertaling verscheen onder den titel: »Buiten den strijd. Tooneelspel in één bedrijf. Voor het Nederl. tooneel bewerkt door Jac. de Vos. Zaandijk, 1881.'' Ook het Meininger tooneelgezelschap speelde herhaalde malen dit stuk, dat in de Deutsche vertaling Band I uitmaakt van het »Repertoire des Herzoglich Meininger'schen Hoftheaters.''

³ In het Nederlandsch verschenen onder den titel: »Synnové of trouw en beproeving. Eene Noorweegsche vertelling, vert. door L. C.

sproken, met liefde gelezen. Het opende een nieuw tijdperk in de Noorsche letterkunde, waar het in die dagen zoo duf en dor was. Een der beoordeelaars in 't voornaamste blad »Morgenblad» eindigde met de woorden: »In ieder geval kunnen wij — zooals de Romeinen het hunnen consuls deden na den slag bij Cannæ — hem in naam onzer letterkunde dank zeggen, omdat hij niet getwijfeld heeft aan de Republiek.»

De revolutionnaire stormen toch, die in 1848 van Frankrijk uitgingen, lieten Noorwegen zoo goed als met rust, alleen eene beweging door en ten voordeele der arbeiders bracht in 1851 eenige gisting, die spoedig werd bedwongen. Rust, kalme rust heerschte in het land, 't was de gouden tijd voor den gezeten burger. Men werkte voor 't stoffelijk welzijn; wegen werden aangelegd, groote distriktsgevangenissen gebouwd, handelsbetrekkingen uitgebreid, vereenigen tegen misbruik van sterken drank opgericht en menige andere nuttige instelling, maar men streed niet meer voor een of ander denkbeeld.

In de letterkunde was evenmin de nieuwe strooming doorgedrongen. Ibsen's eerste drama *Catilina*, het eenige werk, waarin nieuw leven en nieuwe kracht was, vond geene koopers en bezorgde den schrijver en zijn' vriend, die dagen aaneen van niets dan droog brood en koffie leefden, alleen eten, toen hij de pakken onverkochte exemplaren van zijn drama aan een' uitdrager verkocht.

Doodsch en stil was het geworden in het letterkundig kamp, waar Wergeland en Welhaven met hunne aanhangers de lucht met strijdkreten hadden vervuld en herhaalde malen slaags waren geweest. Wergeland sluimerde reeds lang op het kerkhof »Onze Verlosser» onder het gedenkteeken

Cnopius. Haarlem, 1859". — In 1877 verscheen er in Rotterdam als n°. 8 der Salon-Bibliotheek eene nieuwe vertaling van onder den naam: »De beide Landhoeven.»

door de hem dankbare Joden opgericht. Welhaven dichtte niet meer, maar verdiepte zich in letterkundige studien. Ook de sprookjesverzamelaar en dichter Jörgen Moe had de poëzie vaarwel gezegd en was predikant geworden. Zijn vriend Asbjørnsen had zich ijverig op zoölogie toegelegd en ging ten slotte naar Duitschland om er de houtteelt te bestudeeren. Slechts Andreas Munch was trouw in 't voetspoor van Oehenschläger en de Duitsche romantische schrijvers blijven wandelen. Van de oude garde had alleen Wergeland's zuster, Camilla Collet in haar: »A m t m a n d e n s D ö t t r e'', eene nieuwe richting verkondigd, die evenwel geen' bijval vond.¹

De oude garde zweeg dus bijna: de jongere deed zich evenmin hooren. Björnsson's vrienden van de »Studentenfabriek'' waren heinde en ver verstrooid. Ibsen had na zijn' eersteling slecht enkele satyrische stukken geschreven, die weinig opgang maakten. Zes jaar was hij reeds in Bergen door Ole Bull met het bestuur van den schouwburg belast en had daar alleen nog maar één drama »Gildet paa Solhoug'' uitgegeven, dat ver beneden het Deensche stuk was gebleven, dat hij tot voorbeeld had genomen. Botten-Hansen was geheel in de journalistiek verdiept. Jonas Lie's zaken als advocaat en zaakwaarnemer in Kongsvinger waren nog niet door den krisis in den houthandel getroffen, die hem de letterkunde tot een beroep deed maken: hij schreef alleen naar lust en luim enkele opstellen in dagbladen en gelegenhedsgedichten. Vinje zou pas het volgende jaar zijn tijdschrift beginnen, waarvoor hij proza en dichtstukken in dialect schreef. Alleen Ole Vig, evenals de pas genoemde, een boerenzoon, had voor de volksverlichting en beschaving talrijke bundels geschreven. Maar helaas! in overspannenden arbeid had hij zijn leven opgeofferd aan zijn volk, dat hem op 34jarigen leeftijd

¹ Ook over deze schrijfster zij het me — bij plaatsgebrek in deze beknopte schets — vergund te verwijzen naar: »Door Noorwegen'' I, 30 en vlg.

reeds moest missen. De laatst aangekomene op de »Studentenfabriek» zou zich het eerst naam maken bij 't geheele volk.

Wanneer in vroeger dagen de Noorsche boeren naar de kerk gingen, legden ze hunne wapens af en zetten die in een daarvoor bestemd gebouwtje (Vaabenhus) naast de kerk. Daar bleven die, zoolang de godsdienstoefening duurde. Zoo deed ook Björnson, toen hij zich zette om „Synnöve Solbakken» te schrijven. Hij verloochende zijne strijdlustige natuur, hij bracht geene rustverstoring evenals bij zijn optreden als tooneelrecensent; hij brak niet met oude voorstellingen noch verkondigde nieuwe, opzienbarende denkbeelden. Geen strijdkreet deed hij weerklinken, neen als met fluisterende stem verhaalde hij van het meisje op den Zonneheuvel. Hij dichtte eene idylle, waarin met den hoogsten eenvoud het volksleven werd geschilderd.

De jonge dichter had zelfkennis genoeg om zich te beperken. Geene grootsche verwickelingen of verhoudingen, die hem onbekend waren, schilderde hij. Hij teekende alleen de beelden uit de kleine wereld, die hij in zijn eigen korte leven had leeren kennen. Tweeërlei betrekkingen kende hij: de verhouding tusschen ouders en kinderen en die tusschen twee jonge harten. Om deze verhouding beweegt zich de handeling. Zijne eigen ervaringen schildert hij soms in de personen van Synnöve en Thorbjörn. Hij vergeet soms, dat hij boeren teekent en laat hun de lyrische ontboezemingen uitspreken, waarvan zijn eigen jonge hart overvloedt. Zijne vertelling verliest daardoor misschien in epische getrouwheid, maar wint in lyrische schoonheid.

Uit zijne latere novellen spreekt meer levenservaring, grondiger studie van 't menschelijk hart. Ze zijn harmonischer afgewerkt, er is meer schakeering van licht en donker, ze geven meer stof tot denken, maar, in niet ééne voelen we zoo duidelijk, dat het een jong, rein, gezond menschenhart is, dat tot ons spreekt.

Geen Noorsch dichter had zoo aangrijpend de liefde van ouders en kinderen, en van twee jonge minnenden geteekend, als Björnson deed in zijne eerstelingen: »Tusschen de slagen" en »Synnöve". En terwijl hij dat deed, deed hij tevens voor het eerst een' kenmerkenden karaktertrek der Noorsche boeren sterk uitkomen. De vaak volkomen afzondering en het moeilijke verkeer met anderen maakten den Noor tot een in zich zelven gekeerd, weinig spraakzaam persoon. Vooral in afgelegen bergstreken duurde het lang, eer zijn tong in beweging kwam. Waar zijn hart vol van was, daar liep zijn mond niet van over. De korte, ineengedrongen stijl der oude saga's, de laconische kernachtigheid zijner spreekwoorden getuigt er van, hoe hij niet dan buiten noodzaak uit zijne rol van zwijger valt.

In zijn eerste uitgegeven drama bepaalt Björnson zich tot de verhouding van een jonggetrouwd paar, tusschen wie reeds na 't eerste jaar door wederkeerige stilzwijgendheid als een muur van wantrouwen rijst, die hen voor altijd dreigt te scheiden en te verpletteren. Ze wonen op eene eenzame hoeve in het woeste gebergte. Een vreemde krijger, die bij hen overnacht en later koning Sverre zelf blijkt te zijn, wekt bij Halvard verlangen op aan den krijg deel te nemen, die tusschen Sverre en Magnus woedt. Toch weerhoudt de gedachte aan vrouw en kind hem, al maakt die strijd in eigen boezem hem somber en zwijgender dan ooit. Inga, zijne vrouw, vermoedt de oorzaak, voelt zich eenzaam, en denkt terug aan haar' vader, wiens hoeve verbrand is door Sverre. En dien koning zou Halvard willen volgen en haar verlaten!? De beide echtgenooten sluiten in hun hart op, wat hen verteert: geen van beiden waagt het zulks uit te spreken, waardoor het misverstand uit den weg ware geruimd. En als hunne door vijanden omringde hoeve in brand staat boven hunne hoofden, verspert koning Sverre hun met het zwaard den uitgang, terwijl hij hun toeroept: »Hier wordt het be-

waarheid, dat zwijgen doodelijker is dan spreken! Spreekt, zeg ik, verschrikkelijke menschen! Ziet ge dan niet, dat God gericht over u houdt? Het vuur is aangelegd, het huis brandt, maar bij den heiligen Olaf, eer zal het brandende dak op uwe hoofden storten, eer gij het verlaat zonder gesproken te hebben!"

En nog riep Halvard somber uit: »Spreken? Wij hebben reeds zoolang gezwezen, dat het mij onverschillig is, of wij nu spreken." Eerst als Koning Sverre de echtgenooten herinnert aan hun kind, wordt Halvard's mond geopend.

In deze teekening was — in een' eersteling trouwens niet vreemd — overdrijving. In Synnöve Solbakken heeft Björnson haar binnen natuurlijke grenzen gebracht en daardoor treft ze nog meer. Welk eene heerlijke tegenstelling maken in die verwonderlijk schoone vertelling niet de hoofdfiguren — de zachtzinnige, goede Synnöve en de eigenzinnige Thorbjörn. Diens vader Sæmund is een streng, opvliegend man, die den jongen meer kastijdingen dan goede woorden geeft, maar toch zielsveel van hem houdt. Die verhouding duurt voort, ook nu de jongen een jongeling is geworden. Vader en zoon verbergen hunne wederkeerige liefde achter het masker der stilzwijgendheid. Slechts van tijd tot tijd blijkt uit kleine trekken hun gevoel.

Zoo vraagt Thorbjörn, als zijn vader op zekeren dag zakken koren naar den molen draagt: »Zal ik u soms helpen?" — »Ik kan het alleen wel!" antwoordt Sæmund, neemt een' zak op den rug en loopt er mee heen. »Er zijn er nog veel", spreekt Thorbjörn, neemt twee groote zakken, zet den rug er tegen, grijpt over den schouder met iedere hand er eenen, terwijl hij ze in de zijden met de elbogen steunt. Halverwege komt zijn vader hem tegen, die andere gaat halen; Sæmund ziet hem haastig aan, maar zegt niets. Als Thorbjörn nu van den molen komt, ontmoet hij zijn' vader met twee nog grootere zakken. Ditmaal neemt de zoon er maar één'

en nog wel een' kleinen. Toen Sæmund hem nu weer tegenkwam, zag hij opnieuw naar zijn' zoon, maar keek hem langer aan dan den vorigen keer.

Het schoonst spreekt achter dat masker der koelheid de warme liefde des vaders, als Thorbjörn, tegen zijn' wil op eene bruiloft in gevecht gewikkeld met zijn' medeminnaar, verraderlijk met een' messteek in de zijde wordt gewond. Voor dood wordt hij thuis gebracht. Zijn vader verpleegt hem den eersten dag, maar als de dokter niets zegt, wordt hij door nameloozen angst verteerd, die hem geene rust laat.

Hij begeeft zich naar de bruiloftsgasten, en terwijl het in zijn binnenste kookt en ziet, zet hij zich — schijnbaar kalm — onder de feestvierenden en drinkt en praat, alsof er niets gebeurd was. Eerst na eenigen tijd vraagt hij, hoe het gevecht zich toegedragen heeft. En als hem nu blijkt, dat niet zijn zoon den strijd heeft uitgelokt, maar verraderlijk is behandeld, neemt hij den aanrander Knud op en legt hem op den nog met het bloed van Thorbjörn bevelkten steen. Hij zet hem de knie op de borst en trekt zijn mes. En terwijl Knud verbleekt en alle gasten van ontzetting verslagen zwijgen, barst hij in tranen uit. Hij richt zich op, knielt weer op Knud, terwijl hij uitroept: »Het valt me hard u te laten loopen.» Daar vermaant eene vrouw hem: »Denk aan uwe kinderen, Sæmund!» Nu laat hij Knud los, verdwijnt en zwerft vol angst den ganschen nacht in eenzaamheid rond.

Hij waagt het niet den dokter te vragen, of er hoop is: hij vreest het ergste te vernemen. Evenmin durft hij weer in de ziekenkamer komen. Eerst wanneer er verscheidene dagen zijn verlopen, wacht hij den dokter een eind van zijn huis aan den weg op en vraagt hem naar zijn' zoon.

»Hij is zwaar gewond,» was het korte antwoord. »Zal hij er door-komen?» vroeg Sæmund, terwijl hij den zadeldriem van 't paard des dokters aanhaalde. »Dank u, die zit goed!» — »Hij zat niet vast genoeg,» antwoordde Sæmund.

Er ontstond een oogenblik van stilte, gedurende hetwelk de geneesheer hem goed opnam, maar Sæmund was zoo ijverig met het paarde-tuig bezig, dat hij niet opkeek. »Ge vraegt, of hij er door zal komen: ik denk van ja,» sprak de dokter langzaam. Nu keek Sæmund haastig op. »Is hij buiten levensgevaar?» vroeg hij. »Dat is hij al verscheidene dagen,» antwoordde de dokter. Sæmund kwamen de tranen in de oogen. Hij beproefde ze terug te dringen, maar ze welden weer op. »Ik schaam me, dat ik zooveel van den jongen houd,» stamelde hij, »maar een flinker jongen is er in het heele kerspel niet». De dokter werd geroerd. »Maar waarom hebt gij niet eerder willen vragen?» — »Omdat ik niet sterk genoeg was uw antwoord te hooren.» —

En dan Thorbjörns verhouding tot Synnöve — hoe schoon is de ontwakende liefde in die beide jonge harten geschilderd! Ook hier weinig woorden, ook hier geslotenheid — Thorbjörn waagt het niet aan Synnöve te vragen, of hij de haar geschonken bloemen voor haar zal planten. Maar in 't midden van den nacht, als allen zoowel op den »Zonneheuvel» als op de »Dennenhelling» slapen, maakt hij het bloebed voor de blonde Synnöve in orde. Hoe voortreffelijk is ook het terugkeeren uit de kerk geschilderd en hun eerste samen-zijn, nadat Thorbjörn haar reeds van haar woord ontslagen heeft.

En naast dit paar, dat na allerlei beproeving zich elkander zoo waard toont, hoe treurig steekt er het harde lot bij af van de jonge Marit en den speelman Lars, die elkander ook liefhebben, maar die liefde niet uitspreken. Hij meende, ook nadat een ander naar hare hand dong, te kunnen zwijgen: hij achtte hare liefde voor hem sterk en krachtig. Zij wachtte bij iedere gelegenheid, of hij niet het woord der liefde zou uitspreken — en toen dat niet van zijne lippen kwam, dacht zij, dat hij haar versmaadde. Ze huwt een' ander, dien zij niet lief heeft en eerst op den trouwdag, als het te laat is, openbaren zij elkander hun geheim en voelen zich voor 't gansche leven rampzalig. Zij vallen als de offers der stilzwijgendheid.¹

¹ Later hebben andere schrijvers — o. a. John Paulsen in zijn roman

Kort na het verschijnen van Synnöve vertrok Björnsson naar Bergen om Ibsen op te volgen als schouwburg-directeur. De terugkomst van Ole Bull uit Amerika had namelijk in zijne geboortestad verwickelingen veroorzaakt, die Ibsen noopten zijne betrekking neder te leggen. Slechts twee jaar bleef Björnsson aan den schouwburg in Bergen verbonden. Doch dit waren twee gewichtige jaren voor hem. Hij mengde zich in staatkundige vraagstukken en werd redakteur van den »Bergenspost''. Als schouwburgdirecteur deed hij eene ondervinding op, die hem bij zijne latere dramatische poëzie zeer te stade kwam. Maar tevens verzwakte hij de krachten van 't aan zijne leiding toevertrouwde tooneelgezelschap: hij won de liefde der begaafde tooneelspeelster, Carolina Reimers en sloot met haar in 't einde van 1859 een allergelukkigst huwelijk. Spoedig daarop vertrok het jonggetrouwde paar naar Christiania.

Intusschen was er van zijne hand weer eene nieuwe vertelling uit het volksleven verschenen. De zomermaanden van 1858 had hij in de nabijheid van zijn geliefde Romsdal doorgebracht en wel in Eikisdal. Daar wordt den reiziger nog de kamer geweest, waar de dichter zijn »Arne'' voor 't grootste gedeelte schreef.

Ook deze novelle werd met grooten bijval ontvangen. Behalve de ingelaschte verhalen legde Björnsson zijnen personen menig schoon lied in den mond, vooral den jongen Arne, die zijn verlangen naar den vreemde, zijne liefde en al wat er verder in zijn' boezem leefde, beter in het eenzame bosch in een lied uitstorten dan het aan zijne moeder of de blonde Eli kan toevertrouwen. Dit alles maakt deze tweede vertelling uit het volksleven afwisselender dan de eerste. Er heerscht bijwijlen een blijde toon in; men denke onder anderen

»Familjen Pehrson'', en Magdalene Thoresen in meer dan eene harer novellen dezen karaktertrek der Noren — »den norske Taushed'' — in beeld gebracht.

aan het liefelijk tooneel in het bosch van den kreupelen Ejnar, waar de meisjes noten plukken, elkander geschiedenissen en hare droomen vertellen, en in dartele onschuld lachen over al en om niets en den onbeholpen Arne plagen. En deze moest zich zelf bekennen, dat hij zich de meisjes, die hij had bezongen, zonder er eigenlijk ooit gekend te hebben, geheel anders had voorgesteld.

Is er meer afwisseling in de handeling, Björnson gaf er ook blijk in van dieper karakterstudie. Naast de liefde tusschen Arne en Eli, teekent hij zeer schoon de verhouding van de ouders der laatste: den eenvoudigen degelijken Baard en diens eigenzinnige vrouw Birgit. Zij heeft vroeger den snijder-speelman Nils bemind, die evenwel met haar hart speelde. Nadat Nils door Baard in een' door hemzelvevengelokten strijd voor zijn leven verminkt is en hij door Margit, die hij verleid had, verpleegd wordt, trouwt hij deze en wettigt hun' zoon Arne. Dit wordt een ongelukkig huwelijk; Nils vervalt weer tot zijn oude zwak en wordt een volslagen dronkaard, die in zijn' roes zijne vrouw slaat en zijn' zoon mede dreigt te bederven. Die zoon is Margits eenige vreugde, ofschoon ook tusschen moeder en zoon de liefde zich eerst niet uitspreekt. En intusschen slijt het andere echtpaar Baard en Birgit een vreugdeloos leven: ook na zijn' dood staat Nils nog tusschen hen. »Een' echt vroolijken dag heb ik niet gekend in de twintig jaar, die we nu reeds getrouwd zijn,» klaagt Baard. Eerst als Arne, de zoon van Nils, en hunne dochter Eli zich hebben verbonden, valt de muur, die man en vrouw zoo lang had gescheiden. Op den trouwdag volgde Birgit haren man naar de zolderkamer.

»Baard had iets op het hart, maar het viel hem nu nog zwaarder dat uit te spreken. »Birgit» begon hij, »gij denkt zeker heden aan hetzelfde als ik.» Toen hoorde hij, hoe zij naar den anderen kant van het raam ging en het hoofd op haren arm deed rusten. »Och ja, gij begrijpt wel, wat ik meen. Hij hield ons beiden gescheiden — hij alleen. Ik dacht,

dat het maar tot onzen bruiloftsijd zou duren, maar het heeft langer geduurd." Hij hoorde haar diep zuchten; hij zag, hoe zij zich verplaatste, maar haar gezicht kon hij niet zien. Hij zelf had zoo een' zwaren inwendigen kamp te strijden, dat hij met den mouw de zweetdruppels op zijn voorhoofd moest afvegen. Eindelijk begon hij opnieuw: »Vandaag is een knappe, flinke zoon van hem in onze familie opgenomen, en wij hebben hem onze eenige dochter geschonken. — Wat dunkt u, Birgit, als wij tweeën vandaag ook eens onze echte bruiloft hielden?" — Zijne stem beefde en hij hoestte. Birgit bewoog zich onrustig heen en weer, legde weer het hoofd op den arm, maar zeide niets. Baard wachtte lang; weer hoorde hij haar nog dieper zuchten, maar kreeg geen antwoord en wist nu ook niets meer te zeggen. Hij keek op en werd bleek als een doode, want zij wendde niet eens het hoofd naar hem. Toen stond hij op. In hetzelfde oogenblik werd er licht aan de deur getikt en eene zachte stem riep: »Komt ge nu, moeder?" Het was Eli, de bruid. Er klonk iets in die stem, dat Baard bewoog onwillekeurig te blijven staan en naar Birgit te zien. Ook deze hief het hoofd omhoog, keek naar de deur en haar blik viel op Baard's bleek gelaat. — »Komt ge nu, moeder?" klonk nog eens de vraag buiten de kamer. — »Ja, nu kom ik!" zeide Birgit met gebroken stem, terwijl ze met vasten tred naar Baard ging, hem de hand reikte en in luid schreien uitbrak.

Plunne handen omsloten elkander. Beiden waren nu oud, maar ze hielden elkander vast, als hadden zij twintig jaar lang elkander gezocht en pas nu gevonden.

Toen ze de deur uitgingen, hielden ze nog elkander omsloten. En toen kort daarop de bruidstoet den weg naar de kerk insloeg en Arne aan Eli de hand reikte om met haar voor te gaan, en Baard dit zag, reikte hij — tegen alle oud gebruik in — de hand aan zijne vrouw en volgde glimlachend achter het bruidspaar. Maar Margit volgde hem, als altijd eenzaam en alleen."¹

In Christiania was Björnson slechts enkele maanden mederedacteur van het »Aftenblad". Zijne heftige kritiek wekte opnieuw strijd en weer verliet hij Noorwegens hoofdstad voor

¹ Te Haarlem verscheen in 1862: »B. Björnson, Een flinke jongen en Arne. Twee Noorweegsche vertellingen." Van de laatste verscheen nog eene afzonderlijke vertaling: »Arne, vertelling uit het Noorsche volksleven, vertaald door Winkler Prins. 's Hage, 1884."

die van Denemarken. Hier gaf hij zijne eerste kleinere vertellingen uit en werkte eene andere »En glad Gut'' (Een vroolijke jongen) eenigszins om. Het verloop van deze is eenvoudig, de stof minder tragisch, maar de opgeruimde toon vond weerklank. De geschiedenis van den vroolijken Oeyvind, die zich van een' armen jongen door vlijt en volharding tot eene vraagbaak voor de streek zijner geboorte wist op te werken, maakte deze novelle tot een uitstekend volksboek.

Toen in 1857 uit Noorwegen exemplaren naar Kopenhagen werden gezonden van een nieuw boek met den zonderlingen titel »Synnöve Solbakken'', van een' onbekend auteur en in eene taal, die zooveel verschilde van het Deensch, dat ze voor velen onverstaanbaar was, werden deze exemplaren alle teruggezonden. Van Björnson's derde vertelling »En glad Gut'' werden echter door eene »Deensche Vereeniging tot Volksverlichting'' 6000 exemplaren onder het volk verspreid. De »Verzamelde Vertellingen'' beleefden nu reeds drie drukken, elk van 10000 exemplaren.

Omstreeks dezen tijd (1858) gaf Björnson ook zijn tweede tooneelspel uit: »Halte-Hulda, Drama i 3 Akter.'' Het stuk speelt in de middeleeuwen en teekent in den hoofdpersoon, de »Manke'' Hulda, eene haast demonische natuur. Getrouwd met een' man, dien zij niet bemint, ontbrandt zij in liefde voor Ejolf. Om haren hartstocht te bevredigen offert zij ieder op, die haar geluk in den weg staat. Vijf van hare bloedverwanten doet zij vermoorden en eindelijk brengt zij Ejolf er ook toe haren man te dooden. Als zij op 't punt staat met den duur gekochten minnaar naar IJsland te ontvluchten, aarzelt deze door de liefde tot de schoone Svanilde, de vriendin zijner jeugd. Hulda brengt hem nu ten val en wijdt zich met hem ten vuurdood in het huis, waarheen zij zijne vijanden heeft gelokt.

Intusschen had Björnson verzocht om eene der rijkstoelagen

voor eene reis naar 't buitenland. Hij vond echter tegenwerking bij velen, die hem wel als dichter vereerden, maar als partijman haatten. Slechts de helft der gevraagde som — 1000 Speciedaler¹ — ontving hij, terwijl zijn vriend en studiemakker Vinje eveneens eene toelage kreeg. Over München, Weenen en Triëst begaf hij zich nu naar Rome. De toelage was slechts voor een jaar, doch vrienden en vereerders en eene bijdrage van het »Wetenschappelijk Gezelschap in Throndhjem» stelden hem in staat zijn verblijf te rekken. Behalve in Rome vertoefde hij in de voornaamste steden van Italië langer of korter tijd. »Ik heb er gewerkt» — schreef hij — »niet als een dichter, maar als een Duitsch Registrator». Toch schreef hij in Rome zijn drama »Kong Sverre» en in Duitschland en Tyrol de schoone trilogie »Sigurd Slembe», die van groote ontwikkeling van zijn dramatisch talent getuigde.

Eene waarlijk tragische figuur is die Sigurd, die tot heerscher geboren, tot tweemaal toe in den vreemde rondzwerft, eerst om zich naam, macht en roem te verwerven en die later acht jaar als kruisridder in het Heilige Land strjddend, zijne eigen hartstochten leert overwinnen. Hoe schoon is niet de toespraak tot zijn' broeder, als hij eindelijk, na achttien jaar, om het halve rijk, maar tevens om de liefde diens broeders vraagt. Maar hooger nog rijst 's dichters toon in (IIIe Bedrijf van »Sigurds Hjemkomst») Sigurds monoloog, als deze op nieuw verdreven in den kouden winternacht door het woeste gebergte zwerft, waar het besluit in hem rijpt als een richter Israëls alle onrecht in zijn vaderland te wreken. Alleen gebrek aan ruimte weerhoudt me dit geheele treffende tooneel hier weer te geven.

Zijn half-broeder, koning Harald Gille, valt door zijne hand; hij strijdt met en voor den blinden Magnus², doch moet op

¹ Ongeveer f 2800.

² Zie over dezen: »Door Noorwegen», dl. II bladz. 124 en vlg.

nieuw wijken. Toch voelt hij in zich de kracht zijn land gelukkig te maken. Doch voor den vriend, op wien hij vertrouwd, stond de persoon des konings hooger dan het heil des lands: hij onthoudt Sigurd zijn' steun, brandmerkt hem in de oogen des volks als een broedermoorder en het volk jaagt hem als een schurftigen hond heen. Vijf jaar geleden pas dronk hij in de tenten der Arabieren kameelmelk, nu vlucht hij onder de Finnen en leeft van rendier-vleesch en melk. Maar de ondervonden haat en vervolging verbitteren zijn gemoed, ook hij neemt bloedige wraak op al wie hem weerstaan. Zelfs de stem zijner moeder heeft geen' invloed meer op hem; de zelfopofferende liefde van een Finnenmeisje, dat hem in 't Noorden zoekt te weerhouden, vleit vergeefs. In den vooravond van 't gevecht, waarin hij gevangen wordt genomen, hervindt hij den vrede in eigen boezem. En als hij de hevigste langzame martelingen moet ondergaan, verdraagt hij, die allen in schoonheid, zielenadel en heldenmoed overtrof, die pijnigingen mannelijk. Geen klacht ontsnapt hem, en met vaste stem zingt hij psalm na psalm, totdat de dood, dien hij zoo heldhaftig onder de oogen zag, hem verlost.

Tegenover deze heldenfiguur verbleeken alle andere. Afwisseling ontbreekt er in dit stuk overigens niet. Schoon steekt bij de stoute tafereelen de liefde af tusschen Sigurd en Audhild (IIe Deel »Sigurds Anden Flugt'''). Voorts die van zijne moeder Thora in het geheele schoone voorspel (»Sigurds förste Flugt'''). Welk eene tegenstelling vormt Thora met de weduwe Helga, die om over haren eigen zwakken zoon Harald te kunnen heerschen er toe medewerkt diens halven broeder Pål te doden. En weder tegenover dezen de weekhartige Jarl Harald, die zich offert voor zijn' broeder en 't vergiftigde hemd aantrekt, door zijne moeder voor Pål bestemd. Dat dit aan het Nessus-hemd herinnert, is niet de schuld des dichters: zijne bronnen, de Orkneyingsaga, vermeldden de toedracht zoo.

Door velen werd dan ook Sigurd Slembe lang voor het meesterstuk van Björnson's dramatisch talent gehouden.

Over Duitschland, waar hij vooral studie maakte, van de dramatische kunst, door Frankrijk en Holland keerde de dichter in 1863 na eene afwezigheid van drie jaar weer in zijn vaderland terug. Den zomer bracht hij door in Bergen, waar hij zijn tooneelstuk »Maria Stuart in Schotland" schreef.

Dit en andere zijner werken las hij kort daarop in Christiania — later ook in andere steden en landen — voor, waar hem een hartelijk welkomstfeest ten deel viel. Nog voor zijne terugkomst in het vaderland had de regeering hem uit de schatkist een levenslang jaargeld van 1600 Kroonen¹ toegekend.

Kort daarop werd hij belast met de leiding van den schouwburg in Christiania. Twee jaar lang wijdde hij er zijne beste krachten aan en met uitstekend gevolg. Moeilijkheden met den Raad van Toezicht over de hem toegekende macht deden hem in 1867 dien post neerleggen. Tijdens zijn bestuur had hij een meesterstukje geschreven: »De Nygifte".² Geheel afwijkend van vroeger koos hij ditmaal zijn' stof uit de tegenwoordige maatschappij en deed een' zeer gelukkigen greep. Het stuk werd dan ook in bijna alle Europeesche talen overgebracht en gespeeld — waarom toch in ons land niet? — en staat op het vaste repertoire der Scandinavische schouwburgen.

In 1868 verscheen zijne vertelling »Fiskerjenten", waarin hij zijne herinneringen aan Molde en zijne eigen eerste worstelingen op het gebied der kunst verwerkte.³ Bij af-

¹ Zie over deze en andere dergelijke »Digtergagte": »Door Noorwegen" I bl. 120 en 121.

² In het Nederlandsch verscheenen onder den titel: »De Jong-gehuwden. Naar de zesde uitgave uit het Noorsch door T. Terwey. Amst. 1872."

³ Korthedshalve moet ik ook hiervoor verwijzen naar: »Door Noorwegen" II bl. 192. Een vertaling van deze novelle moet in een onzer geïllustreerde tijdschriften gestaan hebben: ik heb haar evenwel nooit gezien.

wisseling hield hij zich bezig met het besturen van het geïllustreerde »Norske Folkeblad», met de leiding van de »Studentenvereening» en het schrijven van staatkundige opstellen; hij deed eene reis naar Nordland en Finmarken (1869) en stond weer eenigen tijd aan het hoofd van een door hem bijeengebracht tooneelgezelschap. In 1871 begon hij eene reeks voorlezingen, die hij achtereenvolgens in de voornaamste steden van Zweden hield en vertoefde daarna weder een paar jaar in 't zuiden. In 1875 keerde hij naar Noorwegen terug, kocht het landgoed Aulestad in het Gausdal, waar hij zich voor goed vestigde en ik hem een paar jaar geleden bezocht.¹ Voor goed — dat wil zeggen, dat hij, als de meeste Noorsche kunstenaars, wien het Vikingenbloed reislustig maakt, af en toe, nu zijn eigen land, of de zusterlanden, dan Frankrijk of Duitschland doorreist. Zoo was hij in den herfst van 1869 eenigen tijd de gast van den kunstlievenden hertog van Meiningen.

Nadat (1870) een episch gedicht »Arnljot Gelline», zijne verzamelde »Digte og Sange», een historisch drama »Sigurd Jorsalfar», (1872) en eene nieuwe vertelling uit het volksleven: »Brude-Slaatten»² waren verschenen, wijdde Björnson voorloopig zijne krachten aan de tooneelpoëzie, waarvoor hij nu zijne stoffen alleen uit het maatschappelijk en staatkundig leven van den dag zocht. Dit maakt, dat ieder zijner nieuwe stukken bij verschijnen en vertoonen levendigen strijd voor en tegen de daarin verkondigde denkbeelden verwekte. Zoo ging het met: »Redaktören», (1874) in welks hoofdfiguur velen een' persoonlijken aanval zagen op Björnson's staatkundigen tegenstander, den redacteur van het »Morgenblad»; met »En Fallit» (1875), dat vooral in Duitschland

¹ »Door Noorwegen» II bl. 241 en vlg.

² Zie: B. Björnson's »Bruidsmarsch» door T. Terwey. Gids, 1874 II.

grooten opgang maakte en waarin Possart meer dan 200 maal als »Advokat Berent'' optrad; maar vooral met »Kongen'' — de Koning — (1877), dat tegen den dichter een' storm van verontwaardiging verwekte, omdat velen er eene aanranding van 's Konings persoon in zagen; niet minder met »Leonarda'' (1879), dat door de censuur in Kopenhagen, als onzedelijk veroordeeld, werd verboden en een' hevigen strijd in de dagbladen, opschudding in Deensche en eene vechtpartij in Noorsche schouwburgzalen veroorzaakte; met »Det ny System'' — Het nieuwe stelsel — (1879); met »En Hanske'' — Een handschoen — (1883), »Over Aevne'' — Boven zijne krachten — (1883) en zijn laatste stuk: »Geografi og Kærlighed'' — Geografie en liefde — (1885), waarin zijn oudste zoon volkomen gegrimeerd als zijn vader de hoofdrol vervulde.

Deze laatste, in vele opzichten merkwaardige tooneelspelen verdienden eene uitvoerige behandeling, waarvan ik bij gebrek aan ruimte hier moet afzien. Slechts vermelden kan ik ze. Evenzoo is dit het geval met zijne laatste prozawerken: »Magnhild, En Fortælling''¹ (1877) die door zijne zoo geheel andere voorstelling van den boerenstand dan in vroegere novellen en doordat sommigen er een' aanval op het huwelijk in zagen, een' buitengewoon heftigen strijd uitlokte; met »Kaptejn Mansana'' (1879) en zijn' roman: »Det flager i byen og på haynen'' (1884) — Er wordt gevlagd in de stad en aan de haven —, waarin hij voor de rechten der vrouw optrad.

Over deze latere werken; over de merkwaardige voorrede in den laatsten druk van zijn »Kongen'', waarin hij zijne verhouding tot »het Christendom'' en het koningschap bespreekt; over de tegenstelling en de overeenkomst in zijne en Ibsens

¹ »B. Björnsson, Magnhild. Een Noorsch verhaal. Uit het Duitsch door Holda. Haarlem, 1879."''

tooneeldichten moet ik voorloopig zwijgen, hoe aanlokkelijk vooral het laatste onderwerp zij. Gezwegen heb ik ook van Björnson als leider der volkspartij, in welke hoedanigheid hij tevens »een man van beteekenis" is. Of hij intusschen in de staatkunde een' even blijvenden en weldadigen invloed zal kunnen uitoefenen als in de letterkunde, zal de toekomst beslissen.

Een paar woorden ten slotte over 's dichters laatste verblijf. Zijne reis in Duitschland werd door vele — geheel ten onrechte — toegeschreven aan zijne uitdaging van Koning Oscar II, als zou deze hem »overtreding van alle tien geboden" ten laste gelegd en na de uitdaging wegens majesteitsschennis verbannen hebben. In 1879 keerde hij weer in zijn vaderland terug en wederlegde daardoor alle geruchten. Na eenigen tijd in Gausdal vertoefd te hebben, begeleidde hij Ole Bull's weduwe naar Amerika, waar hij in verschillende staten van het oosten en westen voorlezingen en voordrachten hield. In 1882 was het vijfentwintig jaar geleden, sedert hij »Synnöve Solbakken" schreef en zijne vele vrienden en vereerders in Scandinavië en daarbuiten maakten die herdenking voor hem tot een hartelijk feest ¹.

Met woord en schrift nam hij op nieuw een levendig deel aan den staatkundigen strijd in zijn land. Kort daarop verliet hij Noorwegen weer en vestigde zich met zijn gezin voor langeren tijd in Parijs, waar ook andere Noorsche kunstenaars — o. a. Jonas Lie — hunne tenten hebben opgeslagen. Hier vierde hij (11 Sept. 1883) in den kring zijner beste vrienden zijne zilveren bruiloft. Wegens een van zijne tallooze dagbladartikelen werd in de lente van 1884 een aanklacht van majesteitsschennis ingediend tegen den verantwoordelijken uitgever van het blad »Verdens Gang". Björnson nam de verantwoordelijkheid op zich en maakte

¹ Zie: »Door Noorwegen." II, 244 vlg.

zich reeds gereed tot de reis naar Noorwegen om zelf zijne zaak toe te lichten, toen op 's Konings bevel die aanklacht werd ingetrokken.

Of dit de laatste maal is, dat hij in botsing kwam met zijne tegenpartij? Waarschijnlijk is het niet, maar zeker is het, dat, hoe ondoordacht zijne woorden ook soms zijn, weinige Noren hun land en hun volk een zoo warm hart toedragen als hij. Nog heeft hij zijn laatste woord niet gesproken, en moge hij door zijne later verkondigde meeningen ook vele zijner landgenooten van zich vervreemd hebben, mogen velen voor den »partijman" geene genegenheid koesteren, de dichter van »Synnöve" en van »Sigurd Slembe" kan rekenen op eene blijvende eereplaats onder de »mannen van beteekenis" uit zijn volk.

Wageningen, Januari 1887.

Marco Minghetti

MARCO MINGHETTI.

»Italië heeft zijn meest beroemden staatsman, Europa heeft een zijner meest uitstekende geesten verloren. Als econoom van naam, als kunsteriticus van fijnen smaak, als staatsman met verheven en juiste denkbeelden, als bijna onvergelykelyk redenaar, was Minghetti toch vóór alle dingen een groot man in het parlement, een evenknie van Thiers en Guizot, van Gladstone en Disraeli — een edel type van het menschelijke ras, dat op het vasteland is uitgestorven. Geschiedenis en staathuishoudkunde, zijn geliefkoosde studievakken, hadden voor hem geen geheimen. En tegelyker tijd was hij een hartstochtelyk beminnaar van de letteren en de schoone kunsten. Hij kende de meesterstukken der groote dichters uit vroegeren en lateren tijd van buiten. Dante was de onafscheidelyke metgezel van zijn gedachten, en dikwijls placht hij in den vroegen morgen eenige versregelen van den onsterfelyken meester te reciteeren, gelijk anderen een sigaar rooken, om zijn geesteswerkzaamheid te prikkelen. En hoe bekorend was het, hem te hooren spreken over de Italiaansche schilders, over hunne geschiedenis, die hij tot in bijzonderheden kende, en over hunne werken, van welke hij zelfs het minst belangrijke had bestudeerd. Het laatste boek, dat hij over Rafael heeft uit-

gegeven, is, naar mijne meening, het beste werk, dat ooit over den meester van Urbino is verschenen. Het is een meesterstuk in zijne soort, dat verdiende in alle talen te worden overgezet en met iederen bezoeker naar Italië terug te keeren."

Zoo oordeelt Emile de Laveleye over den beroemden Italiaanschen staatsman, dien hij het voorrecht had van nabij te kennen. En die lof is waarlijk niet overdreven. Minghetti behoorde tot die zeldzame, bevoorrechte stervelingen, wier veelzijdigheid geheel vrij is van oppervlakkigheid. »Slechts aan het vaderland van Michel Angelo is het vergund, zich te beroemen op zonen, die, zooals Massimo d'Azeglio, Marco Minghetti en anderen, zich onderscheidden in de beoefening van kunsten en wetenschappen, en die in de litteratuur, op het slagveld, in de met zorg en beslommering gepaarde regeeringsbetrekkingen, in het gewoel van het openbaar leven, roem en eer verwierven." In die woorden herdacht de voorzitter van het Italiaansche parlement, Bianchieri, den grooten doode in de zitting, welke geheel aan diens aandenken was gewijd. De nationale trots, die in deze uitspraak doorstraalt, is niet ongegrond. Italië heeft in een tijdperk van veertig jaren eene ontwikkeling doorloopen, die in andere landen van Europa wellicht het dubbele van den tijd heeft gekost. Evenals de natie in haar geheel, hebben ook hare uitnemendste zonen in dien tijd — als wij het zoo mogen uitdrukken — dubbel geleefd en hun land op velerlei gebied en met veelheid van talenten gediend. Massimo d'Azeglio hanteerde het zwaard, de pen en het penseel; Camillo Cavour, de grondlegger van Italië's eenheid, was tevens een grondig kenner van landbouwzaken en een uitnemend staathuishoudkundige; Quintino Sella, onder wiens krachtig en beleidvol beheer het reusachtig deficit der schatkist van het jonge koninkrijk voor een voortreffelijk geordenden financieelen toestand plaats maakte, was een mineraloog van zoo grooten naam, dat de beoefenaars van zijn vak zijn optreden als minister van finan-

ciën als een groot verlies voor de wetenschap beschouwden. Victor Emanuel en zijn opvolger Humbert konden dan ook gerust zich zelf eeren en het prestige van 's lands instellingen verhoogen, door een aantal mannen, die zich op het gebied van wetenschap en kunst een beroemden naam hadden verworven, tot leden van den Senaat te benoemen. In het tegenwoordig Italië is de belangstelling in de openbare zaken zoo groot, dat geen man van buitengewone gaven zich daarin een vreemdeling gevoelt. Laat ons erkennen, dat zulk een toestand op den duur alleen denkbaar is in tijden van een buitengewoon opgewekt leven, en dat het beginsel der verdeling van arbeid nog iets meer is dan een noodzakelijk kwaad. Maar laat ons tevens bekennen, dat het eene verkwikking is, de tegenstelling op te merken van zulk een frisschen en krachtigen nationalen geest met den langwijligen sleur en den onaesthetischen woordenvloed, die het kenmerk plegen uit te maken van de parlementen, in welke de »Berufspolitiker» de overhand hebben en den toon aangeven. »Nieuw bloed» is eene leuze, die vaak in den mond wordt genomen, maar spaarzaam wordt toegepast. Toch zou het experiment niet gevaarlijk zijn, om in een stemmig lichaam als bijvoorbeeld onze Eerste Kamer óók — wellicht allereerst — eene plaats te verleenen aan de hoogst aangeslagenen in kunst en wetenschap. Het zou voor onze Provinciale Staten een aangenamer werk zijn, de aanspraken dezer uitgelezenen te onderzoeken, dan hunne keus te moeten bepalen tot hen, die uitsluitend aan het door hen betaalde bedrag aan patent, personeel of grondbelasting de bevoegdheid ontleenen, om in de rijen der *patres conscripti* deel te nemen.

»In de onweersstormen van groote gebeurtenissen» — schreef dezer dagen Carl Mühling in een artikel over Minghetti in de *Frankfurter Zeitung* — »wordt de vonk van het genie in de harten van sommigen tot eene wilde vlam angeblazen, dan verrichten zij daden als een Garibaldi of een Mazzini;

bij anderen straalt zij in het hart, als het stille vuur op het altaar van Vesta, en dan werken en denken zij als een Massimo d'Azeglio of een Marco Minghetti. Ik wil niet twisten met hen, die beweren, dat concentratie van geestelijke krachten ook de meest begaafden nuttiger maakt, en dat deze als staatsleiders, als geleerden, als kunstenaars meer tot stand kunnen brengen, wanneer zij uitsluitend het een of het ander zijn. Maar ook zij, die zoo denken, zullen mij toegeven, dat begaafde mannen, die de beschaving van hunnen tijd beheerschen, als menschen winnen, wat zij als vakmannen verliezen. En ik meen, dat hij, die geroepen is om een volk te leiden, in de eerste plaats eene algemeene menschelijke beschaving noodig heeft, omdat de eenzijdigheid maar al te dikwijls het verstand ongeschikt maakt voor de waardeering van velerlei gebied van menschelijke werkzaamheid."

Marco Minghetti werd op 8 November 1818 geboren te Bologna, waar zijne familie tot den zeer gegoeden koopmansstand behoorde. Reeds in zijne vroegste jeugd verloor hij zijn vader, maar zijne zeer begaafde moeder wist dit verlies te vergoeden en gaf den knaap eene uitmuntende opvoeding.

Minghetti's ontwikkelingstijd valt samen met de regeering van paus Gregorius XVI, die van 1830 tot 1846 in den kerkelijken staat een streng en onverdraagzaam theocratisch regime trachtte te handhaven. De ontwakende vrijheidsliefde zijner onderdanen had den paus wantrouwen en vrees ingeboezemd, en hij beproefde bij hen dien geest door wreede vervolgingen uit te roeien. Gedurende de zestien jaren zijner heerschappij werden meer dan tweeduizend personen wegens politieke misdrijven tot kerkerstraf of verbanning veroordeeld. In 1831 had Bologna, waar toen de nationale partij de overhand had, zich onttrokken aan de politieke heerschappij van den Heiligen Stoel. Een oom van Minghetti, Pio Sarto, was een van de hoofden der beweging, welke uit het noorden

des lands tot in het hart van den Kerkelijken Staat was doorgedrongen. De vrijheidsdroom was van korten duur; op 4 Februari werd de onafhankelijkheidsverklaring uitgesproken, en reeds op 20 Maart trokken de door den paus te hulp geroepen Oostenrijksche soldaten de stad binnen, wier zinnebeeld van ouds het »Libertas" was geweest. Pio Sarto moest zich met Terenzo Mamiani en Vicini door de vlucht aan de wraak van Gregorius XVI te onttrekken.

Reeds in zijne jongelingsjaren geraakte Minghetti onder den invloed eener dubbele strooming. De eene is in de geschiedenis van Italië verbonden aan den naam van Alessandro Manzoni, den man, die de humanitaire, de artistieke en de romantische zijde van het katholicisme in zulk een helder licht wist te stellen. In dien zin is Minghetti altijd katholiek gebleven. Maar tevens onderging hij den invloed van den koeleren stroom, die in Piemont zijn oorsprong had, en die menig dichtelijk en aesthetisch ontwikkeld gemoed tot het besef bracht, dat een regime als het pauselijke, al mocht het in de middeleeuwen veel goeds en schoons hebben tot stand gebracht, aan de behoeften der natie niet langer voldeed. De wereldlijke macht van den paus was niet slechts de grootste hinderpaal voor de ontwikkeling van geheel Italië, maar de meer dan ellendige staatkundige, economische en maatschappelijke toestanden in den Kerkelijken Staat hadden het pausdom, ook in den geestelijken zin van het woord, in discredit gebracht. Met onwederstaanbare kracht drong zich aan de Italianen uit die dagen de overtuiging op, dat Dante gelijk had gehad, toen hij vijf eeuwen te voren de samenkoppeling der geestelijke en der wereldlijke macht verderfelijk en noodlottig had genoemd:

Ahi, Constantin, di quanto mal fu matre
 Non la tua conversion, ma quella dote
 Che da te prese il primo ricco patre!¹

¹ *Inferno*, XIX, 115—117. Vergelijk *Paradiso*, XX, 55 en vg.

Dante had hierbij het oog op de overlevering, volgens welke Constantijn de Groote, na zijne bekeering, Rome aan paus Sylvester afstond. Deze »schenking», die »voor het eerst den paus tot een rijk man maakte», was volgens den dichter »de bron van veel kwaads» geweest. Gregorius XVI was eene levende bevestiging van deze bewering. In de St. Pieterskerk is hij in zegenende houding afgebeeld, maar als wereldlijk vorst was hij een tyran en een despoot.

En toch had het jonge Italië van die dagen de hoop niet opgegeven, dat er een paus zou opstaan, die de nationale idealen zou verwezenlijken, waarvoor een Dante, een Machiavelli, ja zelfs een kerkvoogd zoo als Julius II had geijverd. Vincenzo Gioberti, de welsprekende abt, had in zijn *Primato* dit droombeeld van een liberalen paus, die de vaan der vrijheid omhoog zou heffen en zich aan het hoofd van een vereenigd Italië zou stellen, in levendige kleuren geschilderd. En toen na den dood van Gregorius XVI, op 16 Juni 1846, het conclave den 54-jarigen bisschop van Imola, kardinaal Mastai Ferretti, tot paus had verkozen, dachten velen, dat Pius IX de schoone profetieën van Gioberti zou verwezenlijken.

Minghetti had bij het begin der regeering van Pius IX de studie jaren reeds lang achter den rug. Langdurige reizen in Frankrijk, Duitschland en Engeland hadden zijn blik verruimd. Toen hij in 1841, op 23-jarigen leeftijd, naar zijne vaderstad terugkeerde, nam hij daar een werkzaam aandeel in het intellectueele leven. Hij hield er voordrachten over de agrarische hervormingen in Engeland, over Cobden — wiens denkbeelden in Italië door Minghetti, Cavour en Scialoja met warmte werden verdedigd — over de wijsbegeerte der geschiedenis, over de verhouding van kerk en staat. Met een aantal andere invloedrijke stadgenooten onderteevende hij in 1846 een adres aan het conclave, waarin werd aangedrongen op de verkiezing van een paus, wien het met de

afschaffing der ondragelijk geworden misbruiken ernst zou zijn. Alleen op die wijze, zoo meenden de onderteekenaars, zouden de revolutionnaire stroomingen met goed gevolg kunnen worden tegengegaan.

Het scheen inderdaad, dat die wensch zou worden verhoord. Eene maand na zijne benoeming kondigde Pius IX eene algemeene amnestie af voor alle wegens politieke misdrijven veroordeelden, en een aantal van Italië's beste zonen keerde naar het vaderland terug. Met hunne medewerking richtte Minghetti te Bologna het blad *Il Felsineo* op en besprak daarin velerlei voorstellen tot hervorming van de administratie en de justitie. Deze artikelen trokken in hooge mate de aandacht, en gaven Pius IX aanleiding, om den ijverigen en bekwamen jongen man in 1847 eene plaats te geven in de financieele afdeeling van den ctaatsraad. Kort daarna (10 Maart 1848) werd Minghetti benoemd tot minister van openbare werken. Voorzitter van dit kabinet, waarin ook Terenzo Mamiani zitting had, was de bekende kardinaal Antonelli.

Intusschen had koning Karel Albert van Sardinië, toen reeds overtuigd, dat het huis van Savoye de voorvechter moest zijn van Italië's nationale eenheid, onmiddellijk na den opstand van Sicilië tegen het tyranniek bestuur van Ferdinand II van Napels, den oorlog aan Oostenrijk verklaard. Het pauselijk ministerie richtte een memorandum tot Pius IX, en toonde daarin aan, hoe wenschelijk en noodzakelijk het was, dat de Kerkelijke Staat zich bij de algemeene beweging zou aansluiten. De paus aarzelde, en nogmaals drongen de ministers — Antonelli voorop — bij hem aan op snel en beslissend handelen. Op 29 April volgde het antwoord. De oorlogsverklaring aan Oostenrijk — zoo schreef Pius IX — was onvereinigbaar met 's pausen geestelijke plichten; de Heilige Vader kon de revolutionnaire beweging der Italiaansche volkeren slechts afkeuren; hij kon er niet aan denken, zich

te stellen aan het hoofd van een eenig Italië. Zijne wereldlijke macht moest niet grooter zijn, dan noodig was om hem de vrije uitoefening zijner geestelijke bevoegdheid te verzekeren. Italië's geluk was ten nauwste verbonden met het voortbestaan van al de door God zelf ingestelde regeeringen.

Dit antwoord was de genadeslag voor eene onzinnige hoop in het begin van eene onvermijdelijke reactie. Het ministerie nam zijn ontslag, en Minghetti haastte zich naar Piemont, om onder Karel Albert deel te nemen aan den strijd tegen de Oostenrijkers. In den slag bij Goïto verwierf hij de officiersepauletten; spoedig daarna werd hij geplaatst bij den staf, en maakte zich die onderscheiding ten volle waardig. Op last van zijn chef, generaal Czarnowski, schreef hij later een uitvoerig bericht over de militaire gebeurtenissen van 21 tot 24 Maart. »Met groote aanschouwelijkheid" — zegt Carl Mühlring — »verhaalt hij in dit stuk, hoe voorzichtig, na het sluiten van den wapenstilstand van 10 Augustus, in Piemont, onder de treurigste omstandigheden en de algemeenste moedeloosheid, de veldtocht van 1849 werd voorbereid; hij ontwerpt vervolgens een duidelijk beeld van de opstelling en de bewegingen der Piemonteese troepen en van de incidenten van den veldslag, zoodat het ons met verbazing moet vervullen, hoe spoedig de jeugdige ex-minister van openbare werken zich in de uniform tehuis gevoelde en hoe weinig moeite het hem kostte, zich op het hem vroeger geheel onbekende gebied der strategie te bewegen." De kortstondige militaire loopbaan is voor Minghetti altijd een der schoonste herinneringen uit zijn leven geweest. Als, vele jaren later, koning Victor Emanuel eene parade hield; ontzegde Minghetti zich nooit het genoegen, om de uniform weder aan te trekken, en te paard, met zijne talrijke orden versierd, zich bij het gevolg van den koning aan te sluiten. Dit was de eenige ijdelheid van den overigens zoo eenvoudigen man.

Gedurende de zeven maanden van den wapenstilstand was Minghetti weder te Rome. Ofschoon hij standvastig geweigerd had, aan het verzoek van den pauselijke minister-president Pellegrino Rossi te voldoen, en zich wederom met eene portefeuille te belasten, had hij gehoor gegeven aan de roepstem zijner provincie, de Emilia, die hem naar het parlement afvaardigde. Toen Rossi den 15den November 1848 op de trappen der Cancelleria door den dolk van een moordenaar was gevallen, noodigde de paus Minghetti wederom uit, een nieuw ministerie te vormen. De jeugdige staatsman verklaarde zich hiertoe bereid, mits nog de oorlog aan Oostenrijk werd verklaard. Dit werd geweigerd, en kardinaal Muzarelli trad op als hoofd van een nieuw kabinet, dat wel beloofde eene Italiaansche constituante bijeen te zullen roepen en eene alliantie met de overige regeeringen van het schiereiland te zullen sluiten, doch dat niets deed, om deze beloften te vervullen, en evenmin eene hand uitstak, om de moordenaars van Rossi te straffen. Minghetti stelde toen, aan het hoofd van de afgevaardigden van Bologna, den minister van binnenlandsche zaken voor, deze door een ieder met den vinger aangewezen misdadigers te vervolgen, en toen aan dit billijk verzoek niet werd voldaan, legde hij zijn mandaat neder en keerde naar Piemont terug.

Met groote snelheid volgden nu de noodlottige gebeurtenissen elkander op. Pius IX ontvluchtte naar Gaeta; enkele dagen lang was Rome eene republiek en Mazzini de held van den dag. Maar weldra keerde de paus, onder de bescherming der Fransche bajonetten, weder terug. Aanvankelijk werd opnieuw eene amnestie beloofd; maar daarvan werden uitgezonderd allen, die leden waren geweest van de constitueerende vergadering van 1849, alle ambtenaren, die de republiek hadden gediend, tot zelfs de klerken en de onderofficieren, en eindelijk allen, die, voorzoover men kon nagaan, aan de verdediging van Rome tegen de Fransche hulptroepen van den

paus hadden deelgenomen. In één jaar werden in den Kerkelijken Staat 1645 personen terecht gesteld. Tegelijkertijd had de slag bij Novara een einde gemaakt aan den oorlog in Lombardije; Karel Albert was gedwongen van de kroon afstand te doen ten behoeve van zijn zoon Victor Emanuel. Minghetti achtte zijne politieke loopbaan — en zijne militaire tevens — geëindigd, en trok zich terug naar Bologna, waar hij zich hoofdzakelijk aan de studie wijdde. De vrucht van een zevenjarigen arbeid (1849—56) was zijn klassiek werk *Della economia politica e delle sue attinenze colla morale e col diritto*. (Over de staathuishoudkunde en haar verband met zedelijkheid en recht). Op dezen hoogst belangrijken arbeid komen wij later nog terug. Uit dezelfde periode dagteekent zijn brief aan Vincenzo Ferra *Sulla libertà religiosa*. De hierin uitgesproken denkbeelden ontwikkelde hij later tot een volledig stelsel in zijn werk *Stato e Chiesa* (Staat en Kerk).

Uit de jaren van Minghetti's afzondering te Bologna dagteekent zijne nadere kennismaking met Cavour, dien hij gedurende deze periodo herhaaldelijk bezocht. De geniale minister van Victor Emanuel paste destijds eene politiek toe, die slechts aan enkele ingewijden — waartoe in de eerste plaats Minghetti behoorde — volkomen duidelijk was. De mogelijkheid, of liever de onvermijdelijkheid van een nieuwen oorlog met Oostenrijk inziende, trachtte hij voor Sardinië bondgenooten te verwerven onder de Europeesche groote mogendheden, en tevens bleef hij, gewoonlijk door middel van tusschenpersonen, voeling houden met de revolutionnaire elementen, die in de verschillende staten van Italië het juk der reactionnaire regeeringen trachtten af te schudden, om langs dien weg de verwezenlijking hunner idealen, de eenheid van Italië te verkrijgen. De vervulling van die dubbele rol bracht eigenaardige moeilijkheden mede. Zoo wekte het niet slechts in Sardinië, maar onder de Italiaansche patriotten in het algemeen, verbazing en ergernis, dat Victor Emanuel,

krachtens een in Januari 1855 gesloten verdrag, in den Krimoorlog een contingent van 15 000 (later 25 000) man beschikbaar stelde, om met Engeland, Frankrijk en Turkije tegen Rusland te strijden. Kon Sardinië — zoo vroeg men — zijne krachten, waarmede het zoo zuinig moest zijn, niet beter besteden dan in een oorlog tegen Rusland, waarmede het niets ter wereld uitstaande had? Wat men *niet* wist was, dat Cavour, als belooning voor Sardinië's medewerking, de voorwaarde had bedongen, dat na afloop van den oorlog, bij de onderhandelingen over den vrede, ook de jammerlijke toestand van Italië ter sprake zou worden gebracht. Zoo geschiedde het inderdaad, en op het congres te Parijs (1856) vestigde de Fransche minister, graaf Walewski, de aandacht in de eerste plaats op den »abnormalen toestand" van de pauselijke staten, waar Pius IX en zijn staatssecretaris Antonelli de wereldlijke macht slechts door de hulp van Fransche en Oostenrijksche bajonetten hadden gehandhaafd. De rust van die staten, zoo verklaarde Walewski, kon slechts gewaarborgd worden, als men daar tot belangrijke binnenlandsche hervormingen overging. Het noodige bewijsmateriaal was aan Walewski en Cavour, voor zoo ver het den Kerkelijken Staat betref, verschaft door Minghetti, die den Sardinischen gevolmachtigde naar Parijs was gevolgd. De nota, die op de regeling van het Romeinsche vraagstuk betrekking had, was grootendeels Minghetti's werk. Wel werden de daar in uitgedrukte wenschen nog niet vervuld, maar Minghetti had reeds geleerd, geduld te oefenen, wanneer overhaasting alles zou kunnen bederven.

Dat hij destijds de verwachtingen, door Gioberti in zijn *Primato* uitgesproken, nog niet geheel had opgegeven, blijkt uit de herhaalde besprekingen, door hem in 1857 te Bologna met Pius IX gevoerd. Te vergeefs beproefde hij, den paus over te halen tot het invoeren van verstandige, gematigde hervormingen. Te vergeefs richtte hij met zijne vrienden Luigi

Tanari, Carlo Bevilacqua en Carlo Marsili, uit naam der provincie Bologna, een dringend adres tot de pauselijke regeering. De paus, die in alle opzichten een werktuig van de Jezuiteten was geworden, weigerde iets te doen om aan de wenschen zijner onderdanen te gemoet te komen. Het moet overigens erkend worden, dat Minghetti zelf de brug tusschen hem en het pausdom als wereldlijke macht had afgebroken, niet slechts door het nederleggen zijner betrekkingen als minister en afgevaardigde, en door zijn samengaan met Cavour, maar ook door eene in hetzelfde jaar 1857 met den vroegeren Engelschen gezant bij het pauselijk hof, den heer Raynwall, gevoerde polemiek, waarin hij met fijne ironie den vertegenwoordiger van het liberale Groot-Brittannië, die de »theocratische» regeering in den kerkelijken staat zoo grootelijks bewonderde, op zijn plaats had gezet.

Minghetti was een der weinige vertrouwden, die door Cavour in kennis werd gesteld van het te Plombières met Napoleon III gesloten, tegen Oostenrijk gerichte verdrag. De keizer had eerst niets willen weten van eene vermindering van het pauselijk gebied; hij had redenen genoeg, om den machtigen clericalen aanhang zijner vrouw te ontzien. Slechts door er bij herhaling op te wijzen, dat de Romagna een broeinest van samenzweringen zou worden, verkreeg Cavour de toestemming van den keizer, om deze provincie later in het koninkrijk Italië op te nemen. Daarentegen moest de Sardijnische staatsman zich — zeer tegen den zin van zijn koning, die beter soldaat dan diplomaat was — verbinden, om Savoye aan Frankrijk af te staan.

Onmiddellijk na het sluiten van deze geheime overeenkomst riep Cavour Minghetti naar Turijn. De oud-minister van Pius IX liet zich in Sardinië naturaliseeren, en werd aangesteld tot secretaris-generaal van het departement van buitenlandsche zaken. Bij het uitbreken van den oorlog, in 1859 door Frankrijk en Sardinië tegen Oostenrijk gevoerd, was Cavour tege-

lijker tijd minister van binnen- en buitenlandsche zaken, van oorlog en van marine. Men kan zich dus voorstellen, dat de nieuwe secretaris-generaal ruimschoots zijn aandeel kreeg in den last der verantwoordelijkheid, die op de schouders drukte van zijn ouderen vriend. Nog voor de beslissende veldslagen hadden plaats gehad, waren Modena, Parma, Toskane en de Romagna in vollen opstand, zoodat het dringend noodig was, daar de revolutionnaire beweging in het rechte spoor te leiden. Want als men de patriotten, die in den geest van Mazzini werkzaam waren, hun gang liet gaan, bestond er alle kans, dat de sympathie en de medewerking van Europa aan deze beweging onthouden zouden blijven. Minghetti haastte zich naar zijn vaderstad Bologna; hij werd er benoemd tot voorzitter der vertegenwoordiging van de Romagna, en slaagde er in, de orde volkomen te handhaven. Op dezelfde wijze waren Ricasoli in Toskane en Crispi op Sicilië werkzaam.

De vrede te Villafranca tusschen Napoleon III en Franz Joseph gesloten, en later te Zürich bekrachtigd, was eene bittere teleurstelling voor de Italiaansche patriotten. Niet slechts was Napoleon's belofte: »Italië vrij van de Alpen tot aan de Adriatische Zee" onvervuld gebleven; niet slechts had de keizer, behalve Savoye, ook Nizza als loon voor zijne tusschenkomst geëischt, maar Napels en Sicilië bleven zuchten onder het hatelijk juk van de Bourbons, terwijl te Rome, onder de bescherming van de Fransche troepen, het wereldlijk gezag van den paus bleef gehandhaafd. Het eerste ministerie van het nieuwe koninkrijk Italië, waarvan Cavour voorzitter was, terwijl aan Minghetti (31 October 1860) de portefeuille van binnenlandsche zaken was toevertrouwd, had dan ook eene even moeilijke als ondankbare taak. Uit zeer heterogene bestanddeelen moest een geheel worden samengesteld, waaraan men echter slechts in schijn een blijvend karakter kon geven. Want zowel de vrienden als de vijanden van het jonge koninkrijk wisten, dat de loop der gebeurte-

nissen niet meer was tegen te houden, en dat vroeger of later de lang gekoesterde wensch: »een eenig Italië, met Rome tot hoofdstad'' zou worden vervuld. Minghetti trachtte een middelweg te bewandelen; hij wilde hetgeen eeuwen lang gescheiden was geweest niet zonder eene behoorlijke voorbereiding bijeenvoegen, en daarom vooreerst zooveel mogelijk rekening houden met de historische rechten en traditie der nieuwe provinciën. Een door hem ingediend wetsontwerp stelde voor, het koninkrijk in *regioni* te verdeelen, en daardoor niet slechts de vroegere verhoudingen te eerbiedigen, maar eene verstandige decentralisatie in de hand te werken, ten einde zoo aan het werk der vereeniging het karakter van geweld te ontnemen. De staatsinstellingen van Piemont waren op zich zelf mogelijk uitmuntend, maar daardoor nog niet geschikt, om dadelijk te worden ingevoerd in Toskane, in de Romagna, in Napels, op Sicilië¹. Italië zou één leger, één parlement, ééne dynastie hebben; die band kwam Minghetti, den man, die steeds naar geleidelijke overgangen en logische ontwikkeling zocht, volkomen voldoende voor. Intusschen is het zeer verklaarbaar, dat deze eenigszins nuchtere beschouwing in de eerste opwinding der verbroedering als kleingeestig, ja zelfs als reactionnair werd veroordeeld. Men vergat, dat Minghetti zich steeds een der ijverigste voorstanders van Italië's eenheid had getoond; men herinnerde zich echter, dat hij minister van den paus was geweest, en vond daarin de verklaring voor hetgeen men een bekrompen *regionalismo* noemde. Intusschen hield Cavour zijnen vriend de hand boven het hoofd; doch toen de groote Italiaansche staatsman op 6 Juni 1861 was overleden, en Ricasoli als minister-president optrad, bleek het verschil van meening

¹ Uit Napels en Sicilië waren, door de heldhaftige en avontuurlijke expeditie van Garibaldi in 1860, de Bourbons verjaagd; op 21 October van dit jaar was bij volksstemming besloten tot aansluiting van deze beide provinciën bij het rijk van Victor Emanuel.

tusschen dezen en Minghetti zoo groot te zijn, dat de laatste op 1 September van hetzelfde jaar zijne ministerieele portefeuille nederlegde.

Vijftien maanden later echter was Minghetti weder minister; Farini had hem de leiding van het departement van financiën aangeboden. Op financieel gebied was de Italiaansche eenheid inderdaad tot stand gekomen; het nieuwe koninkrijk had de schulden van al de kleinere staten aanvaard en tot eene enkele groote staatsschuld samengesmolten. De hierdoor ontstane toestand was verre van gunstig; toen Minghetti als minister van financiën optrad, bedroeg het deficit 446 millioen *lire*. Eén jaar later had hij het reeds met 76 millioen weten te verminderen, en toen hij, na in Maart 1863 minister-president te zijn geworden, in 1864, tengevolge van de door de September-conventie gewekte ontevredenheid, moest aftreden, zette Quintino Sella met goed gevolg zijne voorzichtige financieele politiek voort.

De September-conventie was ongetwijfeld het belangrijkste, wat door Minghetti als minister-president werd tot stand gebracht. Cavour had in de laatste maanden van zijn leven nog met Napoleon III onderhandeld over het terugtrekken der Fransche troepen uit Rome, en Minghetti greep gaarne de eerste hem door Frankrijk geboden gelegenheid aan, om de onderhandelingen voort te zetten. In het verdrag, dat op 15 September 1864 tot stand kwam, werd bepaald, dat Italië zich verplichtte, om het gebied van den paus, zooals het destijds nog was (Umbrië en de Marken waren, zooals men weet, reeds bij het koninkrijk ingelijfd) niet aan te tasten; zelfs zou Italië gewapenderhand iederen aanval op dit gebied beletten. Daarentegen verbond Frankrijk zich, om zijne troepen geleidelijk, en wel naarmate de organisatie van het pauselijke leger vorderde, uit Rome terug te trekken, met dien verstande, dat de ontruiming binnen twee jaren geheel zou zijn afgelopen. De Italiaansche regeering zou niet

protesteeren tegen de oprichting van een leger van pauselijke vrijwilligers (de zoogenaamde pauselijke zouaven), dat voor de rust en de veiligheid van den Kerkelijken Staat zou moeten waken; maar dit leger zou in geen geval tegen Italië mogen worden gebruikt. Verder verklaarde Italië zich bereid, om een gedeelte der schuld van den vroegeren Kerkelijken Staat over te nemen. Eindelijk werd in een protocol vastgesteld, dat de bovenvermelde conventie slechts dan bindend zou worden, als koning Victor Emanuel binnen zes maanden zijne residentie uit Turijn naar Florence verplaatste.

De Italiaansche minister van buitenlandsche zaken Visconti-Venosta had, bij de overlegging van het ontwerp der conventie, de opmerking gemaakt, dat op deze wijze wel niet onmiddellijk de groote quaestie der regeling van de betrekkingen tusschen het koninkrijk Italië en den Heiligen Stoel werd opgelost, maar dat toch een stap in de goede richting werd gedaan, en dat enkele moeilijkheden uit den weg werden geruimd. Hij deed verder uitkomen, dat de zedelijke en stoffelijke zekerheid, die men den paus wilde toestaan, niet mocht indruischen tegen het nationaal gevoel der Italianen, en evenmin tegen de grondslagen van het openbaar recht in Italië en in Frankrijk. Er was dus bij dit verdrag eene zeer aanzienlijke *reservatio mentalis*. Voor den oppervlakkigen lezer was het eene bestendiging van ongewenschte toestanden, voor degenen, die tusschen de regels door wisten te lezen, was zoowel de verplaatsing van de residentie van Turijn naar Florence, als de ontruiming van Rome door de Fransche troepen eene belangrijke schrede voorwaarts op den weg, die naar de volledige nationale eenheid leidde.

Op het Vatikaan begreep men de strekking der Septemberconventie zeer goed; de verontwaardiging uitte zich in den »Syllabus" van 8 December 1864. De meerderheid der Italianen echter bleef bij de letter der conventie staan, en toonde zich uiterst ontevreden over eene regeering, die de vervulling

van den eersten en den hoogsten nationalen wensch had prijs gegeven. Vooral de Turijners waren woedend over het verdrag, dat de hoofdstad van het gansche koninkrijk tot den rang eener provinciestad deed afdalen. Op 23 September en de volgende dagen hadden te Turijn ongeregeldheden plaats van zoo ernstigen aard, dat zij met geweld van wapenen moesten worden onderdrukt. Minghetti had plotseling zijne populariteit verloren, zoodat zijne afreding noodzakelijk werd. De Bologneesche minister-president werd, om de Turijners te troosten, vervangen door den Piemonteese La Marmora.

Minghetti heeft het steeds als eene droevige herinnering beschouwd, hoe hij zich den Piemonteezen, en vooral den bewoners van Turijn zoo onaangenaam had gemaakt, dat hij zich met zijne vrouw op 26 September 1864 door de vlucht aan de woede der volksmenigte moest onttrekken. Wat hij deed, had hij met de beste bedoelingen gedaan, en de uitkomst heeft hem later in het gelijk gesteld. Doch juist daarom was voor hem de voldoening dubbel groot, toen hij, weinige maanden voor zijnen dood, in Juni 1886, op uitnoodiging van de stad Turijn, daar de gedachtenisrede mocht houden te eere van zijnen voor vijftig jaren vroeger overleden vriend en medestander Cavour. Minghetti was reeds zwak en lijdend, toen hij de reis naar de hoofdstad van Piemont aanvaardde. In tegenwoordigheid van eene talrijke schare van afgevaardigden, senatoren en ministers, en van de hertogen van Genua en van Aosta, die den koning vertegenwoordigden, sprak Minghetti daar in bezielende woorden over de verdiensten van zijn beroemden ambtgenoot. Maar het treffendst oogenblik was dat, waarop hij zich tot de Turijners zelve wendde met de woorden: »Eere zij u, Turijn, gij stad, die een nieuw tijdperk voor Italië hebt ingewijd, — Turijn, groot in daden, groot in offers! Eeuwigen dank zullen u de Italianen brengen, zoo lang hun hart klopt voor het vaderland.»

Gedurende korten tijd bleef Minghetti, gekrenkt door de ondervonden miskenning, op den achtergrond. In April 1865 echter trad hij weder op in het parlement, om de aanvallen der oppositie op zijn financieel beheer zegevierend af te slaan. Hij bleef overigens geheel homogeen met zijn opvolger Lammorra en steunde vooral de finantieele politiek van den minister Sella. Achter de schermen bleef hij grooten invloed op den gang van zaken uitoefenen, en menigmaal gaf zijn advies den doorslag, wanneer er sprake van was eene politiek te volgen, die schijnbaar in strijd was met het verleden der monarchie, maar feitelijk het best beantwoordde aan de veranderde toestanden, waarin het jonge koninkrijk verkeerde en aan de nieuwe behoeften, die daaruit voortvloeiden. De Italiaansche staatkunde bewoog zich nog slechts ten deele in de oude banen, toen in 1866 de alliantie met Pruisen werd gesloten. Hoewel Italië noch bij Custozza, noch bij Lissa over de Oostenrijkers had kunnen zegevieren, ontving het toch aan het einde van den korten oorlog Venetië tot loon voor de aan Pruisen bewezen hulp. Het bleek toen tevens, dat niet alle goede gaven kwamen uit de handen van den keizer der Franschen. Napoleon III zag zijne fout in, en trachtte, tegen het einde van zijne regeering, Italië van het bondgenootschap met Pruisen los te maken. Minghetti — die inmiddels gedurende een korten tijd gezant te Londen was geweest, had in 1869, op uitdrukkelijk verzoek van koning Victor Emanuel, de portefeuille voor landbouw en koophandel op zich genomen. Hoe wel hij zich schijnbaar geheel aan dit departement wijdde, en daarin, geholpen door zijn secretaris-generaal Luzzatti, groote verbeteringen tot stand bracht, lag ook toen het zwaartepunt van zijn werken in de algemeene politiek. Napoleon had aan Victor Emanuel voorgesteld, een bondgenootschap te sluiten tusschen Italië, Frankrijk en Oostenrijk; hij hoopte op die wijze het tot stand komen der Duitsche eenheid te kunnen verhinderen. Italië

zou als belooning van Frankrijk Nizza terug ontvangen, en van Oostenrijk het Italiaansch sprekende deel van Tirol. Het aanbod was verleidelijk genoeg, en koning Victor Emanuel was, even als de meerderheid van het ministerie, zeer geneigd om het aan te nemen. Doch Minghetti verzette er zich met hand en tand tegen, en dreigde zelfs zijn ontslag te zullen nemen, als de alliantie gesloten werd. Hij wees er in de eerste plaats op, dat het bezit van Rome voor Italië oneindig hooger waarde had, dan dat van Nizza of van Tirol, en dat het juist Napoleon was, die nog steeds de annexatie van Rome, en daardoor de voltooiing der Italiaansche eenheid, verhinderde. In de tweede plaats deed hij opmerken, dat Italië, nu het sedert twintig jaren met zoo uitnemend gevolg aan de verwezenlijking zijner eigen nationale idealen had gearbeid, zich tegen eene dergelijke beweging in Duitschland niet kon of mocht verzetten. En het gelukte hem inderdaad, den koning en zijne ambtgenooten te overtuigen.

Natuurlijk werd het aanbod van Napoleon III niet met eene eenvoudige weigering beantwoord. Italië verklaarde zich bereid, om met Frankrijk samen te werken, mits dit laatste zijne troepen uit Rome terug trok, zich ten opzichte van Italië aan het nationale beginsel van niet-interventie hield, en op geenerlei wijze de uitkomsten van den oorlog van 1866 ongedaan zou trachten te maken. Graaf Nigra bracht een antwoord in dien geest over aan den Franschen keizer, die natuurlijk de voorwaarden niet aannam, maar thans zijn geluk bij Oostenrijk beproefde, daar hij meende, dat Italië zich dan later wel uit eigen beweging bij de oppositie tegen Pruisen — of eigenlijk destijds reeds Noord-Duitschland — zou aansluiten. Oostenrijk zelf toonde op de toenadering grooten prijs te stellen, en zond een buitengewoon gevolmachtigde naar Florence. Minghetti begreep nu, dat hij elders nuttiger kon werken, dan in zijn departement voor landbouw en koophandel, en legde die portefeuille neder. In overleg met den

minister voor buitenlandsche zaken, Visconti Venosta, reisde hij naar Londen, waar hij, te zamen met den Italiaanschen gezant, graaf Cadorna, Engeland trachtte over te halen om zich, met de overige groote mogendheden, zoolang te verplichten tot neutraliteit in een aanstaanden Fransch-Duitschen oorlog, als tusschen de contracteerende partijen geen andere overeenkomst zou worden gesloten. Dit gelukte, maar het was nog niet voldoende, om Italië, voor het geval dat Frankrijk de handen vol had, de annexatie van Rome te verzekeren. Het lag voor de hand, dat Oostenrijk den paus de diensten zou kunnen bewijzen, waartoe Frankrijk niet langer in staat zou zijn. Zoodra dus de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland was uitgebroken, haastte Minghetti zich naar Weenen, en wist daar bij graaf Beust zijne zaak zóó goed te bepleiten, dat de laatste hinderpalen voor den tocht naar Rome spoedig uit den weg waren geruimd. Doch nu mocht er ook geen oogenblik verloren gaan. Op 13 September schreef hij uit Weenen aan de regeering te Florence: »Ik ben zeer stellig van meening, dat de gematigde partij het programma van graaf Cavour volkomen moet ten uitvoer brengen, en dat zij geen oogenblik de gedachte moet laten opkomen, alsof zij van Rome afstand wilde doen.» En reeds den volgenden dag schreef hij: »Mijn raad is: gaat zoo snel mogelijk en in alle gevallen naar Rome.»

Die raad werd opgevolgd. Op 16 September werd Civita Vecchia bezet, en vier dagen later was in de Porta Pia bres geschoten en rukten de troepen van Victor Emanuel, onder het gejuich der bevolking, de Eeuwige Stad binnen. Veertien dagen later werd eene volksstemming gehouden, en van de 135 000 kiezers, die daaraan deel namen, verklaarden er zich slechts 1500 tegen de aansluiting bij Italië. Aan de wereldlijke heerschappij van den paus was een einde gemaakt, en de sluitsteen in het gebouw van Italië's eenheid was aangebracht.

Ware Napoleon III nog in staat geweest, om tegen de

bezetting van Rome te protesteeren, dan zou het hem, na de volksstemming, die het onbloedige wapenfeit bekrachtigde, moeilijk zijn geweest, zijne bedenkingen in overeenstemming te brengen met zijne geliefkoosde theorie van het *appel au peuple*. De schending der September-conventie zal dan ook wel niet — tenzij van clericale zijde — als een ernstig verwijt tegen Minghetti kunnen worden aangevoerd. Doch wel mag men vragen, of zijne houding tegenover Frankrijk den, toets der critiek in alle opzichten kan doorstaan. Zie hier, wat Emile de Laveleye ons mededeelt over een gesprek met Minghetti, waarin dit onderwerp werd aangeroerd.

»Op een avond toen wij beiden, op den top van den heuvel van Mezzarata staande, bekoord waren door het schouwspel van Berlona en zijne rijke landouwen, die door de ondergaande zon met goud en purper waren geverfd, zeide ik tot hem: »Hoe komt het, dat gij, die zulk een voorliefde hebt voor Fransche schrijvers en voor Frankrijk, eene politiek hebt aangemoedigd, die noodzakelijk en onvermijdelijk vijandig jegens Frankrijk is?» — »Ja», — antwoordde hij — »ik heb Frankrijk lief en, om de waarheid te zeggen, ik ben een zoon van de revolutie van 1789; maar vóór alle dingen ben ik een Italiaan, en even als Cavour wilde ik een Vereenigd Italië hebben met Rome tot hoofdstad. En daarin lag de moeilijkheid. Keizer Napoleon had eene oprechte sympathie voor Italië, en toch wilde hij liever onze hulp offeren, zelfs in de ure des gevaars, dan ons Rome geven, omdat hij bang was voor de oppositie in zijn eigen land. Zoolang de tegenwoordige republiek duurt, hebben wij niets van haar te vreezen; maar onderstel, dat in Frankrijk eene monarchale restauratie plaats heeft, dan zouden de geestelijkheid en de clericale partij de steunpilaren van den koning zijn, en daar deze beiden ten doel hebben Rome aan den paus terug te geven, bestaat er tusschen de twee landen een antagonisme, en voor onze dynastie eene reden van blijvende

bezorgdheid. Wie zou ons dan helpen, als het tot een oorlog kwam? In Duitschland spreekt men over eene verzoening tusschen het Quirinaal en het Vatikaan, maar hoe zou dit kunnen geschieden, tenzij de paus zijne aanspraken op herstel van grieven laat varen? De koning van Italië, die Rome aan den paus teruggaf, zou zijne kroon verliezen."

»Maar'', — vroeg de Laveleye — »waarom duldt gij Frankrijk niet in Tunis? Dit is toch eene verovering in het belang der beschaving, waarover ieder vriend van de menschheid zich zou moeten verheugen.'' — »Mogelijk wel'', — antwoordde Minghetti — »maar ook de volkeren hebben hunne gevoelens, die feiten zijn, waarmede men rekening moet houden. Italianen van alle partijen zien met groote ergernis, hoe de Fransche kanonnen van zoo nabij — van de kusten van Tunis — Italië bedreigen. Ik geloof, dat Frankrijk eene groote fout heeft begaan, door dit gevoel niet verstandiger te behandelen: het heeft ons in de armen van Duitschland gedreven."

Uit de vermelding van Tunis blijkt, dat dit gesprek lang na 1870, waarschijnlijk slechts een of twee jaren geleden is gehouden. Wij hervatten thans den draad der gebeurtenissen.

In 1873 werd Minghetti nogmaals minister-president, terwijl hem tevens weder de portefeuille van financiën werd opgedragen. Drie jaren later had hij het geluk, aan het Italiaansche parlement te kunnen mededeelen, dat Italië geen deficit meer had, terwijl in 1874 het te kort nog 89 millioen bedroeg.

Als minister-president wist Minghetti koning Victor Emanuel over te halen, om bezoeken te brengen aan de hoven van Weenen en van Berlijn. Zoowel het een als het ander stuitte den hooghartigen monarch tegen den borst. Immers Oostenrijk was de oude erfvijand, dien hij zelf op meer dan één bloedig slagveld had bestreden, en te Berlijn wist men zeer goed, dat Victor Emanuel, voor het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog, op het punt was geweest om tegen Duitsch-

land partij te kiezen. Doch Minghetti wist den koning te beduiden, dat persoonlijke sympathieën en antipathieën hier niet den doorslag mochten geven, en dat eene nauwe aansluiting van Italië bij de groote mogendheden van Centraal-Europa noodig was, om aan Italië het blijvend bezit van Rome te verzekeren. Victor Emanuel gaf toe, en had de voldoening, de beide bezoeken weldra door keizer Wilhelm te Milaan en door keizer Franz Joseph te Venetië beantwoord te zien.

In dezelfde periode maakte Minghetti zich nog verdienstelijk door de invoering van den algemeenen dienstplicht, door de betere regeling van de ambtenaarstraktementen, en door het onderdrukken van de rooverij op Sicilië.

Op 6 Maart 1876 werden de zittingen van het parlement geopend met eene troonrede, waarin een ontwerp werd ingediend tot aankoop en exploitatie door den staat van de voornaamste Italiaansche spoorweglijnen, en tot sluiting van eene spoorwegconventie met Oostenrijk-Hongarije. Verder werden wetten beloofd over de hervorming van het rechtswezen, van het onderwijs, van de administratie en van het belastingstelsel, doch van de kerkelijke quaestie werd geen woord gerept. De laatste wekte misnoegen, zooals al spoedig bleek uit het groote aantal stemmen, dat, bij de verkiezing van het bureau der Kamer op de kandidaten van de oppositie werd uitgebracht. Het ministerie dacht reeds over zijne aftreding, doch wilde nog een votum der Kamer over een der belangrijke wetsontwerpen afwachten. Op 16 Maart legde Minghetti een zeer gunstig financieel rapport over. Onmiddellijk daarop interpelleerde een lid der oppositie, Morana, de regeering over onrechtmatigheden in de heffing van den accijns op het gemaal, — eene belasting, die door den financieelen nood onvermijdelijk was geworden, maar die daarom niet minder gehaat was. Minghetti antwoordde, dat de regeering zich bezig hield met het bestudeeren van eene betere heffing

dezer belasting, doch Morana was hiermede niet te vreden, en lokte een votum uit, waarin de Kamer verklaarde overtuigd te zijn, dat de regeering door de wijze van heffing van dezen accijns den druk voor de belastingschuldigen op onrechtvaardige wijze verzwaarde. Het bleef eene quaestie van détail, en Minghetti verzocht daarom, de beslissing over dit voorstel te verschuiven totdat de regeering, bij het ontwerp over de staatsexploïtatie der spoorwegen, zelf de quaestie van vertrouwen zou stellen. Met 241 tegen 181 stemmen werd dit verzoek afgewezen; voor een constitutioneel ministerie was nu het blijven niet meer mogelijk; de koning nam het door Minghetti en diens collega's aangeboden ontslag aan, en belastte Depretis met de samenstelling van een nieuw kabinet, dat op 24 Maart optrad.

» Wanneer wij ons ambt moeten nederleggen, zullen wij gelukkig zijn in de gedachte, dat in ons vaderland overal rust en orde heerschen, dat het in het buitenland geacht en geëerbiedigd is, en met gansch Europa goede betrekkingen onderhoudt. Wij laten u de financiën over in goed geordenden toestand, en wij bidden God, dat gij de zelfde weldaden ook in de toekomst voor het land moogt bewaren." Dat waren Minghetti's laatste woorden als minister-president, woorden waaruit het bewustzijn van getrouwe plichtsvervulling luide sprak. De warme toejuichingen, die na deze woorden zelfs van de banken der oppositie opgingen, bewezen, dat Minghetti niet te veel had gezegd.

Een enkel woord over de verhouding der Italiaansche partijen moge hier eene plaats vinden.

Sedert de oprichting van het koninkrijk had de rechterzijde de politiek der regeering en tevens die van het Huis van Savoye vertegenwoordigd, terwijl de linkerzijde haar ontstaan te danken had aan de nationale aspiratiën der breede volksmassa, aspiratiën, die verklaarbaar, ten deele zelfs gerechtvaardigd waren, maar menigmaal met al te kortzichtigte haast

op den voorgrond werden geschoven. De bezetting van Rome en de uitvoering van het nationale programma eischten hooge uitgaven, en in de daarop volgende jaren waren drukkende lasten onvermijdelijk. Vandaar dat de volksgeest zich meer en meer van de rechterzijde afwendde. Maar toen de linkerzijde met Depretis aan het roer kwam, deed zij niet veel meer, dan het werk der rechterzijde voortzetten, en deze laatste, hierdoor iedere reden voor een zelfstandig optreden missend, stemde bijna altijd met de regeeringspartij, en werkte hoogstens slechts als het remtoestel, dat een al te snellen vooruitgang tegenhield. Men dient hierbij in het oog te houden, dat de clericale partij, die waarschijnlijk het belangrijkste contingent zou kunnen leveren aan de eigenlijke conservatieven, zich van alle bemoeiingen met de staatszaken onthoudt, en nog steeds het pauselijk voorschrift »*nè eletti, nè elettori*» opvolgt.

Terwijl zoo de rechterzijde, onder Minghetti, hare beteekenis als oppositiepartij verloor, omdat er tusschen haar en de regeering eigenlijk geen principiëel verschil bestond, scheidde zich van de liberale meerderheid eene groep af, die uit radicale, revolutionnaire en irredentistische elementen bestond, of met deze tegen de regeering ééne lijn trok. Dit gaf Depretis aanleiding om het zwaartepunt meer naar rechts te verleggen, eene manoeuvre, die hem achtereenvolgens op het verlies van zijne collega's Cairoli, Nicotera, Crispi, Baccarini en Zanardelli (de tegenwoordige *pentarchia*) te staan kwam, maar die hem den steun van Minghetti verzekerde. Ziedaar het zoogenoemde *trasformismo*, dat de leiding van zaken in de handen van eene krachtige en talrijke middenpartij heeft gebracht. Nog slechts weinige maanden geleden verdedigde Depretis zijne houding door te zeggen: »Waarom zou ik de ondersteuning hebben moeten afwijzen van mannen, die mij hulpvaardig ter zijde stonden, toen mijne vroegere vrienden

mij verlieten? Waarom zou ik tot Minghetti, een man, die zich evenzeer door wijsheid als door belangeloosheid onderscheidt, hebben moeten zeggen: Uwe hulp heb ik niet noodig! Wellicht omdat hij vroeger tot mijne tegenstanders behoorde? Maar dat is hij thans niet meer, want met mij heeft hij hervorming van belastingen trachten te verkrijgen, de hervorming der kieswet tot stand gebracht en den gedwongen koers afgeschaft. Wij gevoelen heden *eadem de republica*, en dat is voldoende."

Deze toenadering van Depretis neemt niet weg, dat de belangeloosheid, waarmede Minghetti hem steeds zijne medewerking verleende, waarlijk zeldzaam mag worden genoemd. »Ik betwijfel" — schreef Sir Henry Elliot, na Minghetti's dood, aan den *Times* — »of men een ander voorbeeld zou kunnen aanvoeren van een man, aan wiens politieke houding persoonlijke overwegingen zoo volkomen vreemd waren. Zijn aftreden als minister werpt geen gunstig licht op andere leiders der partij, wier eerzucht hen dreef om zich zoo spoedig mogelijk meester te maken van de plaats, die hij had behoren te vervullen; maar nooit heeft hij de verontwaardiging, die hij ongetwijfeld heeft gevoeld, invloed laten verkrijgen op zijn gedrag. Keer op keer, als een enkel woord van hem het lot had kunnen bezegelen van regeeringen, die niet het recht hadden, om te verwachten, dat zij door hem zouden worden gespaard, stond hij in de Kamer op, om haar voor eene nederlaag te bewaren. Het eenige doel, dat hij in het oog hield, was het welzijn van zijn vaderland, en in zijne overtuiging, dat dit het best gediend zou zijn, wanneer de partij aan het roer bleef, waartoe hij evenzeer behoorde als zijne door de politieke fortuin meer begunstigde mededingers, liet hij door geen gevoeligheid over eene hem aangedane onverdiende bejegening zijn rechtschapen geest verleiden tot een van die daden van onbewust verzet,

waartoe staatslieden in zijne positie zoo licht vervallen."

»Minghetti" — schrijft de heer de Lavelaye — »was de boezemvriend en de vertrouwde raadsman van den koning en de koningin van Italië. Koning Humbert nam nooit een belangrijk besluit zonder hem te raadplegen. Op zekeren avond was ik te Rome in dat onvergelykelijke salon van de woning op de Piazza Paganica, waarvan Donna Laura¹ een tempel had gemaakt, aan kunst, wetenschap en vernuft gewijd. De Duitsche kunstenaar Von Rendell, aan de piano gezeten, deed ons het late avonduur vergeten, toen in snellen draf een rijtuig aankwam, en op de Piazza stil hield. Minghetti werd op het Quirinaal ontboden, waar hij tot drie uur in den morgen bleef. Den volgenden dag hoorde iedereen, dat de ministerieele crisis, die tot zulke ernstige verwikkelingen aanleiding dreigde te geven, was afgewend, dank zij een verstandig compromis. Alle persoonlijke eerzucht ter zijde stellend, had de groote patriot zijnen tegenstanders de hand toegestoken, en dit deed hij telkens op nieuw, zoolang hij lid van de oppositie was. Geen enkele zijner daden is voortgevloeid uit gewone, egoïstische gedachten of uit het jagen naar eene portefeuille."

Wij hebben boven reeds met een enkel woord melding gemaakt van Minghetti's werk: *Over de staathuishoudkunde en haar verband met zedelijkheid en recht*, dat de vrucht was van eene gedwongen werkeloosheid op politiek gebied gedurende de eerste jaren der regeering van Pius IX. In dit werk, dat in 1856 is verschenen, openbaart zich reeds duidelijk

¹ Minghetti's echtgenoot, Laura Acton, vroeger gehuwd met den prins van Camporeale.

Minghetti's afkeer van alle eenzijdigheid en tevens zijn voortdurend streven, om de schakels te vinden, die de wetenschap met de praktijk verbinden. Het eerste was het natuurlijk gevolg van zijn eigen veelzijdige ontwikkeling. Het laatste was hem betrekkelijk gemakkelijker dan anderen, omdat hij reeds vroegtijdig in de eischen van het praktische leven was ingewijd. Wanneer men zich op dertigjarigen leeftijd oud-minister kan noemen en later jaren lang, in veelbewogen tijden, met de leiding der zaken in een groot land is belast, loopt men weinig gevaar om doctrinair te worden. Minghetti heeft de verschillende stelsels en wetten in de staathuishoudkunde zorgvuldig bestudeerd, maar juist door die studie de overtuiging verkregen, dat de systematici »de voeling met het levend organisme van den staat» maar al te dikwijls hadden verloren. Hij wees er op, dat de wetenschap der staathuishoudkunde geen wetten van Meden en Perzen kon of mocht voorschrijven; dat de zedelijke krachten, die het leven der volkeren beheerschen, terug moeten werken op de wetenschap, die zich met de wetten der materiele krachten bezig houdt. Hij toonde aan, dat het begrip van eigendom, van vrijheid van arbeid, van de grenzen der staatsmacht zich telkens anders voordoet, naarmate men zich plaatst op het standpunt van het sensualisme, van het rationalisme of van het mysticisme. Daarin zocht hij het organisch verband tusschen de staathuishoudkunde eenerzijds en het recht en de zedelijkheid van den anderen kant. Terecht is opgemerkt, dat een minder bescheiden auteur aan een arbeid, waarin niet slechts de praktische toepassingen der wetenschap worden besproken, maar die zich ook tot het gebied van het abstracte uitstrekt, den naam eener »Philosophie der staathuishoudkunde» zou hebben gegeven.

Minghetti was — zoo als wij reeds uit zijne ingenomenheid met Cobden's arbeid kunnen afleiden — een warm voor-

stander van het vrijhandelsstelsel; maar hij waarschuwt zijne lezers uitdrukkelijk, dat de staatswetten, voor zoover zij op economische ontwikkeling der volkeren betrekking hebben, met den tijd en de omstandigheden moeten veranderen. »De voornaamste taak van den staat» — zegt hij — »is de handhaving der justitie en de bescherming der rechten, eene taak, die met zijn wezen ten nauwste verbonden is, omdat zij hem aangewezen is door het eigenlijke doel der burgerlijke maatschappij. Maar nog eene andere taak kan den staat worden opgedragen, namelijk het tot stand brengen eener wenschelijke overeenstemming der geesten en wilskrachten van de menschen, die zich in hun eigen belang tot eene maatschappij hebben vereenigd. En deze taak bestaat uit twee deelen: een negatief, voor zoover de staat de hindernissen uit den weg moet ruimen, die de ontwikkeling van den menschelijken aanleg belemmeren, en een positief, voor zoover hij zich bezig houdt met de leiding en de opvoeding der burgers en verkeerde toestanden tracht te voorkomen. Deze beide deelen, en vooral het tweede, zijn in den loop der tijden, zoowel wat hun omvang als wat hun inhoud betreft, aan veranderingen onderhevig.»

In later tijd heeft Minghetti, te rade gaande met zijne eigene langdurige ervaring, beproefd de grenzen van de staatsmacht nauwkeuriger af te bakenen, dan dit in algemeene termen kon geschieden. Dit deed hij niet slechts in tal van redevoeringen, die door hem in de vergaderingen der *Associazione Costituzionale* te Rome, Napels, Berlona en Milaan zijn gehouden, en waarin hij bij voorkeur de sociale wetgeving besprak, maar ook in een afzonderlijk geschrift »*Il cittadino e lo stato* (De burger en de staat)». Hij noemt zich daarin een tegenstander van de progressieve inkomstenbelasting, omdat deze, volgens hem, bij het volk verlamdend werkt op den zin om te sparen. Hij gaat, aan de hand der Iersche wetgeving, die langzamerhand tot de erkenning van een *dual*

ownership van den grond komt, na, in hoever de staat gerechtigd is om inbreuk te maken op het privaat eigendomsrecht, maar tevens noemt hij het een onomstootelijk beginsel, dat absolute vrijheid van contracteeren de grondslag van het privaatrecht moet zijn, omdat zij de machtigste hefboom is voor de voortbrenging en eene gezonde verdeling van den nationalen rijkdom bevordert. Hij wenscht noch den duur van den arbeidsdag, noch het bedrag der arbeidsloonen door de wet vastgesteld te zien; dit komt hem voor een teruggang te zijn tot de tijden, in welke de aan handel en nijverheid in den weg gelegde moeilijkheden de ontwikkeling van het nationaal vermogen verhinderden. Maar hij beweert tevens, dat het ontbreken van wettelijke voorschriften den werkgever niet ontslaat van de verplichting, om het leven der arbeiders minder zwaar te maken, en dat het evenmin de arbeiders berooft van het recht, om te beproeven, door middel van vreedzame coalitiën, voor zich zelve betere voorwaarden te bedingen of gunstiger toestanden te verkrijgen. Hij houdt het voor den plicht van den staat, de zwakken te beschermen, en leidt daaruit de beginselen af, die gevoerd hebben tot maatregelen in het belang van de veiligheid der arbeiders, tot de beperking van vrouwen- en kinderarbeid, tot de zorg voor de openbare gezondheid. Hij is een tegenstander van monopolieën, en acht niet slechts bij spoorwegen, maar ook bij posterijen en telegraphie de concurrentie van particulieren gewenscht. De deelneming van den staat aan levensverzekeringen of ziekenfondsen voor arbeiders moet zich volgens hem bepalen tot het bevorderen en gemakkelijk maken van de oprichting van dergelijke instellingen; de uitvoering moet aan het particulier initiatief der belanghebbenden worden overgelaten.

Minghetti zelf heeft in zijn leven getoond, dat hij niet hardnekkig op het eens ingenomen standpunt wilde blijven stilstaan. In het begin van zijne loopbaan helde hij veel meer

over naar het *laisser faire* dan naar uitbreiding der staatsmacht. Later was het tegendeel het geval. Hij trad openlijk op als verdediger van de nieuwere school, die in het door prof. Zozli te Berlonia uitgegeven *Giornale degli Economiste* een uitmuntend orgaan had, en zond aan dit tijdschrift verscheiden bijdragen. »Men beschuldigt mij” — zeide hij tot den heer de Laveleye, — »van ontrouw te zijn geworden aan de zuivere leer van het *laisser faire*; men noemt mij zelfs een socialist. Ik erken de leer der volstrekte onthouding van tusschenkomst in eene maatschappij, die op gerechtigheid is gegrondvest, maar niet in eene maatschappelijke orde van zaken, die tot zooveel ongelijke wetten aanleiding heeft gegeven. Heeft niet Bismarck, en meer nog Gladstone, mij een voorbeeld gegeven? en heeft de koning van Italië niet gezegd, dat het in onze dagen de eerste plicht van den soeverein was, zich bezig te houden met de verbetering van het lot der werklieden?” In den laatsten brief, dien de Laveleye van Minghetti ontving, en die van 9 November 1885 dagteekende, sprak de Italiaansche staatsman uitvoerig over de tegenwoordige crisis en over het lijden, dat daarmede voor de arbeidende klassen gepaard gaat. »Wat dit lijden nog zwaarder en wat de lijdens zoo bitter maakt”, — schreef hij — »is, dat het gevoel van onderworpenheid en gelatenheid is verdwenen. In vroegere tijden hadden de menschen grooter beproevingen te dragen, dan thans, maar die beproevingen werden als onvermijdelijk beschouwd. Nu echter komen zij daartegen in opstand, en soms, wanneer zij tot het uiterste gedreven zijn, dreigen zij eerder alles te zullen vernielen, dan hun lot geduldig te zullen dragen. Het beste middel zou ongetwijfeld zijn een hogere trap van verstandelijke en zedelijke beschaving, maar in onze katholieke landen hebben wij altijd met ééne moeilijkheid te kampen gehad, namelijk met den strijd tusschen de geestelijkheid en de liberalen, waardoor de verspreiding van kennis onder het volk wordt belet. Daarenboven voert

de wetenschap tegenwoordig in alle landen meer in de richting van het egoïsme. In elk geval is zij niet in staat, om het gevoel van liefde jegens den naaste in te boezemen, en dit moest toch eigenlijk de basis zijn van onze maatschappelijke toestanden; dit alleen is in staat om onze maatschappij te redden, verscheurd gelijk zij is door zoovele worstelingen en conflicten."

Minghetti's ondervinding als minister en lid van het parlement heeft hem een open oog gegeven voor de licht- en schaduwzijden van het parlementair régime. Daarvan getuigt zijn werk: *I partiti politici e la ingerenza loro nella giustizia e nell' amministrazione*" (De politieke partijen en haar aandeel aan de rechtspleging en het beheer.) Het geschrift heeft zijn ontstaan te danken aan een aanval, door eenige afgevaardigden tegen Minghetti's persoon gericht, maar het verheft zich ver boven de sfeer eener gewone persoonlijke polemiek. De schrijver weet, door eigen bittere ervaring, hoe belemmerend het voortdurend overschrijden van bevoegdheden werkt op den geregelden gang van het staatsbestuur. Hij wijst erop, hoe daardoor eene verwarring ontstaat, die òf het ministerie maakt tot een bloot werktuig van de vertegenwoordiging, òf deze laatste tot den gehoorzamen dienaar van het kabinet, door òf het initiatief en de verantwoordelijkheid der regeering op te heffen, òf de onafhankelijkheid en het recht van contrôle van de afgevaardigden. Het parlementair stelsel is ondenkbaar zonder eene verdeling der macht, die de uitvoering niet belemmert voor hen, op wie de verantwoordelijkheid rust, maar evenmin het toezicht tot eene illusie maakt, door de onafhankelijkheid aan banden te leggen van hen, die het moeten uitoefenen. Ook dit onderwerp behandelt Minghetti op zijne eigenaardige manier, vrij van alle doctrinarisme, als een echt eclecticus in de staatsregeling van alle landen en in de politieke zeden en gewoonten van alle tijden zoekend, hetgeen voor het tegenwoordige Italië nuttig en dienstig

kan zijn. Alles, wat aan de persoonlijke vrijheid in den weg staat, tracht hij weg te nemen of tot een minimum te beperken. Daarom is hij een voorstander van decentralisatie, in dien zin, dat deze zich in elke staatsbetrekking moet doen gelden; hij wil dus de bevoegdheden der gemeenten en der provinciën verméederen en de oprichting in de hand werken van autonome, rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen. Daarbij verlangt hij de invoering en consequente toepassing eener administratieve rechtsspraak, door welke het eindoordeel over maatregelen van bestuur aan de bestuurders zelveu onttrokken wordt. De door het kabinet-Depretis in December 1886 ingediende wetsvoorstellen tot reorganisatie der provinciale en gemeentelijke instellingen en tot hervorming van de uitvoerende macht zijn, naar het ons voorkomt, een uitvloeisel van de door Minghetti ontwikkelde beginselen.

Een populair man in den gewonen zin van het woord is Minghetti nooit geweest; zijn aristocratische afkeer van alle uitersten stond hem daarbij in den weg. Zijn grooten invloed had hij in de eerste plaats te danken aan zijne door niemand betwijfelde eerlijkheid en belangeloosheid, maar in de tweede plaats aan de harmonische ontwikkeling zijner door en door artistieke natuur. Men heeft van hem gezegd, dat hij, zoo hij onder de regeering van Leo X had geleefd in plaats van onder die van Pius IX, een kunstenaar in plaats van een staatsman zou zijn geworden. Zijn ontwikkelde smaak toonde zich in den klassieken vorm zijner redevoeringen, waarin alle pathos zorgvuldig werd vermeden. »Minghetti's redevoeringen' — schreef de Romeinsche correspondent van de *Kölnische Zeitung* dezer dagen — »waren klassiek als die van Cicero en het ontbrak daarin ook niet aan het element eener — hoe zal ik het noemen? — Platonische of Tusculanische wijsheid. Zij drong tot oor en hart door gelijk eene harmonische muziek. Zij waren politiek en lyrisch, en daar hij een werkzaam aandeel had gehad aan de roemrijke geschiedenis van

Italië's herleving, mengde zich in zijne taal soms het epische element van de zelf doorleefde geschiedenis. Aan dramatische kracht daarentegen ontbrak het niet slechts zijne taal en zijn stijl, maar ook zijn geheele wezen. Hij sprak en schreef en voelde niet pathetisch." Dat zijne parlementaire redevoeringen desniettengestaande — of wellicht juist daaróm? — een blijvenden indruk hebben gemaakt, kan blijken uit het feit, dat het Italiaansche parlement besloot deze, evenals vroeger die van Cavour — op staatskosten te doen verzamelen en uitgeven.

Minghetti's kunstzin openbaarde zich echter ook op meer rechtstreeksche wijze. Wij hebben reeds gezien, dat zijn boek over Rafael door de Laveleye werd geprezen als het beste werk, dat ooit over den meester van Urbino is geschreven. Reeds vóór het verschijnen van dit boek had hij zich door zijne studie op dit gebied naam gemaakt; toen te Urbino in 1883 de dag werd herdacht, waarop Rafael voor 400 jaren het levenslicht had aanschouwd, was Minghetti de aangewezen feestredenaar. Zijne Rafael-biographie bevat tevens zijne aesthetische geloofsbelijdenis, die in enkele woorden aldus kan worde samengevat: »Indien het waar was, dat de kunst slechts nabootsing is van de natuur, dan zou de photographie hooger staan dan de schilderkunst. Doch de ware kunst is niet geroepen, om alleen de in de natuur aanwezige voorwerpen, maar veeleer om de zich daaraan vastknoopende ideeën weer te geven. De ware kunst moet naar het schoone zoeken, en indien zij iets leelijks voorstelt, dit niet alleen doen om eene copie van het leelijke te geven, maar om de grenzen aan te geven van de physische en de moreele natuur, om een beeld te geven van de hartstochten en de schuld der menschen. Slechts in dezen zin hebben Shakespeare en Dante het leelijke voorgesteld. Rafael is er, niettengestaande zijne groote vruchtbaarheid, slechts tweemaal toe gekomen om iets leelijks voor te stellen:

den gebochelde, die door Petrus wordt genezen, en den bezeten knaap op de Transfiguratie. Hier echter heeft de legende den meester de handen gebonden en hem gedwongen iets te doen, wat met zijne natuur in strijd was." Geen copie, hoe getrouw ook, moet de kunst zijn, maar eene idealisering: »De natuur is een geheim, dat niemand geheel kan ontraadselen. Over alle schoonheid is een zekere sluier gespreid, en wie dien onkuisch wegrukt, beledigt de schoonheid."

Tot weinig dagen voor zijn dood nam Minghetti zijne plichten als lid van het parlement getrouw waar en zag men hem, bleek en met gebogen hoofd, reeds ondermijnd door de kwaal, die hem ten grave sleepte, opgaan naar de vergaderzaal op den Monte Citorio. Slechts korten tijd was hij bedlegerig. Den dag voor zijn dood weigerde hij kardinaal Parocchi te ontvangen, die een der ijverigste aanhangers der partij van het Vatikaan is. Wat Minghetti in het belang van zijn vaderland had gedaan, om aan de wereldlijke macht van den Paus een einde te maken, wilde hij niet herroepen. Toch stierf hij als oprecht katholiek, en de kapelaan van het Quirinaal, Monsignore Anzino, diende hem de laatste genademiddelen der kerk toe. Het verdient opgemerkt te worden, dat Mgr. Anzino hiertoe opzettelijk door kardinaal Parocchi was gemachtigd; wel een bewijs, hoe zeer Minghetti ook door zijne politieke tegenstanders geacht was.

Koning Humbert en koningin Margherita bezochten den stervenden patriot weinige uren voor zijnen dood. Minghetti verzamelde zijne laatste krachten, om den koning toe te voegen: »Indien ik nog zou willen leven, dan zou het zijn om het vaderland te dienen."'

Niet altijd zijn dergelijke »laatste woorden" oprecht. Menig- een speelt nog op zijn sterfbed komedie, maar Minghetti heeft dit niet gedaan. Hij heeft inderdaad geleefd voor zijn vaderland en zijne veelzijdig talent aan dit doel bevorderlijk

gemaakt. De Italiaansche Kamer heeft een crediet van 100,000 lire toegestaan om een monument voor hem op te richten; te Rome en te Bologna zijn straten naar hem genoemd. Maar ook zonder deze uiterlijke eerbewijzingen zal zijn naam in en buiten Italië in eere worden gehouden als die van een warm vaderlander en van een rijk begaafd man.

Henrik Ibsen

HENRIK IBSEN.

At leve er Krig met Trolde
i Hjertets og Hjernens Hvälv;
at digte — det er at holde
Dommedag over sig selv.

»Leven is strjfd voeren met de geesten in hoofd en hart; dichten is oordeelsdag houden over zich zelf.» Het leven is strijden en streven; het dichten, het scheppen is een daad van bevrijding. Ieder werk van den Noorschen dichter, Henrik Ibsen strjfdt voor deze stelling. Zijn geheele leven is een onafgebroken strjfd tegen de leugen in staat, kerk, maatschappij, huisgezin, en huweljk. Onverbiddeljk luidt zijn oordeel: al wat op leugen gegrond is, moet vergaan, hetzij die leugen openbaar of verborgen is. Wat niemand in zijn ware gedaante heeft durven toonen, heeft hij openlijk ten toon gesteld; den pleister op gebreken van iederen aard heeft hij afgerukt. Hij vindt de menschen, over het algemeen klein, eigenlievend, erbarmeljk. Hij stemt hierin overeen met zijn landgenoot, Kierkegaard, die oordeelde: »anderen mogen klagen, dat de tijd boos is, ik klaag er over dat hij erbarmeljk is, want hij is zonder hartstocht. De gedachten der menschen zijn dun en slap als kant. Hun innerlijk is te erbarmeljk om zondig

te zijn." Ibsen ging nog verder toen hij vroeg: »Is het groote wel groot?" Alle heil voor hem ligt in het herzien van zichzelf, in een persoonlijkheid te zijn, in het streven naar waarheid en vrijheid. »De strijd om de vrijheid" — getuigt hij zelf — »is toch niets anders dan het voortdurend levendig in zich opnemen der vrijheidsidee. Hij die de vrijheid anders bezit dan als iets, waarnaar hij streeft, die bezit haar als een doode en ontzielde, want het begrip der vrijheid heeft juist het eigenaardige, dat zijn omvang toeneemt, terwijl wij trachten het ons eigen te maken. Wanneer iemand dus gedurende den strijd staan blijft en roept: »Nu heb ik haar!" dan bewijst hij juist daardoor dat hij ze verloren heeft. Maar juist dit doodende staanblijven op zeker vrijheids-standpunt is iets karakteristieks van onze staten; en dat is geen voorrecht. Ik geef toe, dat het een voorrecht is, vrijheid van verkiezingen, vrijheid van tollen, enz. te bezitten, maar wie heeft er het voordeel van? De burger, niet de individu. Er bestaat echter voor den individu geen logische noodzakelijkheid om burger te zijn. Integendeel. De staat is de vloek van den eenling. Waarvoor is de kracht van den Pruisischen staat gekocht? Ten koste van den eenling, die zich heeft opgelost in het politieke en geografische begrip. De kellner is de beste soldaat. En stel daar tegenover het Joodsche volk, den adel van het menschelijk geslacht. Waardoor heeft het zijn karakter: zijn poëzie bewaard, ondanks zijn ruwheid van buiten af? Omdat het nooit een staat mee te sleepen had. Als het in Palestina was gebleven, dan zou het reeds lang ineen gestort zijn, even als alle andere volken. Ondermijn het staatsbegrip; stel vrijwilligheid en geestelijke verwantschap op als het eenige, dat tot een blijvende vereeniging kan leiden — dat is het begin eener vrijheid, die voor iets deugt. Een verandering van den regeeringsvorm is niets anders dan een handel in 't klein, een loven en bieden, iets meer of iets minder, erbarmelijkheid alles met elkaar! . . . De staat heeft zijn wortel

in den tijd, ook zijn top zal hij in den tijd hebben. Grootere dingen dan hij zullen vallen. Iedere godsdienstvorm zal vallen. Noch de zedelijke begrippen noch de kunstvormen hebben een eeuwigheid in 't vooruitzicht. Hoe weinig zaken zijn er, die wij op de keper beschouwd, verplicht zijn vast te stellen? Wie staat er mij borg voor dat 2×2 daarboven op Jupiter niet 5 is?"

»Wees u zelf, heb kracht in u zelf, sta op u zelf!" heeft Ibsen steeds en ten allen tijde een iegelijk toegeroepen. Zijn laatste werken dringen er steeds sterker en sterker op aan. *Een vijand des volks* besluit met deze veelbeteekenende woorden: DE STERKSTE MAN IS HIJ DIE VOLKOMEN ALLEEN STAAT. Behalve dat alleen staan, moet hij ook vrij zijn van schuld, van alles, wat hem in zijn bewegingen, in het najagen van zijn doel belemmeren kan. Dat toont hij in zijn laatste werk *Rosmersholm* aan. Reeds voor tien jaar ontwikkelde hij die meening in een brief aan den scherpzinnigen dr. Brandes, die hem klaagde over het gemis aan vrienden. »Gij zegt, dat ge tehuis geen vrienden hebt. Dat had ik reeds lang gedacht. Wanneer men, zooals gij, in een innige persoonlijke verhouding is met zijn levensdoel, dan mag men eigenlijk niet verlangen, zijn vrienden te behouden... Vrienden zijn een kostbare weelde; en als men zijn kapitaal belegt in zijn beroep en zijn roeping in dit leven; dan heeft men geen middelen om er vrienden op na te houden. Het dure van het houden van vrienden ligt namelijk niet in datgene, wat men voor ze doet, maar in dat, wat men om hen laat. Daardoor worden in den mensch vele geesteskiemen verstikt. Ik heb dien toestand doorleefd, en dien ten gevolge ligt een deel van mijn jaren achter mij, waarin het mij niet is mogen gelukken, mij zelf te worden."

Ibsen is volkomen zich zelf geworden, toen hij in vrijwillige ballingschap ging en te Rome zijn tenten opsloeg. Zijn vaderland, Noorwegen, werd hem te eng, bleek hem te bekrompen om er langer te kunnen blijven. Zijn streven naar

waarheid en vrijheid werd hem in zijn land belemmerd. In groote landen, in wereldsteden kan krachtiger gestreefd, met meer kans op welslagen gestreden worden. Het neutraal-blijven van Noorwegen en Zweden in den ongelijken strijd tusschen Denemarken en Pruisen, het niet beantwoorden van zijn oproeping om te helpen, in het dringende en krachtige lied: *Een broeder in nood*, de ervaring dat al het gesprokene op studentenvergaderingen en volksverzamelingen niets dan phrasen waren, de daad achterwege bleef, en Noorwegen en Zweden het kleine verwante Denemarken tegen de overmacht der vijanden alleen lieten verbloeden, verbitterden zijn reeds verbitterd gemoed dermate, dat hij vrijwillige ballingschap verkoos boven het blijven in een land, dat volgens hem karakterloos was, en den strijd ontweek uit gebrek aan behoefte om vooruit te komen. Toen hem naar aanleiding daarvan eens opgemerkt werd: Als de Noren Denemarken en Sleeswijk ter hulp waren gesnelde, zouden zij een geducht pak slaag hebben gekregen" antwoordde hij. »Natuurlijk. Maar wat zou dat geschaad hebben? Wij waren ook in de beweging opgenomen, wij zouden bij Europa hebben behoord. Nooit op den achtergrond blijven!"

Strijd en beproeving achtte hij voor zijn vaderland een heilzaam middel; het moest wakker geschud worden, het beschouwde zich zelf als te voortreffelijk, als een door God uitverkoren land. Een verouderde godsdienst en predikers, die den mensch van buiten-af wilden vervormen, dreigden alle goede kiemen te verstikken. De hervorming moest van binnen naar buiten gaan, wat slecht was moest slecht genoemd worden. Al het vermolmde in kerk, staat, maatschappij en huisgezin moest instorten om een nieuw, waar leven te scheppen, dat zeker zou zijn van de toekomst; want al wat op leugen gebouwd is moet vergaan. Hij hield zijn volk een spiegel voor. Hij schreef *Catilina* om uiting te geven aan zijn vrijheidsidee en te doen zien, dat dezen het opbeuren van den

Romeinschen staat onmogelijk was omdat hij dezelfde gebreken had, die den staat ten ondergang doemden. De grooté woorden, die over de heiligheid van den echt, over onschuldige en reine liefde werden verspild, dreven hem later tot het scheppen van *De komedie der liefde*, waarin de logen der liefde in volle naaktheid werd aangetoond, een dichtwerk, bij welks lezing het hart vaak breekt. Alle illusies verdwijnen: de ontkiemende liefde, de verloving, het trouwen en getrouwd zijn, alles wordt aan een scherpe kritiek onderworpen, waartegen niets bestand blijft. Om de illusie der liefde te behouden, zou men niet in het huwelijk moeten treden. Een der hoofdpersonen, Swanhild, trouwt niet met den man, dien zij lief heeft, maar met een ouden rijkard, want nu kan zij hem, dien zij bemint, behouden voor het leven. Een theologant, die de heidenen zou gaan bekeeren, verschijnt in een belachelijk daglicht, omdat hij na zijn huwelijk door zijn vrouw gedwongen wordt het leeraarschap aan een meisjesschool te aanvaarden. Slechts gelijkheid van gemoed en wederzijdsche achting, volkomen vrijheid ten opzichte van elkander kunnen een gelukkig huwelijk tot stand brengen, maar niet de illusie en de berekeningen en overeenkomsten der wereld. De burgerlijke en nuchtere opvatting der liefde is haar graf.

Een storm van verontwaardiging stak op. Ibsen was het onderwerp van ieder gesprek en van schier ieders veroordeeling. *De komedie der liefde* gaf aanleiding tot het napluizen van zijn eigen leven, en in dat leven kon men — en daar dankte men Gode voor — wel eenige tekortkoming vinden. Hij had in zijn jonge jaren een los leven geleid, het bruisende bloed zocht een uitweg, hij had schulden gemaakt, schulden die hem nu nog vervolgden en kwelden. Een dankbaar en heerlijk onderwerp voor bekrompen en kleingeestige zielen om den vermetelen dichter door het slijk te sleuren, allerlei beschuldigingen naar zijn hoofd te slingeren, zijn privaat leven open en bloot te leggen en in de pers niet onbesproken te

laten. Ibsen leed er onder. Toen kwam de trouweloosheid tegenover Denemarken, de maat liep over, hij nam den pelgrimstaf op en trok op zes-en-dertig jarigen leeftijd naar Rome, waarheen zijn vrouw en kind hem een jaar later volgden.

Rome was voor hem het begin van een nieuw leven. Met kalmen en onbevooroordeelden blik kon hij daar het verleden overzien, dat hem meer zorg en teleurstelling dan voorspoed en blijdschap had geboord.

Reeds zijn jeugd was zorgelijk. Op achtjarigen leeftijd had hij het stadje Skien, waar hij den 20sten Maart 1828 geboren was, moeten verlaten. De zaken van zijn vader, Knud Ibsen gehuwd met Maria Cornelia Altenburg, waren achteruitgegaan, en om hun beperkte middelen waren zijn ouders buiten de stad gaan wonen. De eerste kringen, waartoe zij hadden behoord, sloten zich voor hen en dit, gevoegd bij het zorgelijk bestaan, wierp een somber waas over Ibsen's jeugd, stemde hem vroeg tot nadenken over menschen en hun verhoudingen. Op zijn 16de jaar toog hij naar Grunstad en werd daar leerling in een apothekerswinkel en legde zich in zijn vrijen tijd op de studie der oude talen toe. Het was destijds een zeer bewogen tijd. Hij zelf getuigt dit. »De Februari-revolutie, de opstanden in Hongarije en elders, de oorlog in Sleeswijk — dit alles oefende een geweldigen invloed op mijn ontwikkeling, hoe onvolkomen die ook later gebleven mag zijn. Ik richtte donderende gedichten tegen de Magyaren, waarin ik hen in het belang der vrijheid en der rechten van den mensch dringend aanried in den rechtvaardigen strijd tegen de »tyrannen" te volharden; ik schreef een groote reeks sonnetten aan Koning Oscar, die, zoover ik mij herinneren kan, voornamelijk betoogden, alle klein nadenken ter zijde te zetten en zonder aarzelen, aan de spits van zijn leger, naar de uiterste grenzen van Sleeswijk onze broeders ter hulp te snellen. Daar ik echter thans, in tegenstelling met destijds, betwijfel of

mijn gevleugelde woorden de zaak der Magyaren of Scandinaviërs wezenlijk verder gebracht hebben, houd ik het voor een geluk, dat die een ten halve bewaard geheim van mijn handschrift bleven. Natuurlijk kon ik er niet buiten, bij passende gelegenheden mij in een richting te verklaren, die met mijn hartstochtelijke dichting in overeenstemming was, wat mij zoowel van vriend als tegenstander slechts het twijfelachtig voordeel opleverde, dat de eerste mij om mijn aanleg voor het komische ondanks mij zelf geluk wenschte, de anderen het in de hoogste mate aanmatigend vonden, dat een jong mensch als ik in mijn afhankelijke positie zich bemoeide, vragen te beslissen, waarover zij zelve het nauwelijks waagden een oordeel te vellen. Eerlijk gezegd, gaf mijn toenmalig optreden geen reden tot de gegronde verwachting, dat men bij mij op een bijzondere toeneming van burgerlijke deugden te rekenen zou hebben, terwijl ik met epigrammen en karikaturen menschen aangreep, die iets anders van mij verdiend hadden en op wier goede gezindheid ik gewicht legde. Over het algemeen stond ik in den storm van een grooten tijd op een soort voet van oorlog met de kleine maatschappij, wier kleine verhoudingen en levensvoorwaarden het mij benauwd maakten."

Onder die omstandigheden en terwijl hij zich oefende in het lezen der werken van Sallustius en Cicero, dichtte Ibsen zijn eerste werk *Catilina*. Hij hoopte door de opbrengst ervan met twee zijner vrienden een reis door Europa en naar het Oosten te doen. Een dezer vrienden schreef het stuk in het net, de ander Ole C. Schulerud reisde er mee naar Christiania om het daar te doen spelen en uit te geven. Maar noch het een, noch het ander gelukte. Toen besloot het driemanschap het voor eigen rekening het licht te doen zien en zoo verscheen in den aanvang van 1850 Ibsen's eerste werk onder den pseudonym Brynjolf Bjarne. Van *Catilina*, dat op zeer slecht papier gedrukt was, werden in het geheel

geen dertig exemplaren verkocht. De kritiek ontving het stuk niet gunstig, en hoewel men het geen talent kon ontzeggen, vond men het te wild en te wonderlijk. Professor Manrad besprak het stuk ernstig en waardeerend. — Weinige maanden later, in Maart 1850, ging Ibsen zelf naar Christiania om op de school van Heltberg zich verder voor het admissie-examen voor te bereiden. Het was daar een eigenaardige school. Naast hem zat de meer dan dertigjarige A. O. Vinje, de vroeg gestorven dichter van Storegut, Frithjof Foss en later Jonas Lie en Björnstjerne Björnson. De laatste heeft dien tijd in een gedicht herdacht en zegt daarin o. a. van Ibsen:

Anspänt og mager med Farve som Gibsen,
Bag et kul-sort, umädeligt Skjäg Henrik Ibsen.

d. i. ingespannen en mager, bleek als gips, zit achter een vreeslijk koolzwarten baard — Henrik Ibsen." In September 1850 kwam Ibsen op de universiteit. Maar het leven eischte te veel van zijn waarnemingen dan dat hij zich geregeld aan examina kon onderwerpen. Hij studeerde niet voor een vak, maar voor het leven; hij streefde niet naar een een ambt, maar naar een doel, hij zocht niet naaf bezigheden, maar naar arbeid. Als student leidden hij en zijn vrienden een kommerlijk bestaan. Er gingen vele middagen voorbij, dat zij zich de weelde van een middagmaal moesten ontzeggen. In plaats daarvan maakten zij een wandeling, om bekenden in den waan te brengen, dat zij naar hun tafel gingen; maar versterkten zich eerst bij hun terugkomst aan koffie en brood. Om in het bezit van eenig geld te komen, besloten zij de geheele oplaag van *Catilina* aan een voddekooper te verkoopen. Om een plaats in de literaire wereld in te nemen, richtten zij vervolgens een weekblad op, *Andhrimner*, dat van Januari tot October 1851 verscheen en waarvan het hoogste aantal abonneenten honderd bedroeg. Ibsen plaatste daarin verschillende lyrische gedichten en een politieke satyre *Norma*,

of *De liefde van een politicus*, muziek-drama in drie bedrijven. Zoo zocht hij naar den weg, die voor hem geeigend zou zijn, doch vermocht dien tot dus ver niet te vinden. Eerst zijn benoeming, in 1852, tot directeur van het Noorweegsche Theater te Bergen zou voor zijn verdere toekomst beslissend zijn. Die benoeming had hij aan den bekenden musicus Ole Bull te danken.

Ole Bull was de geestkrachtige man, die het Noorsche karakter wilde handhaven en sterken. In het begin dezer eeuw hadden de Noren een nieuw teeken gegeven van geestelijk leven, dat sinds eeuwen verslapt was. De oprichting eener universiteit te Christiania bevorderde dit krachtig. Velen vereenigden zich om het Noorsch tot literatuur te verheffen en van het Deensche element te scheiden. Ole Bull oordeelde het tooneel daartoe een der machtigste hefboomen. Te Christiania en Bergen richtte hij schouwburgen op, vormde acteurs, die Noorsch spraken en een publiek dat in zijn streven geloof had. Hij zelf komponeerde ouverturen en cantaten en gaf vele lessen om een orkest te kunnen vormen. Zoo werd Ibsen aan den in 1852 geopenden schouwburg te Bergen en B. Björnson aan dien te Christiania benoemd. Om zich voor zijn werkring als artistiek leider voor te bereiden, deed Ibsen een reis naar Kopenhagen, waar hij met Heiberg en Hertz, den dichter van *Koning René's dochter* (in het Hollandsch keurig vertaald door J. L. Wertheim) kennis maakte, en verder naar Dresden. Vijf achtereenvolgende jaren bleef Ibsen aan den schouwburg te Bergen verbonden. Iederen tweeden Januari van het jaar liet hij een nieuw tooneelwerk van hem opvoeren. Een enkel daarvan is gedrukt, de meeste werken zijn ongedrukt gebleven. In 1853 kwam o. a. van hem ten tooneele het sprookje: *De St. Jansnacht (Sankthansnatten)*, in 1854. *De Huneschans*, dat hij reeds vroeger gedicht, maar nu omgewerkt had; in 1855: *Vrouw Inger van Östråt*; 1856: *Het feest op Solhaug (Gildet på Solhaug)* en in 1857: *Olaf Liljekrans*.

In 1857 verwisselde hij zijn directeurschap van den schouwburg te Bergen met dat te Christiania, waar hij den 18den Juni 1858 met Suzanna Thoresen, de dochter van den predikant Thoresen te Bergen, wiens tweede vrouw, Magdalena Thoresen, zich als schrijfster naam maakte, in het huwelijk trad.

De literaire werkzaamheid van Ibsen te Bergen en Christiania was een voorbereiding, een studie voor de toekomst, een worstelen met en overwinnen van den vorm. De stof voor zijn werken putte hij uit het grijze verleden, aan het heden durfde hij zich nog niet wagen. De verschijning van Björnson's boerenovellen, van *Synnöve Solbakken* wezen hem een anderen weg. Al wat hij te Bergen gedicht had, verwierp hij met uitzondering van *Vrouwe Inger von Ostråt*, dat hij in 1874 op nieuw bewerkte. In 1858 verschenen zijn *Krijgers op Helgoland (Härmändene paa Helgeland)*. De meest uiteenlopende oordeelvellingen wekte het op, de schouwburg te Christiania weigerde het op te voeren. Het is de geschiedenis van Brunhilde en Chriemhilde, ontleed aan de Wölsunga-sage, de strijd van twee vrouwen om een man. Met dit stuk stond Ibsen op een keerpunt van zijn levensbeschouwing. Want waarom gaat hij in *De krijgers op Helgoland* terug naar het wilde tragische der Wölsungensage? Om aan den tegenwoordigen tijd dit beeld voor te houden, om hem te imponeeren, om het tegenwoordige geslacht beschaamd te maken, doordat hij het wijst op de grootheid der voorouders: daar is de hartstocht, die eens ontboeid, zonder rechts of links te zien, op het doel losstormt; de kracht en trots, die karig is met woorden, die zwijgt en handelt, zwijgt en duldt, zwijgt en sterft; die ijzeren wil; die harten van goud; daden, welke geen eeuwen in vergetelheid hebben gebracht — daar, ziet u zelve in den spiegel!

Dien spiegel hield hij zijn volk nogmaals voor in *De medestanders naar de kroon (Kongsemnerne)* dat onder zijn leiding in Christiania werd vertoond zonder bijzonder succès, maar door sommigen hemelhoog werd geprezen.

Ibsen was met deze drama's op weg zich zelf te vinden en zich te ontworstelen aan het verleden. In 1862 verschijnt plotseling *De komedie der liefde* (*Kærlighedens Komedie*) en thans is voor het eerst de stof aan het heden, aan den tegenwoordigen tijd ontleed. Vriend en vijand hadden een dergelijk werk niet verwacht. Ibsen zegt zelf in de voorrede der tweede uitgave van dit dichtwerk: »Ik beging den misslag dit boek in Noorwegen uit te geven. Tijd en plaats waren niet gelukkig gekozen. Het dichtwerk verwekte een storm van afkeer, krachtiger en van grooter omvang dan waarop de meeste boeken, die in ons land verschijnen, zich beroemen kunnen, waar de toongevende meerderheid bij alle literaire aangelegenheden anders tamelijk onverschillig blijft. De ontvangst verraste mij overigens niet. Het »gezonde realisme'', waarop wij Noren — ten minste wat het realisme, al hoewel ook niet de gezondheid betreft — ons met recht beroemen, brengt ons er als van zelf toe in het bestaande het ware, in de volbrenging der taak zijn idee te beschouwen. Deze wijze van opvatting geeft, wel is waar een innerlijk, welbehagen, maar niet evenzoo veel klaarheid. Daar ik nu in mijne komedie, naar mijn beste vermogen, over verhoudingen van liefde en echt den geesel zwaaide, lag het in den aard der zaak, dat velen in naam der liefde en echt een groot misbaar aanhieven.

»De vereischte geschiktheid en oefening om te denken, om dwalingen te begrijpen, bezit de grootste helft van ons oordeelend en lezend publiek slechts onvolkomen. Echter is het niet mijn zaak hier een leercursus te geven. Een voorrede is geen A. B. C.»

Aan het dichten van de *Komedie der Liefde* besteedde hij ruim drie jaar; den oorspronkelijken prozavorm werkte hij later in vijfvoetige jamben om. Afgezien van de ongunstige beoordeeling, — de geestelijkheid was door hem in den priester Strodtman met zijn twaalf kinderen verpersoonlijkt, — werkten nog verschillende omstandigheden mede om den dichter te ont-

stemmen. Het Storting en de regeering verzetten zich om hem een *Dichtersgift* toe te kennen, waarmede men anders niet te angstvallig was. Toch ontving hij een paar jaar later, in 1862, een toelage om in Romsdal en in Søndmøre volksliederen en sagen uit den mond des volks op te teekenen en te verzamelen. Om die toelage te verkrijgen kon hij zich met recht beroepen op zijn gedichten *På Vidderne* (*Op de Bergen*) en de schoone dichtelijke vertelling *Terje Vigen*, van den matroos die ook als scheepsjongen te Amsterdam vertoefde. Beslissend was echter voor zijn verdere dichtelijke werkzaamheid, dat in 1862 het Noorweegsche theater failliet ging. De tooneelspelers speelden nog eenigen tijd voor gezamenlijke rekening; hij zelf kreeg als literair sekretaris tegen een zeer gering honorarium een plaats aan het Christiania-theater.

Bij deze aangelegenheid wendden vele zijner vrienden ernstige pogingen aan om hem eene betrekking van tolbeambte of iets dergelijks te verschaffen.

Maar het lag niet in Ibsen's aard, den man met den ijzeren wil, den moed te verliezen of te wanhopen. Hij bood allen wederwaardigheden fier het hoofd; en terwijl hij *De Medestanders naar de Kroon* dichtte, versterkte hij zich aan de onwrikbare koningsgedachten van Koning Håkon.

Eindelijk, in 1863, verleende de staat hem een reis-stipendium van 2700 Mark: een particulier vermeerderde die som uit zijn privaat-vermogen; en zoo verliet Ibsen in het voorjaar van 1864 Christiania, zijn vaderland, om er na vele jaren en dan nog zeer zelden en voor korten duur weder te keeren. Hij richtte zijn schreden naar Rome en sloeg daar, in afwisseling met Dresden en München, voor goed zijne tenten op.

Met blijden en frisschen moed trok hij de eeuwige stad binnen. Een last was van zijne schouders gevallen; het zonnige Zuiden verkwikte en verwarmde zijn hart. Los van alle banden, vrij van alle verhoudingen, ontkomen aan het

gesnap over zijn *Komedie der Liefde*, ademde hij vrij en overzag hij met ruimen blik zijn verleden, de deugden maar meer nog de gebreken en het enghartige van zijn vaderland. In twee kunstwerken legde hij die beschouwing en zijn eigen streven neder, in *Brand* en *Peer Gijnt*. De verschijning van het meesterwerk *Brand* verwekte in Noorwegen het grootste opzien. De boekwinkels werden letterlijk bestormd, ieder wilde en moest dit dichtwerk hebben, vooral omdat men er een soort preek in zag. In één jaar beleefde *Brand* vier uitgaven. Noorwegen erkende eerst thans de groote verdienste van Ibsen en veranderde zijn reisstipendium in 1866 in een blijvende »Dichtersgift.» Terwijl de minister en staatsraad Riddervold, die hem zijn *Komedie der Liefde* niet vergeven kon, zich tegen de toekenning heftig verzette, sprong Björnson onversaagd voor zijn mede- en niet zelden tegenstander in de bres en behaalde de overwinning.

In Rome maakte Ibsen voorts een aanvang met *Keizer en Galileër*, een groot wereld-historisch drama, dat eerst in 1873 in het licht kwam. Na in Rome tot in 1868 verbleven te hebben, ging hij naar Dresden, waar hij tot 1875 vertoefde. In 1876 verliet hij deze stad om naar Zweden te gaan, waar hij deelnam aan het in Stockholm gehouden aardrijkskundig congres. Gedurende zijn verblijf aldaar benoemde koning Karel XV hem tot »assistant d'honneur», om getuige te zijn bij de opening van het Suez-kanaal. Na de feesten te Port-Saïd deed hij een reis van zes maanden langs den Nijl. In Dresden teruggekeerd, voltooide hij zijn *Keizer en Galileër*, dat tien jaar arbeids kostte. De indruk, dien dit dichtwerk in Noorwegen maakte, was zoo groot, dat hij, toen hij het in 1874 een vluchtig bezoek bracht, er met de grootste geestdrift werd ontvangen. Toch werd de begeerte bij hem niet opgewekt om er te blijven. Het groote idee van eenheid scheen hem in zijn geboorteland niet levende en levendig genoeg. In plaats alles ten offer te brengen voor

groote en algemeene belangen, kwam het hem voor dat zijn landgenooten zich meer en meer vergaten en opgingen in hun kleine en persoonlijke aangelegenheden. Toen dan ook in 1875 de Scandinavische studenten hem uitnoodigden tot het feest, dat zij zich te Upsala voorstelden te geven, bedankte hij, want — meende hij — het was beter verre te blijven dan te komen op een feest, dat een feest van schoone woorden en phrases zou zijn. De reden van zijn weigering legde hij bloot in een gedicht.

Hij is in waarheid verre gebleven; hij heeft zijn land eerst vóór weinige jaren wedergezien, nadat hij in 1877 nogmaals Zweden bezocht had, om aan het derde eeuwfeest der hoogeschool deel te nemen, bij welke gelegenheid hij benoemd werd tot dokter in de wijsbegeerte, honoris causa.

In 1875 sloeg Ibsen zijn tenten te Munchen op, waar hij tot 1878 toefde. Van daar keerde hij in 1880 voor langeren tijd op nieuw naar Rome en is thans weder te Munchen.

Gedurende zijn verblijf te Dresden deelde hij van daar, in December 1870, aan een Zweedsche dame in Stockholm, in zoogenaamde ballonbrieven, zijn frissche en karakteristieke indrukken mede, die hij op zijn reis door Egypte ontvangen had. Hij schreef die brieven om zich zelf te zijn, om zich te onttrekken aan de beweging van den Fransch-Duitschen oorlog. Hij sloot zich op, om er niet over te hooren spreken, daar zijne sympathieën ten volle voor Frankrijk waren. De man, wiens ideaal was en is een staat van persoonlijkheden en niet één persoon en alle andere machines, liet zich niet gunstig uit over Bismarck en Duitschland. De Duitschers hebben dit den dichter vele jaren niet kunnen vergeven, en eerst nadat hij door het begrip der eenheid van Duitschland en de verwezenlijking van dit idee tot andere gedachten is gebracht, is men hem en zijne werken gaan erkennen. Vele Duitsche schouwburgen hebben zijn *Nora* tot repertoire-stuk verheven; en dit jaar is in Duitsch-

land niet alleen *Een vijand des Volks* ten tooneele gebracht, maar ook *Spoken*, zoowel te Berlijn als te Meiningen. Op beide plaatsen was de opvoering eene gebeurtenis. Te Berlijn konden duizenden geen plaats krijgen en werden in enkele weken vijftien duizend exemplaren van *Spoken* verkocht; te Meiningen kwam *Spoken* in treffelijk spel en zorgvuldige monteering ten tooneele, op bevel van den Hertog van Meiningen, die met den dichter de voorstelling bijwoonde. In April dezes jaars (1887) werd te Augsburg Ibsen's jongste aangrijpend drama *Rosmersholm* met gunstig gevolg vertoond, nog vóór het in Noorwegen gespeeld is.

In Nederland zijn slechts twee werken van hem ten tooneele gebracht. De eer daarvan komt toe aan de directie Albregt en van Ollefen, die *De steunpilaren der maatschappij* in den stads-schouwburg te Amsterdam deden vertolken, en aan den tooneelspeler J. Haspels, die zijn 25jarige tooneelloopbaan waardig herdacht door in den grooten Rotterdam-schen schouwburg als Dokter Stokman in *Een vijand des Volks* op te treden, in welke rol hij, even als zijn broeder D. Haspels, in hoedanigheid van den Burgemeester, treffende créaties leverde.

Het inheemsche tooneel zal Ibsen's overige werken niet langer als onbestaanbaar kunnen beschouwen: zij zijn, zooals reeds door het jonge Duitschland erkend is, de tooneelwerken der toekomst, die niet op fictie of conventie berusten, maar gegrond zijn en ontleend aan de werkelijkheid, die de waarheid tot doel hebben en breken met het fabriekachtige, onware, valsche en sentimenteële, dat den geijkten tooneelwerken aankleeft.

Voor een tweetal jaren deed een »heimelijke trek" Ibsen naar zijn vaderland terugkeeren. Met blijdschap nam hij waar, dat er — sints zijn eerste bezoek — veel, zeer veel waarvoor hij geijverd had, ten goede was veranderd. Toch bleef hij er niet, maar nam den pelgrimsstaf op en keerde

op nieuw naar Munchen terug, waar hij — zooals reeds gezegd is — op het huidig oogenblik nog toeft. De reeds genoemde literator Dr. Brandes, schrijver van *De voornaamste stroomingen in de letteren der XIX eeuw*, schetst Ibsen's reizen en trekken, zijn persoon en streven in scherpe trekken, naar eigen waarneming: »In zijn vrijwillige ballingschap leefde Ibsen beurtelings in Italië, Dresden, Munchen en dan weer in Italië; in elk der genoemde steden 5 à 6 jaar. Maar een blijvende woonplaats heeft hij nergens gehad. Hij leidde een stil, geregeld familieleven, of liever hij heeft in de lijst van een familieven zijn eigenlijk leven en zijn arbeid gehad. Hij ging op publieke plaatsen wel om met de uitstekendste mannen der vreemde steden, hij ontving een menigte doorreizende Scandinaven in zijn huis; maar hij leefde als in een tent tusschen gehuurde meubels, die op den dag van zijn vertrek weer teruggezonden konden worden; sedert al de jaren zijner ballingschap heeft hij nooit zijn beenen onder zijn eigen tafel gestoken, noch in een eigen bed geslapen.

Nooit is hij in den strengeren zin tot rust gekomen; hij heeft er zich aan gewend, zich te huis te voelen in den vreemde. Toen ik hem de laatste maal bezocht en hem vroeg, of in het huis, dat hij bewoonde, hem dan niets toebehoorde, wees hij op een reeks schilderijen aan den wand; dat was alles wat daarin zijn eigendom was. Zelfs nu, nu hij een welgesteld man is, heeft hij niet den aandrang om huis en hof te bezitten, noch minder, zooals Björnson, grond en land. Hij heeft zich van zijn volk gescheiden zonder eenige werkzaamheid, die hem met een instelling, een partij, ja zelfs met een tijdschrift of een courant in zijn land of in den vreemde verbindt, als een vrijstaand man.

Wel zond hij aan zijn volk uit de verte vele en gewichtige groeten. Maar in al zijn dichterlijke producten, zoowel vóór als gedurende de ballingschap, heerscht dezelfde stemming, de hem eigen huiveringwekkende somberheid. Deze

stemming, die zoo natuurlijk is bij een balling, komt overal te voorschijn, waar Ibsen zijn grootste kracht toont, vooral in zijn kenmerkendste en toch zoo geheel van elkaar verschillende gedichten, als *Paa Vidderne* (*Op der bergen toppen*), waarin de verhaler uit het hooggebergte de hut zijner moeder in vlammen ziet opgaan en met de bewoonster verbranden, terwijl hij zelf, besluiteloos en wanhopig, de indrukwekkende nachtelijke verlichting gadeslaat; of *Husliv* (*Uit mijn huislijk leven*) waar de beelden van 's dichters fantasie, zijn gevleugelde kinderen, op de vlucht gaan, zoodra hij zich zelf met de loodgrijze oogen, de dichtgeknoopte jas en de vilten pantoffels in den spiegel ziet; maar bovenal in de poëzie der aangrijpende somberheid in het dichtstuk *Brand*, wanneer de hoofdpersoon van dien naam aan zijn vrouw de kleertjes van het gestorven kind ontrukkt. Dat bewijst de plaats, waar Brand zijn moeder ter helle laat varen, en het in zijn diepe oorspronkelijkheid bewonderenswaardige tooneel, waar *Peer Gynt* de zijne den hemel binnenliegt; en niet minder de pijnlijke overweldigende indruk van *Nora*, deze vlinder, die gedurende drie bedrijven met een speld geprikt en ten laatste doorboord wordt, en men zal daaruit duidelijk voelen, dat de hoofdstemming, die overeenkomt met het landschap op den achtergrond bij schilderijen, in alle pathetische gedeelten die der wilde somberheid is. Zij kan klimmen tot het ontzettende, tot het tragische, maar zij berust niet daarop, dat de schrijver eenvoudig een tragisch dichter is. Schiller's tragedies of die van Oehlenschläger zijn slechts af en toe somber; en zelfs de dichter van *King Lear* en *Macbeth* heeft zulke harmonisch smeltende stukken geschreven als *The Tempest* en *A Midsommernightdream*. Maar bij Ibsen is die stemming overal de oorspronkelijke. Zij moest natuurlijk ontstaan bij den geboren idealist, die van den beginne af dorstte naar schoonheid, in haar hoogste vormen als ideale, geestelijke schoonheid; zij was onvermijdelijk bij den geboren rigorist

die, echt Germaansch, nog bepaalder Noorsch van natuur en temperament, door den invloed zijner orthodoxe omgeving er toe gebracht was, het leven der zinnen afschuwelijk en zondig te vinden, en inderdaad geen andere schoonheid te erkennen dan de zedelijke. In den grond van zijn wezen was Ibsen schuw; enkele teleurstellingen waren reeds voldoende om hem in zich zelf terug te drijven, met argwaan tegen de buitenwereld in zijn hart. Reeds vroeg is hij gewond, teruggestooten, bijna gedeemoedigd bij zijn oorspronkelijke neiging om te gelooven en te bewonderen! Zijn eerste diepe indruk, als individueele geest, is, waarschijnlijk geweest de indruk van de zeldzaamheid, of *nooit-heid*, (Aldrighed), zooals hij in bittere oogenblikken er bijvoegde, van zedelijke waarde; en teleurgesteld in zijn zoeken naar zielenadel, heeft hij er misschien een soort van pijnstillend middel in gevonden, overal de treurige waarheid van haar schijn te berooven. De lucht, waarin hij leefde, was vol schoone woorden, men sprak van eeuwige liefde, van diepen ernst, van moed des geloofs, vastheid van karakter, van Noorsche kracht («Het kleine, doch rotsvaste klippenvolk»); hij zag om zich heen, keek en zocht en vond in de werkelijkheid niets, dat aan zulke woorden beantwoordde. Zoo ontwikkelde zich dus, juist uit zijn liefde voor het ideale, in hem een talent om overal de nietigheid te ontdekken. Er ontstond bij hem een neiging om het schijnbaar echte te toetsen, om zich zonder veel verwondering van de onechtheid te overtuigen. Het werd zijn hartstocht met den vinger aan alles te kloppen, wat er als massief uitzag, om zonder smartelijke teleurstelling den hollen klank te hooren, die te gelijktijd zijn oor pijn deed en zijn vermoeden bevestigde. Hij had een scherp blik voor het egoïsme en de onwaarheid, die bij het fantasieleven zoo vaak inwonen; voor de stumperigheid, die zich dekt met de phrase van politieke vrijheid en vooruitgang; en langzamerhand werd een grootsch ideaal of moreel wantrouwen zijn muze.

Het bezielde hem tot steeds koenere onderzoekingen. Niets imponeerde hem, niets schrikte hem af, zelfs wat in 't maatschappelijk leven op dogmatische zekerheid geleet. En naarmate zijn navorschingen koener werden, nam de oversaagdheid toe, waarmee hij haar resultaat mededeelde; verkondigde, luid uitriep. Het werd zijn grootste genot allen te veront-rusten en te ergeren, die er belang bij hadden de gebreken met euphemismen te bepleisteren. Waar anderen een woorden-zondvloed voldoende scheen, legde hij rustig torpedo's onder de ark. Gelijk hij steeds had gevonden, dat men veel te veel sprak van idealen, die men in het leven nooit ontmoette, zoo voelde hij met steeds grooter gewisheid en vol droefheid, dat de menschen, alsof ze 't hadden afgesproken, zwegen over de diepste, meest ongeneslijke wonden aan 't ideaal geslagen, over de eigenlijke, werkelijke verschrikkelikheden. In de fatsoenlijke kringen werden ze als onwaarschijnlijk of onbespreekbaar stilzwijgend voorbijgegaan; in de poëzie vermeed men ze als huiveringwekkend en somber; want het al te snijdende, pijnlijke of onbevredigende was door de æsthetica eens en vooral uit het rijk der letteren verbannen. Zoo ongeveer is het gebeurd, dat Ibsen de dichter werd van het huiveringwekkend sombere; en vandaar zijn kenmerkende neiging om in snijdende, hoonende uitdrukkingen zijn positie tegenover de menigte te handhaven.

Henrik Ibsen's uiterlijk wijst de eigenschappen aan, die hij in zijne poëzie toont. Een zielvolle zachtheid breekt soms door den strengen of sarkastischen ernst van zijn gelaat. Zijn lichaam is zwaar en grof gebouwd; hij kleedt zich met zekeren smaak en sierlijkheid, en ziet er voornaam uit. Zijn tred is langzaam en hij beweegt zich met waardigheid; zijn houding is deftig. Zijn hoofd is groot, interessant, omgolfd door lang, grijzend haar. Het voorhoofd, dat het gelaat beheerscht, is niet gewoon, en draagt, steil als het is, breed en toch goed gevormd, den stempel van grootheid

en rijkdom van gedachten. De mond is, als hij zwijgt, dichtgeknepen; hij toont dat Ibsen weinig spreekt. En werkelijk zit de dichter, als hij in grootere gezelschappen is, als een lakonische, stomme, soms barsche dorpelwachter voor het heiligdom van zijn geest. Onder vier oogen of in een zeer kleinen kring kan hij praten, maar zelfs dan is hij niets minder dan spraakzaam. Men kan het hem aanzien, dat hij een satyriek dichter is, een denker, geen dweper. Maar zijn schoonste gedichten, als *Borte* (Vooruit) en enkele anderen bewijzen, dat eenmaal in den strijd des levens een lyrische Pegasus onder hem is gedood. Op zijn gelaat zijn twee uitdrukkingen waar te nemen. De eerste is die, waarbij de glimlach, zijn goede, fijne glimlach op zijn strak gelaat doorbreekt en het in beweging brengt, wanneer al het hartelijke, innige, dat in het diepste van zijn ziel ligt, te voorschijn komt.

Ibsen is in zekere mate verlegen, zooals ernstige karakters dikwijls zijn. Maar hij heeft zulk een bekoorlijken glimlach, en door blik en handdruk zegt hij veel, wat hij niet in woorden kleeden wil of kan. En dan heeft hij een manier om gedurende het gesprek, meesmulend, met zekere goedige schalkschheid een afwijkende, niets minder dan goedige opmerking in 't midden te werpen — een manier, waarbij de beminnelijkste kant van zijn natuur te voorschijn komt; de glimlach verzacht de vinnigheid van het woord. Maar zijn gelaat kan ook de uitdrukking aannemen, die ongeduld, toorn, rechtvaardige verontwaardiging, bijtende hoon daarop te voorschijn roepen — een uitdrukking van bijna woeste strengheid, die aan de woorden in zijn oud schoon gedicht, *Terje Vigen*, herinnert, aan den stoeren zeeman, wiens gelaat bij stormweer dreigend flikkert en den moedigste het naderen ontzegt. Dit is de uitdrukking die zijn dichterziel tegenover de wereld het meest aannam.

Ibsen is eene polemische natuur, en zijn eerste geestes-

voortbrengsel (*Catilina*) was zijn eerste oorlogsverklaring. Hij heeft, sedert zijne gedachten tot zelfstandigheid zijn gekomen — wat niet vroeg heeft plaats gehad, — er eigenlijk nooit aan getwijfeld dat, zoo hij alleen op de eene schaal werd gezet en op de andere dat wat men de maatschappij noemt — voor Ibsen ongeveer het kort begrip van allen die de waarheid schuwen en de gebreken met phrases over pleisteren, — er op zijn minst evenwicht zou zijn. Onder vele andere grappige paradoxen pleegt hij te beweren, dat er op elk tijdstip slechts een bepaalde hoeveelheid intelligentie is, die verdeeld wordt; als nu eenige enkelen, zooals b. v. in Duitschland Goethe en Schiller in hun tijd, bijzonder rijk zijn voorzien, dan blijven hun tijdgenooten des te dommer. Ibsen helt — meent Dr. Brandes — over tot de meening dat hij zijn talenten ontving op een tijdstip, toen er zeer weinigen waren om de som te deelen.

Daarom voelt hij zich ook niet als een kind van zijn volk, noch als een deel van een geheel, als aanvoerder eener groep, als lid eener maatschappij; hij voelt zich uitsluitend als genialen eenling, en het eenige, waaraan hij eigenlijk geloof en waarvoor hij ontzag heeft, is de persoonlijkheid. In dit los-zijn van elk verband, in dit handhaven van zijn eigen ik als geest, is iets dat levendig dien tijd der Noorsche geschiedenis herinnert, waarin hij zijn opvoeding ontving. Niemand, die, zooals hij, aan het recht en de macht van den vrijgemaakten éénling geloofde; niemand, die zoo vroeg als hij zich op voet van oorlog gevoelde met zijn omgeving, heeft een gunstige opinie van de menigte. Het is duidelijk dat zich bij hem in zijn eerste mannelijke jaren menschenverachting heeft ontwikkeld. Niet dat hij van den beginne af een overdreven hooge meening had van eigen begaafdheden of eigen waarde. Hij is van een zoekende, twijfelende, vragende natuur, antwoorden is zijn ambt niet, en zulke geesten hebben geen aanleg voor verwaandheid. Men ziet ook

welk een langen tijd hij noodig heeft om een hem passende taal en vorm te vinden; hoe onrijp hij begint met *Catalina*, hoe hij in het drama *Kämpehöjen* (*De Huneschans*) duidelijk laat zien, hoe hij onder den invloed van Oehlenschläger is, hoe hij in *Härmändene paa Helgoland* (De krijgers op Helgoland) op groote schaal gebruik maakt van indrukwekkende trekken uit de sage en de geschiedenis, aler hij het waagt zich geheel op eigen vermogen en zijn eigen persoonlijke vorm te verlaten. Ibsen behoorde in den beginne veeleer tot de naturen, die met grooten eerbied het leven binnentreden, bereid om de meerderheid van de anderen te erkennen, totdat tegenspoed hun het bewustzijn van hun eigen kracht geeft. Maar van dat oogenblik zijn zulke naturen in den regel veel stijfzinniger, dan zij die van nature met zich zelf ingenomen zijn. Zij gewonnen zich er aan de anderen, die zij vroeger klakkeloos als hun meerderen erkenden, met hun blik, als op een onzichtbare weegschaal, te wegen, en werpen ze ter zijde.

Ibsen's wijze van zien is niet de zuiver natuurwetenschappelijke van den waarnemer, maar die van den moralist, en als zoodanig vertoeft hij langer bij de slechtheid der menschen, dan bij hun blindheid en onverstand. Bij hem zijn de menschen niet dom omdat ze slecht zijn, maar slecht omdat ze dom zijn. Wil de menschheid een betere toekomst te gemoet gaan, dan moet zij zich herzien, breken met vooroordeelen, leugen en bedrog. Zij moet het kwaad met wortel en tak uitroeien; slechts op den bodem der waarheid en vrijheid kan het geluk tieren.

Zoodra Ibsen zichzelf geworden is, was het eene werk na het andere een blootleggen van de gebreken, die maatschappij, huisgezin, huwelijk en echt, man en vrouw, ouders en kinderen ten ondergang moeten doemen. Hij heeft daarmede, zonder rechtstreeksche bedoeling, nut gesticht. Want en *De bond der jeugd* en *Steunpilaren der maatschappij*, en *Nora*

èn *Spoken* èn *De Volksvijand* èn *De wilde eend* èn *Rosmersholm* laten een louterenden invloed na. Zij dringen een ieder om in zich zelf te keeren en zich te herzien; zij reinigen de lucht van stikstof en laten een verschen luchtstroom binnen.

Aan deze werken, allen geschreven in zijn ballingschap, gingen twee vooraf, die nog in de mystiek en het symbolisme wortelen: *Brand* en *Peer Gijnt*; deze beide zijn in poëzie, de andere in proza vervat. In *Brand* en *Peer Gijnt*, waarvan slechts één voldoende zou zijn, om hem onsterfelijk te maken, bevrijdt de dichter zich van al, wat hem in zijn vaderland verkeerd voorkomt. *Peer Gijnt* ziet op het verkeerde van te leven in een wereld van schijn en verbeelding, van sprookjes en verhalen, zonder wil, zonder werkzaamheid. Het is een groot fantastisch gedicht, waarin menige trek aan 's dichters eigen jeugd is ontleend. Aangrijpend en grootsch gedacht is het gedeelte als *Peer Gijnt* bij het sterfbed zijner moeder is en haar met sprookjes den doodstrijd verzacht en haar den hemel binnenliet; treffend het slot van het verloren leven, als zelfs onbezielde voorwerpen tegen hem opstaan en hem de bitterste verwijten doen. Maar *Brand* staat boven alles. Het is in menig opzicht met *Faust* te vergelijken en de vraag is, welk kunstwerk grooter en verhevener is.

Brand is de man met den ijzeren wil, die optreedt tegen lichtzinnigheid, domheid, bekrompenheid, dolzinnigheid, bandeloosheid en leugen. Hij wil God gelijk zijn en stelt zich zelf en zijn vrouw de zwaarste eischen: Alles of niets. Het sterfbed van zijn kind, de smart zijner vrouw, het breken van eigen hart, niets houdt hem terug. Daarom begrijpt zijn vrouw ten laatste de waarheid van het woord: Wie God zien, moeten sterven. De hardheid van *Brand* heeft zijn oorzaak in het ontbreken der liefde, want als hij met het wilde Zigeunerkind, dat op de bergen leeft en hem lokt in haar kerk van ijs, verpletterd wordt door sneeuw- en ijssval, ontsnapt hem de bekentenis, dat slechts de *Deus Caritatis* het leven tot leven

maken kan. Brand heeft geen jeugd gehad en geen moederliefde gekend, en bitter zijn de herinneringen aan sommige gebeurtenissen, zooals die bij het sterven van zijn vader, toen hij, in een hoek verscholen, zijn moeder den stervende zag naderen, en zij, zeker van zijn dood, als een hyena zoekende naar het geld dat hij bij zich verborgen mocht hebben, het hoofd wild optilde en schaamte en eer vergat. Op dat oogenblik verloor zij het hart van haar zoon. Die zoon zoekt heil in het vervullen eener levenstaak, die hem te zwaar wordt, waaraan hij vrouw en kind opoffert, omdat het eene noodige hem ontbreekt: de liefde.

In Noorwegen werd *Brand* beschouwd als een dichterlijke preek, als een boetrede, een stichtelijk boek. En dit was allerm minst de bedoeling. Ibsen zelf schreef daaromtrent aan dr. Brandes: »*Brand* is verkeerd begrepen, ten minste wat mijn bedoeling aangaat. Het misverstand heeft zijn oorzaak klaarblijkelijk daarin, dat Brand een priester is en dat het probleem in het godsdienstige is gesteld. Ik zou in staat zijn het geheele syllogisme even goed ten opzichte van een beeldhouwer of staatsman te maken als over een priester. Ik had mij van de stemming, die mij tot produceeren dreef, even goed kunnen bevrijden als ik, in plaats van Brand, b. v. Galilei had behandeld (natuurlijk met de wijziging dat hij standvastig was gebleven en het stilstaan der aarde niet had toegegeven), ja, wie weet — als ik honderd jaren later geboren was, had ik misschien even goed u zelf en uw strijd tegen de transactiefilosofie van Rasmus Nielsen behandeld. Over 't geheel is er in *Brand* meer objectiviteit dan men er tot nog toe in gezocht heeft; en daarop ben ik, *qua poëet*, eenigszins trotsch...”

Nadat Ibsen in *Brand* en *Peer Gynt* van zich had afgeschud, wat hij in Noorwegen met smart had doorleefd of ten minste beleefd, en in *Brand* den sterken wil, den eisch: alles of niets, gesteld had tegenover het ontbreken van alle wilskracht, het ten ondergaan door te leven in een denkbeeldige wereld,

als in *Peer Gynt*, bleken alle nevelen van het mysticisme en de symboliek op te trekken en de werkelijke wereld klaar en helder op te rijzen. Een scherp licht liet Ibsen vallen op het geheel, een verterend over sommige gedeelten. De maatschappij ligt open en bloot voor hem, zij vraagt zijn aandacht. Hij onderzoekt haar en vindt dat zij op leugen en bedrog gebouwd is, dat niet een enkel punt, maar geheele lagen der maatschappij verrot zijn. *Samfundets Stotter* (*De steunpilaren der maatschappij*) werpt hij omver en onderzoekt den bodem, waarop zij staan en vindt een moerasgrond.

Consul Bernick, een man van wien in ieder land een evenbeeld wordt gevonden, is voor hem de belichaming van allen die het volle vertrouwen van hun medemenschen hebben, in alle groote ondernemingen betrokken zijn, waarvan het geheim is, dat de eene onderneming de andere steunen moet, den man die groote woorden heeft voor vrijheid, ontwikkeling en vooruitgang en menschenmin, maar iedere onderneming doet slagen en op getouw zet om eigen gewin, om waardeloos land tegen hoogen prijs te kunnen verkoopen, een man, die uiterlijk een braaf en nauwgezet huisvader en voorbeeldig christen is, maar niet schroomt een niet zeewaardig schip in zee te sturen, met volle bewustheid, dat het vergaan moet, om zijn broer, die zijn minder gelukkig verleden zou kunnen openbaren, uit den weg te ruimen. Het kwaad kant zich echter tegen hem zelf; zijn vrouw opent hem de oogen en doet hem zien, hoe hij, schijnbaar levende voor allen, voor niemand iets is, zijn gezin verwaarloost, ja zelfs zijn zoon, den eenigen voor wien hij gewerkt heeft en voor wien hij op de leugen zijn gebouw der toekomst heeft opgetrokken, terwijl hij zijn zoon had moeten voorgaan en hem een werkelijke levenstaak had moeten bereiden. »Want» — zegt een der vrouwen — »er zal een tijd komen, waarin de waarheid het werkelijke leven doordringt en op haar zal hij zich een gelukkiger bestaan vestigen dan zijn vader had.» Zijn vrouw beweegt

Consul Bernick tot een groote en grootsche daad. Op het oogenblik dat een groote menigte burgers hem eene serenade brengen en geschenken aanbieden voor het tot stand komen van een nieuwe spoorlijn, door hem eenig en alleen tot eigen voordeel ontworpen, komt hij tot bekentenis en wijst de hulde af, zuivert zijn broeder van schuld en erkent zelf de schuldige te zijn; hij doet afstand van alle voordeelen ten gunste zijner medeburgers. Zoo gaat hij een nieuw leven te gemoet en vindt het ware zwaartepunt in zijn huisgezin, dat hem eigenlijk thans lief wordt. En daar bekent hij zijn zuster: »Gij vrouwen, gij zijt de ware steunpilaren der maatschappij.

De vrouw in de maatschappij, in het huwelijk, de vrouw tegenover den man, vragen alle aandacht van Ibsen. In *De bond der jeugd* is de zoon van een oud, deftig geslacht de dupe geworden van speculatie-woede en heeft een valschen wissel geteekend; de vader verstijfd in de onfeilbaarheid van zijn geslacht, wil het niet gelooven; alles schijnt verloren. Maar daar komt Selma, de vrouw van zijn zoon, tusschen beiden en redt zoowel den een als den ander. Dat is het oogenblik, waarop zij haar gemoed lucht geeft, haar man verwijt dat hij haar niet als deelgenoot in het leven beschouwt, maar als speelpop. Zij eischt een plaats naast hem. Tot zijn vader zegt ze: »Gij misprijst uw zoon, maar wat hebt ge dan toch wel voor uw zoon gedaan? Ge hebt gezorgd dat zijn aanleg ontwikkeld werd, maar ge hebt niets gedaan voor den grondslag van zijn karakter. Ge hebt hem er op gewezen, wat hij zijn deftige familie verplicht was; maar ge hebt hem niet geleid en zoo gevormd, dat het hem een onbewuste noodzakelijkheid werd eerlijk te handelen.»

Het is eigenaardig, dat in vele werken van Ibsen de vrije, fiere vooruitstrevende karakters, die van kunstenaars zijn. Selma is een gewezen operazangeres, de broer van Consul Bernik en zijn gezellin behooren tot een reizend

tooneelgezelschap; en Oswald in *Spoken* houdt een warm pleidooi voor het leven der kunstenaars in Parijs. Bij weinig nadenken is de oplossing niet ver te zoeken. De blik van kunstenaars reikt verder, hun hart klopt warmer, is ontvankelijker, hun geestdrift is grooter dan bij de steunpilaren der maatschappij en de verstijfde deftigen. Zij hebben den moed zichzelf te zijn. Uit dat oogpunt heeft Ibsen nog lof over voor een verloren leven als dat van Brendel in *Rosmersholm*, die den moed had zijn eigen leven te leven; wiens hart vol was van idealen, maar na bittere levenservaringen, tot de slotsom komt, dat slechts hij heer en hoofd der toekomst is, dat hij een almacht is, dat hij alles kan, wat hij wil, die in staat is het leven zonder idealen te leven. Dat is het groote geheim van het handelen en van het overwinnen. Dat is de som aller wijsheid dezer wereld.

Selma in *De Bond der jeugd* een plaats eischende naast den man, was de voorloopster van *Nora*, (*Et Dukkehjem*). *Nora* is de hoofdpersoon in een drama van groote dramatische kracht, grenzende aan het tragische. *Nora*, die vroeg haar moeder verloren heeft, is haar vaders speelpop geweest, en dat is ze ook van haar man geworden, als ze zelf reeds kinderen heeft. In plaats haar het leven te toonen zooals het is en zooals men het leven moet, zoekt men haar door moreele gemeenplaatsen te leiden.

Ze leeft en speelt met haar kinderen als een kind. Haar man noemt haar zijn zangvogeltje, zijn eekhoortje. Nooit spreekt hij met haar over zaken of iets ernstigs. Zij houdt zielsveel van hem. Toen hij, aangetast door een zware ziekte, alleen genezing kon vinden door een langdurig verblijf in het buitenland, heeft zij zich in schuld gestoken om dat verblijf mogelijk te maken. Van die schuld weet hij niets. Door sparen en vertaalwerk doet zij die af. Beide echtgenooten schijnen ten top van geluk als de man, *Helmer*, benoemd is tot directeur der bank. Maar een zwarte stip vertoont zich.

Aan de bank is iemand verbonden, wiens leven niet zonder smet is, en die door Helmer ontslagen zal worden. Van hem heeft Nora het geld geleend en het blijkt dat zij wederrechtelijk den naam van haar vader onder den wissel heeft geplaatst.

Met dat bewijsstuk in handen tracht hij haar te dwingen bij haar man zijn voorspraak te zijn. Nora doet wat ze kan, maar Helmer weigert. De ondergeschikte dreigt meer en meer, want zijn bestaan, zijn toekomst staan op het spel. Helmer blijft weigeren, als man moet hij zijn woord gestand houden, men zou hem anders voor een pantoffelheld aanzien. Nora ondergaat de hevigste marteling. Op een feest, dat ter eere der benoeming tot bankdirecteur gegeven wordt, danst zij de tarantella in realistisch kostuum. Door angst en wanhoop, opgewonden door champagne, danst ze met den dood in het hart, den hartstochtelijken dans en moet gedwongen worden te eindigen. Geen uur later wordt het geheim ontdekt. Maar nu gaan Nora's oogen open; haar man heeft haar nooit waar lief gehad, zij is zijn speelpop, zijn tijdverdrijf geweest. De eerste bedenking van Helmer bij de ontdekking is het in veiligheid brengen zijner uiterlijke eer en niet hoe moet ik mijn vrouw redden. Zijn vrouw blijft buiten alles, alleen zijn goede naam, zijn positie, zijn eer wekken hem bezorgdheid. Nora ziet haar schuld niet in, de wet moge haar schuldig noemen, de liefde zal haar vergeven, want wat ze deed heeft ze uit liefde tot haar man gedaan. Als een kind, altijd hopende dat er een wonder zou gebeuren om haar te redden, staat ze thans voor de ontzachtelijke waarheid. Wat ze zich te verwijten heeft is een leugen, maar in alles om zich heen ziet ze leugen, haar man is geheel leugen, al is hij een maatschappelijk en christelijk volmaakt man. Als het gevaar is afgeweerd, en de ondergeschikte aan de bank door een samenloop van omstandigheden den wissel vernietigd heeft, is haar man weer gelukkig, en bevrijd van alle zorgen en juicht: »Ik

ben gered! Nora, ik ben gered!" Maar op doffen en klankloozen toon vraagt dan Nora, veelbeteekenend: »En ik?" Nu zijn haar voor goed de oogen opengegaan: bij haar man bestaat de eer in den schijn, niet in het wezen. Een diepe blik in haar innerlijk overtuigt haar, dat zij bij haar man niet blijven kan, dat zij geen moeder van haar kinderen kan zijn, dat zij zelf eerst moet leeren leven, lijden en arbeiden — want, vooral lijden, is bij Ibsen het altijd wederkeerende middel tot verbetering. Als Helmer nog juicht over de gelukkige wending en zich verblijdt in de toekomst, komt Nora in reiskleeding de kamer binnen, laat zich op een stoel nedervallen en gebiedt hem tegenover haar plaats te nemen. En nu houdt zij gericht over haar eigen en zijn leven. Met afgepaste, maar duidelijke woorden, schijnbaar kalm en gelaten, gaat ze hun leven na. »Gij beiden," zegt ze, »mijn vader en gij, hebt grootelijks jegens mij gezondigd, uw beider schuld is het, dat niets van mij geworden is; voor mijn vader was ik een kleine, voor u een groote pop. Daarom kan ik mijn kinderen niet opvoeden en grootbrengen, want ik ben zelf niet opgevoed en gij zijt er de man niet naar om mij op te voeden. Daarom moet ik u verlaten, om mij zelf op te voeden, om mij rijp te maken voor het leven. Ik was vast en onwrikbaar overtuigd van uw liefde, maar daar straks, in één oogenblik, werd mij duidelijk, dat ge mij nooit hebt begrepen, mij nooit hebt liefgehad, het was slechts een streeling voor u verliefd op mij te zijn. Toen werd mij duidelijk, dat ik hier acht jaren lang met een vreemden man heb samengewoond, en dat ik drie kinderen het leven heb geschonken — o, de gedachte daaraan is mij onverdragelijk! . . .

Helmer laat verpletterd zijn hoofd op de borst zinken; terwijl Nora met moeite haar kracht behoudt. Zij staat op, gaat naar de deur. Helmer vraagt: »Geen hoop meer?" Nora opent de deur en verlaat de woning met deze woorden tot antwoord: »Dan moest er een wonder gebeuren; dan moesten wij

beiden ons zoo veranderen, dat ons samenleven een Echt kon worden."

De indruk van Nora is overweldigend. Het eerste bedrijf: Nora een kind onder de kinderen, spelende en dartelende, met hen over den grond kruipende, opspringende van vreugde bij den Kerstboom, is charmant; het tweede: Nora verteed door angst de Tarantella repeteerende, aangrijpend; het derde, waarin Nora tot bewustheid komt en haar man verlaat, verpletterend.

Veel is er gevraagd: Wat moet er van Nora, wat van haar man: wat van haar kinderen worden? Ibsen heeft daarop antwoord gegeven in *Gengangere* (*Spoken*). Daar verlaat de vrouw haar man, maar keert op aanraden van den predikant terug.

In *Spoken* laat Ibsen zien, waartoe het leidt, als de zogenaamde burgerlijke moraal gehuldigd wordt en de vrouw zich beschouwende als moeder, en als Christin zich de plichten herinnerende, als echtgenoot tot man en kind wederkeert, en in strenge plichtsbetrachting en werkzaamheid afeiding zoekt. Zooals in *Nora* is ook in *Spoken* den man alles uiterlijk-goeds toegelegd en treedt hij door het in strijd zijn van uiterlijk en innerlijk in een scherp licht. Helmer in *Nora* staat ten laatste als de verpersoonlijking der bloote geslachtsdrift voor ons, alle hooger beginsel ontbreekt hem; en Oswald de zoon, in *Spoken*, verschijnt als afschrikwekkend voorbeeld, hoe de zonden der vaderen bezocht worden in het derde en vierde geslacht. De kamerheer Alving in *Spoken* lijdt aan dezelfde ziekte als dokter Rank in *Nora*, die, zijn langzaam maar zeker einde voelende naderen, zijn kaartje, met een zwart kruis gemerkt in de brievenbus gooit als teeken dat hij het laatste stadium zijner vreeselijke ziekte is ingetreden, die hij te danken heeft aan het vroolijk luitenantenleven van zijn vader.

In Oswald is de zonde van zijn vader scherper geteekend,

en aangrijpend is het einde van den jongen man, lijdende aan ruggemergstering, als hij aan het einde zijner ziekte in de armen zijner moeder zinkt met de verzuchting: »moeder, geef mij de zoon!» De zoon gaat te gronde en met hem alles wat aan den vader herinnert. Het jammerlijke leven, dat mevrouw Alving door terug te keeren aan de zijde van haar man en, met het bewustzijn der verschrikkelijke ziekte van haar zoon, als erfdeel van haar man, geleid heeft, die uiterlijk door goede werken een waardig en voorbeeldig lid der maatschappij scheen, brengt haar er toe om alles wat aan hem herinnert van zich af te doen; het laatste zijn geld. Daarvoor laat ze een asyl bouwen, dat vóór den dag der inwijding in vlammen opgaat. In een gesprek over de verhouding tusschen man en vrouw met den predikant, tot wien zij vluchtte, toen ze haar man ontliep, verruimt haar borst. Dit gesprek is een zware beschuldiging tegen de christelijke maatschappij en de schijnbaar gelukkige huwelijken. Als mokerslagen volgen de aanklachten elkander op, en weinig is op de beschuldigingen van mevrouw Alving te antwoorden.

De taal, waarin *Spoken* en alle andere werken van Ibsen, na *Brand* en *Peer Gynt* geschreven zijn, is proza, den eenigen vorm door hem de ware geoordeeld. »De versvorm — is zijn oordeel — heeft de tooneelspeelkunst zeer geschaad. Ik zelf heb in de laatste zeven of acht jaar bijna geen enkel vers geschreven, maar de overgelijkbaar moeilijker kunst beoefend, in eenvoudige, ware, natuurlijke taal de werkelijkheid te dichten. De versvorm zal moeilijk een noemenswaard gebruik in de naaste toekomst vinden, want de dichtsterlijke bedoelingen der toekomst zullen moeilijk daarmede te vereenigen zijn. Zij zal derhalve te niet gaan. De kunstvormen sterven uit, even als de monsterachtige diervormen van den Urtijd uitstierven, toen hun tijd ten einde was.»

De prozavorm is dan ook voor Ibsen geworden als de

scherpte des zwaards, als de onheilspellende donder. Zijn taal kan vlijmen, zijn zinnen verpletteren, en met angst en eerbied vervullen.

De verschijning van *Spoken* had kortzichtigen, vooral in Noorwegen, weer gaande gemaakt, en harde woorden werden over Ibsen gesproken. Het averechtsch begrijpen en uitleggen deed hem zeer. Hij ging langen tijd onder onverdiende verwijten gebukt, totdat een nieuwe schepping er hem van bevrijdde. Want ieder zijner scheppingen is een daad van bevrijding van hetgeen hij zoo al niet doorleefd dan toch beleefd heeft. *Een Vijand des Volks* gaf antwoord op de beschuldigingen, die hem om *Spoken* naar het hoofd waren geworpen. In *Dokter Stokman*, de man met een hart als een kind, en gastvrij als Ibsen's vader in zijn goede dagen, met een groot verstand en verlicht van hoofd, vervuld met de beste en edelste bedoelingen, heeft hij zich zelf geteekend als het voorwerp van laaghartigen smaad. Het slot van dit werk opent een rijk verschiep: deze tijd is te slecht omdat ze dom is, beter onderwijs moet een nieuw, verlichter geslacht scheppen en wie in dien strijd tegen domheid wil overwinnen moet zich vrij maken van alles, want de sterkste man is hij, die volkomen alleen staat. Bovendien is het najagen en bezitten van geestelijke voornaamheid een schild in den strijd tegen domheid en leugen.

Met het klimmen der jaren heeft Ibsen, ook in zijn vaderland, waarmede hij steeds in innige betrekking blijft staan, groote verbeteringen en menige verandering waargenomen; maar hem is ook gebleken, dat vele zijner eischen voor den gewonen mensch te hoog, voor hen, die aan niets hebben te denken dan aan den strijd om het bestaan, volkomen ijdel en zoo goed als verspild waren. Die ervaring heeft hij blootgelegd in zijn voorlaatste werk *De Wilde Eend*.

Ibsen is steeds diepzinniger geworden. Zijn plaatselijke roem en zijn groote werking begonnen met zijn bovenaardsche

periode, met het begrip van verlossing en rechtvaardigheid in *Brand* en *Peer Gynt*; daarna bleef hij op de aarde en zijn roem verbreidde zich met zijn familiedrama's over vele landen. *De Steunpilaren der Maatschappij*, *de Bond der Jeugd*, *Nora*, *De Volksvijand* behandelen sociale, politieke, zedelijke en plaatselijke toestanden. Met het verschijnen van *Spoken* begint Ibsen's onderaardsche periode, hij legt torpedo's onder de ark. Hij legt de wortels bloot der menschelijke levensvoorwaarden, speurt ze na tot in haar laatste vezels, onderzoekt den grond en de lucht waaruit ze hun voedsel ontvangen en laat dit zien in *Spoken*, waarin de individueele schuld weggenomen en overgebracht wordt op geslachtsschuld, volkerfdeel en noodlot. Hiermee is hij weer op hetzelfde gebied gekomen, waarop hij van nature thuis was. Rondom hem is het donker, nacht, stikdonkere nacht. Lang blijft het voor ons duister, maar Ibsen ziet reeds den schemerschijn. Eindelijk zien wij ook het licht beven en uit de afdaling in de duisternis komen wij, geleid door zijn vurig verlangen naar vreugde, in den zin der Grieken, in een zee van licht.

In *De Wilde Eend* herkent Ibsen, vol teleurstelling, hoe moeilijk het is een persoonlijkheid te zijn, als de zorgen des levens zich doen gelden, en hoe ijdel dan alle theoriën blijken. Want een persoonlijkheid te zijn, zich van binnen naar buiten te vervormen, de mensch, het huisgezin zich zelf herziende en een betere maatschappij vormende, blijft en is voor Ibsen het hoogste, de eenige versterkende levensvoorwaarde. En zeer fijn, zeer kenteekenend is het onderscheid, dat hij in *Rosmersholm* tusschen de vrijgeborene en de vrijgewordene persoonlijkheid maakt, hoe hij den een verpersoonlijkt in Rosmer, den man die allen tot blijmoedige adelsmensen wil maken en beiden in de vrouw die hem aanhangt, in Rebekka, in elkander laat vloeien en om elkander ten gronde laat gaan. De een wil het goede en groote, maar de kracht ontbreekt hem, het geslacht, waarvan hij de vertegenwoordiger is, is

een dood geslacht, een geslacht zonder kracht en waarvan zelfs de kinderen niet schreien, en ouder geworden niet lachen kunnen; de ander wil medestrijden met Rosmer voor het grootte doel, maar zij is te ver gegaan, zij is niet vrij van schuld en volkomen vrij van schuld moet een iegelijk zijn, die het hoogste bereiken wil. Het is een aangrijpend oogenblik, als beiden duidelijk wordt wat hun ontbreekt en zij geen ander heil vinden dan zich van het leven te berooven. En het is de grootste lof voor den dichter, dat de volvoering dier daad voor den lezer een verzoening, een oplossing is. *Rosmersholm* wortelt geheel in het streven van onzen tijd, waarin nieuwe ideeën familiën scheiden en oneenigheid brengen in huisgezinnen; het toont ook het niet volkomen vrij zijn van den mensch, maar zijn doen bepaald door hereditieit. *De Wilde Eend* schetst de ellendigheid van den mensch, die — zooals Dostojewki in *Het Doodenhuis* meent — daarom zoo erbarmelijk is, omdat hij tot alles in staat is. Een voormalig berenjager uit het hooggebergte vindt zich thans gelukkig als konijnenfokker op zolder. Hij heeft het leven in de vrije lucht vergeten en verleerd. Het wonder, dat nog zijn sombere woning siert, is een schandelijk aangeschoten wilde eend. Zij heeft ook het leven in de vrije lucht verleerd en wordt zelfs dik en vet op de zolderkamer. En Ibsen, dier en mensch vergelijkende, komt tot het besluit: Dit geslacht is als de wilde eenden, hebben zij een paar hagels in den vleugel gekregen, zoo duiken zij onder en bijten zich vast in dras en wier en al het ontuig op den bodem der zee en komen nooit weder boven."

Donker is de achtergrond waarop Ibsen's laatste drama's afspelen. In *De Wilde Eend* komt tegen dat donker hel uit het jonge meisje in de jaren dat zij vrouw wordt. Half kind, half vrouw, besluit zij haar vader het liefste wat zij heeft, de wilde eend, te offeren, en daar het schreeuwen en tegenspartelen van het dier dit verijdelst, schiet zij zichzelf dood uit verwarring en twijfel, in het onderworpen brengen

van een offer. Dit eenvoudige, roerende kind-vrouwtje is een der schoonste en sterkste onder de vele schoone vrouwelijke scheppingen van Ibsen. De onverbiddelijke menschen-verachter en mannenrechter heeft een grenzenloos geloof aan de roeping der vrouw. Hij laat in alles doorschemeren, dat hij van de vrij geworden vrouw, in het bezit van al haar rechten, de zedelijke hervorming der toekomst verwacht.

Rebekka in *Rosmersholm* is zulk een vrijgeboren vrouw. Maar symbolisch is haar een misdadig geslachtserfdeel meegegeven; opgevoed in echtbreuk, in betrekking tot bloed-schande, wordt ze onder het moedig voorwaarts streven en strijdend met een wereld van kracht in geest en lichaam, van de overgeërfde, verterende, zinnelijke begeerte aangegrepen en tot misdrijf gedreven. De dooden en begravenen, de overwonnen oude tijd gaat om in de nieuwe en leeft, terugkeerend, als een spooksel in haar bloed. De dooden waren lange rond om Rosmersholm!

De vrouw is voor Ibsen de vleeschwording van den geest der waarheid en der vrijheid. Waarheid en vrijheid is de levensvoorwaarde voor een nieuwe toekomst voor »blijmoedige adelsmensen." De opoffering, de overwinning der vrouw, haar offervaardigheid, haar bereid zijn tot alles, is in het somberste werk van Ibsen de eerste gloring eener nieuwe toekomst. Heeft hij alles afgebroken, het heiligste niet ontzien, omdat het gegrond was op leugen en bedrog, zijn welbehagen was het niet. Het grootste welbehagen was de offervardige liefde. Zelfs Brand, met den eisch van alles of niets, wijst, als hij ten onder gaat, op den *Deus caritatis*. Merkwaardig is de overeenkomst dezer levensopvatting van den strengen Noor met die van den Rus, graaf Léo Tolstoï, neergelegd in *Mijn Geloof*. Niet alleen Tolstoï, maar ook Dostoiewski bieden bij vergelijking punten van de treffendste overeenkomst aan.

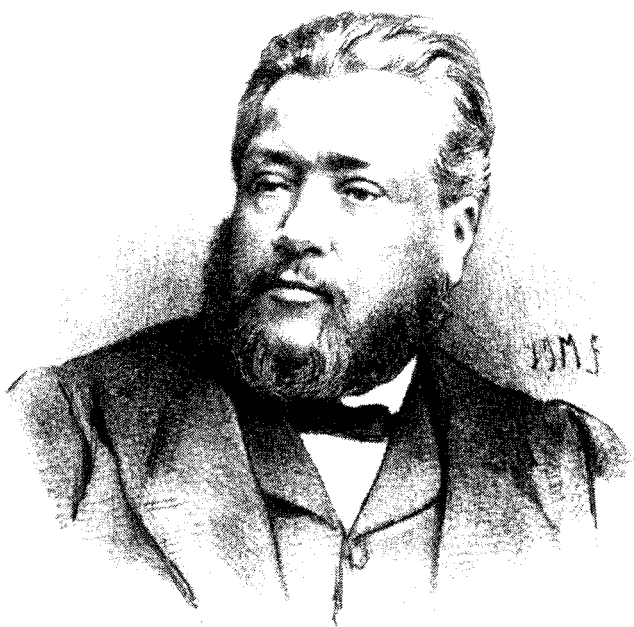
Nog heeft Ibsen zijn laatste woord niet gesproken. De

openlijke waardeering hem in dit jaar ten deel gevallen, heeft hem moed, blijden moed gegeven voor de toekomst. Den ridders van den geest, die hem in Duitschlands hoofdstad eere brachten, heeft hij in hartelijke en schoone woorden dank gezegd. »Mijn bezoek aan Berlijn beschouw ik als een waar, als een groot geluk voor mij. Het heeft wonderlijk verfrisschend en verjeugdigen op mijn ziel gewerkt en zal zonder twijfel in mijne toekomstige dichtwerken niet zonder invloed zijn.»

Ibsen's grootste roem is dat hij met de jaren steeds jonger en meer zich zelf is geworden. Uit het symbolische, uit het historische is hij in de werkelijkheid getreden en steeds moderner geworden; ieder zijner werken is een stuk geschiedenis van het geestesleven dezes tijds.

Ibsen behoort niet alleen zijn vaderland, maar de wereld. Noorwegen, dat hij ten bloede toe heeft gekastijd, vergeet hij nimmer, zijn gedachten verwijlen steeds en altijd in zijn vaderland, waaraan hij — volgens eigen verklaring — zijne beste krachten dankt. De plaats der handeling van al zijne werken is Noorwegen. Wat de jaren Ibsen ook gebracht hebben, hij is zijn ideaal, zijn leuze getrouw gebleven: hij is sterk geweest door alleen te staan.

Hij heeft zich niet — zooals hij in zijn Ballonbrieven zegt — laten besmetten door de menigte, maar wacht in het reine hoogtijdskleed een nieuwe toekomst af.

SPURGEON.

C. H. SPURGEON.

In 1853 verkeerde een kleine baptistengemeente in het zuiden van Londen in een deerniswaardigen toestand. Zij was gesticht in het midden der 17de eeuw door puriteinen; en predikers, wier werken nóg niet zijn vergeten, hadden in den loop der tijden haar gediend. Als een opmerkelijke bijzonderheid uit haar geschiedenis wordt verhaald, dat twee harer beroemdste leeraren beiden op den leeftijd van 19 jaar in haar dienst waren getreden, en samen niet minder dan 117 jaren aan haar hoofd hadden gestaan.

Maar in het midden van deze eeuw stond het treurig met haar geschapen. Zij was herderloos; het-aantal harer leden was tot ongeveer 100 gedaald, en droevig stemde de aanblik, dien Zondag aan Zondag haar bedehuis opleverde. Het bevatte 1200 zitplaatsen, maar bijna alle stonden ledig. Wel verlangden haar diakenen vurig naar een voorganger, die hun gemeente zou opheffen uit haar verval, maar allen waren het er eigenlijk over eens, dat er een wonder zou moeten geschieden, om de New-Park-Street-Chapel weer met toehoorders te vullen.

Doch, wat gebeurt? Een der diakenen, de heer Olney, had een vriend, den heer Gould, en een neef van dezen

heer Gould trad toevallig een baptisten-kerk binnen te Cambridge, waar een *meeting* gehouden werd. Op het platform zat met andere predikanten een jongeling met een zeer jeugdig voorkomen. De toespraak, welke hij hield, ademde een beslist-calvinistischen geest, en zijn oudere ambtgenooten gaven luide lucht aan den toorn, dien deze jonge spreker bij hen opwekte. In hun eigenaardige bijbelsche taal verklaarden zij, dat hij »te Jericho moest blijven, totdat zijn baard zou gegroeid zijn;» ook vergeleken zij hem met den jongen David, die de schapen had alleen gelaten in de woestijn, en was uitgegaan om den strijd te bezien. De wijze, waarop deze onvriendelijke uitingen door dezen jeugdigen »David» werden beantwoord, beviel den heer Olney, en hij gaf gehoor aan den hem gegeven wenk, dat hij beproeven moest dezen baardeloozen jongeling te winnen voor zijne gemeente.

Zoo werd er dan geschreven naar den heer C. H. Spurgeon, pred. bij een baptistengemeente te Waterbeach, want het is aan hem, dat wij hier denken.

Ook hij telde toen eerst 19 jaren — wat een opmerkelijke aanbeveling was in de oogen van den heer Olney en zijn vrienden; maar de heer Spurgeon achtte het denkbeeld, dat een gemeente in het groote Londen op hem de aandacht had geslagen, zóó ongerijmd, dat hij den heer Olney den brief terugzond met de opmerking, dat hij zeker was bezorgd aan een verkeerd adres.

Een tweede brief berichtte echter, dat er geen vergissing had plaats gehad; de uitnoodiging om over te komen en in de New-Park-Street-Chapel te preeken werd herhaald; de dag er voor vastgesteld — en Spurgeon nam de uitnoodiging aan.

Te Londen op den bepaalden dag aangekomen, richtte hij de schreden naar het »kosthuis» in Queen Square, dat de heer Olney hem had aangewezen. »Daar ik», zoo verhaalt Spurgeon zelf, »een zeer groote zwarte katoenen das droeg, en mij bediende van een blauwen zakdoek met witte moesjes,

verwonderden zich de jongeheeren in het kosthuis zeer over den jongeling van het platte land, die naar Londen was gekomen, om te preeken, maar kennelijk zoo groen was als gras. — Zij namen zich voor mij niet te gaan hooren."

Na een zoo goed als slapeloos doorgebrachten nacht, ging Spurgeon den volgenden morgen vol schroom en schuchterheid naar de Park-Street, en de kerk kwam hem voor een groot, fraai, indrukwekkend gebouw te zijn, en deed hem denken aan een *critisch* gehoor. Maar het was nog geen kerk-tijd, en het publiek had geen haast.

Het gewone aantal hoorders was aanwezig, toen Spurgeon den kansel beklom, en verbazing stond op ieders gelaat te lezen bij 't aanschouwen van dezen knaap.

De heer Olney was echter bijzonder met de preek ingenomen, en haalde zijn vrouw over, om hem des avonds te vergezellen; er waren veel meer toehoorders dan des morgens, en opmerkelijk mocht de beweging, de ontroering heeten, welke onder hen viel op te merken. Toen de dienst geëindigd was, had niemand haast, om heen te gaan. In groepjes stonden de toehoorders door het kerkgebouw verspreid, en bespraken het woord, dat zij gehoord hadden. De diakenen moesten uit de kerkekamer komen, en belooven, dat zij zouden pogen dezen jeugdigen prediker voor hun gemeente te verkrijgen.

Door den kring van hen, die deze eerste preek van Spurgeon te Londen hadden gehoord, verbreidde zich met groote snelheid het gerucht van zijn buitengewone gaven, en toen hij nog vier Zondagen achtereen had gepreekt, was de New-Park-Street-Chapel zóó vol, dat er geen staanplaats onbezet bleef. Op den 19den April 1854 werd Spurgeon dan ook met eenparige stemmen door de diakenen dier gemeente tot haar leeraar beroepen.

Ziedaar het eerste optreden in London van den man, wiens naam thans bekend is en gevierd niet alleen in al de wijken van de groote wereldstad, maar overal, waar de engelsche

taal wordt gesproken, en wij mogen er wel bijvoegen: in het geheele protestantsche deel der christenheid.

In April 1854 vermoedde zeker niemand, dat de boersch gekleede jongeling, die zijn proefpreek in een bijna ledige kerk hield, zulk een vlucht zou nemen. Maar thans bezit zijn naam een zeldzame populariteit, en reeds in 1863 was zijn roem als prediker, ook in ons land, zóó groot, dat hij bij een bezoek, dat hij o. a. aan Utrecht en 's Gravenhage bracht, op de hartelijkste wijze werd ontvangen, en voor een talrijk gehoor is opgetreden.

Laat ons, eer wij de loopbaan en de werkzaamheid van Spurgeon na 1854 schetsen, eenige bijzonderheden mededeelen uit zijn eerste levensjaren.

Charles Haddon Spurgeon is op 17 Juni 1834 geboren op een klein plaatsje in Essex. Van geslacht tot geslacht waren de Spurgeon's puriteinen en predikers geweest. Oorspronkelijk waren zij van hollandsche afkomst, en in 't begin der 17de eeuw uit ons land verhuisd naar Engeland.

Zoodra Spurgeon goed spreken kon, toonde hij reeds neiging om tot kinderen van zijn leeftijd het woord te voeren, en verried hij een buitengewone weetgierigheid. De puriteinsche traditiën werden in de familie in eere gehouden, en de jeugdige Charles zag en hoorde niet enkel bidden, maar wist, dat er ook veel voor hem gebeden werd. Een onvergetelijken indruk maakte op hem een vriend des gezins, genaamd Richard Knill. Spurgeon werd op een morgen vroeg door hem gewekt, om met hem een wandeling te maken. Buiten knielden zij samen, en in den kring des gezins teruggekeerd, zette Knill zijn jongen vriend op zijn knieën, en zeide: »Ik weet niet, hoe het komt, maar ik heb een plechtig voor gevoel, dat dit kind het evangelie aan een grooter aantal menschen prediken zal dan iemand anders onder de levenden. Ik ben daarvan zoo zeker, dat ik wel wenschte, dat mijn

kleine man mij beloofde, wanneer hij in de kerk preekt van Rowland Hill, wat hij zeker eenmaal doen zal, dan het lied te laten zingen:

God kiest verborgen wegen
Om zijne wondren te volbrengen."

Deze profetie is inderdaad letterlijk vervuld geworden.

De vrome opvoeding, welke Spurgeon vooral van zijn moeder ontving, heeft in zijn binnenste een levendigen strijd teweeggebracht. Hij is een tijd lang voor zichzelf in groote onzekerheid geweest, niet wetende, wat hij voor waarheid moest houden. Hij heeft echter dien twijfel overwonnen; niet alleen door en met zijn verstand, maar bovenal onder den indruk van een leerrede, welke hij hoorde te Colchester. Hij had zich voorgenomen in die stad de eene kerk na de andere te bezoeken, om, zoo mogelijk, tot klaarheid te komen. Daar hoorde hij in een der onaanzienlijkste bedehuizen een bleek en strak man prediken over de woorden: »Ziet op mij, o alle gij einden der aarde, en wordt behouden" (Jes. 45 : 22). Dat woord wees hem den weg tot een vrede des gemoeds, die hem niet meer verlaten heeft.

Ongeveer dienzelfden tijd kwam hij tot de overtuiging, dat de doop der volwassenen, en niet de kinderdoop geleerd wordt in het N. T. en ofschoon hij aan menig calvinistisch leerstuk met hart en ziel gehecht bleef, brak hij op het punt van den doop met de traditie van zijn geslacht.

Nadat hij met zeer goed gevolg de lagere school te Colchester had bezocht, was hij eenigen tijd leerling op een landbouwschool te Maidstone, om daarna hulponderwijzer te worden op een school te Cambridge. Meer dan eens was er sprake van, dat hij hooger onderwijs zou genieten, hetzij te Cambridge, hetzij te Londen, maar door een samenloop van omstandigheden, waarin hij later Gods goedertieren leiding erkende, is daarvan niet gekomen. Men meene echter niet,

dat hij niet *studeerde* al was hij dan ook niet ingeschreven als *student*. Helaas, van zoo menigeen moet juist het omgekeerde worden getuigd.

Een uitmuntend geleerde leidde zijn studiën, en toen hij den leeftijd van 17 jaar bereikt had, was hij reeds voor-ganger op een Zondagsschool, en hield hij zijn eerste leer-rede. Zij werd onder groot opzien, en zonder voorbereiding (want bij verrassing werd hij er toe gedwongen,) gehouden in een hut van stroo, voor dood-eenvoudige menschen. Tot zijn vreugde was de spreker niet blijven steken, en had hij een goed slot kunnen vinden. Toen hij het laatste gezang-vers zou opgeven, riep een der oudste toehoorders: »God zegene u, mijn lieve jongen! hoe oud zijt gij?» Met gepaste deftigheid antwoordde de aangesprokene: »U moet wachten met zulke vragen, totdat de godsdienstoefening geëindigd is. Nu willen wij zingen.»

Spurgeon bekende in 1881 aan zijn studenten, dat hij vermoedelijk in zijn jeugd vele zonderlinge dingen had gezegd, en menige fout had begaan, maar hij voegde er bij, dat er geen beter middel is om te leeren preeken dan het preeken zelf. »Wanneer men zwemmen wil, moet men te water gaan; en maakt men daarbij eerst een treurig figuur, het doet niet ter zake, want zwemt men eerst zoo goed als men het *kan*, later doet men het zooals het *behoort*. Daarom moeten wij met aanvangenden voorzichtig zijn; zij zullen het gaandeweg beter maken." Het is althans zoo gegaan met hem. Ofschoon nauwlijks zeventien jaar oud, werd hij reeds een zeer gezocht prediker, en de »Boy Preacher", zooals men hem noemde, werd in 1851 predikant bij een baptisten gemeente te Waterbeach, vijf mijlen ten noorden van Cambridge.

Verwonderlijk is de ijver en de werkzaamheid van Spurgeon in dit stil, maar lieflijk oord. Hij ging dikwerf in de week een avondbeurt vervullen in een nabijgelegen dorp. Eens was hij tot dat doel onderweg, toen hij door een zware bui werd

overvallen. Hij trok schoenen en kousen uit, en bereikte over den doorweekten weg de plaats zijner bestemming. Daar werd hij echter door niemand meer gewacht, omdat men niet had kunnen denken, dat hij in zulk weér, zoo'n weg trotseeren zou. Hij ging nu huis aan huis rond, om te zeggen, dat hij er was, en dat nu de menschen ook maar zouden komen.

Hij won door zulk een ijver aller achting en liefde, en drong door zijn prediking aller bewondering af. Hij preekte toen in een kerk, met stroo gedekt, en zijn eenvoudige toehoorders wisten zich niet duidelijk rekenschap te geven van hetgeen hen in hunnen nog zoo jongen voorganger aantrok en boeide. Eigenaardig is de wijze waarop een zijner gemeenteleden uit Waterbeach dien indruk beschreef: »Gedurende den geheelen tijd van zijn verblijf alhier was ik er vast van overtuigd, dat hij niet lang te Waterbeach blijven zou. Ik kon zien dat hij iets zeer groots was, en klaarblijkelijk voor een ruimer werkkring bestemd. Ik kon hem niet begrijpen, en vroeg hem eens, hoe hij toch al die dingen wist, welke hij in zijne preeken te pas bracht. »O,» antwoordde hij, »ik neem een boek en trek de goede dingen bij hun hairen er uit.»

Zondag aan Zondag werden de deuren van zijn kerk door geheele scharen belegerd, die daar binnen geen plaats meer konden vinden. De gemeente toonde zoo goed als zij kon, hoe best zij 't met haar jongen predikant meende. Armen en rijken noodigden hem ten middagmaal, en die uitnoodigingen waren zoo talrijk, dat hij nooit tweemaal bij dezelfde lieden aanzat. Door zulk een vertrouwelijk verkeer won hij aller hart, en zijn aangrijpend ernstige prediking tegen dronkenschap en andere zonden had kennelijk groote uitwerking.

Zeer karakteristiek is de volgende gebeurtenis. Te Waterbeach leefde een zeer vermogend maar geldgierig man. Op een Zondagmorgen duwde hij Spurgeon zeven shillings en zes stuiver in de hand, terwijl hij zeide: »Neem dit aan,

als het u belieft; gij hebt een nieuwen hoed noodig." Den volgenden Zondag bracht hij nog twee shillings en zes stuiver. »Waarvoor is dit?" vroeg Spurgeon, verrast door die tweede gave. Daarop volgde deze zonderlinge belijdenis: »De vorige week beval mij de Heer u 10 shillings te geven, maar ik hield er $2\frac{1}{2}$ van terug; en hier zijn ze." Men vertelt te Waterbeach, dat Spurgeon dan ook een hoed voor dit geld gekocht heeft.

Ziehier iets uit de eerste levensjaren van Spurgeon. Zijn puriteinsche afkomst, de vroomheid zijner moeder, zijn aangeboren talent om te spreken, zijn ernstige studie, zijn verkeer met het volk: dat zijn de hoofdfactoren van zijn vorming — voor zoo verre wij die zoeken op aarde. Dat de eenvoudige jongeling, die in de New-Park-Street-Chapel optrad, echter zulk een naam maken zou, dat heeft in 1853 zeker niemand, en hij zelf het allerminst, gedacht.

Maar ongelooflijk snel wies de roep, die van hem uitging als prediker, toen hij zich voor goed te Londen gevestigd had. Zijn origineele, met de gangbare wijze van preeken geheel tegenstrijdige spreektrant, ergerde gedurig de toehoorders, die gewoon waren aan de nette, onberispelijke toespraken van de leeraren der Staatskerk. Spurgeon deed niet denken aan een kalme, gladde beek, maar aan een wilden bergstroom. Zijn zich verdringende beelden, zijn tallooze grepen uit het leven, zijn overvloed van anecdoten, van aanhalingen, en zijn niet zelden zonderlinge tekstverklaring, gaven aanstoot aan menschen van fijnen smaak, en godgeleerde vorming. Maar zijn heldere stijl, zijn populaire taal, zijn ernst, zijn hartelijkheid, zijn humor boeiden de menigte, en deden ook vele meer beschaafden over hun aesthetische of wetenschappelijke ergernissen heenstappen. De trouw, waarmede Spurgeon in 1854 cholera-lijdens bezocht, in alle wijken van Londen, waar hij ook maar geroepen werd, deed den *herder* lief krijgen waar men den

prediker reeds bewonderde en hoogachtte. En meenden sommigen, dat de nog zoo jonge leeraar zulk een inspanning niet lang zou kunnen verdragen, en dat hij weldra zou zijn uitgeput, de werkelijkheid heeft hun onheilspellende profetie gelogenstraft.

Zijn »Chapel» werd weldra veel te klein en moest in 1855 vergroot worden. Terwijl de werkzaamheden, daartoe strekkende, werden verricht, sprak Spurgeon in de welbekende Exeter Hall, die bleek niet te groot te wezen. Het wekte niet enkel verwondering, maar ook spotlust, dat een zoo jong man rondom zijn predikstoel zoo veel meer menschen wist te vereenigen, dan ik weet niet hoeveel deftige geestelijken uit de Staatskerk te zamen. Zijn populariteit werd ook hier gekocht tot den prijs van nijd en laster; pen en teekenstift werden te baat genomen, om den gevierden leeraar belachelijk te maken, en 't gevolg was, dat het gebruik van de Exeter Hall hem werd geweigerd. Maar er volgde nog iets anders uit; de begeerte om Spurgeon te hooren, nam nog meer toe, en in October 1856 preekte hij voor 't eerst in de »Surrey Music Hall» voor niet minder dan 7000 menschen.

Door een dier onverklaarbare aanwandelingen van schrik, kwam er plotseling over die groote menigte een geduchte vrees, dat er onraad was. Honderden, vooral van de gaanderijen, ijlden naar de deuren, verdrongen zich aan de toegangen, en behalve bijna 30 zwaar gekwetsten, werden er zeven dooden opgenomen.

Men was onbillijk genoeg, om dit ongeval aan Spurgeon te wijten, en hem ten laste te leggen, dat hij de heilige zaak van den godsdienst in opspraak bracht. Billijker, ja zeer waar was het, wat een bekend geleerde schreef in de *Times*: »Hier is nu een man, niet meer calvinist dan menig geestelijke der anglicaansche kerk, die zijn liturgie en zijn tekst staat voor te lezen als een uurwerk dat afloopt; hier

is een man, die beweert dat geheele onderdompeling, of zoo iets dergelijks, voor volwassenen noodzakelijk is bij den doop. Dat zijn, zoo gij wilt, zijn feilen in de leer. Maar als ik de examineerende kapelaan van den aartsbisschop van ** was, ik weet wel, dat ik zeggen zou: »Uwe Genade! hier is een man, die met welsprekendheid preëken kan; die in staat is de grootste kerk van Engeland te vullen met zijn stem, en wat meer zegt: *met menschen*. En zooals u weet, hier zijn in de metropolis twee kerken, de St. Paulus en de Westminster abdij. Wat zou u er van denken, indien wij den heer Spurgeon, dezen ketterschen calvinist en baptist, eens uitnoodigden, om slechts eenmaal op den zondag, 's morgens zijn stem in het schip van een dezer kerken te beproeven?"

Het was inmiddels duidelijk gebleken, dat de heer Spurgeon een dier sprekers was, die een talrijk gehoor niet slechts een korten tijd onder gunstige omstandigheden, maar aanhoudend weten te boeien, en niet een dier vallende sterren, die na spoedig uitgeschenen glans spoorloos verdwijnen. Men vond het alleszins noodig, dat hij had te beschikken over een lokaal, hetwelk de noodige ruimte aanbood voor de duizenden, die gewoon waren hem te hooren, en dat hij als het zijne beschouwen mocht.

In 1861 was dit gebouw gereed, en ieder kent thans Mr. Spurgeon's Tabernacle. Het draagt geheel den stempel van den man voor wien het bestemd is. Het bevat ruim 5000 zitplaatsen, maar eenige honderden kunnen er bovendien een staanplaats vinden. Van beelden, gekleurde glazen en andere kerksieraden geen spoor. Een predikstoel wordt er evenmin gevonden. Spurgeon staat te spreken op een platform met een balustrade er voor; en terwijl hij soms minuten achtereen stilstaat, hand noch hoofd beweegt, buigt hij zich ook dikwerf over de balustrade heen, of heft zijn handen met smeekend gebaar ten hemel op, zijn hoorders bezwerende gehoor te geven aan de vriendelijke noodiging des Evangelies.

Wie voor 't eerst de Metropolitan Tabernacle, als hij reeds met toehoorders gevuld is, binnentreedt, ontvangt bij 't zien van al die duizenden een overweldigenden, verbijsterenden indruk. De bekende schrijver O. Funcke, die gewoon is goed om zich heen te zien, en vóór weinige jaren met moeite op een trap een zitplaatsje kreeg, beschrijft aldus het publiek dat hij vereenigd zag: ¹ »De duizenden, die ik vóór mij zag, waren blijkbaar uit alle kringen der maatschappij samengevloeid, en zeker waren er evenveel vrouwen als mannen vereenigd. Al was de middenstand het sterkste vertegenwoordigd, toch bemerkte men ook lieden, die er lichamelijk en zedelijk zoo vervallen uitzagen, dat men huns gelijken in Duitschland niet aantreft; maar ik zag er ook heeren en dames, achter wie gepoederde en gekapte bedienden zaten. Ook waren er onderscheiden negers; evenzoo herkende ik een Chinees en een Indiaan. Daar op de gaanderij zat een troep forsche soldaten, wier aan de helm gebonden witte hoofddoeken aantoonde, dat zij weldra naar Egypte scheep zouden gaan. Hier was misschien voor menigeen hunner de laatste openbare godsdienstoefening op aarde. Wie weet hoe velen van hen thans begraven liggen in het zand der woestijn!

»Daar beneden in den doorloop van 't ruim hebben zee-lieden in hun schilderachtige pakken post gevat. Voor het eerst wellicht na langen tijd kunnen zij hier in een groote gemeente God danken. Ginds moeten die beide jonge vrouwen met haar kinderen op schoot den tabernakel verlaten, omdat haar kinderen al te luid met den prediker wedijveren. Meer dan één dame werd doodsbleek en der bezwijming nabij naar buiten gebracht. Mij verwonderde het alleen, dat dit zoo zelden gebeurde, want de lucht in de kerk was op dien zoelen dag schier om er in te stikken. Niet zeer stich-

¹ *Beelden en Schetsen uit Engeland* p. 89 vv.

telijk was het voorts, dat voortdurend (en niet slechts bij vrouwen) honderden waaiers in beweging waren om koelte aan te brengen."

De heer Funcke merkt verder op, dat er onder de toehoorders honderden worden aangetroffen, die alleen uit nieuwsgierigheid komen. Spurgeon is een der »merkwaardigheden» van Londen, en onder de wassen beelden van mevr. Tussaud ziet men ook het zijne, zooals hij gewoonlijk staat op zijn platform, zonder bef, zonder toga, in zwarten rok. Het trekt daar evenzeer de aandacht als dat van Cete-wayo, Arabi Pacha, Stanley en andere celebriteiten.

Het spreekt van zelf, dat zij, die alleen komen om te kunnen zeggen dat zij Spurgeon ook hebben gehoord, niet bijdragen tot het stichtelijk karakter van de godsdienstoefening — maar *de overgrootte meerderheid* komt om de *prediking* en niet om den *prediker*; zij luisteren.

Funcke zegt: »Ik zag de diepste ontroering op veler geelaat, en menige traan biggelde uit de oogen van lieden in mijne nabijheid. Ik was er volkomen zeker van, dat velen van de mannen en vrouwen die daar zaten, heilige indrukken ontvingen, die hun werking tot in de wereld der eeuwigheid zouden doen gevoelen. Nooit zal ik het liefelijk gezicht vergeten van den man, die naast mij zat en den tekstst (Psalm 40) opsloeg, en mij zijn bijbel toereikte. Terwijl hij dat deed, legde hij den vinger op de eerste woorden van den psalm, en zeide met een onuitsprekelijke blijdschap: »*The Lord inclined unto me.*» Hij zag mij daarbij zóó in de oogen, dat ik tot mijn blijdschap voelde, dat hij mij voor een derzulken hield, die weten, wat dat Psalmvers zeggen wil."

Sinds in 1861 de Tabernaële in gebruik werd genomen tot nu toe is de toeloop van Spurgeon gebleven, wat hij in den beginne was. En al mochten sommigen hem bij den aanvang heeten »irreverent», iemand, die »met opzet over-

dreef" een »onkundige", een »aanmatigende"; zij, die hem vergeleken met John Knox, George Whitefield, of Edward Irving, toonden, ook al ging de vergelijking kreupel, dat zij beter hadden gezien, dan Spurgeon's bestrijders en be-nijders.

Het engelsche volk, dat zoo veel waarde hecht aan integriteit van karakter, heeft opgemerkt dat Spurgeon, hoe ook ge-vierd en gevleid, zich heeft weten te wachten voor de ijdelheid, die helaas, zoovele sprekers als een gewapend man is overvallen en hen gevangen heeft.

Spurgeon, ofschoon zich wel bewust van zijn buitengewone gaven, is nederig en eenvoudig gebleven van harte. Hij is nog steeds zich-zelf, zonder zich-zelf te zoeken. »Ieder duim van hem is een man" zeide iemand van hem; en toen voor eenigen tijd de *Punch* een nieuwjaarswensch bracht aan be-roemde engelsche mannen, en menigeen daarbij een ernstige les kreeg, bracht het voortreffelijke satirieke blad aan Spurgeon een woord van dank »van alle menschen, die van goeden wille zijn."

Wie hem hoort, kan zich eerst den grooten opgang ver-klaren, die zijne preeken gehad hebben.

Voorzeker, zijn leerredenen hebben eigenaardige en groote verdiensten. Zijn Engelsch wordt door deskundigen geroemd om zijn zuiverheid en helderheid. Zijn voorstelling is levendig en aanschouwelijk. Hij verkondigt niet alleen de calvinistische opvatting van het christendom, maar hij stelt haar onver-moeid voor als een beginsel, dat het geheele leven telkens vernieuwen en beheerschen moet. »Het leven van den Christen is niet iets, dat aan hem is vastgehecht, maar het groeit uit hem op. Het is geen kleed, dat hij aan- en uittrekt, maar het is van hem onafscheidelijk. De godsdienst van den oprechten mensch is die mensch zelf, en niet een kleed, dat hem bedekt. Ware godzaligheid is het natuurlijke uit-vloeijsel van onze vernieuwde natuur, niet de geforceerde

groeï in een broeikasachtige opgewondenheid. . . . De man, die een godsdienst bezit, die geen deel van hemzelve uitmaakt, zal langzamerhand ontdekken, dat deze godsdienst erger dan nutteloos voor hem is. De mensch, die zijn godsdienst draagt als een masker op den vastenavond, zoodat hij, als hij naar huis gaat, verandert van een heilige in een wilde, van een engel in een duivel, van Johannes in Judas, van een weldoener in een gierigaard: zulk een mensch weet zeer goed wat vormdienst en huichelarij is, en wat deze van hem kunnen maken, maar hij bezit geen zweem van den waren godsdienst. . . . Hoeveel ik ook houd van de christelijke geloofsbelijdenis, toch ben ik bereid te zeggen, dat het ware christendom veel meer is dan een geloofsbelijdenis. Het is een belijdenis, en het heeft zijne plechtigheden, maar het is veel meer een levensbeginsel; het is een goddelijke sprank van de eigen vlam des levens, die in den menschelijken boezem nedervalt en daarbinnen brandt, verteerende veel, dat in de ziel verborgen ligt, en dat ten laatste als een hemelsch leven voortschijnt, zoo als door allen, die het omringt, gezien wordt. . . . Die God, die in zijn binnenste woont, maakt dat hij zoo helder schijnt, dat de plaats rondom hem heilige grond wordt, en zij, die op hem staren, voelen de kracht van zijn heilig leven."

Zulk een opvatting, zulk een prediking van het evangelie vindt in onzen tijd alom weerklink; en ofschoon Spurgeon zijn geloof aan de uitverkiezing en de verzoening der zonde nooit verbloemt of verloochent, wordt hij ook niet moede bij zijn toehoorders de overtuiging te wekken en te versterken, dat het geloof als een levenskracht en levensrichting zich moet openbaren.

Populair is Spurgeon in zeldzame mate, misschien is hij hier en daar triviaal, althans voor ons gevoel. Wanneer hij bijv. zegt dat wij in den hemel geen bril meer zullen noodig hebben, of een zijner ambtgenooten vergelijkt met een olifant,

die een speld wil oprapen, dan zeggen wij: laat ons voor zulke uitdrukkingen of beelden op den kansel ons wachten; maar daar staat bij Spurgeon tegenover, dat de gang zijner denkbeelden door den eenvoudigste kan worden gevolgd, en dat zijn toon iets ongemeen *hartelijks* heeft, iets, dat tot het geweten spreekt met nadruk en kracht.

Ofschoon de taal van Spurgeon de taal is van onzen tijd, zonder eenig streven, om de schrijvers der 17de eeuw na te bootsen, zoo is het toch te bemerken, dat hij die oude geliefde auteurs kent, en bovenal, dat hij den bijbel veel heeft gelezen. Zijn leerredenen zijn overrijk aan beelden en wendingen, welke aan de Schrift ontleend werden, en die door het volk worden verstaan, niet altijd met het verstand maar instinktmatig. Het volk ontvangt er een indruk van, dien het niet weet te analyseeren, maar die het aangrijpt gelijk het ons gaat bij het ruischen van de zee, bij het klateren van den waterval.

Ook weet het gehoor, dat zich rondom Spurgeon verdringt, dat hij van harte gelooft, wat hij predikt, en dat het zijn grootste blijdschap wezen zou, allen te winnen voor de zaak, welke hij zoo onvermoeid bepleit.

Laat ons hier een tweetal proeven geven van zijn preektrant.

» Wat is de kroon van eene gemeente? Wel, de eene gemeente heeft deze kroon, en de andere gene. Ik heb van eene gemeente gehoord, wier kroon een orgel was, — het grootste, het schoonste orgel, dat goed bespeeld werd, en het gezang het welluidendste, dat ooit gehoord werd. Iedereen in dat gewest zeide: zeker, als gij naar een plaats wilt gaan, waar gij schoone muziek kunt hooren, ga dan daarheen. Onze muzikale vrienden mogen die kroon dragen, als het hun behaagt. Ik zal er nooit naar grijpen, of er de hand naar uitstrekken; van die zijde lokt mij de verzoeking niet. — Ik heb van anderen gehoord, wier kroon hun verstand was. Er zijn, wel is waar, zeer weinig hoorders, niet het tiende

part van hen, die hier zitten, maar het is een uitgelezen publiek, de *élite*, het denkend en verstandig deel. De prediking is zoodanig, dat mogelijk één van de honderd haar begrijpt, en die één uit de honderd is om die reden een allermerkwaardigst persoon. Dat is hun kroon. Nogmaals zeg ik u, ik zal die niet ontfutselen. Wat begeerlijks er ook aan wezen moge, de broeder, die haar draagt, zal haar, wat mij betreft, altijd blijven dragen. — Ik heb nog van andere kronen gehoord: onder anderen die van »een zeer achtenswaardige gemeente'' te zijn. Alle menschen zijn er achtenswaardig. De leeraar natuurlijk is achtenswaardig. Hij is, zoo ik meen, »Eerwaardig'', of »Zeer Eerwaardig'', en alles wat aan of bij hem is, is in de hoogste mate respectabel. Bombazijnen kielen en katoenen japonnen worden geweerd door de overwegende waardigheid van alles in en rondom die plaats. Wat een werkman betreft, zulk een schepsel wordt daar op de kerkbanken niet gezien, en men zou zich zoo iets zelfs niet kunnen verbeelden. Indien zoo iemand ooit daar kwam, zou hij zeggen: De dominé preekt Grieksch of Turksch, of iets dergelijks, want hij zou geen taal hooren, die hij zou kunnen begrijpen. Dit is geen zeer schitterende kroon — die kroon van achtenswaardigheid; zij zal zeker nooit de eerezucht in mijn boezem opwekken. Maar onze kroon door 's Heeren genade is deze: den armen het Evangelie gepredikt te hebben, zielen gered en Christus verheerlijkt te zien. O, mijne geliefde gemeente, houd wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon neme! Wat mij aangaat, door Gods genade is mijn eerste en laatste begeerte: zondaars tot Christus te brengen. Ik leg mij niet toe op schoone taal en begeer de gave der profetische uitlegging niet, of honderd andere nietige zaken; maar harten te vermurwen en ze te heelen, de hand te leggen op een schaaap van den goeden Herder en het tot de kudde terug te brengen — dit is het eenige, waarvoor ik wil leven. En gij zijt van

hetzelfde gevoelen niet waar? Nu, wij zijn met dezen zegen gekroond, dat in de jaren, die voorbij zijn, honderd- ja duizendtallen tot de tafel des Heeren zijn toegetreden, die vroeger aanzaten aan de tafel der duivelen. Indien zij allen nog in leven waren, of allen bij ons waren, welk eene vergadering zou dat zijn!

»Sommigen zijn ontslapen, velen zijn naar andere gemeenten overgegaan, waar zij niet minder voor den Heer zullen arbeiden, ja, waarschijnlijk nog meer invloed zullen oefenen dan hier. Zoo waren wij zelfs blijde enkele leden te verliezen, omdat hun verlies voor de Kerk in Christus zeker eene aanwinst zou zijn. Zij zijn als het ware kolonisten, wier groote lust het is, 's Heeren Koninkrijk uit te breiden. Voor deze allen en voor nog zooveel meer zij de naam des Heeren geprezen. Het is eene kroon, waarin wij ons moeten en willen verheugen.»

Een tweede proeve ontleenen wij aan een leerrede over het wonder van de vermenigvuldiging der brooden:

»Ook dit moeten wij nog opmerken: *er bleef iets over voor de uitdeelaars*. De vijfduizend aten allen; maar er waren twaalf apostelen, die de uitdeeling regelden, en zij hadden nu ieder voor zich een mand vol. Dat was meer dan zij hadden toen zij begonnen. Menigmaal krijgen wij, die de uitdeelaars zijn van het Woord, lang niet zooveel als gijlieden. Ik heb mijzelf op Sabbat wel eens vergeleken bij een slager, die aan zijne klanten rondbrengt, den een een lendestuk, den tweede kalfspooten, den derde een rib enz. Zoo ook deel ik, dacht ik, het vleesch des Evangelies uit, terwijl ik zelf honger heb. Voor mij schijnt er niets over te blijven dan het hakmes en het blok. Is het niet somwijlen ook zoo met u, onderwijzers? Hebt gij het niet evenzoo bevonden, straatpredikers? Ge treedt het koren, maar zijt even hongerig als gemuilbande ossen. Het zal niet altijd zoo zijn. Gaat voort met het volk te voeden, later zult gij aanzitten; een

groote korf zal er aan het einde voor u overblijven. Ik herinner mij eene geschiedenis van een onzer jeugdige broederen in den dienst. Hij predikte eens op een Zondagmiddag eene preek, waarvan hij zelf dacht dat zij zonder kracht of heerlijkheid was. Hij was op het punt geheel teleurgesteld heen te gaan, toen een bejaard predikant tot hem zeide: »Mijn waarde broeder, er zijn twee teekenen, die God u geven kan of gij geroepen zijt, en deze zijn de teekenen van Gideon. Hij kan het vlies vochtig maken, terwijl de geheele grond rondom droog blijft, of hij kan het teeken omkeeren en de geheele aarde rondom vochtig maken, terwijl het vlies droog blijft. Welk teeken van de twee begeert gij?»

»O, mijnheer,» zei de jonge man, »ik zie wat gij bedoelt. Als ik hopen kon, dat alle menschen dezen namiddag nat geworden zijn, dan wil ik gaarne droog blijven.» Wij kunnen gerust begeeren droge vliezen te blijven, indien al onze hoorders maar bevochtigd worden met den dauw des hemels. Het allerliefst heb ik natuurlijk, dat de grond en het vlies beiden vochtig worden, en als de Heer dat geeft, is het inderdaad een groote genade. Dat was ook in dit geval de goddelijke mildheid. Hij gaf het voedsel voor de vijfduizend en de twaalf volle korven voor de uitdeelaars, zoodat er geen kruimel overbleef, noch een te laat komende zeggen kon: »voor mij was er niets,» noch ook een uitdeeler zijn deel ontging. Nu, mijne broeders, kunt gij niet gelooven, dat, als er zich vijftigduizend man op dien heuvel verzameld hadden, en als elk grasscheutje op dien berg plotseling in een man veranderd was, en van onder de braambosschen, de heidestruiken en steenen een groote menigte, als die op den oordeelsdag, plotseling te voorschijn gekomen waren, en zich allen rondom den Zaligmaker geschaard hadden — gelooft gij niet, dat Hij het brood en den visch zoo vermeerderd zou hebben, dat allen zonder uitzondering daar-

van eten konden? Ik ben er zeker van, zoo geheel Londen tot Jezus zou komen, zouden zij bij Hem genoeg voor zich vinden. Zoo al mijne landslieden, ja alle menschen, die op den aardbodem leven, begeerte zouden gevoelen zich rondom Hem te verzamelen, behoeft ge niet te vreezen, dat Hij geen macht zou bezitten om ze allen te redden. Wij hebben alzoo geen oogenblik te aarzelen, maar onze plicht is het voort te gaan en het Evangelie aan alle schepselen te prediken, hetzelfde woord gebruikende, onder de werking des Geestes, dat Jezus eenmaal uitsprak: »die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden.» Kom dan, vermoeid, hongerig zondaar, gij hebt niets te doen dan Christus aan te nemen. Ge hebt geen brood meer te bakken of visch te koken. Brood en visch zijn gebroken, gezegend en gereed. Opent uwen mond en eet van de spijze. Geloovig aan te nemen, wat Christus u aanbiedt, is al wat gij behoeft. De Heer schenkt dat. Neemt vrij de zaligheid aan, Jezus geeft ze u vrijwillig. Neemt ze, en God zegene u, en zoo gij Christus nooit tevoren gehad hebt en ge krijgt Hem dezen avond, zoo zult gij een gelukkige toekomst hebben, en het zal u gaan als in de geschiedenis van den verloren zoon: »en zij begonnen vroolijk te zijn.» Komt, want alle dingen zijn gereed. Keert u niet af. God zegene u, om Christus wille. Amen."

Wat echter bij Spurgeon alles doet en afdoet, dat is ten slotte niet zoo zeer *het woord* als wel *de man*. Wij hebben tegen zijn wijze van prediken onze bedenkingen; wij kunnen, als wij zijn leerredenen lezen, ons niet verklaren, dat men alleen om harentwil zich met een staanplaatsje in de Tabernacle meer dan gelukkig acht — doch het is de geheele persoonlijkheid, de achting, de vereering, waarvan hij 't voorwerp is, welke boyenal duizenden beweegt hem te gaan hooren, waar hij ook optreedt.

Herhaalde malen deed hij een reis naar Schotland. Hij

onderneemt die tochten voor zijn genoeg, tot zijn ontspanning; maar de inspanning, welke zij meestal van hem eischen, zou anderen, minder krachtig dan hij, doen bezwijken. Op 27 Juli 1878 preekte hij te Rothesay in de open lucht, staande op een der trappen voor 't Academie-gebouw, tot ongeveer 15000 menschen. Te 6 uren ving hij zijn leerrede aan, maar vóór vier uren stroomden de menschen reeds toe. Als hij een predikbeurt vervult, staan dikwerf in den omtrek al de andere godsdienstoefeningen stil. Toen Spurgeon in 1876 van zijn Schotsch vacantie-reisje terugkeerde, schreef hij aan een vriend: »Lieve vriend, ik ben weer in Engeland aangeland. Ik bracht elf werkdagen in Schotland door, en werd meer dan vijftig malen uitgenoodigd, om te preeken. Dat gebeurde terwijl ik kwam om wat uit te rusten — en nog wel in een christenland!»

Eén weelde, die door andere predikanten gekend wordt, is aan Spurgeon ontzegd: hij kan nooit van een leerrede, welke hij uitsprak in zijn Tabernacle, zich elders bedienen. Wat hij des Zondags aan zijn gewoon gehoor verkondigt, wordt door een snelschrijver getrouwelijk op papier gebracht, en is in 't midden der week door den boekhandel verkrijgbaar. Honderden van zijn leerredenen zijn reeds gedrukt geworden, en niet te tellen zijn de duizende exemplaren, waarin ze zijn, en nog voortdurend worden verspreid.

Een zijner preken is zelf woord voor woord per telegraaf overgeseind naar Amerika, en zag dus terzelfder tijd het licht aan beide zijden van den Oceaan. Zijn leerredenen worden gelezen in Australië en in Canada, in Britsch-Indië en in Egypte.

Een groot gedeelte ervan is vertaald in onze taal, en, indien ik mij niet bedrieg, zijn er bijna 1000 van overgebracht in het duitsch. Men kan zich niet genoeg verwonderen over den, men zou bijna zeggen onuitputtelijken rijkdom van Spurgeon's geest. Wilt gij vele predikanten straffen — laat een jaar lang hun leerredenen drukken; maar de londensche

prediker doorstaat deze zware, en misschien nog nooit toegepaste proef reeds meer dan twintig jaar. Wel is er verschil in het gehalte zijner leerredenen, en de heer Dalton uit Petersburg, die hem hoorde in 1885, meende te mogen constateeren, dat de frischheid van Spurgeon's woord niet meer zoo groot was als voorheen, en dat de jaren kennelijk hadden geknaagd aan zijne krachten.

Maar men kan niet zeggen, dat hij eenig kennelijk blijk geeft van matheid of uitputting. De rivieren zijns geestes zijn nog steeds vol water. Dit komt aan den dag niet alleen als hij preekt, maar ook als hij gehoor geeft aan de uitnoodiging, om hier of daar een toespraak te houden. Hij geeft dan steeds het bewijs, dat hij een man is van tact, van geest, en te beschikken heeft over een goede hoeveelheid gezond verstand. Wij denken hier o. a. aan de woorden, welke hij onlangs richtte tot jonge kooplieden te Londen.

Verloochende hij daar zijn beginsel of zijn ambt? Geen oogenblik; en men wist dat hij het niet doen zou; maar hetgeen hij zeide was praktisch, waar, ter zake dienende, zonder in het minst den indruk te geven van »expresselijk voor deze gelegenheid vervaardigd" te zijn. De ernstige dingen die zijn eigenaardig gehoor hooren moest, werden gezegd zóó ongezocht en zóóals van zelf sprekende, dat niemand er zich door gekwetst konde voelen.

Zonder de hulpmiddelen der rhetorica en zonder de wel wat forsche welsprekendheid van de With Talmage en andere Amerikanen, weet Spurgeon te boeien en te treffen, en misschien nog dieper indruk te maken.

Men zou de stelling kunnen verdedigen, dat een man, die zoo veel en tot zoo velen spreekt als Spurgeon zijn leven wel besteed kon noemen, indien hij zich tot dien inspannenden en afmattenden arbeid bepaalde; doch er worden door hem nog vele andere en zeer gewichtige werkzaamheden verricht.

De uitgave van zijn leerredenen bracht hem eerst weinig

moeite; later is hij ze zorgvuldig gaan corrigeeren en zuiveren van al te gemeenzame uitdrukkingen, welke bij 't hooren geen aanstoot geven, maar wel bij 't lezen. Een groot gedeelte van den maandag wordt aan dien arbeid besteed. Met groote zorg redigeert hij het tijdschrift »Zwaard en houweel'' (*Sword and Trowel*). Zeer veel studie heeft hij gewijd aan zijn verklaring van de Psalmen (*Treasury of David*) thans in zeven octavo-deelen voltooid, elk van 700 à 800 bladzijden. Oude en nieuwe commentaren op het boek der Psalmen, en vooral de werken der oude engelsche protestantsche theologen zijn bij dit werk geraadpleegd, zoodat het ons in verbazing brengt over Spurgeon's belezenheid. Meer dan 100,000 deelen zijn er reeds van verkocht ¹. Voor iemand die gewoon is de H. Schriften te verklaren naar de beginselen der onbevungen kritiek, bevat Spurgeon's *Treasure* bijna op elke bladzijde steenen des aanstoots. Zijn exegese is de traditioneele. Maar de vele aanhalingen uit allerlei auteurs, en de stichtelijke, vrome verklaringen van Spurgeon zelf, maken dit boek zeer gewenscht en bruikbaar voor den *praktischen* godgeleerde.

De »Praatjes van Jan Ploeger'' met het vervolg »Jan Ploeger's plaatjes bij nieuwe praatjes'' in onze taal door ds. Adema van Scheltema zoo voortreffelijk overgebracht, (de engelsche titel luidt: *John Ploughman's Talk* en *John Ploughman's Pictures*) zijn van al zijn geschriften het meest verkocht. Hun debiet bereikte het cijfer van 450,000 exemplaren.

Van twee godsdienstige dagschriften (*Morning by Morning* en *Evening by Evening*) werden respectivelijk 100,000 en 75,000 exemplaren verkocht. Zeer talrijk zijn zijne kleinere stichtelijke geschriften, die wij hier niet allen kunnen vermelden; het aantal zijner gedrukte werken bereikte reeds het cijfer van 100.

¹ Van een nederlandsche vertaling zagen de eerste afleveringen het licht.

Laat ons hier nog twee zijner boeken noemen, en wel zijn *Lectures of my Students*, (in het nederlandsch: Voorlezingen voor mijne Studenten, vert. van Ds. Adama v. Scheltema) en zijn *History of the Tabernacle*.

Van zijn leerredenen worden er gewoonlijk 100,000 exemplaren gedrukt; van één leerrede werden eens in een half jaar 300,000 exemplaren verkocht.

Zijn eigene verklaring der psalmen is vertaald in 't arabisch, en meer dan een van zijn geschriften is overgebracht in een oostersche taal.

Welk een inspanning en studie de vervaardiging, het voor de pers gereed maken, de onophoudelijke correctie van al deze geschriften vereischten, behoeven wij hier niet aan te toonen. En al licht zou men de meening opvatten, dat Spurgeon zeker een man is, die liefst in zijn studeervertrek ter neder zit, en weinig oog en zin heeft voor praktische werkzaamheden. Toch is niets minder dan dit het geval.

De Tabernakel is het middenpunt van een aantal christelijk-flantrhopische werkzaamheden, alle onder de krachtige leiding van den heer Spurgeon zelf. Laat ons er enkele van noemen.

Allereerst vermelden wij hier het *Pastor's College*. Was dit eerst gevestigd in de aanzienlijke ruimte, welke aanwezig is onder den Tabernakel, het bleek weldra, dat dit *underground* verblijf voor de gezondheid der studenten schadelijk was.

In 1874 werd niet ver van Spurgeon's kerk een gebouw geopend, waarin thans 70 aanstaande predikers gehuisvest zijn, onder het bestuur van den heer George Rogers. Tot hen richtte Spurgeon de *Lectures*, waarvan wij hierboven gewaagden. De studenten in zijn college opgenomen, zijn wel van een eenigszins bijzonderen aard. Hun leeftijd is gemiddeld 25 jaar. Om te worden opgenomen in hun kring, moet men reeds twee jaar het evangelie gepredikt hebben, of bewijzen kunnen geven van oprechte bekeering. Hoofd-

doel is niet zoo zeer predikers te vormen, als wel hen, die 't reeds zijn, verder te brengen, en meer geschikt te maken voor christelijke werkzaamheden. Aan aanvragen ter plaatsing is geen gebrek; en met welgevallen gewaagt Spurgeon van de »jonge en vurige harten," die zich tot zijn college getrokken gevoelen, zelfs uit Amerika, en uit allerlei kerkgenootschappen. De cursus duurt er twee jaren, en kan dus niet geven wat men noemt een volledige wetenschappelijke opleiding, maar er wordt vlijtig gestudeerd, en als men bezwaren maakt tegen de inrichting van zijn college, wijst Spurgeon op de vele predikanten, die aldaar werden gevormd, en die nu met vrucht en met talent arbeiden in verschillende plaatsen van Engeland en zijn kolonies. Voor de instandhouding van deze inrichting is jaarlijks de som noodig van f 54,000.

In de onmiddellijke nabijheid van den Tabernakel is een rij van 24 woningen verzezen voor behoeftige gemeentelieden. Door vrijwillige inschrijvingen worden zij onderhouden, maar 't bestuur dezer weldadige inrichting is in handen van Spurgeon.

Een van zijn meest geliefkoosde stichtingen is zijn weeshuis *the Stockwell Orphanage*, dat in 1867 werd geopend. Een artikel van zijne hand, geschreven bij een zeer slecht gelukte illustratie in *Sword and Travel* bracht mevr. Hillyard tot het voornemen, om Spurgeon f 240,000 aan te bieden tot het bouwen van een weeshuis, hetwelk even als dat van Georg Muller te Bristol, zou »leven uit de hand des geloofs."

Toen hij den brief van deze weldadige dame ontving, vreesde hij weder van doen te hebben met een poging om hem een belachelijk figuur te doen maken. Was het niet gebeurd, dat op denzelfden dag de bisschop van Londen den heer Spurgeon, en wederkeerig de heer Spurgeon den bisschop ten eten had genoodigd?

Hij wantrouwde dus het schrijven van mevr. Hillyard. Toen hij echter ontdekte, dat zij bestond, en haar adres in den brief juist was opgegeven, bezocht hij haar, en meenende, dat zij zich had verschreven, dankte hij haar voor haar gift van f 2400. Maar zij verbeterde aanstonds zijn woorden: honderdmaal *meer* wilde zij werkelijk geven. Meer dan twee honderd kinderen worden thans in dit weeshuis verpleegd, dat ook voor kinderen openstaat van ouders, die niet behoorden tot de Baptisten.

Het kan niemand verwonderen, dat Spurgeon, hoe sterk ook gebouwd, en hoe matig ook levende, den last van zóó veel inspannenden arbeid niet torscht, zonder er onder te lijden. Al wordt hij door verscheiden secretarissen getrouw bijgestaan, van zijne krachten wordt toch het meest, en te veel gevorderd. Hij wordt gedurig gefolterd door rheumatisme. Sommigen noemen die kwaal in zijn familie erfelijk, daar zijn grootvader, toen hij den ouderdom van acht en tachtig jaar bereikt had, zich de knie placht te wrijven, en te beweren, dat de jicht zijn leven nog verkorten zou. Het is echter waarschijnlijk, dat de overmatige arbeid en de vochtigheid van den bodem te Waterbeach de kiem hebben gelegd tot de pijnlijke kwaal, waardoor Spurgeon gedurig geplaagd wordt.

Herhaalde malen nam hij dan ook, vooral op den vurigen aandrang zijner gemeente, de toevlucht tot Mentone, en het is voor alle engelsche families en protestanten, die tegelijk met den beroemden man in dat lieflijk oord vertoeven, een reden van blijdschap, rustig met hem te kunnen verkeereren, en mede te werken tot de zoo wel verdiende ontspanning.

In Olapham, een der buitenkwartieren van het reusachtig Londen, heeft Spurgeon zijn woning. Van daar rijdt hij elken morgen naar zijn Tabernakel. Een gestreng vierder van den Zondag berispte hem eens over deze »sabbathschennis'', waarop Spurgeon antwoordde, dat zijn paard nog onder de wet leefde en op Zaterdag rustte.

Bij zijn gezellig huis behoort een fraaie tuin, waarin hij gaarne wandelt, en waarop zijn verrukkelijke studeerkamer uitkomt. Van zijn beide zonen is een als predikant in Nieuw Zeeland, en een ander in Engeland werkzaam. Zijn voortreffelijke vrouw is hem getrouw behulpzaam, en algemeen geacht. Weinige mannen in Engeland zijn tegenwoordig zoo bekend en zoo gevierd als Spurgeon. Men eert hem om zijn manlijk karakter, men bewondert zijn gaven, men is hem dankbaar voor het vele goed, dat hij verricht. Aandoenlijk zijn de getuigenissen van de menschen, die door zijn gesproken of geschreven woord zijn getroost en bekeerd geworden, een »stoot hebben ontvangen tot eene eeuwige beweging". In hem zien wij, hoe noch de praal der ritualistische kerken, noch het rumoer van het »Leger des heils" onmisbaar is om de menschen te »trekken". Spurgeon is de held van het woord, het woord — gepaard met karakter.

Alle menschen »van goeden wille" hopen, dat God nog lang hem leven late, en dat, om met den door Spurgeon zoo geliefden bijbel te spreken »zijn ouderdom zij als zijn jeugd."

AANTEKENINGEN.

Bij 't vervaardigen van deze schets maakte ik gebruik o. a. van »*Nat. Portrait Gallery* Part 25, en G. Holden Pike's *Ch. H. Spurgeon*.

VON BISMARCK.

VORST BISMARCK,

NA DE VESTIGING VAN HET DUISCHE KEIZERRIJK.

Het is niet voor de eerste maal, dat in de reeks der *Mannen van Beteekenis* eene levensschets van den heer Von Bismarck wordt opgenomen. Reeds in den eersten jaargang van deze verzameling werd door den toenmaligen redacteur een opstel gewijd aan den Duitschen staatsman, wiens krachtige hand toen slechts kort geleden de Deutsche eenheid had tot stand gebracht. Het scheen destijds, dat de levenstaak van den buitengewonen man was voltooid, en toch mag men veilig zeggen, dat de periode van ruim zestien jaren, die verlopen is sedert in de Spiegelzaal te Versailles het Deutsche keizerrijk werd uitgeroepen, voor den biograaf niet minder belangrijk is, dan de tijden, in welke graaf Otto Von Bismarck door eene politiek van bloed en ijzer zijn doel trachtte te bereiken. Twee vraagstukken toch moesten, na den Fransch-Duitschen oorlog worden opgelost: vooreerst de bevestiging der nieuwe toestanden in het nieuwe keizerrijk, »*die innere Consolidirung des Reiches*», — zooals de heer Von Bismarck zich pleegt uit te drukken, en in de tweede plaats de beveiliging van het in weinige jaren en door enkele forsche slagen verkregene tegen iederen aanval van buiten.

Het is de vraag, of ook deze taak zal zijn afgewerkt, wanneer de heer Von Bismarck, wiens geest op 72-jarigen leeftijd nog de volle helderheid en veerkracht heeft behouden, maar wiens lichamelijke krachten niet altijd meer bestand zijn tegen den reuzenarbeid, dien hij zichzelf oplegt, het hoofd voor goed zal nederleggen of zich geheel aan de leiding der zaken zal onttrekken. Toch komt ons het tegenwoordige tijdstip bij uitstek geschikt voor, om in enkele trekken te schetsen, hoe de strijdlustige held, na de schitterende overwinningen in 1866 en 1870 door het Duitsche leger behaald, met onverzwakten ijver heeft gestreden voor de verwezenlijking van zijn ideaal: een groot en machtig Deutschland, door eigen kracht gevrijwaard tegen iederen aanval, dien naijver, vrees, haat of wraakzucht zouden kunnen beproeven. Het doel, waarnaar hij gestreefd heeft, kan bij den onbevooroordeelde — in dit geval bij hem, die zich op zuiver Duitsch standpunt plaatst — slechts sympathie wekken; de ijver en de volharding waarmede hij al zijne krachten aan de bereiking van dit doel heeft gewijd, worden door vriend en vijand terecht den hoogsten lof waardig gekeurd; de wijze echter waarop hij te werk is gegaan tegenover allen, die zich niet blindelings aan hem onderwierpen, en waarop hij alles, wat hem in den weg stond, heeft trachten te verbrijzelen en te vernietigen, kunnen slechts worden goedgekeurd door die vaderlanders, voor welke een loffelijk doel alle middelen heiligt. De heer Von Bismarck heeft een krachtig geloof aan zichzelf, maar wellicht zal ook bij hem de twijfel opkomen aan de juistheid der door hem gebezigde middelen, als hij zijn arbeid, op welken hij al te zeer den stempel zijner machtige persoonlijkheid heeft gedrukt, onvoltooid moet achterlaten.

Geschikt komt ons het tegenwoordig tijdstip voor, omdat de heer Von Bismarck thans, na eene heftigen strijd van vele jaren, weder in den Duitschen rijksdag eene gewillige meerderheid heeft verkregen, die voorloopig een einde maakt

aan de worsteling tusschen hem en de parlementaire oppositie, een worsteling, die des te pijnlijker was, omdat de autocratische staatsman zich zoo weinig op zijn gemak gevoelde in het voor hem zoo drukkende keurslijf van het parlementarisme. Geschikt óók, omdat de gezondheidstoestand van den hoogbejaarden Duitschen keizer de vrees wettigt, dat de hand, die, schoon zelve verzwakt, zich met al het prestige van het hoogste gezag beschermend over vorst Bismarck heeft uitgestrekt, weldra machteloos zal zijn geworden, en dat het einde van het tegenwoordig régime langzaam, maar zeker nadert.

Niemand zal hier eene biographie verwachten, die eenige aanspraak op volledigheid kan maken. Daarvoor is de werking van den heer Von Bismarck te veel omvattend, zijn invloed te ingrijpend geweest. Wij willen alleen, zonder ons aan eene chronologische volgorde te binden, die het gelijktijdig vermelden van uiteenloopende gebeurtenissen voorschrijft, enkele hoofdmomenten van Bismarck's binnen- en buitenlandsche politiek toelichten en, voor zoover de ruimte het toelaat, den rijkskanselier nu en dan zelf sprekend laten optreden.

Nog geen twee maanden wāren sedert de beslissende overwinning bij Sedan verloopē, toen Mgr. Von Ketteler, aartsbisschop van Mainz, zich tot den heer Von Bismarck wendde met een uitvoerig schrijven, waarin het verzoek werd toegelicht, om in de weldra vast te stellen constitutie van het rijk de verhouding tusschen kerk en staat te regelen op eene wijze, waardoor de eerbiediging van de rechten en de vrijheden der eerste behoorlijk verzekerd zouden zijn. De vraag van den bisschop was werkelijk niet onbescheiden; hij verlangde niets anders, dan in de grondwet des rijks dezelfde bepalingen opgenomen te zien, die sedert jaren in drie artikelen der grondwet van het Protestantsche koninkrijk Pruisen waren geschreven. De bedoelde artikelen zijn wel het meest bekend

geworden door hare opheffing in het jaar 1873. Het eerste (art. 15) kende aan ieder kerkgenootschap autonomie toe in de regeling zijner aangelegenheden, en vrije beschikking over zijne fondsen; het tweede (art. 16) bepaalde, dat het verkeer tusschen de kerkgenootschappen en hunne overheden aan geenerlei belemmering zou onderworpen zijn; in het derde (art. 18) deed de staat afstand van alle rechten tot het voorstellen, verkiezen, benoemen of in hun ambt bevestigen van geestelijken.

De brief van Mgr. Von Ketteler bleef onbeantwoord, en de conservatieve verdedigers van des heeren Bismarck's politiek zien in deze eenzijdige correspondentie het begin, zoo al niet de aanleiding, voor den later met zooveel verbittering gevoerden strijd met Rome. Feitelijk moet de oorzaak veel vroeger gezocht worden. Vóór den oorlog met Oostenrijk gold deze staat met zijne Zuid-Duitsche bondgenooten als vertegenwoordiger en beschermer der Katholieke belangen in Duitschland; na 1866 had het tot stand komen van den Noord-Duitschen bond van zelf eene scheiding doen ontstaan tusschen de landen met eene overwegend Katholieke en die met eene overwegend Protestantsche bevolking. Terzelfder tijd zocht en vond de heer Von Bismarck zijnen hechtsten steun in de bij uitnemendheid Protestantsche nationaal-liberale partij. Een ander, overigens zeer verklaarbaar, element van vijandschap was de houding der Duitsche Katholieke bisschoppen na het concilie, dat 's pausen onfeilbaarheid tot een dogma verhief. Terwijl de meesten hunner zich vooraf met dit nieuwe leerstuk weinig ingenomen hadden betoond, bogen zij allen het hoofd, zoodra Rome gesproken had. Daarmede werd aan de hoop van den heer Von Bismarck, dat zich in Duitschland eene onafhankelijke, schismatieke Katholieke kerk zou kunnen vestigen, de bodem ingeslagen. De secte der Oud-Katholieken bleef een zeer kleine en weinig beteekenende minderheid uitmaken. Toen de heer Von Bismarck eindelijk genoodzaakt was, een recht-

streeksch antwoord te geven op de eischen, hem van Katholieke zijde gesteld, bestond dit in eene besliste weigering. De constitutioneele waarborgen werden niet in de rijkgrondwet opgenomen, en het verzoek, dat de regeering ten gunste van de wereldlijke macht zou tusschen beide komen, werd rondweg afgeslagen. Daarmede was de stoot gegeven tot de vorming van het centrum, dat den kanselier menigen slaapeloozen nacht heeft bezorgd, en waarvoor hij ten slotte de vlag heeft gestreken.

De oppositie van het centrum is om meer dan één reden voor den heer Von Bismarck bijzonder hinderlijk geweest. Vooreerst stond aan het hoofd der partij de heer Windthorst, de meest bekwame en invloedrijke van alle politieke tegenstanders des rijkskanseliers en de ziel van iedere particularistische beweging. Maar achter den oud-minister van den ontroonden koning van Hannover stonden vele vertegenwoordigers van den hoogsten adel, ja, zelfs leden van de keizerlijke familie. Daarenboven werd iedere gelegenheid, om zich bij de talrijke en machtige centumpartij te scharen, gretig aangegrepen door allerlei elementen, die jegens het nieuwe rijk vijandig gezind waren: Polen, Denen, Welfen, Elzas-Lotharingers, sociaal-democraten en particularisten uit Zuid-Duitschland. Intusschen gaf deze combinatie den heer Von Bismarck een welkom voorwendsel, om de geheele oppositie, bij welke zich later ook de *Fortschritler* voegden, als »*reichsfeindlich*» te brandmerken. Het bewijs voor die vijandschap is de rijkskanselier, wat het meerendeel der Katholieken en de vrijzinnigen betreft, steeds schuldig gebleven. Dit heeft hem echter niet belet, zich in bijna elke van zijne redevoeringen van dit scheldwoord te bedienen.

Het strekt der liberale partij uit die dagen niet tot eer, dat zij aan de beweging, die het Katholicisme als een vijand des rijks voorstelde, een levendig aandeel nam. Toen voor den rijksdag in de Rijnlanden 40 Katholieke leden waren

gekozen, schreef een liberaal blad zelfs, dat dit resultaat erger was dan een verloren slag aan de Loire.

Intusschen werden de vijandelijkheden tusschen de regeering te Berlijn en het Vaticaan voortgezet. De opheffing van het departement voor den Katholieken eeredienst had de betrekkingen met de curie zeer bemoeielijkt; eene poging, om een pauselijk nuntius te Berlijn te doen benoemen, stuitte af op de besliste weigering van keizer Wilhelm. De heer Von Bismarck beproefde daarop, het rijk door een hooggeplaatst prelaat te Rome te doen vertegenwoordigen, en liet daartoe het oog vallen op kardinaal Hohenlohe, doch de paus weigerde den kardinaal in de hoedanigheid van Duitsch zaakgelastigde te ontvangen. Dit laatste besluit wekte den toorn van den rijkskanselier in hooge mate op. Hij verklaarde ronduit, dat met het oog op de onlangs openlijk verkondigde nieuwe leerstukken der Katholieke kerk eene regeling van kerkelijke quaestiën niet langs den weg van een concordaat kon plaats hebben, zonder dat de wereldlijke macht zich moest verloochenen op eene wijze, die het Duitsche rijk niet kon dulden. »Naar Canossa gaan wij niet!» — klonk het trots en fier uit zijn mond. Hoe menigmaal heeft men hem naderhand, met geen vriendelijke bedoelingen, die uiting herinnerd! Op denzelfden dag dat dit historisch woord werd gesproken, vestigde vorst Bismarck de aandacht der Duitsche gezanten in het buitenland op het belang, dat alle regeeringen hadden bij de verkiezing van een nieuwen paus, nu de positie van dezen laatste door de afkondiging van het onfeilbaarheidsdogma eene zoo groote verandering had ondergaan. De circulaire had geen ander gevolg, dan dat zij den paus in hooge mate ontstemde, en deze pijnlijke verhouding werd nog moeilijker, toen in den rijksdag het besluit viel, om aan de leden van de jezuitenorde het verblijf in Deutschland te ontzeggen. Weinige dagen later (24 Juni 1872) beantwoordde Pius IX dezen maatregel met een klacht over de vervolging, waaraan de

Katholieke kerk in Deutschland blootstond; tevens sprak hij de hoop uit, dat ook thans weder de profetie van Daniël zou worden vervuld, dat er een steen zou worden afgehouwen zonder handen, die den kolos zou slaan aan zijne voeten van ijzer en leem, en ze zou vermalen.

Na deze wederzijdsche oorlogsverklaringen volgden de tegen de Katholieke kerk gerichte wetten elkander in Pruisen met ongewone snelheid op. De heer Falk, minister van eeredienst, was daartoe het gewillig werktuig in de handen van den rijkskanselier, die hem later heeft gedesavouéerd, — eene methode, die de machtige minister-president maar al te dikwijls in toepassing heeft gebracht tegenover zijne ambtgenooten, aan welke hij toch alle zelfstandigheid in hun eigen ressort ontzegde. Uit dien tijd dagteekent het woord van Virchow: »*Es handelt sich hier um einen grossen Kulturkampf der Menschheit.*” Ook deze uitdrukking is historisch geworden. Zij bewijst echter alleen, dat de beroemde patholoog, die tevens een schrander politicus is, zich toen reeds bewust was, hoezeer de liberalen zich, door de politiek van den heer Von Bismarck te steunen, bezondigden aan het beginsel der scheiding van kerk en staat, en behoefte gevoelden, om de zwakheid hunner argumenten achter eene klinkende phrase te verbergen.

Gedurende de jaren 1873—75 werden de anticlericale wetten, gewoonlijk onder den naam van Meiwetten bekend, door den minister Falk uitgewerkt tot een geheel, zoo samengesteld en ingewikkeld, dat zelfs de heer Von Bismarck in 1886 beweerde, daarin den weg niet te kennen. Toch heeft hij met die wetgeving herhaaldelijk zijne instemming betuigd. Op 10 Maart 1873 zeide hij: »Het geldt hier de verdediging van den staat; het geldt de vaststelling van de grens tusschen de priesterheerschappij en de macht des konings, en deze grens moet zóó worden bepaald, dat de staat tevreden wordt gesteld, want in het rijk dezer wereld heeft de staat de macht en den voorrang.” En twee jaren later (16 Maart 1875): »Ik

ben overtuigd, dat ik mijnen God dien, wanneer ik mijnen koning dien, tot bescherming van den staat, waarvan hij bij de gratie Gods het hoofd is, en waarin het zijn plicht is het volk te berijden van de vreemde onderdrukking des geestes, en de onafhankelijkheid van dit volk te handhaven tegenover de door Rome uitgeoefende pressie... Wij doen niets meer dan onzen plicht, wanneer wij de geestelijke vrijheid van het Duitsche volk verdedigen tegen intriges van de jezuitenorde en van den paus."

Hooren wij thans den heer Von Bismarck in de op 12 April 1886 gehouden zitting van het Pruisische Heerenhuis. Na verklaard te hebben, dat zijne houding in de quaestie van de gedeeltelijke afschaffing der Meiwetten eene zuiver politieke moest zijn, en dat hij de overtuiging moest hebben, den koning als minister-president hetzelfde te kunnen voorstellen als thans, al ware hij Katholiek in plaats van Protestant, beschreef hij in de volgende woorden zijne verhouding tot den paus: »Ik heb aan dezen weg (d. i. den weg der onderhandelingen met de curie vóór de indiening van het laatste kerkelijk-politieke ontwerp) de voorkeur gegeven, omdat ik den indruk heb gekregen, dat ik bij paus Leo XIII meer goeden wil, meer belangstelling voor de bevestiging van het Duitsche rijk en voor het welzijn van den Pruisischen staat zou vinden, dan ik tot nu toe bij de meerderheid van den Duitschen rijksdag gevonden heb. Ik houd den paus voor »*deutschfreundlicher*» dan het centrum; de paus immers is een wijs, gematigd, vredelievend man. Ik zal niet onderzoeken, of men dit van alle leden der meerderheid van den rijksdag kan zeggen. Daarenboven, de paus is geen Welf, hij is geen Pool, hij is geen Duitschvrijzinnige; hij heult ook niet met de sociaal-democratie. Al deze invloeden, die hier den toestand onzuiver maken, vinden te Rome geen plaats. De paus is zuiver Katholiek en niets dan Katholiek.»

Van waar deze omkeering? In de eerste plaats kan men

haar verklaren uit het feit, dat de Mei-wetgeving haar doel volkomen had gemist. Met zeldzame uitzonderingen dachten noch de bisschoppen, noch de leden der lagere geestelijkheid er aan, zich te onderwerpen. Zij handhaafden hunne rechten, al moesten zij dien tegenstand met geldboeten, gevangenisstraf en verbanning bekoopen. De bevolking sloot zich bij de geestelijkheid aan, en bij iedere verkiezing nam het aantal leden toe van het centrum, dat stelselmatig oppositie voerde tegen den rijkskanselier en de regeering.

De eerste ernstige pogingen van den heer Von Bismarck, om met de curie op beteren voet te komen, dagteekenen van het jaar 1878, toen Leo XIII als opvolger van Pius IX tot de pauselijke waardigheid was verheven. Onder de regeering van Pius IX had het conflict tusschen Rome en Berlijn een geheel persoonlijk karakter verkregen: dit behoefde thans niet meer het geval te zijn. De briefwisseling, tusschen Leo XIII en keizer Wilhelm gevoerd, eerst naar aanleiding van Leo's verkiezing, daarna naar aanleiding van de aanslagen van Hödel en Nobiling op het leven van den grijzen vorst, ademden reeds een geest van vriendschap en verzoening, maar toch schreef de Deutsche kroonprins, terwijl zijn vader aan het ziekbed was gekluisterd, nog aan den paus: »Aan het in uw schrijven van 17 April uitgesproken verlangen, om de constitutie en de wetten van Pruisen te veranderen in overeenstemming met de instellingen der Roomsche-Katholieke kerk, zal geen Pruisisch monarch kunnen voldoen, daar de onafhankelijkheid der monarchie daaronder schade zou kunnen lijden, indien de vrije beweging harer wetgeving afhankelijk moest worden gemaakt van eene buiten haar staande macht.»

Deze groote woorden, een *non possumus* van de zijde der Deutsche regeering, beletten niet, dat het gebouw der Meiwetten steen voor steen werd afgebroken. De heer Von Bismarck ging daarbij handig genoeg te werk; hij onthield zich van rechtstreeksche onderhandelingen met den gehaten en ge-

vreesden Windthorst, maar zorgde, dat de curie, in ruil voor eene grootere of kleinere concessie, aan het centrum een wenk gaf, om in de eene of andere meer of minder belangrijke quaestie voor de regeering te stemmen. Op die wijze verkreeg vorst Bismarck de medewerking van het centrum bij zijne economische politiek en bij de tegen de sociaal-democraten gerichte uitzonderingswetgeving. Intusschen werd niets onbeproefd gelaten om Leo XIII persoonlijk gunstig te stemmen. Men herinnert zich het bezoek in 1884 door den Duitschen kroonprins aan het Vaticaan gebracht. Het ligt nog versch in het geheugen, welk eene verbazing in Europa werd opgewekt door het besluit van den rijkskanselier, om het geschil tusschen Duitschland en Spanje over de Carolinenquaestie te onderwerpen aan de scheidsrechterlijke uitspraak van den paus. Deze laatste stelde Spanje in het gelijk, maar zond terzelfder tijd aan den man, dien zijn voorganger als een modernen Attila en een nieuwen geesel Gods had gevloekt, zijne hoogste decoratie en een vleierend schrijven, waarin hij zijn dank betuigde voor eene daad, die het prestige van het pausdom in de oogen van de wereld had verhoogd. In de laatste maanden is het zoover gekomen, dat vorst Bismarck, met een schijn van recht, kan wijzen op een antagonisme tusschen het centrum en den paus, hetgeen, indien het werkelijk bestond, aan het centrum als politieke partij iedere reden van bestaan zou ontnemen. De *Kulturkampf* is feitelijk uitgestreden; de heer Von Bismarck is geslagen, en hij erkent het, maar hij is niet met ledige handen te huis gekomen.

Uit het bovenstaande blijkt reeds, dat de heer Von Bismarck, diplomaat ook in zijn binnenlandsche politiek, tegen eene frontverandering niet opziet en in plaats van met doctrinaire eigennigheid zich aan eene eens uitgesproken meening vast te klampen, veeleer trotsch is op zijne eigene inconse-

quentiën. »Zoodra het belang van het land eischt, dat ik met mij zelf in tegenspraak kome,» — zeide hij in de rijksdagzitting van 21 Februari 1879 — »aarzel ik niet, mijne dwaling te erkennen en op mijne schreden terug te keeren.»

Het gold hier de economische politiek. In 1862 had de heer Von Bismarck met Napoleon III het vrijhandelsstelsel verheerlijkt en toegepast, om den keizer der Franschen voor zijne plannen te winnen. In dezelfde zitting van Febr. 1879 wees hij op dit feit, en voegde er aan toe, dat hij zijn succès in de jaren 1864 en 1866 voor een goed deel aan de vriendschap van Napoleon III te danken had. Maar het Duitse rijk had andere behoeften dan Pruissen in 1862. De inkomsten van het rijk bestonden uit de opbrengst van invoerrechten, van posten en telegrafie, en van enkele verteringsbelastingen; zij waren ten eenenmale onvoldoende voor het onderhoud van leger en vloot en de eischen van alle andere takken van openbaren dienst. Om in het aanzienlijk deficit te voorzien, moest men de toevlucht nemen tot de zoogenoemde matriculaire bijdragen der verschillende staten, en dus het rijk afhankelijk maken van den goeden wil van een aantal regeeringen en parlementen. Dat wilde de heer Von Bismarck niet; het rijk moest eigen inkomsten hebben, voldoende om in al zijne behoeften te voorzien, en niet leven van de aalmoezen der bondsstaten. De bronnen daarvoor moesten indirecte belastingen en hooge invoerrechten zijn.

Wat het laatste betreft, heeft de rijkskanselier zijn zin gekregen. Dank zij de hulp van het centrum, is het hem gelukt een beschermend recht te doen heffen van alle artikelen van invoer, met uitzondering van die grondstoffen, welke voor de inheemsche nijverheid onmisbaar zijn, en in Duitschland of niet, of in onvoldoende hoeveelheid worden gevonden. Minder gelukkig was hij met de door hem voorgestelde indirecte belastingen. Hier stuitte hij bij den rijksdag op krachtig verzet; sommigen beriepen zich ter bestrijding van de re-

geeringsvoorstellen op economische beginselen, anderen zagen in die voorstellen slechts den toelig, om het bedrag der rijksinkomsten aan de contrôle van het parlement te onttrekken.

De contrôle van het parlement — ziedaar Bismarck's *bête noire*. Het is waar, hij is het geweest, die eerst voor den Noord-Duitschen bond, later voor het Deutsche rijk, het algemeen stemrecht invoerde, en dus het gebouw der vertegenwoordiging op eene breede basis vestigde. Doch in de eerste plaats waren het geen democratische sympathieën, die daarbij den doorslag gaven, maar moest Oostenrijk, dat aarzelend eenige schreden had gedaan op de baan der liberale staatkunde, worden overtroefd. In de tweede plaats werd op deze breede basis een gebouw van zeer bescheiden afmetingen opgetrokken. De grondwet van het Deutsche rijk is veel minder liberaal dan de Pruisische van 1850. Men mist er in eene omschrijving van de rechten des volks; zij spreekt slechts in algemeene termen van het budgetrecht van het parlement; daarentegen is zij zeer uitvoerig in het opsommen van de rechten des keizers, en bevat bepalingen omtrent het leger, die deze instelling bijna geheel aan de contrôle van het parlement onttrekken. Zij kent aan de afgevaardigden geenerlei vergoeding toe voor tijdverlies en winstderving uit de waarneming van hun mandaat voortspruitend, en deze »*Dienstlosigkeit*” is volgens den heer Von Bismarck het correctief voor de nadeelen van het algemeen stemrecht. Eindelijk kent zij geen verantwoordelijke ministers; de staatssecretarissen, hoofden van departementen, zijn allen afhankelijk van den rijkskanselier, en deze alleen is verantwoordelijk, doch niet aan den rijksdag, maar uitsluitend aan den keizer.

De heer Von Bismarck laat geen gelegenheid voorbijgaan, om den leden van den rijksdag onder het oog te brengen, dat het rijk een constitutionneelen, maar geen parlementairen regeeringsvorm heeft. »Wij zijn na elken oorlog constitutionneeler geworden,” — heeft hij in der tijd gezegd. Maar dit

beduidt in zijn mond allerminst, dat het parlement, als de vertegenwoordiging der wisselende opénbare meening, in gezag zou zijn toegenomen. De parlementaire regeering in Engeland, die de zaken leidt met den steun en in den geest der meerderheid, is voor den rijkskanselier een onding. »Sedert de *Reformbill* van 1832" — zegt hij — »sedert de oude, erfelijke wijsheid de ontketende partijhartstochten niet meer in toom vermocht te houden, is het mij onmogelijk, vertrouwen te stellen in een land, waar dagbladartikelen meer invloed hebben dan politieke beginselen, — een land, dat door de wisselende opénbare meening wordt geregeerd." Het constitutionneele ministerie daarentegen is met de leiding belast als vertrouwd orgaan van de kroon, en niet van de meerderheid; worden de wetsontwerpen, die het indient, aangenomen, — des te beter; zoo niet, dan behoeft het niet af te treden, en is zelfs niet in zijne positie geschokt. Het heeft alle vrijheid, om heden samen te gaan met de meerderheid, en morgen met de minderheid; het mag des noods voorstellen doen, waarvoor in de vertegenwoordiging geen enkele stem te winnen is. *Persona grata* of niet, de premier blijft, zoolang de monarch hem handhaaft. Hij kan eene wet, die verworpen is, niet toepassen; hij mag van een crediet, dat geweigerd is, geen gebruik maken. Maar een votum van wantrouwen verzwakt hem evenmin, als een votum van vertrouwen hem versterkt. Scherp geformuleerd is de rol van zulk een ministerie in de veel besproken koninklijke boodschap van 1882, de hoogste interpretatie van het monarchaal systeem in de Pruisische constitutie. »Het recht van den koning" — zoo lezen wij — »om de regeering en de politiek van Pruisen te leiden naar eigen goedvinden, is door de constitutie beperkt, maar niet opgeheven. De regeeringsdaden des konings behoeven het contraseign van een minister, en moeten, even als dit voor de uitvaardiging der grondwet geschiedde, door de ministers des konings worden verdedigd, maar zij blijven regeerings-

daden van den koning, uit wiens beslissingen zij voortspruiten, en die zijn wil door haar, overeenkomstig de grondwet, te kennen geeft. Het mag derhalve niet worden geduld, en het leidt tot verduistering der constitutionneele rechten van de kroon, wanneer de uitoefening dezer rechten zóó wordt voorgesteld, alsof zij niet van den koning uitging, maar van den in elk bijzonder geval daarvoor verantwoordelijken minister. De constitutie van Pruisen is de uitdrukking der monarchale traditie van dit land, welks ontwikkeling berust op de levendige betrekkingen van zijne koningen tot het volk. Deze betrekkingen kunnen niet worden overgebracht op de door den koning benoemde ministers, want zij zijn vastgeknoopt aan den persoon des konings. Hare handhaving is derhalve voor Pruisen eene noodzakelijkheid. Het is derhalve mijn wil, dat, *zoowel in Pruisen als in de wetgevende lichamen van het rijk*, geen twijfel worde gelaten over het constitutionneel recht van mij en mijne opvolgers tot persoonlijke leiding der politiek, en dat de meening worde tegengesproken, volgens welke de in Pruisen steeds bestaan hebbende en in artikel 43 der grondwet uitgesproken onschendbaarheid des konings, of de noodzakelijkheid van het verantwoordelijk contraseign, aan mijne regeeringsdaden het karakter van zelfstandige koninklijke beslissingen zou hebben ontnomen."

Dergelijke keizerlijke of koninklijke boodschappen, met welke Bismarck zijne houding tegenover rijksdag of landdag rechtvaardigt, zijn volstrekt niet zeldzaam. Toen de rijksdag zich een bescheiden critiek veroorloofde op de uiterst willekeurige uitzetting van Poolse elementen uit de oostelijke provinciën van Pruisen, kreeg hij als reprimande van hooger hand, de boodschap, dat de koning van Pruisen souverein was in zijn eigen land, en dat de rijksdag door de uitgeoefende critiek zijne bevoegdheid overschreed.

Zie hier, hoe vorst Bismarck zelf zijne financieele politiek in verband brengt met het streven naar machtsuitbreiding

van het parlement. Op 26 Maart 1886 was de bespreking van het zoogenoemde alcohol-monopolie aan de orde. Bij die gelegenheid zeide de heer Von Bismarck onder anderen het volgende:

» Wanneer gij het monopolie verwerpt, moeten wij met nieuwe voorstellen komen. Daarbij zal in de eerste plaats sprake zijn van eene verteringsbelasting ¹. Men heeft mij aangeraden, de zaak eenige jaren te laten rusten; maar ik weet niet hoe het er dan zal uitzien; ik gevoel de dringende behoefte, om aan de bevestiging van het rijk te arbeiden zoo lang ik kan. Ik zoek die bevestiging niet, zooals de meerderheid van den rijksdag, in verantwoordelijke ministeriën, in verzwakking der regeering, in eene grootere heerschappij der parlaments-meerderheid, maar in eene krachtige regeering en in financiële versterking. Men heeft aan het monopolie-ontwerp verweten, dat het den staat al te zeer zal versterken. Maar ik geloof, dat de jongeren van ons het nog wel zullen beleven, dat men zal verlangen naar een sterken staat. Ik vind de vastheid van den staat niet meer op dezelfde plaats als vroeger. Voor vijftien jaar moest, naar mijne berekening, de rijksdag de hechtste steun zijn voor de vastheid en de eenheid van het rijk. Op de dynastieën vertrouwd ik niet veel; maar op den rijksdag had ik een vast vertrouwen gesteld. Maar wanneer men de tegenwoordige meerderheid van den rijksdag ziet, dan wordt men bezorgd over de omstandigheid, dat hier eene meerderheid is, bij welke de erkende intransigenten en de blijvende tegenstanders van het rijk aansluiting vinden. Wanneer ik zie, dat deze meerderheid den bijval en den steun geniet van sociaal-democraten, Polen

¹ De heer Von Bismarck heeft vroeger (22 Nov. 1875) als geschikte objecten voor zulk eene belasting genoemd: bier, koffie, tabak, brandewijn, suiker, petroleum, — volgens hem de weelde-artikelen der groote massa. De weelde-artikelen der rijken zou hij zeer hoog willen belasten, maar »zulk eene belasting zou niet veel opbrengen.»

De »groote massa» wordt dus het kind van de rekening!

enz., dan wordt ik bezorgd, of ik in de meerderheid, die al deze en nog andere nuances in zich vereenigt, de hoop der toekomst kan vinden, een veilig steunpunt voor de toekomst van de Duitsche eenheid. Indien dit mijne overtuiging is, dan tracht ik ook des te ijveriger de bevestiging der rijkseenheid door de verbonden regeeringen te behouden en de afzonderlijke staten, óók financieel, nauw met het rijk te verbinden. Men heeft de minachtende uitdrukking gebruikt, dat de afzonderlijke staten geen kostgangers van het rijk mogen zijn. Dat zijn zij echter óók geweest bij het veel bescheidener *Zöllverein*, en het is ook natuurlijk, dat zij dit zijn. Het is dringend te wenschen, dat niet ook machtige individualiteiten, zooals de koning van Pruisen, dit gebrek aan vertrouwen bij zich bespeuren, en dat hem niet het gevoel overkome, dat de offers, die hij zijnerzijds gebracht heeft, toen hij zijne belangrijkste inkomsten uit zijne handen in die der rijksdagsmeerderheid gaf, hem niet zullen berouwen. Als het dezen heeren, den koning van Pruisen, of den koning van Saksen, of den koning van Beieren mocht berouwen, deze offers te hebben gebracht, dan zou het streven onvermijdelijk zijn om — natuurlijk langs wettelijken weg — te herwinnen, hetgeen zij tot hun nadeel uit de hand hebben gegeven. Geloof niet dat ik dreig met een *coup d'état*; mijn hart hangt aan het instandhouden van dit rijk. Ik heb geen lust om, kort voor mijn aftreden uit deze wereld, de hand te slaan aan hetgeen ik heb geschapen. Ik houd het alleen voor mijn plicht, u mijne zorg niet te verbergen voor de toekomst, en voor hetgeen, naar ik vrees, gebeuren zal, wanneer de rijksdag zijne taak op deze wijze blijft opvatten."

Toen de heer Von Bismarck Deutschland van het gebied van den vrijhandel naar dat van het protectionisme overbracht, verklaarde hij ten stelligste, dat het niet zijne bedoeling was, beschermende rechten in te voeren. »Beschermdende tarieven voor enkele takken van nijverheid" — zoo

schreef hij in zijne memorie van toelichting voor den bondsraad — »werken, vooral wanneer zij de maat overschrijden, die wordt voorgeschreven met het oog op de daarvan te wachten financieele resultaten, als een privilege, en stuiten bij de vertegenwoordigers der niet beschermde takken van productie op den tegenzin, waarmede elk privilege wordt ontvangen. Deze tegenzin kan niet worden opgewekt door een tarievenstelsel, dat, binnen de door het financieel belang getrokken grenzen, aan de geheele inlandsche productie op de eigen markt een voordeel verzekert boven de buitenlandsche productie. Zulk een stelsel kan van geene zijde als drukkend worden beschouwd, omdat zijne werkingen zich over alle produceerende kringen der natie gelijkmatiger verdeelen, dan dit bij een stelsel van beschermende rechten voor enkele takken van nijverheid het geval is.»

De bewijsvoering is niet zeer overtuigend, maar de heer Von Bismarck heeft reeds menige constitutionneele en economische ketterij met de vlag van zijn naam gedekt. Wat zal men bijvoorbeeld zeggen van de door hem in vollen ernst uitgesproken en — zoo goed en zoo kwaad als het ging — verdedigde stelling, dat emigratie als een teeken van welvaart is te beschouwen? Dat overigens het protectionnistisch streven aan zijne fiscale maatregelen vreemd zou zijn, is moeielijk aan te nemen, wanneer men weet, hoe de door hem ingediende wetsontwerpen bijna zonder uitzondering de belangen der agrariërs boven die van anderen bevoordeelen. Men behoeft trouwens slechts den heer Von Bismarck zelf te hooren, om te weten, dat economische quaestiën bij hem niet volgens economische beginselen worden behandeld, maar ondergeschikt worden gemaakt aan de eischen eener opportunistische politiek. Hij is vrijhandelaar geweest, om Napoleon III te believen; hij is protectionnistisch geworden, omdat hij zijnen vrienden, den grondbezitters der jonkerpartij, onder schoonschijnenden vorm een dienst kon doen, en omdat er van de tolunie met Oosten-

rijk toch niets kon komen. Mogelijk zullen wij nog eene nieuwe phase beleven, en zal de heer Von Bismarck weder de Deutsche grenzen voor de producten der wereldmarkt openstellen, als zijne nieuwe belastingen op de suiker en het gedistilleerd genoeg millioenen in de rijkskas hebben doen vloeien, om het rijk niet langer afhankelijk te maken van eene meer of minder goedgeefsche bui van het parlement.

De pogingen van vorst Bismarck, om de financiën van het rijk aan de contrôle van de vertegenwoordiging te onttrekken bepalen zich niet tot de bovengenoemde.

Wij zagen reeds, dat de voorschriften der grondwet betreffende het budgetrecht van den rijksdag zeer rekbaar zijn in hunne toepassing. Bij herhaling heeft de rijkskanselier getracht, hiervan gebruik te maken, om eene regeling door te drijven, krachtens welke de begrooting slechts eens om de twee jaren aan de vertegenwoordiging zou worden overgelegd. Dit is tot nu toe steeds mislukt. Op één punt echter heeft vorst Bismarck zijn zin gekregen. Het is in de quaestie van het militair septennaat.

Het parlementair conflict van de jaren 1863 tot 1866 had, zooals men weet, zijne naaste aanleiding gevonden in de weigering van den Pruisischen landdag, om gelden toe te staan voor de legerorganisatie, die door den koning, diens militaire raadslieden en den heer Von Bismarck onmisbaar werd geacht en door hen tegen den wil der vertegenwoordiging werd doorgezet. Reeds als prins van Pruisen had de tegenwoordige keizer de bemoeiing van het parlement met het leger zóó gevaarlijk geacht, dat hij op dien grond alleen in 1845 tegen het invoeren van parlementaire instellingen gekant was. De heer Von Bismarck heeft, na den oorlog van 1866, indemniteit gevraagd voor de uitgaven, door hem zonder toestemming van den landdag gedaan, maar in Juli 1879 de tamelijk overbodige verklaring afgelegd, dat deze aanvraag niet door liefde voor het constitutionnalisme was

ingegeven. »Ik wil mij niet beter maken dan ik ben: dit is niet het geval geweest. Wanneer ik had geloofd, dat eene dictatuur, een absolutisme in Pruisen aan het tot stand komen der Duitsche eenheid bevorderlijker ware geweest, dan zou ik onvoorwaardelijk en zonder mijn geweten bezwaard te gevoelen daartoe zijn overgegaan. Ik heb mij, en wel na zwaren strijd, daartegen gekeerd en gezegd: neen, wij moeten volgens constitutionneel recht handelen. De indemniteit heeft echter allereerst geleid tot eene breuk tusschen de conservatieven en mij...» Geen wonder dus, dat de heer Von Bismarck in 1867, bij de debatten over de constitutie voor den Noord-Duitschen bond, de bepaling der legersterkte in vreedstijd en de regeling der uitgaven voor het leger bij eene afzonderlijke organieke wet wilde vaststellen. De oppositie wilde niet toegeven, en met moeite kwam een compromis tot stand, waardoor de bedoelde cijfers tot 1871 werden vastgesteld. De schitterende resultaten van den Fransch-Duitschen oorlog hadden de liberalen in den rijksdag de zorg voor de handhaving der parlementaire prærogatieven niet uit het oog doen verliezen, en met groote inspanning verkreeg de regeering eene geringe meerderheid voor het voorstel, om de bestaande regeling weder, tot 31 Decèmbèr 1874, te verlengen. Toen in 1874 de quaestie wederom aan de orde kwam, drong de oppositie op nieuw aan op eene jaarlijksche vaststelling van het budget van oorlog, en dus ook van het cijfer der legersterkte, door den rijksdag. Vorst Bismarck was ziek, en in zijne afwezigheid verdedigde de maarschalk Von Moltke het regeeringsvoorstel, d. i. de regeling bij organieke wet. Hoe de zieke rijkskanselier over de zaak dacht, was voor niemand een geheim. Hij beklagde zich bitter tegenover de vrienden, die bij hem werden toegelaten, over de onmogelijkheid om te regeeren met eene meerderheid, die bij alle belangrijke quaestiën naar het vijandelijke kamp overliep, en sprak over zijn voornemen, om spoedig af te treden. Vooral de *Fortschritt*

en de linkervleugel der nationaal-liberalen moesten het ontgelden; deze waren, volgens den heer Von Bismarck, »op zijn naam" gekozen, omdat de kiezers de Duitsche rijkspolitiek wilden ondersteunen; maar zij meenden zich aan die taak te mogen onttrekken zoodra zij door de vervulling daarvan schijnbaar in tegenspraak kwamen met hunne oude neigingen tot oppositie. Tegenover deze kleingeestigheid, die volstrekt gelijk wilde hebben, beriep vorst Bismarck zich op zijn eigen houding; hij had altijd het vaderland boven zijn eigen persoon gesteld, en was ten allen tijde bereid geweest, om zijne subjectieve meening ten offer te brengen of ondergeschikt te maken, wanneer het welzijn van het geheel dit had gevorderd. »De rijksdag" — zoo besloot hij — »miskent den toestand ten eenenmale, en schijnt het bewijs te willen leveren, dat Duitschland nog niet te paard kan zitten."

De bedreiging van den rijkskanselier, dat hij zijn ontslag zou nemen, werd door de regeeringspers op niet al te bescheiden wijze gebruikt, om een *Entrüstungsturm* te doen opsteken, die de oppositie tot toegeven dwong. Dezen keer was de driejarige periode eene zevenjarige geworden. In 1880 echter, dus nog een jaar voor den afloop van het eerste septennaat, verkreeg de regeering van den rijksdag eene vermeerdering der legersterkte in vreedestijd van 401.000 tot 427.000 man, en ook thans werd het besluit voor eene periode van zeven jaren geldig verklaard. De argumenten, door de regeering gebruikt, waren grootendeels ontleend aan de vermeerdering der getalsterkte en de verbetering in gehalte van het Fransche leger.

Het spreekt van zelf, dat de oppositie zich door het septennaat niet laat weerhouden om, zoo vaak het pas geeft; de vraag te bespreken, of geen bezuiniging op het Duitsche oorlogsbudget mogelijk zou zijn. Zulk eene onderstelling is voor den heer Von Bismarck eene soort van majesteitsschennis, en hij bestrijdt haar met de uiterste verontwaardiging. »Wan-

neer ik mij eenige verdienste mag toeschrijven in de buitenlandsche politiek" — zeide hij in de rijksdagzitting van 14 Juni 1882 — »dan bestaat deze in het verhinderen eener overmachtige coalitie tegen Duitschland sedert het jaar 1871. Mijn gansche politieke kracht echter zou niets hebben kunnen uitrichten, indien ik niet had kunnen steunen op onze legerorganisatie, op den maarschalk (Moltke), op den eerbied, dien wij inboezemen, en op den tegenzin, dien men gevoelt, om den strijd te beginnen met onze goed geoeffende, intelligente, goed aangevoerde troepen. Vernietigt gij dien eerbied, dan zijt gij weder geheel in den machtelloozen toestand van vroeger, en Duitschland zal voor de naburige mogendheden een soort van Polen ter verdeeling zijn, met vruchtbare provinciën, die iedereen gebruiken kan. Bij den weinig ontwikkelde vaderlandschen zin der Duitsche natie geeft geen buitenlandsche natie de hoop op, dat het even goed zal gelukken, als het Frankrijk indertijd met Elzas is gelukt, zich Duitsch sprekende lieden van Duitsche afstamming te assimileeren, die liever de livrei van Frankrijk willen dragen dan den rok van den vrijen, Duitschen boer. Derhalve, aan het leger raakt gij niet! Dat is niet slechts mijne meening, maar ook die van de meerderheid der natie; *da hört die Gemüthlichkeit auf.*"

»Gemüthlich" waren de liberalen, volgens vorst Bismarck, ook vóór 1870 genoeg geweest, als zij redekavelden over het wenschelijke eener Duitsche eenheid. »Ja, den vromen wensch hebben de heeren wel gehad, maar het tot stand komen van een Duitsch rijk hebt gij door uwe handelingen zooveel mogelijk verhinderd. Gij hadt tot verwezenlijking uwer denkbeelden allereerst moeten werken voor een krachtig Pruisisch leger en u moeten verzekeren van de toestemming van den koning van Pruisen. Maar op die hoofdgedachte is niemand van u gekomen. Wie van u heeft, al was het slechts éénmaal, den wensch uitgesproken, dat Pruisen een sterk leger zou verkrijgen? Gij hebt veeleer alles beproefd, om het

Pruisische leger af te breken en het in de algemeene achtung te doen dalen. Gij zijt juist bij het verkeerde einde begonnen. Hoe hebt gij de officieren gehaat, en getracht hun stand in een verachtelijk en bespottelijk daglicht te stellen! Toen ik voor het eerst als minister optrad, werd van mij op verwijtenden toon gezegd: »Men weet wat men van hem te wachten heeft; hij is een officier in burgerkleeren.» Welnu, als ik ook tegenwoordig nog de officiersuniform draag, dan ben ik daarop trotscher dan op den bijval van parlementaire meerderheden. Als Bamberger en Richter beweren uit naam van de Deutsche natie te spreken, dan vraag ik, of zij meer recht hebben dan ik, om in naam des volks verklaringen af te leggen. Verwijt men mij, dat ik de taal van het absolutisme heb gesproken, dan aarzel ik geen oogenblik, om te antwoorden dat ik, wanneer ik zie, dat absolutisme en patriotisme identiek zijn, van het eerste niet afkeerig ben. Heb ik te kiezen tusschen het parlementarisme en het vaderland, dan kan mijne keuze niet twijfelachtig zijn."

Opmerkelijk is het, hoe de rijkskanselier, wiens actieve militaire dienst van zeer geringe beteekenis is, bij voorkeur als militair optreedt. Te recht prijkt daarom ook deze schets met zijne beeltenis in uniform. Bismarck in zwarten rok en witte das, of in den gegalonneerden staatsierok van een hofwaardigheidsbekleeder, is een zeldzaam verschijnsel. Ook in den rijksdag en den landdag treedt hij geregeld op met de militaire jas, over de breede borst dichtgeknoopt. Hij vleit daardoor tevens den smaak van den ouden keizer, die door en door militair is, en die den onvermoeiden verdediger van het leger alle rangen der militaire hiërarchie heeft doen doorloopen. Bismarck is sedert 1871 divisiegeneraal — ofschoon hij, voor zoover wij weten, nog nooit zelfs eene compagnie heeft gecommandeerd. Sedert den Sedan-dag van 1884 bezit hij zelfs de hoogste militaire orde, en de keizer motiveerde deze onderscheiding, door er op te wijzen, dat de

staatsman hem op al zijne veldtochten had vergezeld, en als minister getoond had, de schoonste deugden van den soldaat te bezitten.

De discussiën, tot welke de septennaats-quaestie in het laatst van 1886 en in het begin van 1887 heeft aanleiding gegeven, en die Europa in rep en roer hebben gebracht, zullen den meesten onzer lezers nog versch in het geheugen liggen. Het zij voldoende, hier de hoofdtrekken van deze geruchtmakende zaak in herinnering te brengen. De vermeerdering der legersterkte in vreedstijd zou thans 41.000 man bedragen, zoodat het cijfer dier sterkte op 468.000 man zou worden gebracht. Als motieven werden wederom aangevoerd de ontzaglijke uitbreidingen, die de uitgaven voor leger en vloot en het aantal der beschikbare manschappen bij de naburige mogendheden hadden ondergaan. Daarenboven wist de regeering, op geheimzinnige manier, veel te vertellen over de gespannen verhouding met Frankrijk en over de oorlogstoebereidselen, die daar te lande werden gemaakt. Toch was het resultaat van het onderzoek, dat het wetsontwerp in de commissie van rapporteurs onderging, niet gunstig voor de regeering. De conclusie der meerderheid was, dat de door de regeering noodig geachte vermeerdering der legersterkte kon worden toegestaan, doch slechts voor den tijd van drie jaren.

Thans — de kerstvacantie was inmiddels voorbijgegaan — begon de regeering op gunsch anderen toon te spreken. Ronduit verklaarde de grijze veldmaarschalk Von Moltke, dat de verwering van het septennaat onvermijdelijk het uitbreken van den oorlog zou tengevolge hebben. Doch met wien? Dit bleef eerst nog twijfelachtig, maar spoedig kwam de heer Von Bismarck verklaren, dat de betrekkingen met Rusland niets te wenschen overlieten. Het gevaar dreigde uitsluitend van de zijde van Frankrijk.

Op 14 Januari 1887 nam de rijksdag, na een heftig debat van twee dagen, het voorstel der Duitsch-vrijzinnigen aan,

die »*jeden Mann und jeden Groschen*» wilden toestaan, doch slechts voor drie jaren. Onmiddellijk las de rijkskanselier het besluit voor, waarbij de rijksdag werd ontbonden.

De nieuwe verkiezingen hadden reeds op 21 Februari plaats. De officieuse pers maakte zich deze periode van ruim vijf weken ten nutte, om het bij herhaalde verwerping van het septennaat reeds vroeger als onvermijdelijk voorgestelde oorlogsgevaar in de schelste kleuren af te schilderen, en men kan de bezadigheid der Fransche pers niet genoeg roemen, die bij zoo tergende uitdagingen eene verwonderlijke kalmte behield. De heer Von Bismarck liet geen gelegenheid voorbijgaan, om aan de oppositie, vooral aan de Duitsch-vrijzinnigen, al het gewicht van zijn toorn te doen gevoelen. Het getuigt van weinig takt, dat hij dit deed in den Pruisischen landdag, waar de bedoelde partij eene volkomen machteloze minderheid uitmaakte. Bij deze gelegenheid werd over de verhouding tot het buitenland weinig of niets gezegd. Den vrijzinnigen werd de tegen-natuurlijke alliantie verweten met de clericalen, de Polen, de Welfen en de Elzas-Lotharingers: hun werd ten laste gelegd, dat zij, bewust of onbewust, de voorbereiders waren van de republiek en de sociale revolutie, en dat hun staatkundig program onvereenigbaar was met monarchale instellingen. De vrijzinnigen, zoo klaagde de rijkskanselier, hadden steeds zijne politiek gedwarsboomd, in de militaire quaestien voor en in den confliettijd, in de Poolsche quaestie (1863), den oorlog met Denemarken (1864) en dien met Oostenrijk (1866), bij de vestiging van den Noord-Duitschen Bond (1867), bij de voorbereiding van den oorlog met Frankrijk (1869); zij hadden ontwapening voorgesteld, Garnier-Pagès toegejuicht, gedurende den oorlog van 1870 hunne sympathieën voor Frankrijk uitgesproken, en later gestemd zoowel tegen de rijksconstitutie als tegen de bescherming van den nationalen arbeid.

Den Katholieken verweet de heer Von Bismarck, dat zij

hadden gehandeld in strijd met den uitdrukkelijken wil van den paus, door mede te werken tot de verkiezing van sociaal-democraten, hij voorspelde hun, dat het antagonisme tusschen hen en het Vaticaan duidelijk zou blijken. De rijkskanselier wist, toen hij dit zeide, dat de paus zich bereid had verklaard, om zijn gezag bij de geloovige Katholieken ten gunste van het septennaat te doen gelden, en inderdaad werden weinige dagen later twee brieven bekend gemaakt, door den pauselijken staatssecretaris Jacobini aan den nuntius te München gericht, waarin betoogd werd, dat het centrum, in het belang van den algemeenen vrede, de voorstellen der Duitse regeering behoorde aan te nemen. Tevens had de kardinaal er op gewezen dat eene welwillende houding in deze quaestie der Duitse regeering gunstig voor de Katholieken zou stemmen en zeer bevorderlijk zou zijn aan de goede betrekkingen tusschen haar en de curie.

De tusschenkomst van den paus in eene quaestie van zuiver binnenlandsche politiek gaf natuurlijk in en buiten de partij van het centrum groote ergernis, en bewees opnieuw, dat de heer Von Bismarck niet zeer angstvallig is in de keuze der middelen, om zijn doel te bereiken. Doch het doel werd bereikt. De Duitse-vrijzinnige partij verloor meer dan de helft van hare leden; de vertegenwoordigers van het centrum werden wel is waar bijna zonder uitzondering herkozen, maar slechts enkelen onder hen ontvingen het mandaat, om tegen het septennaat te blijven stemmen. De zetels der vrijzinnigen werden grootendeels door de nationaal-liberalen ingenomen, die thans met de conservatieven een regeeringspartij vormen, welke men veilig de partij Bismarck *sans phrase* kan noemen.

De openhartigheid van den heer Von Bismarck geldt in den regel meer het verleden dan de toekomst; al doet hij zich voor als iemand, die alles zegt wat hem voor den mond komt, bij elk zijner uitlatingen, hoe duidelijk zij ook schijne,

is de vraag geoorloofd: wat bedoelt hij daar mede? Dit is in hooge mate toepasselijk op zijne houding in sociaal-politieke quaestien. Niet, omdat reactie en socialisme onbestaanbaar met elkaar zouden zijn. Integendeel, beiden kunnen uitgaan van de politieke onmondigheid van het volk, en de stoffelijke belangen op den voorgrond stellen, om daardoor de behoefte aan politieken invloed voor de groote massa minder voelbaar te maken.

Men heeft Bismarck's optreden in sociaal-politieke vraagstukken het gevolg genoemd van zijn omgang met Ferdinand Lassalle. Inderdaad heeft de tegenwoordige rijkskanselier, toen hij pas lid van het Pruisisch ministerie was geworden, veel verkeerd met den man, die als een der grondleggers van de sociaal-democratische partij in Duitschland kan worden beschouwd. Inderdaad bestond er op zekere punten sympathie tusschen den conservatieven staatsman en den genialen volksleider. Men behoeft slechts te wijzen op de volgende woorden door Lassalle uitgesproken in zijne verdedigingsrede voor het Berlijnsche *Kammergericht*: »Ik ben voor de vrijwillige vereenigingen van arbeiders, maar ik houd die slechts voor mogelijk onder het helpend en beschavend schild van den staat. Den staat ken ik de hooge, geweldige taak toe, de kiemen van het menschelijke te ontwikkelen, gelijk hij dit in historische tijden steeds gedaan heeft en in alle eeuwigheid doen zal, — de taak, om als het orgaan, dat voor allen bestaat, aan zijne beschermende hand te voeren tot een menschwaardigen toestand voor allen. Deze leer, mijne heeren, is geene leer van vernietiging en barbaarsheid, zij is in den hoogsten graad eene staatsleer! Gij, mijne heeren, behoort niet tot de Manchestermannen, tot die moderne barbaren, die den staat haten, niet den een of anderen bepaalden staat, niet dezen of genen staatsvorm, maar den staat in het algemeen, en die — zoo als zij dit nu en dan duidelijk genoeg te kennen geven, liefst den staat geheel zouden afschaffen,

justitie en politie aan de minsteischenden zouden overlaten, en den oorlog door vennootschappen zouden laten voeren, opdat nergens in het zichtbaar heelal nog een punt overblijve, vanwaar weerstand zou kunnen worden geboden aan hunnen op het kapitaal steunenden exploitatielust. Tegenover deze ontbinding van alle zedelijkheid gaat gij met mij hand aan hand. Het eeuwenheugende Vesta-vuur der beschaving, den staat, verdedigde ik met u tegen die moderne barbaren."

De uitval tegen de moderne barbaren was ongetwijfeld naar den zin van den heer Von Bismarck, al bewoog hij zich destijds, om Napoleon III te vriend te houden, meer dan Lassalle lief kon zijn in het vaarwater der Manchestermannen. Doch een discipel van Lassalle is de rijkskanselier niet. Reeds in 1849 had hij in den Pruisischen landdag, als afgevaardigde, den liberalen hunne onverschilligheid tegenover de arbeidende klasse verweten. »Geloof mij," — zeide hij — »het volk stelt meer belang in deze debatten (het gold de erkenning eener vereeniging), dan in redeneeringen over de spitsvondige theorieën van het constitutionnalisme, of in het loven en bieden over het eene of andere recht van de kroon." Daarentegen zegt Lassalle: »Het is waarlijk in hooge mate bekrompen, aan te nemen, dat de arbeider zich niet behoeft te bekommeren om de politieke beweging en ontwikkeling. Integendeel, de arbeiders kunnen de voldoening hunner wettige belangen slechts van de politieke vrijheid verwachten. Reeds de vraag, in hoever zij zich mogen vereenigen, mogen be-raadslagen over hunne belangen, en deze door aaneensluiting mogen bevorderen, is afhankelijk van den politieken toestand en de politieke wetgeving."

Vorst Bismarck heeft niet het minste vertrouwen op het politiek oordeel der groote massa, maar hij is overtuigd, dat zij hare persoonlijke en stoffelijke belangen zeer goed kent, en dat zij op dit punt door den wetgever behoort te worden geraadpleegd. Hield de wetgeving zich voornamelijk met deze

onderwerpen bezig, dan zou de *Durchschnittswähler*, die voor den kanselier toch slechts een blinde Hódur is, spoedig ophouden zich te bemoeien met de hooge politiek, waarvan hij immers niets begrijpt. En de *bourgeoisie*, de *Philister*, die nog niet door den invloed van een boozen verleider, een Loki, politiek verdorven is, zal zich ook wel door het lokaas der materieele belangen van lastige politieke overwegingen laten terughouden.

Ziedaar het standpunt van een Napoleon III. Is het óók dat van vorst Bismarck? Is zijne bemoeiing met het lot der arbeidende klasse het gevolg van eene Machiavellistische berekening?

Wij durven het niet te beslissen. Bij een politicus als de heer Von Bismarck kan, door langdurige gewoonte, de berekening een onbewust proces zijn geworden, dat aan de oprechtheid der overtuiging geen afbreuk meer doet.

Schiller heeft van de wetenschap gezegd:

Einem ist sie die hohe, die himmlische Göttin; dem Andern
Eine tüchtige Kuh, die ihn mit Butter versorgt.

Bij allen eerbied voor de hemelsche eigenschappen der godin kan men toch de voortreffelijke eigenschappen der boter niet versmaden. Wellicht geldt dit ook van vorst Bismarck's sociale politiek en kunnen daarbij verschillende motieven van meer of minder verheven aard in het spel zijn. Wij zullen dus in het midden laten, of de rijkskanselier door zijne wetgeving in deze materie nog iets anders heeft beoogd, dan de revolutionnaire sociaal-democraten te overtroeven en de Manchestermannen verdacht te maken, maar hem zelf het woord laten, om zijn streven op dit gebied toe te lichten. Alleen teekenen wij aan, dat de sociaal-democraten zelve sedert lang de hoop hebben opgegeven, om in den rijkskanselier een krachtigen steun te vinden. »Bismarck'' — zoo schreef de *Neue Sozialdemokrat* reeds in 1878 — »ja, dat was een man, voor wien

men wegens zijne consequentie respect moest hebben, en van wien Lassalle zeide, dat hij iemand was, met wien men gewerschoten kon wisselen, terwijl de liberale partij uit louter oude wijven bestond. Wij zeggen: dat is hij geweest! Zijn ruitlaarzen kunnen echter thans der bourgeoisie niet meer dienen, om zich er achter te verbergen, omdat hij waarlijk in den laatsten tijd bewezen heeft, dat hij niet meer de ridder zonder vrees is. Hij vreest zelfs de oude, stompgeworden wapenen der Jezuiten, en hij verborg zich achter eene uitzonderingswet, die hem door de kleinmoedige bourgeoisie werd aangeboden. En thans! Hij is ook bevreesd voor het socialisme!"

En wel zóó bevreesd, dat hij ook daartegen, vijf jaren later, uitzonderingswetten noodig achtte.

In de zitting van den rijksdag van 2 April 1881 verdedigde de heer Von Bismarck het regeeringsontwerp betreffende de *Unfallversicherung* (verzekering van arbeiders tegen ongelukken). De *Fortschritt*-partij bestreed dit ontwerp, en wilde alleen eene uitbreiding van de wet betreffende de *Haftpflicht* (verantwoordelijkheid van de werkgevers.) Richter, de leider der *Fortschritt*-partij, stelde zich hier geheel op het standpunt van het *laissez faire*, toen hij in scherpe bewoordingen elke bijdrage van den staat afkeurde; hij noemde het denkbeeld van zulk eene bijdrage communistisch, en voorspelde, dat men zich daarmede op een hellend vlak zou begeven, omdat men toegang aan eischen, in het programma der socialisten gesteld.

»Sedert dertig jaren" — antwoordde de heer Von Bismarck — »spreken wij over eene sociale quaestie. Sedert de invoering der socialistenwet (den repressieven maatregel van 1878) is mij steeds, en van hooggeplaatste zijde, en door het volk, herinnerd, dat destijds eene belofte was gedaan; er zou ook iets positiefs geschieden, om de oorzaken van het socialisme, voor zoo ver zij recht van bestaan hebben, weg te nemen. Ik geloof niet, dat onze zonen of onze kleinzonen de sociale quaestie geheel zullen oplossen. Geen enkele politieke quaestie

vindt ooit een volledige, wiskunstige oplossing; zulke vraagstukken ontstaan, hebben hun tijd, en verdwijnen eindelijk onder andere historische problemen; dat is de weg eener organische ontwikkeling. Ik houd het voor mijn plicht, dit vraagstuk zonder partijhartstocht onder de oogen te zien, omdat ik niet begrijp, wie dit met goed gevolg zou kunnen doen, als de staat het niet doet. De economische staatkunde der regeering is geen aristocratische, zooals Lasker onlangs beweerde. De staat is niet alleen verantwoordelijk voor hetgeen hij doet, maar ook voor hetgeen hij nalaat. Ik ben niet van oordeel, dat het »*laisser faire, laisser aller*," de »zuivere Manchester-politiek," het »*jeder sehe, wie er's treibe, jeder sehe wo er bleibe*," het »wie niet sterk genoeg is, om zich staande te houden, moet omvergelopen en vertrapt worden," het »wie heeft, dien zal gegeven worden, en wie niet heeft, van dien zal worden genomen," — dat zulke theorieën in den staat, en wel voornamelijk in den monarchalen, landsvaderlijk geregeerden staat in aanmerking kunnen komen; integendeel, ik geloof dat zij, die op deze wijze het ingrijpen van den staat tot bescherming der zwakkeren verdacht trachten te maken, zich van hunne zijde blootstellen aan de verdenking, dat zij de macht die hun, hetzij door hun kapitaal, hetzij door hun redenaarstalent, hetzij door andere oorzaken, gegeven is, willen misbruiken tot onderdrukking van anderen en tot voorbereiding eener partijheerschappij, en dat zij ontevreden zijn, zoodra een dergelijk streven hunnerzijds door een initiatief der regeering wordt tegengewerkt."

Toen in het volgende jaar (9 Januari 1882) de afgevaardigde van het centrum, *Freiherr Von Hertling*, de regeering interpelleerde over de arbeidersquaestie, en daarbij drie eischen had gesteld: een zoo ver mogelijk gaand verbod van den Zondagsarbeid, eene verdere beperking van den arbeid voor vrouwen, en het beletten van een al te langdurigen arbeidstijd voor mannelijke arbeiders, nam vorst Bismarck wederom

het woord. Hij erkende, dat zijne denkbeelden over de *Unfallversicherung* in den laatsten tijd waren gewijzigd, en dat hij het nog niet met zich zelf eens was, over de voorstellen, die hij in April bij den rijksdag zou indienen. »Ik heb niet de wijding eener openbare verkiezing genoten,» — zeide hij spottend — »en ben dus niet in staat, om over alle dingen een vast en onveranderlijk oordeel uit te spreken, maar ik denk over alle zaken zorgvuldig na, en ik moet dikwijls veel schrappen, veranderen, afkeuren, — zoo ook hier. Ik verbeeld mij niet, de doeleinden reeds te hebben bereikt, die zich aan de menschelijke zorg evenzeer onttrekken, als het menschelijk lichaam aan de kunst der artsen.» Hij betreurde het, dat juist in en door de arbeiderskringen leden der oppositie waren gekozen, en dat men daar vertrouwen koesterde tegen zijne bedoelingen, die men nog niet eens goed kende, dat dus de arbeiders minder verwachtten van de hervormingen der regeering, dan van de heeren, die in alle opzichten de vrije concurrentie verdedigden. Hij was overtuigd, dat hij wederom de nederlaag zou lijden, maar hij zou zich daardoor niet laten weerhouden van hetgeen hij als zijn plicht beschouwde. Wat de heer Von Hertling wilde, dat wilde ook hij; de door den interpellant gestelde eischen lagen allen op het gebied van het practisch Christendom, dat wil zeggen, zij waren toepassingen van de christelijke zedeleer op het gebied der liefde tot den naaste. Dat woord christelijk, zeide hij, had naar het schein in het parlement meermalen aanstoot gegeven. »Maar ook hun, die niet meer aan de openbaring van het Christendom gelooven, moet ik herinneren, dat de begrippen van zedelijkheid, eer en plichtbesef, naar welke zij hunne handelingen in deze wereld inrichten, toch feitelijk niets anders zijn dan de fossiele overblijfselen van het Christendom hunner vaders, en dat hierdoor onbewust hunne handelingen worden bestuurd. Ik geloof derhalve, dat ook voor hen, die eene andere geloofsbelijdenis zijn toegedaan, het gebod der

liefde tot den naaste, der weldadigheid, in hunne overtuiging alles moet beheerschen. Ik zie daarom niet in, waarom wij, in al de handelingen van ons dagelijksch leven, de geboden van het Christendom, levend of fossiel, erkennen, maar toch gelooven, dat wij bij onze gewichtigste handelingen, bij onze belangrijkste plichts vervulling, namelijk bij onze deelneming aan de wetgeving voor een land van 45 millioen zielen, deze geboden naar den achtergrond zouden dringen en ons daarom niet meer zouden bekommeren. Wat mij betreft, ik beken openlijk, dat mijn geloof aan onzen geopenbaarden godsdienst op het gebied der zedeleer in de eerste plaats mijn weg bepaalt, en dit is óók het gevoelen van onzen keizer; daarmede heeft de quaestie van een christelijken of niet-christelijken staat niets te maken. Ik, de minister van dezen staat, ben een christen, en besloten als zoodanig te handelen."

Twee jaren later komt de rijkskanselier terug op dit beginsel van een practisch Christendom, in tegenstelling met het *laissez faire* der Manchester-politiek. De staat heeft, volgens hem, den plicht om voor zijne hulpelooze medeburgers te zorgen. »Wanneer men wil beweren, dat dit socialisme is, — ik zal het mij niet aantrekken. De vraag is slechts: wat is de geoorloofde grens van het staats-socialisme? Zonder zulk eene grens is in het geheel geen economische politiek mogelijk. Iedere armverzorging is socialisme."

Natuurlijk is de heer Von Bismarck in gebreke gebleven, die grens aan te geven. Hij schijnt haar langs experimenteelen weg te willen vinden. En het moet erkend worden, dat zijn arbeid in dit opzicht niet onvruchtbaar is geweest. Dat de staat het »dwingt hen om in te gaan" toepast, is voor hem zeker geen bezwaar. Aan het particulier initiatief hecht hij weinig, en herhaaldelijk heeft hij verklaard, dat instellingen ter verzekering van arbeiders in geval van ziekte, van ongeluk, van ongeschiktheid om te werken tengevolge van ouderdom, niet mochten worden dienstbaar gemaakt aan het verkrijgen van

hooge dividenden. Al moge de Duitsche wetgeving in deze materie in meer dan een opzicht de sporen dragen van eene zekere autocratie, waarvan de Pruisische korporaalstok het onbeminlijk symbool is, zij kan tot voorbeeld dienen aan vele andere landen. Niets is gemakkelijker, dan iedere inmenging van den staat af te keuren in naam eener vrijheid, die voor de *upper ten thousand* ongeveer gelijkkluidend is geworden met luiheid en zelfzucht. Niets is moeilijker, dan de grens te bepalen, waar eigen hulp onvoldoende moet worden geacht, en de staat den door de fortuin minder begunstigden ter hulp moet komen. De pogingen, door den heer Von Bismarck aangewend, om deze moeilijke vraagstukken op te lossen, verdienen waardeering, en — tot op zekere hoogte — navolging.

Tot op zekere hoogte. De Duitsche rijkskanselier heeft met de eene hand gegeven, wat hij met de andere genomen heeft. De materiele bijdragen van den staat tot de fondsen, uit welke de verzorging van zieke of door ouderdom ongeschikt geworden arbeiders bekostigd wordt, vormen slechts een klein deel van de lasten, die de heer Von Bismarck door zijn economische politiek aan de natie heeft opgelegd. De zedelijke dwang, door de socialistenwet een gansch volk aangedaan, wordt niet gerechtvaardigd door pogingen, om het lot der arbeidende klasse door staatstusschenkomst te verbeteren.

Doch één ding staat vast: eene verkeerde economische politiek vonnist zich zelf, en eene uitzonderingswet kan slechts van tijdelijken duur zijn; maar de stoot, door den heer Von Bismarck op het punt der sociaal-politieke wetgeving gegeven, is door vriend en vijand gevoeld, en zal ongetwijfeld leiden tot navolging, — zij het dan ook in veel verbeterden vorm.

Elf dagen na de beslissende overwinning bij Sedan (13 September 1870) schreef de heer Von Bismarck in eene uit Reims gedagteekende diplomatieke circulaire de volgende woorden:

» Wij moeten ons op dit punt niet vergissen: na den oorlog zullen wij ons' spoedig moeten voorbereiden op een nieuwen aanval van de zijde van Frankrijk, en niet op een duurzamen vrede, welke ook de voorwaarden mogen zijn, die wij meenen het te kunnen opleggen. Frankrijk zal elken thans te sluiten vrede beschouwen als een wapenstilstand, en ons opnieuw aanvallen, om zijne tegenwoordige nederlaag te wreken, zoodra het zich sterk genoeg zal gevoelen, hetzij door eigen kracht, hetzij door de hulp van alliantien met andere mogendheden."

In die gedachte, die de rijkskanselier zeventien jaren lang in allerlei vormen heeft herhaald, ligt de sleutel voor zijne buitenlandsche politiek en de verklaring voor zijne wisselende houding tegenover elk der groote mogendheden, Frankrijk niet uitgezonderd. De heer Von Bismarck is geen doctrinair, en nog veel minder een gevoelsman. Hij vergeet niets en vergeeft niets, maar hij is, als het hem voor de bereiking van zijn oogenblikkelijk doel noodig of nuttig voorkomt, even bereid om zijn vrienden van gisteren te verloochenen als om zijn vijanden van den vorigen dag de hand te reiken. Dit geldt niet slechts van de binnenlandsche partijen, op welke hij beurtelings heeft gesteund, maar ook van de groote mogendheden, wier groepeerings, sedert den vrede van Frankfort, bijna uitsluitend zijn werk is geweest. Doch terwijl in de binnenlandsche politiek zijn afkeer van het democratisch liberalisme hem eene grens voorschrijft, die hij onder geen beding overschrijdt, bestaan op het gebied der buitenlandsche staatkunde dergelijke overwegingen voor hem niet. Persoonlijke antipathieën zijn hem in dit opzicht nooit in den weg, zelfs al heeft hij aan dergelijke gevoelens op de meest onverholen wijze lucht gegeven. De heer Von Bismarck is onder de diplomaten van onzen tijd *facile princeps*, en het bewustzijn van deze geestelijke meerderheid maakt hem volmaakt onverschillig voor ongunstige commentaren over zijne dikwijls schijnbaar inconsequente houding. Daarenboven ontleent zijne diplomatie

een wellicht betwistbaar, maar toch zwaarwegend gezag aan het bijna onafgebroken succès, waarin zij zich sedert jaren kan verheugen. Dit succès veroorlooft hem ook, in zijne ont-hullingen en bekentenissen verder te gaan, dan eenig ander staatsman zich zou durven veroorloven, en over de drijfvreen zijner handelingen mededeelingen te doen, die in hare werke-lijke of voorgewende oprechtheid, in hare volkomen min-achting voor het diplomatiek geheim, aan het cynisch-brutale grenzen.

Een enkel voorbeeld slechts. Toen het den rijkskanselier, hetzij dan om zich eene meerderheid in den rijksdag te ver-zekeren, hetzij om andere redenen, noodig voorkwam den revanchelust der Franschen als iets noodzakelijks en onver-mijdelijks voor te stellen, schroomde hij niet te verzekeren, dat de annexatie van Lotharingen eigenlijk tegen zijn zin had plaats gehad; dat hij zich met Elzas zou hebben tevreden gesteld, maar dat de heeren van den generalen staf niets van de »taalgrens" wilden weten, en het bezit van Metz volstrekt noodig hadden genoemd. De rijkskanselier erkende dus, en wel incidenteel, dat er over een punt van zoo groot belang tusschen hem en de militaire raadslieden der kroon een in-grijpend verschil van meening had bestaan. Zijn »wat mij be-treft, had men den Franschen hun Metz wel kunnen laten," is — zoo mogelijk — nog beleedigender dan het brutale feit der annexatie zelf. Maar de heer Von Bismarck is een der weinige stervelingen, die zich de weelde kunnen veroorloven om te zeggen, wat hun voor den mond komt. Of dergelijke schijnbare openhartigheden niet meer uit het hoofd dan uit het hart komen, mag men zich bij elk dezer onthullingen met recht afvragen.

In 1863 had de heer Von Bismarck zich de verontwaar-diging der liberalen van gansch Europa op den hals gehaald, door bij den Poolschen opstand de zijde der Russische onder-drukkers te kiezen, doch deze houding verzekerde hem in 1866,

zoo al niet den steun, dan toch de welwillende neutraliteit van den czar. Vóór het begin van den Fransch-Duitschen oorlog werd wederom de onzijdigheid van Rusland gekocht, door de toezegging, dat Pruisen zou medewerken, om het voor Rusland zoo vernederende tractaat van 1856 te herzien. En niettegenstaande de heer Gortschakoff, door zijne eigenmachtige verklaring, dat de Russische regeering zich van de bepalingen van dit tractaat ontheven achtte en door zijne onderhandelingen met de republikeinsche regeering in Frankrijk, het spel van den heer Von Bismarck tracht te bederven, bleef deze laatste aan zijn woord getrouw, en ondersteunde in 1871 te Londen al de vorderingen van Rusland.

De vriendschap tusschen keizer Wilhelm en czar Alexander II maakte het den Duitschen staatsman mogelijk, de intriges van den Russischen kanselier Gortschakoff onschadelijk te maken. Minder gemakkelijk was zijne taak tegenover Oostenrijk, waar men de bittere ondervinding van het jaar 1866 niet had vergeten. De heer Von Bismarck had echter voorzien, dat keizer Franz Joseph van een vijand weder een bondgenoot zou moeten worden, en daarom het recht van den overwinnaar niet toegepast om afstand van grondgebied te eischen. Die gematigdheid heeft goede vruchten gedragen. Dat Oostenrijk in 1870 het overwonnen Frankrijk niet ter hulp kwam, is zeker grootendeels toe te schrijven aan vrees voor Rusland; doch in den zomer van 1871 wist de heer Von Bismarck, wien dit negatieve resultaat niet tevreden stelde, eene samenkomst van de keizers Wilhelm en Franz Joseph te Gastein te bewerken. Toen de eerste stap ter toenadering was geschied, stonden aan eene nauwere verbintenis met Deutschland geen hinderpalen meer in den weg. De vriendschap werd reeds in November van hetzelfde jaar bezegeld, door dat keizer Franz Joseph zijn kanselier, den bekenden graaf Beust, ontsloeg, en hem verving door den Hongaarschen magnaat, graaf Andrassy, die te Berlijn zeer gunstig stond aangeschreven. Het jaar 1872

zette de kroon op het werk: keizer Franz Joseph en czar Alexander II brachten gelijktijdig te Berlijn een bezoek aan keizer Wilhelm. Zonder dat bij die gelegenheid een formeel tractaat werd gesloten, had er tusschen de drie souvereinen en hunne eerste ministers (Andrassy, Gortschakoff en Bismarck) eene wisseling van nota's plaats, in welke de door den vrede van Frankfort in het leven geroepen toestand als een vol-dongen feit werd erkend, en besloten werd, bij moeilijkheden in het Oosten gemeenschappelijk op te treden.

Terwijl zoo de triple alliantie aan Duitschland machtige vrienden verzekerde, was tevens Frankrijk daardoor geïsoleerd. De snelheid en de veerkracht, waarmede het zwaar geteisterde volk zijne krachten herwon, en zijne financiën en zijn leger reorganiseerde, waren voor den heer Von Bismarck eene voortdurende bron van ongerustheid. Had hij na den oorlog van 1870—71 evenveel gematigdheid aan den dag gelegd als na dien van 1866, dan zou er voor die bezorgdheid geen reden zijn geweest; maar wij zagen boven reeds, dat zich de staatsman — althans naar hij beweerde — door de argumenten van den strateeg liet overtuigen. De heer Von Bismarck begreep, dat niets zijne plannen beter in de hand kon werken, dan de handhaving van den republikeinschen regeeringsvorm. Eene republiek — zoo betoogde hij in zijne later openbaar gemaakte brieven aan den Duitschen gezant te Parijs, graaf Von Arnim — was in het monarchale Europa niet *allianzfähig*. Werkte men in Frankrijk, heimelijk of openlijk, mede tot eene monarchale of imperialistische restauratie, dan zou men het paard van Troje binnenhalen; immers, wie ook den troon van Frankrijk besteeg, zijn eerste gedachte zou moeten zijn gewijd aan een tegen Duitschland gericht *revanche*-oorlog, die, bij gunstigen uitslag, de monarchie op den hechten grondslag eener welverdiende populariteit zou vestigen.

Men kan deze politiek van den rijkskanselier in geen enkel opzicht afkeuren. Minder instemming verdienen zijne al te

dikwijls herhaalde pogingen, om de chauvinisten in Frankrijk als eene invloedrijke partij en de behoefte aan *revanche* als een voortdurend gevaar voor den vrede van Europa voor te stellen. Dergelijke pogingen, in den regel voorafgegaan door eene reeks van stelselmatige provocatiën van de Duitsche regeeringspers, hebben reeds meer dan eens — voor de eerste maal in 1875 — tot eene crisis aanleiding gegeven. Wanneer men den heer Von Bismarck telkens opnieuw hoort verzekeren: Duitschland mag het niet aan Frankrijk overlaten, het gunstige oogenblik voor den *revanche*-oorlog te kiezen, dan mag men met recht vragen, of het gevaar voor den Europeeschen vrede niet veel meer van den kant van Berlijn dan van de zijde van Parijs komt.

De Russisch-Turksche oorlog van 1877-78 stelde de triple alliantie op eene zware proef. De overwinningen, door Rusland behaald, dreigden den invloed van dit rijk in het Balkanschiereiland oppermachtig te maken, en zulk een resultaat zou lijnrecht in strijd zijn geweest met de belangen en de wenschen van Oostenrijk. Het gold hier dus, ter wille van den eenen bondgenoot, den anderen, die zijne overwinning met duizenden menschenlevens en millioenen schats had gekocht, een »tot hiertoe en niet verder!» toe te roepen, en hem van de vruchten zijner inspanning althans ten deele te berooven. De heer Von Bismarck maakte hier een handig gebruik van het antagonisme tusschen Engeland en Rusland, en speelde de rol van den eerlijken makelaar — het woord is van hem zelf — met zóó goed gevolg, dat alle partijen — Rusland natuurlijk uitgezonderd — tevreden waren, en trotsch op hun succès Berlijn verlieten, terwijl Rusland wel genoodzaakt was, *bonne mine à mauvais jeu* te maken. Het tractaat van Berlijn is geheel als het werk te beschouwen van den heer Von Bismarck, die ook de hand heeft gehad in de voorloopige overeenkomst tusschen Lord Salisbury en graaf Schuwaloff. Dat het de kiemen van velerlei conflicten bevatte,

was toen reeds te voorzien, en is later overvloedig gebleken. Doch iedere poging tot oplossing der Oostersche quaestie, die het rijk van den sultan in Europa nog laat bestaan, moet noodzakelijk een karakter van halfheid vertoonen en een compromis zijn. Neemt men dit in aanmerking, dan verdient de wijze, waarop de heer Von Bismarck de handelingen van het congres in 1878 leidde en bestuurde, zeker allen lof.

Doch sedert het congres te Berlijn is de panslavistische partij in Rusland openlijk met verbittering tegen den Duitschen rijkskanselier opgetreden. Deze partij, wier invloed, dank zij de leiding van den onlangs overleden publicist Katkoff, steeds is toegenomen, en een uiterst belangrijke factor in het Russische staatsleven is geworden, verwijt den heer Von Bismarck, dat hij, die de Deutsche eenheid slechts tengevolge van de welwillende houding van Rusland kon tot stand brengen, den trouwen bondgenoot met schromelijken ondank heeft bejegend, en Alexander III, die niet meer, evenals zijn vader, door nauwe vriendschapsbanden met keizer Wilhelm is verbonden, en die zich door de panslavistische strooming aangetrokken, zoo al niet medegesleept gevoelt, kan sedert lang niet meer gerekend worden, een der steunpilaren van den driekeizersbond te zijn. Trouwens, reeds bij het leven van Alexander II was eene aanmerkelijke verkoeling in de betrekkingen tusschen Rusland en Duitschland ingetreden, en dit had den heer Von Bismarck aanleiding gegeven, om in het jaar 1879 eene nauwere aaneensluiting met Oostenrijk tot stand te brengen, die tot op onzen tijd is gehandhaafd, en waarbij de beide keizerrijken elkander wederzijds steun hebben toegezegd, voor zoover Rusland en Frankrijk zich mochten combineeren tot een gemeenschappelijken aanval op een der beide contracteerende partijen.

Hiermede stelde de rijkskanselier zich echter niet tevreden. Aan de gevoelens, waarmede Duitschland door den oostelijken nabuur werd beschouwd, viel voorloopig niets te veranderen;

maar men kon beproeven, den westelijken buurman gunstiger te stemmen. Reeds op het congres te Berlijn had de rijkskanselier den vertegenwoordiger van Frankrijk, den heer Waddington, met bijzondere onderscheiding behandeld, en de Fransche gezant te Berlijn, de graaf de Saint-Vallier, werd in het volgende jaar zelfs gepolst over de mogelijkheid eener aansluiting van Frankrijk bij de Duitsch-Oostenrijksche alliantie, teneinde de Oostersche quaestie te kunnen oplossen zonder zich aan de zelfzuchtige bedoelingen van Rusland en Engeland te storen. Doch deze loktaal vond geen gehoor. Integendeel, Gambetta wees elke toenadering af, door in zijne redevoeringen te spreken over »de immanente gerechtigheid der geschiedenis» en over »de majesteit van het recht.» Uit dien tijd dagteekent de bekende uitlating van den heer Von Bismarck: »Als de heer Gambetta spreekt, werkt hij op de zenuwen van Europa, als iemand, die in de ziekekamer de trommel slaat.»

Wilde Frankrijk zich niet laten overhalen, dan moesten de bondgenooten elders gezocht worden. Italië werd bereid gevonden, om zich bij »de alliantie der Centraal-Europeesche rijken» aan te sluiten. En daar Gambetta inmiddels was gestorven en de volgende Fransche ministeriën tegenover Duitschland eene minder afwijzende houding aannamen, was nu de beurt aan Rusland, om zich ongerust te maken. Reeds had de heer Von Giers, de opvolger van Gortschakoff aan het departement van buitenlandsche zaken, den weg bereid, door in zijne circulaire te spreken over het voornemen van den nieuwen czar, om de door de traditie geheiligde sympathieën in acht te nemen. Daarop volgde eene samenkomst van den czar en den keizer té Dantzig, en in 1884 de bekende bijeenkomst van Skiernevicz, waaraan ook keizer Franz Joseph deel nam. Kort na dien tijd daarna werd het duidelijk, wat de heer Von Bismarck had gedaan, om zich van de gunst van den czar te verzekeren. In Januari 1885 sloot het kabinet van Berlijn met dat van St. Petersburg eene overeenkomst, volgens welke

van beide zijden de uitlevering werd toegestaan wegens politieke misdrijven, op eenvoudig verzoek van een der beide regeeringen, en zonder dat hiervoor een voorafgaand rechterlijk vonnis noodig was. Iedere nieuwe toenadering tusschen Duitschland en Rusland gaat, zooals men weet, vergezeld van een reactionnair maatregel of van de opoffering van eenig liberaal beginsel, maar dien prijs schijnt de Duitse rijkskanselier gaarne te betalen.

Doch alle pogingen, om aan de zoo goed en zoo kwaad als het ging weder tot stand gebrachte triple alliantie een schijn van leven en kracht bij te zetten, stuitten af op het steeds scherper wordend antagonisme tusschen het grootste deel der Russische natie en de Duitse elementen onder den scepter van keizer Wilhelm en keizer Franz Joseph. De heer Von Giers heeft met onvermoeiden ijver de deels Panslavistische, deels nationaal-Russische strooming trachten tegen te houden, die mannen als Skobelev, Aksakoff en Katkoff tot een wilden stormvloed trachtten op te zweepen. De Fransche republikeinen ontzien zich niet, om samen te gaan met deze Russische patriotten, welke een verlicht despotisme, de autocratie van den czar, als de panacee voor alle nationale rampen en kwalen aanprijzen.

Er is eene korte periode geweest, in welke de betrekkingen tusschen Duitschland en Frankrijk gunstiger schenen te zijn geworden. Tijdens het ministerie-Ferry was de toon tusschen de beide kabinetten bijna een hartelijke te noemen. De heer Von Bismarck deed al wat hij kon, om Frankrijk te believen. Hij bewerkte, dat het congres tot bespreking der quaestie van het Suez-kanaal te Parijs bijeenkwam en hij ondersteunde de eischen van Frankrijk bij de te Berlijn gehouden Congo-conferentie. Maar deze vriendelijkheid wekte bij het meerendeel der Franschen slechts wantrouwen op. De heer Von Bismarck werd beschuldigd, dat hij Frankrijk aanzette tot eene avontuurlijke politiek, in de hoop, dat het daardoor zijne

krachten zou versnipperen; men beweerde, dat hij het van Italië had vervreemd, door de annexatie van Tunis aan te moedigen, en van Engeland door de uitbreiding van Frankrijk's koloniaal bezit in het Oosten te bevorderen.

Naast de steeds toenemende spanning tusschen Frankrijk en Duitschland is het de Oostersche quaestie die op dit oogenblik de Europeesche politiek beheerscht. In dit laatste vraagstuk is de houding van den heer Von Bismarck nog niet duidelijk. Aan den eenen kant toont hij, evenals de meeste andere staatslieden van Europa, een zekeren schroom om zich te verzetten tegen Rusland's zeker niet onverklaarbare, maar toch onge-rechtvaardigde aanspraken en schijnt hij de rol van den ge-duldigen toeschouwer boven die van den eerlijken makelaar te verkiezen. Aan den anderen kant is zijne houding tegenover Rusland uitdagend, bijna even uitdagend als tegenover Frankrijk, ofschoon eene coalitie van deze beide mogendheden thans het ernstigste gevaar is, waardoor Duitschland wordt bedreigd. Laat ons hierbij dadelijk opmerken, dat de rijkskanselier in beide landen met gelijke munt wordt betaald.

Is de politiek van het kabinet van Berlijn niet langer op het behoud van den vrede gericht? Wil de heer Von Bismarck de hangende quaestien openhouden, om zijn slag te kunnen slaan, als hem daarvoor het oogenblik gekomen schijnt? Of wel, denkt hij zich de mogelijkheid, om op een tweede congres van Berlijn op nieuw de rol van Europeesch bemiddelaar te kunnen spelen?

Op die vragen is het antwoord nog niet te geven. De officieuse pers is een slechte maatstaf ter beoordeeling van de buitenlandsche politiek des rijkskanseliers. Hij heeft, zooals hij het zelf uitdrukt »eenige" bladen — men kan ze bij dozijnen tellen! — die welwillend genoeg zijn, om nu en dan wit papier te zijner beschikking te stellen, maar hij desavoueert de uitingen dezer »vrijwillig gouvernementeele" pers zoo dikwijls en — men veroorlove ons de uitdrukking — op zoo onge-

geneerde wijze, dat men met dit richtsnoer zijne eigenlijke bedoeling wel kan gissen, maar niet kan aantoonen of bewijzen. De oppervlakkige beschouwer verkrijgt den indruk, dat de heer Von Bismarck nog eene crisis wil uitlokken, voordat de teugels van het bewind uit zijne handen en uit die van den hoogbejaarden keizer in andere zullen overgaan. Wie het verleden van den rijkskanselier raadpleegt, is geneigd om te onderstellen, dat ook thans de door hem gebezigde middelen niet geheel geëvenredigd kunnen zijn aan het doel, dat hij zich voorstelt, en dat van de crisis, welke Europa in dit jaar doorworstelt, even als van zoovele andere, in welke de heer Von Bismarck zijne diplomatie en zijne pers met grof geschut liet optreden, kan gezegd worden, dat zij opzettelijk is uitgelokt, om van een gewapend conflict af te schrikken.

Met een gevoel van groote onvoldaanheid moet men de pen neerleggen, wanneer men getracht heeft in zoo weinige bladzijden, als den schrijver dezer schets gegund zijn, het werk van den grooten Duitschen staatsman sedert den oorlog van 1870—71 te schetsen. Er zijn zooveel bijzonderheden, bij welke men gaarne zou willen stilstaan, zooveel punten zelfs van overwegend belang, die men met stilzwijgen moet voorbijgaan. De eenige troost bij deze overweging is, dat zelfs de uitgebreidste werken der omvangrijke Bismarck-literatuur, voor zoover zij niet door blinde bewondering zijn in de pen gegeven, maar oock aan de critiek recht van bestaan toekennen, den indruk maken van iets onafgewerkts, iets onvolledigs. En dit is te verklaren uit het onafgewerkte, het onvolledige van den arbeid van Bismarck zelf. Telkens opnieuw bevangt hem de twijfel, en spreekt hij dien onverholen uit, of wat hij heeft gewrocht, zal duren. Zijn strijd tegen de democratie in en buiten het parlement, welke zijn geheele geestesrichting hem, als noodlottig en misdadig, als verderfelijck voor het rijk, als zich vergrijpend aan de heilige rechten

der kroon, doet verafschuwen, heeft iets van de worsteling van een reus met de soms bedwongen, maar ten slotte overmachtige natuurkracht. De ongeëvenaarde invloed, dien zijn naam en zijn woord ver buiten de grenzen van zijn vaderland hebben verkregen, de scherpzinnigheid, waarmede hij alles voorziet, de handigheid, waarmede hij veel voorkomt, dwingen tot bewondering voor zijne zeldzame talenten als diplomaat. Het eenig doel, dat hij bij dit alles nastreeft, is, — niemand twijfelt eraan — zijn vaderland groot en machtig en, zooal niet geëerd, dan toch gevreesd te maken.

Slechts één ding schijnt den heer Von Bismarck te ontbreken: een staatkundig beginsel. Wanneer men hem nu eens met de liberalen, dan weder met de conservatieven ziet samengaan, hem eerst tegen de clericalen ziet te velde trekken, om zich later met de curie te verbroederen, hem het absolutisme hoort verdedigen, nadat hij het algemeen stemrecht heeft ingevoerd, hem op economisch gebied de zonderlingste *volte-faces* ziet maken, en hem in zijne verhouding tot het buitenland de meest afwisselende combinatiën ziet beproeven, dan denkt men onwillekeurig aan den equilibrist, die, wonderen van behendigheid verrichtend, langs het gespannen koord den gapenden afgrond overschrijdt, en die den balanceerstok heeft vergeten. Wanneer een zoo buitengewoon man zich ter bereiking van zijn doel aan zulk eene reeks van inconsequentien schuldig meent te moeten maken, welke hoop kan hij zelf dan koesteren, dat de reuzentaak, die hij op zich heeft genomen, zal worden afgewerkt door anderen, die nog niet, verlokkt door overmatig zelfbewustzijn en bedorven door een zeldzaam geluk, geleerd hebben, staatkundige beginselen als nutteloozen ballast te beschouwen?

De heer Von Bismarck heeft eene onbegrensde minachting voor al wat naar doctrinarisme zweemt, voor societeits- en kathederspolitiek, voor hetgeen zijne landgenooten met een eigenaardig woord als *Prinzipienreiterei* aanduiden. Ongetwijfeld

heeft zijn scherpe blik in zijne omgeving, gedurende eene parlementaire loopbaan van meer dan veertig jaren, veel kunnen opmerken, dat zulk eene minachting verklaart. Maar te betreuren is het, dat hij in dit opzicht — om nogmaals een beeld aan onze naburen te ontleenen — het kind met het badwater heeft weggeworpen. Het nastreven van zijn doel: een eenig Duitschland onder Pruisische hegemonie, is voor hem een beginsel geworden, en ter bereiking daarvan heeft hij de leer, dat het doel de middelen heiligt, in ruime mate toegepast. Allen, die hierin niet met hem mede willen gaan, roept hij het *anathema sit* toe. Dat er bij hen zaken kunnen zijn, die zwaarder wegen dan die eenheid — let wel, eene eenheid volgens Bismarcksch model en naar zijne gelijkenis — kan of wil hij niet begrijpen. Geen wonder, dat nu de eerste roes van de geestdrift, die door de roemrijke feiten van 1866 en 1870 is opgewekt, voorbij is, niet weinigen van het denkend deel der natie zich afwenden van den rijkskanselier, wiens verdiensten zij erkennen, maar wiens doel niet op hunne onverdeelde sympathie aanspraak maakt, en wiens methode zij afkeuren. Geen wonder, dat de heer Von Bismarck, bespeurende, dat die afkeuring van democratische zijde komt en dat in gansch Europa de vloed der democratie langzaam, maar gestadig opkomt, steeds meer oogenblikken van bangen twijfel en moedeloosheid heeft.

Maar ook in die oogenblikken blijft bij hem het bewustzijn levendig, dat hij, met al de kracht, die in hem was, heeft gezwogen en gestreden ter bereiking van het doel, dat hij zich had voorgesteld. Die kroon zal niemand hem ontrooven, en zelfs zij, die op politiek gebied lijnrecht tegenover hem staan, zullen in hem een van Duitschland's grootste zonen moeten bewonderen.

Goethe had met Bismarck dit gemeen, dat hij van de *Bierbankpolitiek* een voornamen afkeer had, en aan den staat-

kundigen aanleg zijner landslieden ernstig twijfelde. Na den bevrijdingsoorlog van 1813 schreef hij :

Die Deutschen sind recht gute Leut';
Sind sie einzeln, sie bringen's weit;
Nun sind Ihnen auch die grössten Thaten
Zumerstenmal im Ganzen gerathen.
Ein jeder spreche Amen darcin,
Dasz es nicht möge das letztmal sein!

Vorst Bismarck heeft dezen wensch van den *Altmeister* op schitterende wijze vervuld. En blijft ons veel in de politiek van den ijzeren rijkskanselier nog duister en onverklaarbaar, dan mogen wij hopen, dat de toekomst, die de archieven zal openen en de thans nog geheime documenten aan het licht zal brengen, ook veel zal ophelderen. Wat Schiller van Kant en diens uitleggers schreef:

Wie doch ein einziger Reicher so viel Bettler in Nahrung
Setzt! Wenn die Könige baun, haben die Kärner zu thun,

geldt in hooge mate van het gebouw, dat de heer Von Bismarck heeft opgetrokken. De *Kärner* zijn reeds druk aan den arbeid, en de schrijver van deze schets maakt slechts aanspraak op een bescheiden plaatsje in hun gilde.

PROF. v. CORNELIUS.

DR. PETER JOSEPH VON CORNELIUS.

»Die Kunst habe ich geliebt mehr wie mein Leben
und hab' auch mein ganzes Leben daran gegeben.»
CORNELIUS.

I

Wanneer men de openbaringen der schilderkunst, naar het hoofdcharakter, waarin zij voor ons optreden, gadeslaat en aanduidt, dan spreekt men gewoonlijk maar van vijf scholen.

Ik bedoel de Schilderkunst der jongst verloopen vier eeuwen, de Schilderkunst, in den eigenlijken zin des woords, de Schilderkunst, die in en door de Renaissance een zoo hoogen bloei bereikt heeft. De Italianen, de Duitschers, de Nederlanders, de Franschen, de Spanjaarts.

Men ziet, uit deze aanduiding, dat ik hier niet eens in de voornaamste verdeelingen kom, dat ik bijv. Mantegna, Rafaël, Tiziaan, Salvator Rosa zoo maar bij elkaar voeg, al moet het betreurd worden, dat Ad. Siret, in zijn Biografiesch Woordenboek, de onderdeelen niet aangeeft, en Rembrandt, Ruysdael, en Van der Werff, tot *l'École hollandaise* rekent, terwijl hij dáarnaast een *École flamande* laat optreden. Dit laatste is even onjuist als te zeggen, dat Maerlant en Melis Stoke in verschillende talen gerijmd hebben.

Zij, die een volledig historiesch overzicht van de geschie-

denis der Schilderkunst willen geven, hebben andere verdelingen te maken dan hij, die voor het groote geheel geplaatst, met het algemeene begint en zich daartoe bepaalt.

Het lot, dat die vijf Scholen getroffen heeft, is nog al verscheiden.

Als wij zwijgen van de individuen, die toevallig in Frankfort of Aussig geboren, hunne kunst in verschillende steden van Italië of Holland geoefend hebben, — heeft de Deutsche kunst, vóór de XIXe Eeuw, maar één groot tijdvak gekend, dat van Albrecht Dürer en de Holbeins. Er zijn in Deutschland (en ook in Bohemen en Hongarije) altijd schilderijen gemaakt: maar hunne harmoniën zijn slechts een flauwe, somtijds valsche weérklank van de kunst der andere natiën van ons westelijk vaste-land en onze zuidelijke schiereilanden (Italië, Spanje).

Te midden der groote bewegingen van het Europa der XVIIIe Eeuw (laatste vierde) is het geen wonder, dat voorbereid werd eene doorluchtige ontwaking ook voor de Deutsche kunst.

Alle buitengewone talenten komen op hun tijd en zijn daarvan tot zekere hoogte eene uitdrukking, ook voor zoo ver zij er tegen reageeren. Jacques Louis David, geboren 1748, overleden 1825, kwam in Frankrijk op tegen de richting der navolgers van Wateau: het sensueele, oppervlakkig elegante, geheel afgekeerd van de strengheid der antieken (Grieken en Romeinen). Zijne begrippen omtrent humaniteit en politiek, een hart, dat de aanstaande revolutie en republiek tegenklopte, maakten hem geschikt om, als kunstenaar, de vertegenwoordiger der herleefde klassische begrippen te zijn.

't Was echter geen Renaissance als de natuurlijke, levensvolle, onder Lionardo da Vinci, Rafaël en Michelangelo. De antieke beschaving werd van buiten af bestudeerd, het theoretische, het akademische trad op den voorgrond. Het korrekte was minder een gevolg van het eenstemmig voelen met de antieken, dan wel een langs den weg van het verstand ver-

kregen afgepastheid. Over al de werken uit de school van David hangt een sluyer van koelheid. Men trachtte kunstmatig het Frankrijk van 1800 te doen gelijken op het Romeinsche Konsulaat en Keizerrijk. David leende zich om kostumen te teekenen voor de voornaamste fransche volksmannen, Magistraten, Officieren. De rok Louis XVI maakte, in de hooge ambtenaarswereld, plaats voor een kleedingstuk, dat het midden hield tusschen een romeinsche tunica en een middeleeuwschen lijfrok (troebadoerkostuum!): Middeleeuwsch, pseudo-middeleeuwsch om dat de romantiek reeds (in Duitschland) wortel had geschoten en alle verschijnselen van de zelfde dagteekening min of meer aan elkander verwant zijn.

Toen eindelijk de Imperator, de geweldige breidelaar der Revolutie, optrad, toen de romeinsche adelaars op de fransche legerstandaarden pronkten en de poederpruik voor den Brutuskop, dien men aan de republiek ontleende, volkomen had plaats gemaakt, was de triomf van het klassicisme volkomen, en Frankrijk, dat altijd aan de spits had gestaan, waar nieuwe vormen, ook kunstvormen, optraden, stelde de viering van het in Engeland en Duitschland voorbereide Romantisme uit tot aan de dood van Napoleon den Ie.

Niet alzoo in Duitschland. Had het literair Romantisme, dat optrad uit liefde voor de romans van Richardson en uit afkeer tegen het klassicisme van Louis XIV en den alexandrijn, geen merkbaaren invloed gehad op de duitsche schilderkunst, was in tegendeel de eenige schilder, dien men als Duitscher begroeten kan, ofschoon eigenlijk een Bohemer, Rafaël Mengs, een volbloed klassiker, — uit een anderen hoek stak de wind der reformatie op. Leerlingen der Weener Akademie, in wier gemoed het besef ontwaakt was, dat er iets beters kon geleverd worden dan de toepassing der klassische regels, ontvluchtten de pedante atmosfeer en het krijgserucht van Duitschland en trokken naar de bakermat der schilderkunst, naar Italië. Zij — Overbeck, Pforr, Vogel en

anderen — zett'en zich te Rome neer. Later zot de man, aan wien deze bladzijden gewijd zijn, zich bij hen aansluiten.

Peter Cornelius, wien in 1825 het adelijk *von* werd toegekend, werd te Dusseldorp geboren, den 23ⁿ Sept. 1783. Zijn vader was de kunstschilder en »Galerie-Inspector" te Dusseldorf, Johann Christian Aloys Cornelius, zijne moeder heette Anna Helena Cosse.

De tweede der zeven kinderen van dit eerzaam echtpaar, Joseph Lambert Maria, heeft ook de schilder-kunst beoefend en volgde zijn vader in het galerijbewaardersambt op. De vierde der kinderen was Peter.

Hij schijnt een ondeugend kind geweest te zijn. Zijn moeder had echter een probaat middel om hem te sussen. Als hij erg aanging, nam zij (ook 's nachts) hem op haar arm en wandelde met hem door de zaal der antiëken, en dit had ter-stond een kalmeerende uitwerking.

Zijn schoolonderwijs werd wel wat verwaarloosd, hetgeen niet belett'e, dat hij, later, schoon inkorrekt, zich met zekeren gloed in proza en dichtmaat wist uit te drukken. Zijne kennis van geschiedenis en mythologie heeft hij wel voornamelijk aan zijne gemeenzaamheid met de kunstwerken van het Muzetum te danken gehad.

Van zijn 5^e jaar af, was hij zijn vader behulpzaam in het verzorgen der beelden en schilderijen, en zijne moeder vertelde van hem, dat, toen men hem eens de keus gaf tusschen een geldstuk en een pen zwart krijt, »Pitterchen" zonder aarzelen naar het laatste greep.

De vader liet hem veel teekenen, en gaf hem vooral de gravuren van Marco Antonio te kopiëren. Hiertoe moest hij, ter sparing van papierkosten, zich van eene lei bedienen. Inmiddels begon hij-zelf jachten en veldslagen te ontwerpen. Ook beoefende hij, met goeden uitslag, de kunst van onze Janneken Coerten — de schaarkunst, met andere woorden, van Johanna Block.

Op 12-jarige leeftijd kwam hij aan de Akademie, onder Peter Langer. Hier heerschte in alle heerlijkheid de stijl van David. De jonge Cornelius had echter te veel naar Rafaël gekopieerd om in de kunst *de la règle et du compas* bevrediging te kunnen vinden. Langer-zelf raadde den ouders aan hem liever te huis onderwijs te doen geven; daar dit meer gelegenheid bood tot zelfstandige ontwikkeling.

In 1799 verloor het gezin den vader. Daar moest in de dagelijksche behoeften worden voorzien. Lambert en Peter trachtten hier iets toe bij te dragen door het maken van teekeningen voor Almanaksprentjens, door het schilderen van kerkvanen, enz.

Dit bracht echter weinig op en de moeder werd de raad gegeven een goudsmit van Peter te maken. Maar welke doorluchtige voorbeelden de geschiedenis ook heeft aan te wijzen van schilders, die de bewerking der edele metalen met hunne kunst vereenigd hebben — het stond geschreven, dat Peter een schilder en nog wel een der grootste worden zou. Met het oog hierop voedde zijn geest zich ijverig met de lektuur van den Bijbel, Göthe, Schiller, Jean Paul, en ook met de voorstudie der klassieke mythologie.

Hij was, als vele Duitschers, van een zeer enthuziaste natuur en, als vele zijner tijdgenoten, niet zonder neiging tot sentimentaliteit. Met zijn vriend Fritz Flemming, uit Neusz, hield hij briefwisseling onder de namen van Plato en Rafaël. De laatste was hij, natuurlijk, zelf.

Als vele jonge-lieden beleefde hij vóór zijn 20^e jaar een »zwarte tijd»: melancholie en menschenschuwheid, ook al gedeeltelijk toe te schrijven aan tijdelijke zorgen, slopen in zijn gemoed; maar hij was van geen karakter om aan deze ondermijnende stemmingen voet te geven, al drukte hem de bevinding, dat geldgebrek hem belett'e naar Weenen te gaan, wat sommige, voor zijn kunstontwikkeling wenschelijk rekenden.

Intusschen ging hij voort te teekenen en te schilderen. Tot

zijne vroegste werken behoorden tooneelen uit de »Odyssea» en eene voorstelling van de 14 Heiligen, die men met den naam van »Noodhelpers» aanduidt.

Wat zijn gemoedsleven, in tederder zin, betreft, men vindt in zijne korrespondentie wel eenige sporen van eene vroege liefde, maar deze schijnt toch maar zeer voorbijgaande te zijn geweest. Zijn omgang met vrienden was er maar te inniger om.

Eindelijk hoopte hij gelegenheid te vinden zijn sints lang ge-coesterden wensch in vervulling te doen gaan — om eene reis naar Italië te maken. Zijn vriend Flemming had een bemiddelden vader en deze zot wel de kosten van de reis der jonge-lieden dragen! Die vader, een jager en muzikliefhebber, liet Cornelius in zijn zaal een Apollo met de lier schilderen, in 't graauw: maar van de reispenningen schijnt niet gekomen te zijn.

Omstreeks deze tijd werd de kennis van Cornelius met Göthe voorbereid: maar wat we uit de briefwisselingen der tijdgenoten leeren, is weinig geschikt om ons een hoog denkbeeld in te boezemen van de kennis der plastische kunsten, waarover de aristokratische dichter te beschikken had.

Van meer waarde was voor onzen schilder de kennismaking met den geestrijken Sulpice Boisserée, slechts eenige maanden ouder dan hij. Het is aan Boisserée, dat Duitschland, in de eerste plaats, een beter inzicht dankt in de gothische architectuur.

Ook Cornelius is veel aan hem verplicht: niet alleen de geheimenissen van den indruk, door den Keulschen dom gemaakt, trachtte Boisserée hem te ontsluyeren; maar ook het behartigenswaardige in de XVe-eeuwsche schilderwerken, waarvan Boisserée eene belangrijke verzameling heeft aangelegd, maakte hij hem duidelijk. De jonge schilder had trouwens wel wat leiding in zijn denkbeelden noodig. Vastheid van inzichten ontbrak hem nog. Zijn vurige wensch was Tiziaan en Correggio in hunne groote werken te bestudeeren, maar hij meende hiertoe aanleiding te kunnen nemen uit de

kunst van Adriaan van der Werff, van wien vele werken in de Keurvorstelijk Beyersche galerij te Dusseldorp bij-een-waren. Nederlandsche schilderijen van een grootscher stempel, die in deze thands te München bewaarde verzameling voor-handen waren, schijnen Cornelius weinig aangetrokken te hebben, althands uit zijne produkten is het niet te zien. Eene in deze tijd (1803?) in olieerw uitgevoerde kompositie van Polyfeem en zijn gezellen (een graauwtjen) wordt van kleingeestigheid beschuldigd.

Trouwens vele invloeden zijn samengekomen, om Cornelius te maken tot wie hij geweest is. Onder anderen heeft hij aan den kunstgeschiedschrijver Dr. Herman Riegel verhaald, dat het zien der groote ets van Rembrandt, de *Ecce homo*, een zoo diepen en onuitwischbaren indruk op hem, als 10-jarigen knaap gemaakt had, dat hij levenslang de duidelijkste voorstelling van dat werk bewaard heeft.

Ondertusschen had hij veel over Göthe hooren spreken en vernomen, dat deze vóórhad de kunst eene hoogere plaats te doen innemen, dan in 't algemeen 't geval was: »Sie sollte nicht allein zum Herzen, sondern auch zum Verstand sprechen, sie sollte nicht allein vergnügen und erschüttern, sie sollte auch belehren". »O, mijn Plato!" roept Cornelius uit, in een brief aan Flemming, »gelijk het der eerste liefde waardige voorwerp steeds in de bloeyende schoonheid der jeugd voor de verbeelding zweeft van den platoniesch beminnenden jongeling, zoo omzweven deze beelden altijd mijne fantazie. O, indien den door het lijden beproefden Raphaël (Cornelius-zelfen) vergund wierd in den echten zin een hersteller der vervallen kunst te worden — dan, o dan zo! ik inniger, in het gevoel mijner waarde, mijnen onvergetelijken Plato aan het hart drukken."

Men ziet, dat niet alleen de filozofie van den auteur van »Faust", dat ook de sentimentaliteit des schrijvers van »het Lijden des jongen Werthers" weerklank in Cornelius' ontvankelijk gemoed gevonden had.

Het ontwerp van *Polyfeem*, aan de »Odyssea'' ontleend, was door Göthe aan zekeren weinig bekwamen laureaat Hoffmann opgedragen, en bestemd tot zolderbeschildering in het her-tooglijk paleis te Weimar. Een droombeeld van Cornelius zou verwezenlijkt zijn geworden, ware hem de opdracht van zulk schilderwerk gedaan, en hadde hij het bijna dagelijksch verkeer met Göthe, Schiller en Wieland kunnen genieten.

Ofschoon het met den *Polyfeem* was tegengeslagen, nam Cornelius (in 1804) toch nog deel aan den te Weimar uitgeschreven wedstrijd, die tot onderwerp had: »Das Menschengeschlecht vom Elemente des Wassers bedrängt.'' Naar de beschrijving ontbrak het Cornelius' ontwerp nog al aan eenheid, hoewel zijne niet-bekrooning daaraan bezwaarlijk kan geweten worden; want te oordeelen naar de afbeelding van het be-kroonde werk in de »Jen. Lit. Zeitung'' voor 1805, ontbrak hierin alle gevoel van ordonnantie, korrektheid van vormen, beweging en talent van uitvoering.

Van 1805 bezitten wij twee teekeningen van Cornelius, een tooneel uit het Leven van Hercules voorstellende:¹ de eene, eene groote sepia-aquarel, bevindt zich in het Koninkl. Kabinet te München, de andere, een penteekeningetje, bij den Heer Feltmann te Dusseldorp. Zij waren insgelijks met het oog op den Weimarschen wedstrijd gemaakt; maar werden te laat ingezonden.

Tot de zelfde tijd of wat hooger klimmen nog een paar andere teekeningen van Cornelius op: *Moses, bij de rotsbron* en *Jacobs zegen over Joseph en de kleinkinderen*. De studie op Raffaëlo's »Bibbia'' is hier licht herkenbaar.

Van Cornelius' vroegste tijdperk dagteekenen nog o. a. eenige lijmverwschilderijen in den ouden Dom van Neusz, hem door

¹ Hercules, Theseus en Pirithoüs van den Styxoever afweerend, om te beletten dat zij Proserpina uit de onderwaereld ontvoeren zouden. Göthe heeft er een heel ander onderwerp in meenen te herkennen. Ernst Förster, »Peter von Cornelius'', Berlin 1874, I, bl. 41.

den Kapitularis Prof. Walraff opgedragen. De vorming op Rafaël is in deze werken zeer herkenbaar.

Nog behooren tot het vroege begin dezer Eeuw twee olieverw-schilderijen, voorstellende de »XIV Noodhelpers»; de H.H. Christophorus, Vitus, Eustachius, Margareta, Gregorius, Dionysius, Ægidius, Achatius, Barbara, Cyrialus, Catharina, Pantaleon, Erasmus en Blasius. Van de schetsen maakten wij boven reeds melding.

In de vrouwen herkent men de zachtere manier van Guido Reni, Correggio, Rafaël; in de mannen de hardere van Michelangelo, Rubens, Albrecht Dürer.

De beide tafereelen, waaruit men trouwens, volgens Heinr. Mosler, den grooten Cornelius niet voorspellen zou, hangen tegenwoordig, hoog en slecht verlicht, in de bidkapel der Barmhartige Zusters te Essen. Mosler, die ze gezien heeft, getuigt dat een streven naar karakterizeering in al deze figuren niet te miskennen valt.

Van 1808 dagteekent een familiestuk bij den Bon. von Grainger te Dusseldorp: 4 jongens en een meisje, met bellenblazen bezig op een buitenplaats.

Omstreeks deze tijd vallen Cornelius' aanrakingen met uitgevers. Men was in de periode der *Taschenbücher* (almanakken); daarin waren romantische illustraties zeer op haar plaats, en zoo heeft Cornelius, voor het »Taschenbuch der Sagen u. Legenden», uitgegeven door Amalie v. Helwig en B. de la Motte Fouqué, teekeningen gemaakt, bij de geschiedenis van onze »Beatrijs», van Keizer Adolf, die zijn bruid schaakt uit het klooster, twee tafereelen uit de legende der H. Elisabeth, St. Joris, die een knaap van den dood opwekt, Karel de Groote, als gast van een saxiesch opperhoofd. Het weeke romantismus van die tijd is Cornelius hierin echter nog niet geheel te boven gekomen. Dit belett'e niet, dat o. a. de kunsthandelaar Friedrich Wenner een der eersten was, die, in Cornelius, het opkomend gesternte van een nieuw tijdperk der kunst begroetten.

In de meermalen voorkomende geldverlegenheid, waarin Cornelius zich bevond, heeft hij eens gezegd, dat Wenner en Niebuhr de eenige menschen waren, die in zijn nood hem bijsprongen.

Niet-te-min beklaaft Cornelius zich later aan Herman Riegel¹, dat Wenner zulk een naauwkeurig rekenmeester was.

Door toevallige omstandigheden had Cornelius reeds vroeg de nadere kennis van een kwekeling der Dusseldorper Akademie, den Coblentzer Karl Joseph Ignaz Mosler, gemaakt, die wat jonger was dan hij, maar de derde werd in den bond met Flemming. Van Xeller sprekend, zegt Mosler tot Cornelius: »Laat ons zoo veel mogelijk de met ons gelijkgezinden, die in staat zijn zich uit de gemeenheid te verheffen, aan ons ketenen." Daarbij brengt Mosler het gezegde van Jean Paul in herinnering, »dat hij alle menschen schooner beminnen kan, als hij, in plaats van één gloeyend menschenpaar, een zonnestelsel van elkaár verwante harten branden ziet."

Van het jaar 1808 dagteekent, behalve het bovengenoemde familiestuk van den Baron von Grainger, de voorstelling van eene Psyche, die als kind hemelwaards zweeft, in herinnering van een voor de familie Scheidt te Werden treffend sterfgeval.

Prof. Ernst Aus'm Weerth, te Kessenich bij Bonn, bezit een schilderij van Cornelius van 't jaar 1809, waarin, voor het eerst, zijne neiging herkenbaar is om de grieksche mythologie, als symbolische taal, van het werkelijk leven te doordringen. Het onderwerp der schilderij is de uitvinding der weverij. Pallas-Athene staat in een dorischen portikus en is bezig het weven aan eene Atheensche maagd te leeren; drie jonge meisjes hooren en zien opmerkzaam toe, terwijl, aan de andere zijde, eene oude vrouw voor de stof van het weven zorgt, door een schaaap te scheren.

Zoo lang zijne moeder leefde, voelde Cornelius zich aan

¹ *Festschrift*, Berlin 1883, bl. 118.

Dusseldorp gebonden. Na haar dood, die in 1809 voorviel, besloot hij op reis te gaan.

Het is waarschijnlijk het vruchtbaar verblijf in Frankfort van den Voorzitter der Bondsvergadering, den *Fürstprimas* Karl Theodor Anton Maria *Freiherr* von Dalberg, dat Cornelius bewoog aldaar zijn woontente in te richten, als de eenige plaats in Duitschland, waar, sinds Napoleon de meesterwerken naar Parijs had vervoerd, de kunst eenigszins werd opgebeurd. De Baron von Dalberg bestelde hem eene schilderij, die, zoo Förster Cornelius goed verstaan heeft, eene aansporing behelst om de kunst, als bron der reinste vreugde, te eeren en te kweken. Het kind Jesus staat op den schoot der Moeder. Vóór Hem knielt Joannes met een mand vol vruchten, die zijne achter hem zittende moeder ondersteld wordt te hebben aangedragen. Joannes reikt zijn geliefden speelmakker een druiventros, die Deze niet aanneemt, maar als liefdeoffer eenen Engel wil gegeven hebben, welke met zijn harpspel hunne harten verheugt. De Maagdelijke Moeder is, nog zeer jong; Elisabeth heeft de trekken van Cornelius' moeder en levert, in aangezicht en kleeding, een groot contrast op met de jeugdige Madonna. Het Christuskind is teér, van wat stouter vormen is Joannes. Lieflijk is het geheel; iets kerkelijk-plechtigs heeft het niet: 't is natuurlijk-gemoedelijk. Met innigheid drukt Maria het Kind aan haar hart en slaat dit zijn rechter arm om haar hals. Maria *en profyl* genomen neemt de linker, Elisabeth de rechter zijde van het tafereel in; de Engel staat in 't midden. Door open spitsbogen ziet men in het vrije veld. De schilderij heeft een licht aspekt; dichterlijke waarheid, rust en zedigheid ademen er u uit te gemoet.

Onmiskenbaar is in dit stuk de zelfstandigheid van den maker. Toen dan ook de Baron von Dalberg hem uitnoodigde eene aan de H. Schrift ontleende schilderij van den hofschilder Kaufmann tot model voor eene voorstelling der Voetwassching te nemen, en hieraan de toezegging verbond van een reis-

penning om naar Rome te kunnen gaan, wees Cornelius dit beleefd van de hand.

Vervuld was hij van den wensch om beeldende en literarische kunst steeds in nader betrekking tot elkander te brengen. Hij dacht aan Shakespeare, door A. W. Schlegels vertalingen en voordrachten gemeen goed voor alle Duitschers geworden, maar ook Göthe, het voorname orgaan van een nieuw aesthetisch bewustzijn, trok hem sterk aan. Hij besloot Shakespeare voor later tijd te bewaren en meende, dat het eerste groote werk, waarmee hij voor de natie optrad, »rein Deutschen Ursprungs" zijn moest.

Tot de belangrijkste studiën, die Cornelius in de eerste tien jaren dezer Eeuw maakte, behooren dan ook die op den »Faust". Göthe was er vrij wel mee ingenomen. Hij zegt, dat Cornelius den geest van het gedicht goed gevat heeft en ook het kostuum enz. goed heeft begrepen. De dichter merkt op, dat »Boissrée", zoo-als hij 's mans naam schrijft, en Cornelius zich hierin samentreffen. Om de waarheid te zeggen, heeft men niet heel veel aan die lofspraak, want Göthe-zelf was in het kostuum der middeleeuwen niet bijzonder thuis. De teekeningen van Cornelius hadden trouwens een zoo geringen indruk op hem gemaakt, dat hij ergends, er van sprekend, in plaats van *Faust*, »die Nibelungen" schrijft, waarmee Cornelius zich óók onledig had gehouden. Cornelius had iets kinderlijks in zijne bewonderingen, en zoo schreef hij aan Göthe, dat hij »jede eigentliche Kunstkraft" aan zijne Exc. te danken had. Kinderachtig waren anders zijne adspiraties in 't geheel niet; want bij zijn eerste optreden had hij reeds gezegd: »Aut Cæsar, aut nihil".

Door de uitgave van »Faust" kwam hij in het bezit van 100 *Louis d'or*, die hem de reis naar Italië mogelijk maakten. Intusschen had hij nog in den trant van Flaxman eenige teekeningen met de pen gemaakt (van die groote profielen), en hierin zijn luimigen geest uitgesproken. De beschrijving en

de illustratie zijn bekend onder den naam van de »Taunusvaart" en behandelden een reisjen, door Cornelius met eenige vrienden en vriendinnen gemaakt, waarbij zij door boerenjongens gemolesteerd werden.

Cornelius plach dit geval, dat door hem en zijn vriend Christian Xeller beschreven en in teekening gebracht is, den »Gigantenschlacht" te noemen.

Eindelijk, in Augustus 1811, trok hij, met Xeller, over den St Gothard naar Italië.

Deze vriend heeft in vele zijner levensgevallen gedeeld. Te Rome-zelve heeft Cornelius pas het titelblad vastgesteld voor zijnen »Faust". Cornelius behoorde niet tot hen, die men, aan deze zij der Alpen, met den naam van Ultramontanen aanduidt; maar hij was een geloovig Katholiek, hetgeen niet wechnam, dat hij op innig vriendschapplijken voet met vele »andersdenkenden" verkeerde.

Hij was de meening toegedaan, dat, als men het geloof aan den Duivel opgaf, de geheele Openbaring wechviel en plach het volgende voorval met grooten ernst te verhalen: »Toen ik in Frankfort was en den *Faust* teekende, is *Mephisto* bij mij geweest. Ik sliep met Xeller in éene kamer, en die kwam dikwijls laat thuis. Op zekere nacht hoor ik de huisdeur dichttrekken en voetstappen; maar de eene voet klonk zwaar en de andere licht. Daarop hoor ik het rinkelen van een hekjen aan de trap. Eindelijk gaat de kamerdeur open en de stappen richten zich daarheen, waar mijn omslag met de teekeningen lag. Toen hoorde ik de papieren door elkander gooyen. »Dat kan toch Xeller niet zijn," dacht ik; »dat is *Mephisto*," en ik spring uit het bed; daar lag ook Xeller volkomen kalm in zijn bed te slapen. Den volgenden morgen keek ik de teekeningen na; maar zij waren alle in de beste orde." Toen men Cornelius de aanmerking maakte, dat de teekeningen op orde lagen, terwijl hij ze toch door elkander had hooren werpen, zeide hij: »'t Is toch de Duivel geweest.

De kaerel heeft zich geërgerd, dat ik hem zoo slecht gemaakt heb. Ik laat het mij niet uit het hoofd praten: het is *Mephisto* geweest." ¹

Met eenige zwakke, week behandelde portretten, die nog tot 1811 behooren, sluit het eerste tijdperk van den schilder.

II.

Op reis naar Rome, was hij nog steeds aan het mediteeren over den »Faust". Deze geestesrichting, dat Germanismus, is misschien oorzaak, dat de schilder, die in de school van Rafaël, door bemiddeling van den graveur Marco Antonio, zijne eerste vorming genoten had, in Italië niet geheel opging in de traditiën der kunst van Leo de Tiendes tijdvak; maar de krachtige, veelzijdige kunstenaar werd, die we in hem zullen leeren waardeeren. Kenmerkend, in zonderheid voor de geschiedenis der schilderkunst onzer Eeuw, is de herleving van Dante, Shakespeare en de Faust-zage in de schatting der kunstoefenaren.

Een Franschman, De la Coste, die met Cornelius en Xeller reisde, zeide, dat een onzedelijke (»unmoralische") held als *Faust* in Frankrijk nooit genade zou vinden.

Met weinig opgewekten zin betrad Cornelius, die op de reis veel van regen en vermoeyenis geleden had, den Italiaanschen bodem. Como liet echter niet na zijn indruk op hem en zijn vriend te maken. »Als een paradijs lag de streek voor ons," zegt Xeller, »en in verrukking riepen wij uit: »Das ist Italien!" "

't Is intusschen opmerkelijk, dat twee kunstenaars, die voor 't eerst in Italië komen en aan geen tijd gebonden waren om Rome te bereiken, Parma en Bologna, Florence en Siëna, bijna geheel links of rechts lieten liggen, om met

¹ H. Riegel, t. a. p., bl. 119.

den in beslag genomen *vetturino* opper- en midden-Italië snel te doorreizen. In Milaan reeds vergenoegden zij zich met een vluchtig bezoek van den Dom, maar Lionardoos *Santa Cena* bleef daarvan verstoken.

En toen zij eindelijk den 14ⁿ Oktober den »porto del popolo" te Rome binnenkwamen, was een van hunne eerste verzuchtingen: »Helaas, geen Rhijn!"

Wat de levende kunst oefening betrof, vonden zij, ook bij vele Duitschers, den ouden Akademischen *Schlendrian* van het overig Europa; alleen de zoogenaamde »Klosterbrüder" Friedrich Overbeck, Franz Pforr en Ludwig Vogel, die dezen naam droegen wjl zij zich een oud klooster tot werkplaats gehuurd hadden, maakten hierop eene uitzondering. Den tweeden dag na hun aankomst bracht Overbeck hen naar het Vatikaan; den eersten November in de door Fra Angelico da Fiesole beschilderde kapel, en den 5ⁿ naar de oude baziliek van *S. Paolo fuori le mure*.

Keller schrijft aan den graveur Barth en aan Mosler te Frankfort, dat het zien van Fiesolees werk hem eene opening geweest is; maar Cornelius gaf aan het »Kölner Dombild" de voorkeur. Het tedere van den »engelachtigen" schilder vond waarschijnlijk den diepsten weérklank niet in de natuur van Cornelius, die van een forsche afmenging was en, gelukkig, slechts voor korten tijd den invloed van het tijdperk der sentimentaliteit ondergaan had.

Den 10ⁿ Jan. 1812 schrijft Cornelius aan Wenner, dat Italië over 't geheel hem droevig gestemd heeft, en tot »eine Art von Heimweh" gebracht. Florence, ja, dat heeft hem wel opgewekt, maar aan zijn *vetturino* gebonden, kon hij er maar éenen dag vertoeven. De St- Pieterskerk heeft hem onvoldaan gelaten. »Uebrigens," zegt Xeller, »Alles ist herrlich! aber Cöln ist Bethlehem und ist kein andrer Heil und kein andrer Namen zu finden, darin man selig werden kann!"

Een der hoofdbelangen, door Cornelius in Rome ter harte

genomen, was het opzoeken van graveurs voor zijnen »Faust''; maar de Italianen onder hen »haben eine solche infame Arroganz, dasz sie den Rafaël zu idealisieren pflegen.'' Dit oordeel van Cornelius kan niet bevreemden, als men nagaat, dat Rafaël Morghen reeds sinds 1793 weer in zijn vaderstad Florence werkzaam was en Luigi Calamatta nauwelijks den eersten kinderschoenen ontwassen. Toch is het mogelijk, dat in Cornelius' klacht eene kritiek van het talent van Rafaël Morghen, den graveur o. a. der *Mis van Bolseña*, der *Madonna della sedia* en der *Transfiguratie* gezocht moet worden.

De onderwerpen, door Cornelius aan den »Faust'' ontleend, waren voor-eerst de wandeling in den tuin. Het waren pen-teekeningen. De eerste schetsen, vooral van *Faust* met *Gretchen*, droegen nog eenigszins een antiek karakter. De groep van *Mephistopheles* en *Martha* gaf van zelf meer aanleiding tot het nastreven van den oud-duitschen type, waarbij, naar eene vingervijzing van Göthe, Albrecht Dürers randteekeningen voor het Gëtijdeboek van Maximiliaan dienst deden. Dan had men het tooneel in den kelder van Auerbach. Hier trad de Nederlandsche invloed toe, en eene vroege schets herinnert duidelijk aan den boeren-Breughel.

De geheele verzameling bestaat uit 12 bladen groot-folio, waarvan 2 aan den proloog en het voorspel gewijd zijn. De 10 andere zijn aldus te qualificeeren: 1. de wandeling, 2. Auerbachs kelder, 3. de eerste ontmoeting van Faust en Gretchen, 4. de tuinwandeling, 5. Gretchen in 't gebed voor het Mariabeeld, 6. Valentins dood, 7. Gretchens bezwijming in de kerk, 8. de Walpurgisnacht, 9. op den Rabenstein, 10. Gretchen in den kerker. Hiervan zijn 2, 3, 4, 5, 6, 8 te Frankfort, de andere in Rome geteekend. Met éene uitzondering zijn deze bladen alle door Ruscheweyh gegraveerd en in 1816 te Frankfort uitgegeven. Cornelius heeft nog twee andere komposities uit den »Faust'' gemaakt, maar deze zijn nooit uitgegeven: het zijn: Gretchen, op haar bed zittend,

het haar ontvlechtend en aan den »Herrn" denkend die haar, bij 't verlaten der kerk, den arm geboden heeft, terwijl Mephisto aan haar kamerdeur staat te luisteren. De andere is: Gretchen, aan de fontein, waar haar het geval van »Bärbelchen" verhaald wordt.

Het komt ons; kunstooferenaren van de 2^e helft der XIXe Eeuw, niet vreemd voor, dat zulke onderwerpen behandeld worden in het karakter van de tijd, waarin zij gedacht worden; maar dit was in de jaren 1808—1815 nog iets geheel nieuws, en Cornelius behoort in dezen, als reformator te worden gehuldigd.

Dat hij zich dit bewust werd, dagteekent van zijn verblijf in Rome. In een brief aan Mosler van Maart 1812, laat hij zich volgenderwijs over de »Klosterbrüder" uit: »De naam wordt gegeven aan een gezelschap zeer voortreffelijke menschen, die voor de kunst en al wat goed is in een enge verbroedering zijn getreden, elkaar voorbeeldig beminnen en aanhangen. Zij zijn met hun zessen; vijf van hen zijn hier, een is in Weenen. Overbeck uit Lubeck¹ is, onder hen, de gene die, door de zachtheid zijner ziel en de kracht zijns edelen geestes, de anderen om zich heen vergaderd en voor al wat heerlijk is ontvlamd heeft. Hij zal allicht de grootste kunstenaar zijn, die thands hier leeft, en gij zoudt verbaasd staan, als gij zijn werk zaagt. Daarbij is hij de nederigheid en de bescheidenheid-zelve. Pforr² kent gij reeds door zijne werken. Hij heeft het edelste en trouwste hart van de waereld, eene onwankelbare vastheid in dingen, die hij voor echt houdt; maar ook een strengheid, die vaak in het harde overslaat, en hem soms zeer nadeelig is. Vogel uit Zürich³ is een van de natuur zeer bevoorrecht mensch. Hij weet alles wat er goeds, schoons en heerlijks in de zielen der menschen gestrooid is op te sporen,

¹ Geb. 1789, † 1869.

² Franz Pforr, geb. 1788, † 1812.

³ Ludwig Vogel, geb. 1788, † 1879.

om ze te vereenigen. Daarbij bezit hij een verwonderlijk kunsttalent. Hij stelt doorgaands meesterlijk vele zaken uit de geschiedenis der Zwitsers voor. Wintergerst uit Zwaben¹, be- gaafd met open zin voor al wat goed en schoon is en daarbij vele kleine deugden, die in den Hemel als groot aangeschreven staan: oodmoed, trouw, dankbaarheid, dienstvaardigheid tot onderdanigheid toe, aanhankelijkheid en liefde. Hij werkt in den trant van Michelangelo en is zeer ijverig. Colombo uit Venetië is een streng Katholiek en een zeer edel Italiaan, van den ouden stempel. Die in Weenen heet Sutter² en moet veel over-een-komst met mij hebben. Ik heb teekeningen van hem gezien, die alle op een ernstigen en edelen geest wijzen.... In Lodi woont een schilder, met name Hottinger, die ook tot hen behoorde, maar veranderd en afgevallen is. Zij betreurden dit verlies eener ziel diep, en daar hebben zij gelijk in, want het is het grootste verlies, dat geleden kan worden. Ik ben nu in zijn plaats gekomen, en hunne vreugde daarover is zoo groot en ongehuicheld, dat ik het tot de gelukkigste gebeurtenissen van mijn leven reken en dat aldus mij de verwijdering van mijn vaderland draaglijker wordt.”³

Cornelius voorspelt aan Mosler, dat ook deze een der hunnen zal zijn.

In een brief aan Ernst Förster, den bekenden kunstgeschiedschrijver, die, als schilder, leerling van Cornelius geweest is, verhaalt Ludwig Vogel, hoe het Overbeck, Pforr, Hottinger en hem-zelf aanvankelijk te Rome vergaan was. Drie verjaars hadden zij een goedkoop en heerlijk onderkomen in de Villa di Malta gevonden; daarna, om den Monte Pincio niet te verlaten, betrokken zij de cellen van het klooster van San Isidoro, waaruit de barvoeter Iersche monniken door Napoleon verdreven waren. Eerst in Okt. 1811, vernam Vogel

¹ Joseph Wintergerst, geb. in Beyeren 1783, † 1867.

² Joseph Sutter, geb. 1781.

³ E. Förster, t. a. p., bl. 119.

te Napels, dat Cornelius en zijn goede Xeller van Frankfort te Rome aangekomen waren en eene woning betrokken hadden, vlak bij hun klooster. Toen kwamen Wintergerst en Dr. Schlosser (insgelijks uit Frankfort), die hun op vastgestelde winteravonden het »Nibelungen"-lied en later de »Divina Commedia" in Duitsche vertaling voorlas. »Es war dies eine herrliche Zeit gemeinsamen Strebens."

Onmiskenaar openbaarde zich allengs tweërlei doel bij de kloosterbroeders. Er waren er, zoo als de Katholiek geworden Overbeck, die met afwijking, van Rafaëls richting, in de eerste plaats het idee, de wijsgeerige waarheidsformule vereerden; bij wie dus ook het koloriet weinig in aanmerking kwam. Vroomheid uit te spreken en te bevorderen ging hun meer ter harte dan uit te gaan van het beginsel om schoonheid aanschouwelijk te maken. Dit was bij Cornelius, als geboren Katholiek, niet het geval; ook niet bij velen, die toch groote vereerders der voorgangers van Rafaël waren, als Giotto, Orcagna, Ghirlandajo, Masaccio, Benozzo Gozzoli, Fiesole en Signorelli.

Toen Thorwaldsen te Rome het werk der broeders zag, juichte hij, Lutheraan, Noordeling en Helleensche mythologist, het van harte toe, ondanks de blaam, die het bij de volgers van Louis David uitlokte. Het optreden van Cornelius trouwens was eenigszins een weerstand bieden aan de kerkelijke verzuchtingen van Overbeck, die het werk van dezen grooten meester wel eens verweekelijkten en zelfs aan de korrektheid er van schaadden. Men kan niet zeggen, dat bijv. Overbecks »Triumph der Religion in den Künsten" aan te groote levensvolheid lijdt. De scheppingen van Cornelius daarentegen zullen voortaan steeds blijf geven van zijn energischen, mannelijken geest.

Het zijn vooral de voorlezingen en kommentaren van Dr. Schlosser geweest, die Cornelius tot de illustratie der »Nibelungen" brachten. Ondanks de verscheidenheid van aanleg en inzichten bij de hoofdmannen Overbeck en Cornelius, werkten zij

vreedzaam te zaam. Zij hadden in het S.-Isidoroklooster eene kleine Akademie gesticht, waar niet alleen het naakt beoefend werd, naar de schoone modellen, die men te Rome vindt, maar waar de vrienden ook vaak voor elkander pozeerden, ter bestudeering der draperieplooyen. Daar zijn nog keurige teekeningen van Cornelius voor-handen, waarop men niet alleen fraaye draperiën geteekend vindt, maar tevens den kop en de standen van Overbeck.

Wel een twintigtal schetsen of afgewerkte tafereelen heeft Cornelius aan de »Nibelungen» ontleend. De charakters der verschillende personen, de kompositie der groepen, de uitdrukking van het bedrijf, zijn voortreffelijk, en stempelen Cornelius tot den eersten deutschen figuurschilder van zijn tijd.

Ofschoon Cornelius eens gezegd heeft, toen hij zich maar in Italië niet thuis kon voelen: »Ein deutscher Maler sollte nicht aus seinem Vaterlande gehn!»¹ zoo zegt hij toch ook: »In Deutschland ist alles zu finden, nur keine grandiose Ansicht irgend einer Sache. Es muss Alles in Duodezformat allerliebste und recht bequem zu handhaben sein.» »Alles wat zich boven het huisbakkene verheft en zich uit het ordinaire wil uitwerken is hun onwelkom, om dat het niet bij een pijp tabak en een kop thee genoten kan worden, und das Auszerordentliche wird beinahe wie das Unordentliche behandelt.» Cornelius nam, als protest hiertegen, de gewoonte aan een arendtjen bij zijn naamteekening te plaatsen.

Met de bovenaangeduide nietigheid verwarde Cornelius geenszins de teerheid in de richting van Overbeck, dien hij den 14ⁿ December 1813 nog schrijft: »Ich küsse Dich tausendmal und drücke Dich in Gedanken an mein Herz; ich bleibe ewig Dein treuer Dich zärtlich liebender Freund.»

Göthe daarentegen, die eenmaal zijn hulde bracht aan de nagedachtenis van Erwin von Steinbach, den Straatsburger

¹ Förster, t. a. p., bl. 117.

bouwmeester, raakt ook van Cornelius allengs afgekeerd, en zegt: »Voor het eerst doet zich in de kunst het geval voor, dat talenten van beteekenis lust hebben zich achterwaards te ontwikkelen, in den moederschoot te-rug te keeren en aldus de grondslagen tot een nieuw kunsttijdperk te leggen." Deze uitspraak is half zuiver en half valsch, al nemen de reformatoren ze voor goede munt op. Overbeck trouwens had al weder een schrede rugwaards gedaan en weigerde voortaan naar het naakt te teekenen.

Cornelius lag het na aan zijn hart in de muurschildering den weg te vinden, waarlangs de kunst een nieuwe vlucht zoü kunnen nemen. Het openbaar karakter, dat aan de wand-schildering eigen is, deed Joseph Görres een poging doen bij 't hof van Berlijn, om voor Cornelius eene Regeeringsjaarwedde te bekomen, opdat hij aldus in de gelegenheid mocht zijn de monumentale schilderkunst in Duitschland te komen beoefenen.

Met zijn wensch om freskoos te kunnen schilderen, viel ook zijne overtuiging samen, dat hij met »romantische" onderwerpen te behandelen (*Faust, Nibelungen*, nu laatstelijk ook »Shakespeare"—*Romeo*) meer tot de zeer beschaafde klasse, minder tot het geheele volk sprak. En daarmee bereikte hij zijn hoogste doel niet. De kunst behoorde haar aandeel te hebben in de algemeene beweging der geesten, op wijsgeerig, ja staatkundig gebied, en zij behoorde niet slechts de voornaamste standen der maatschappij te bereiken. Door het schoone tot het goede, door het tijdelijke tot het eeuwige! dat stond in zijn kunstbelijdenis geschreven. »Dem rechten Wege zum ewigen Leben waren seine Gedanken zunächst zugewendet", zegt Förster¹. Zoo ging hij aan 't teekenen van bijbeltooneelen, waarvan enkele in olieverw werden uitgevoerd.

Met bijzondere ingenomenheid behandelde Cornelius »de Graflegging". Hij maakte er o. a. een hoogst uitvoerige penteekening

¹ T. a. p., bl. 163.

van, tegenwoordig in 't bezit van zekeren Heer Mumm, een Frankforter liefhebber. Zij behoort tot het volmaaktste, onder het opzicht van kompositie en afwerking, dat Cornelius geleverd heeft. Op bruinachtig papier is zij met de pen bewerkt »mit aufgesetzten Goldlichtern''. Het H. Lichaam is op een wade uitgestrekt, op den grond, met het hoofd in den schoot van Maria van Bethanië (Magdalena), wier rechter hand het lichaam ondersteunt, terwijl ze met de linker des Heilands rechter arm opheft, om hem de H. Maagd toe te reiken, die echter, bij de aanraking onmachtig te-rug-zinkt en door Joannes en Martha (?) ondervangen wordt. Achter hen staat Joseph van Arimathea en wijst op het rotsgraf, waar twee personen bezig zijn den sarkofaag, ter opneming van het H. Lichaam, gereed te maken. Links heeft men de deur van den hof, waardoor nog iemand binnentreedt; daarachter in de verte, Golgotha, de gerichtplaats. Op den voorgrond liggen de doornenkroon en de nagels. Het lichaam en de draperiën zijn in grooten, eenvoudig strengen, maar edelen stijl gehouden — eenigszins oud-italiaansch. Teder, innig en krachtig zijn de motieven der samenstelling: rustig, smarteloos is Christus' gelaat, roerend is de oogopslag van Magdalena naar de Moeder des Heeren. In dezer trekken schijnt het leven uitgebluscht. De derde bewerking van de zelfde stof is een olieverwschilderij, in Rafaëlesken trant. Het stuk heeft Thorwaldsen toebehoord, en bevindt zich thands in het naar hem genoemde Muzetum te Kopenhagen.

Van de zelfde tijd is eene penteekening, voorstellend het »Afscheid van Paulus van de Efeziërs'', waar alle sentimentaliteit van Cornelius' vroeger tijdperk vreemd aan is gebleven. Förster merkt ook op, dat er hoegenaamd geen konfessioneel karakter in gelegd is. »Der Weg einer lebendigen christlichen Kunst des 19. Jahrhunderts war damit aufgethan.''

In Mei 1814 is Cornelius met eene schoone romeinsche vrouw, Signora Grossi, in het huwelijk getreden. Hij heeft

zijne vrijaadje in de fransche taal moeten volvoeren: want het Italiaansch was hem nog te vreemd¹. En dat Fransch-zelf zal nog al wat te wenschen overgelaten hebben. Iets Fransch was er aan den geheelen man niet. Met al zijn genie, had Cornelius, in zijn vormen, niets elegants: hij had het uiterlijk van een echten burger man, en bracht weinig tot den natuurlijken adel van zijn kop toe, door de schikking van zijn sluike hoofdhaar, en zijne tergende hooge-boordpunten. De rechtvaardigheid vordert echter de meedeeling, dat deze bijzonderheden, benevens zijn overwijden, langen jas en plompen pantalon, tot zijn laatste levenstijd behooren, en hij er tegen de »Restauratie" vrij wat meer toonbaar uitzag. Men vergelijke het portret, door Schlotthauer van hem geteekend en door Barth gesneden.

De »casa Zuccaro" op den Monte Pincio had in Rome een geruimen tijd tot verblijf verstrekt aan den Heer Wenner uit Frankfort, van wien boven reeds gewaagd is. Deze vestigde hier, met zijne begaafde vrouw, een aangenaam tijdelijk *piéd à terre* voor de Duitsche schilders, in wier midden Cornelius zelden gemist werd. Toen de familie Wenner, na een verblijf van 8 maanden (Juli 1814—Marz 1815), naar Duitschland te-rug-gekeerd was, werd het zelfde huis betrokken door den naar Rome gekomen kon. pruisischen Konsul-generaal Jacob Salomon Bartholdy.

Dit was voor Cornelius en Overbeck eene gewichtige gebeurtenis: want de bankier Bartholdy, een man van levendigen kunstzin, wilde getuigenis van zijne joodsche afkomst geven, door de geschiedenis van Joseph van Ægypten in eene groote gezelschapskamer op de wanden te laten schilderen. Toch besloot hij hier zoo aanstonds niet toe. Of het hem aan groote middelen ontbrak, — maar hij begon met Cornelius te onderhouden over zijn wensch om de zaal met lichte ara-

¹ Förster, t. a. p. 168.

beskschilderingen te laten verciercn. Cornelius vond deze gelegenheid te schoon, om zijn lang gekoesterd plan, de heropwekking der schildering *al fresco* hier geen vrij spel te geven. Hij sprak met zijne vrienden Friedrich Overbeck, Wilhelm Schadow en Philipp Veit over de zaak, en het viertal bood den Konsul aan tot elken prijs, mids hun het dagelijksch brood verzekerd was, de zaal met groote historische tafereelen te stoffeeren. Het voorstel werd aanvaard, en voor een matig dagloon ondernamen de vier uitstekende kunstenaars in Rome den grond te leggen voor de herleving der monumentale schilderkunst.

Overbeck schilderde 't verkoopen van Joseph aan Ægyptische kooplieden; Schadow het op den vader gepleegd bedrog met den bebloeden rok, en de droomuitlegging in de gevangenis; Veit den aanslag op Josephs dengd door de vrouw van Potiphar. Cornelius schilderde Joseph voor Pharao, de droomen van de vette en magere koeyen en de volle en ledige korenaren uitleggend, en Joseph, die zich aan zijne broeders bekend maakt. In zinnebeeldige familiegroepen schilderden Overbeck en Veit nog de magere en vette jaren.

Men moet volstrekt niet denken, dat de beoefening der monumentale schilderkunst, waarbij alles aan den architectonischen ontwerper van het geheel onderworpen wordt, en waarbij wordt gerekend op nauwe aansluiting der verschillende kunstenaars, die met de kompositie en uitvoering der deelen belast zijn, bij Cornelius voortkwam uit gebrek aan zelfbewustzijn, uit zwakheid: in-tegendeel »die höchste Sache" zeide hij, is zelfstandigheid, vrijheid van ontwikkeling. Daarom bestreed hij de Akademiën, waar bij de beoefening der twee elementen, natuur en stijl, te veel aan den laatsten gegeven werd. »Die Akademien sind die Hydra": zij zijn de bronnen der »Geistestyrannie". Niet-te-min — is hij zelf later hoofd eener Akademie geworden, die hij dan ook liever (hoewel op zijn Fransch) »Kunstschule" noemde. Eigenlijk had hij het

tegen de slechte Akademiën; tegen Akademiën, wier deugd door overdrijving ondeugd was geworden.

In Oktober 1816 kwam de beroemde Niebuhr, als Pruisisch Gezant, naar Rome, en maakte al spoedig zijne huizing tot een middelpunt voor Duitsch kunstleven. »Voor den omgang,» schrijft de Gezant, »zijn mij, van de schilders, Cornelius en Wilh. Schadow de interessantste. De laatste is bijzonder fijn en geestrijk, maar, jammer genoeg, katholiek geworden. Overbeck, die als kunstenaar zijn meerdere is, en wiens fyzionomie zeer voor hem stemt, is weinig bespraakt en zwaarmoedig. Voor de weemoedigen is Rome doodlijk: want het heeft geen levend heden, waarin de weemoed verademen zou.»

Dit oordeel vindt zich bij Cornelius wel bevestigd. In proza en verzen heeft hij vaak zijn heimwee naar den »schönen, stolzen Rhein» uitgesproken. Zijne voortdurende geldverlegenheid heeft daar waarschijnlijk wel het hare aan toegebracht. Bij herhaling intusschen is Niebuhr hem bijgesprongen.

Deze voelde dan ook warm voor de monumentale kunst. Den 21 Dec. 1816 schrijft hij aan den rechtsgeleerden historicus Friedrich Karel von Savigny: »Hoe gemakkelijk zou men in een stad als Berlijn eene intekening op touw kunnen zetten, waardoor Cornelius, Schadow, en Overbeck gelegenheid vonden een zaal in een openbaar gebouw *a fresco* te beschilderen... Lieber Savigny, das empfehle ich Ihnen.»¹

Niebuhr liet niet na zelf de zaak bij »einem hohen Königl. Departement des Cultus und öffentlichen Unterrichts» aan te bevelen. »Göthe,» zegt hij, »hat eine sehr hohe Meinung und wahren Respekt für Cornelius Geist und Kunst.»

Dit was een reklame. Want de waardeering van Göthe was zeer betrekkelijk, en in een brief aan Savigny van den 15en Feb. 1817 schrijft hij: »Het komt mij voor, dat het

¹ »Lebensnachrichten», Hamb. 1838, II, bl. 260.

Göthe gaat als hen, die voor liefhebberijen opkomen, waarvoor de eigenlijke zin hun ontbreekt. Mij dunkt, dat het Göthe aan den echten zin voor plastische kunst ontbreekt... Bezat hij hem als jongeling, dan schijnt deze hem gedurende het hofleven te Weimar ontzonken te zijn... Ook aan historischen zin ontbreekt het Göthe: hij ziet bijv. te Venetië in de Doge- en Senaatsoptocht geen beeld van de oude grootheid, geen herinnering der talloze groote en wijze mannen; maar slechts een theatervertooning... De historische zin zal zich alom uitspreken, waar echte kunstzin voorhanden is; bijv. bij Cornelius."¹

In 1817 nam de Markies Massimi, een romeinsche groote Heer, uit het werk bij Bartholdy aanleiding, om Cornelius en Overbeck, later ook den naar Rome gekomen nieuwen »broeder" Julius Schnorr, op te dragen de drie hoofddichters Dante, Tasso en Ariosto, door tooneelen uit hun werken, in zijne villa, nabij de S. Maria Maggiore, te huldigen.

De »Divina Commedia" viel aan Cornelius te beurt; Overbeck kreeg »La Gerusalemme liberata"; aan Schnorr werd »Orlando furioso" opgedragen. Boileau, in onze Eeuw levende, zoü er raar van opgekeken hebben, dat »le clinquant du Tasse" vereeuwigd moest worden door den schilder, die voorbestemd was om den »Triumph der Religion" te schilderen, en Ariosto door den *chaste Huguenot*, die in 2, 3 honderd tafereelen de H. Schrift aanschouwlijk zoü maken: maar dat is de Roman-tiek, en ik durf haar geen ongelijk geven. Al wat schoon is is menschelijk en godlijk, en met vooroordeelen werd gebroken.

Terwijl Cornelius nog met zijn tweede freskotaferaal in de Casa Bartholdy bezig was, wijdde hij zijne avonduren in het late najaar van 1817 reeds aan het maken van schetsen voor het werk van Dante. De wanden der kamer bestemde hij voor tooneelen uit den *Inferno* en het *Purgatorio*, de zoldering voor

¹ T. a. p., bl. 188.

het *Paradiso*. De arbeid, zegt Förster, was juist voor Cornelius geschikt. Van alle romantische dichters omvadent geen het Christendom met zoo vrijen manlijken geest en zoo dicht aan den wortel als de zanger der Godlijke komedie; in geenentreden de werkzame ideën der Middeleeuwen, in Kerk, Staat en Leven zoo krachtig, klaar en zelfstandig op den voorgrond; geen is meer verwant aan Cornelius' denk- en zienswijze.

Cornelius ving aan met het *Paradijs*. Om het lankwerpighronde middenveld der bezoldering werden acht trapeziums gekomponeerd. Hij begon met de onderste hemelsfeer, de Maan, waar Dante met Beatrice naar opzweeft en door haar bekend wordt gemaakt met de zaligen, die zij ontmoeten. Zoo Piccarda Donati en Costanza, de dochter van Koning Roger, door wier hand Heinrich de Hohenstauffer in 't bezit kwam van Zuid-Italië. In de afdeeling daarnaast zijn bewoners van Mercurius voorgesteld, die om den wille van den roem deugdzzaam geweest zijn, en van Venus, de genen die eerst aan aardische liefde overgegeven haar door het vuur der hemelsche gelouterd hebben: Keizer Justinianus, de wetgever, Bisschop Folco van Marseille, vroeger minnezanger en dus vertegenwoordiger der kunst, en de Heilige zondares, uit het Oude Testament, Rahab. Nu volgen bewoners der Zon, de helder verlichte leeraren der scholastieke Theologie: Thomas van Aquinen, Albertus Magnus en Bonaventura. Bij hen sluiten zich geesten uit de sfeer van Mars aan, Karel de Groote, Godfried van Bouillon, Judas Macchabæus en Konstantijn. Naast deze krijgshelden uit de Strijdende Kerk nemen vreedzame strijders uit Saturnus plaats: Benedictus van Nursia, Romualdus, Franciscus van Assisi en Dominicus.

Hier worden wij in de hemelsfeer der Tweelingen gevoerd. Hier treedt Dante, door Beatrice geleid en bemoedigd, tot Petrus, Jacobus en Joannes, die hem vragen over Geloof, Hoop en Liefde voorleggen. De volgende gestalten stoffeeren het Empyream: Adam en Stephanus, Moses en Paulus, Zonde,

Verzoening, Wet en Genade. Eindelijk nog een laatste groep: Joannes de Dooper, Augustinus en Gregorius de Grootte, als grondleggers der Kerkördening.

Het middentaferel bevat: Maria, van Cherubijnen omkranst, in aanschouwing der H. Drievuldigheid. Voor Haar op de kniën en verzonken in haren aanblik, ligt Dante, en tegenover hem de H. Bernardus, die Beatrices plaats heeft ingenomen om den dichter de hoogste regionen binnen te leiden.

In Cornelius' »Dante'' treedt ons de meester van den harts-tochtelijken »Faust'' en der geweldige »Nibelungen'' op eens met schilderingen te-gemoet, over welke de vrede der gezaligden uitgegoten schijnt te zijn. Hoe zoü hij ons de verschrikkingen der Hel, hoe de bemoedigende tooneelen der veelvoudige zielenloutering gegeven hebben.

Het is een groote schade, dat hij het werk zoo ver niet heeft kunnen brengen.

III

In het jaar 1818 kwam de Kroonprins van Beyeren, later Koning Lodewijk I, naar Rome. Bij zijn geboorte had een goed geïnspireerd schilder eene voorstelling gemaakt van de Muzen, die met hun gaven de wieg des kinds komen omringen; reeds als knaap legde hij de vurigste liefde voor de kunst aan den dag, en hij kwam naar Rome heen uit München, waar hij het luisterrijk gebouw ontworpen had, dat beeldhouwwerken zoü bevatten (de Glyptothek). Thorwaldsen ontving hem in de Eeuwige Stad, en de Prins maakte spoedig kennis met Cornelius en zijn werk. De Prins noodigde hem nadrukkelijk uit naar München te komen, om de eerezaal der Glyptothek a fresco te schilderen. De Markies Massimi vroeg aan Cornelius, of hij niet den hoogsten prijs er op stelde in het vaderland van Rafaël en Michelangelo eene verheerlijking van Dante te volbrengen; maar de Markies trad

op den achtergrond voor den Koninklijken Prins en droeg, op aanbeveling van Cornelius, de schildering van het *Paradijs* aan Philipp Veit op en die van *Hel* en *Vagevuur* aan Joseph Koch.

Zelden is er in Rome een schooner feest gevierd, dan dat ter eere van den kunstlievenden Kroonprins door de Duitschers, den 29 April 1818, werd aangericht. Cornelius, Overbeck, Schnorr, Schadow, en eenige anderen leenden hun penceel voor de dekoratie. Frans Rückert legde, aan het feestmaal, der Dichtkunst de verklaring der tafereelen in den mond.

In Duitschland te-rug-gekeerd, zond de Prins een gedicht van zijn eigen hand »Den Teutschen Künstlern zu Rom“:

»Dir der hoch Du glühst, wie Paulus glühte,
Dessen Eifer Deinem gleichend ist,
Und ja Dir mit kindlichem Gemüthe,
Der Du wie Johannes schuldlos bist.

Und Euch Andern all, erhabne Jünger,
Grosze Künstler weil Ihr Christen seyd,
Nie ermüdend, heldenmüth'ge Ringer,
Euch ist liebend dieses Lied geweiht.“

Paulus moet Cornelius zijn, Johannes wel Overbeck.

En Cornelius mediteerde zijn ontwerpen voor de Godenzaal der Glyptothek. Te-recht: Mythologie en Christendom staan niet tegen elkander over. Noch in de Middeleeuwen, noch in de tijd der Renaissance hebben de groote kunstenaars bezwaar gevonden in het putten van ideën voor hunne beelden uit de ideale voorstellingen aller volken. De Pausen van het groote kunsttijperk zouden het zeer zonderling gevonden hebben, dat men Rafaëls *Parnasso* in het Vatikaan en zijne *Disputa* aldaar onvereenigbaar rekende, om dat de H. Eucharistie middenpunt is in de eene kompositie en Apollo in de andere. Wij beoordeelen hier niet het vraagstuk der absolute Waarheid, maar wij wijzen hier op de rechten der Schoonheid.

Terwijl men in Beyeren Cornelius tot den schilder van Hesiodus' Theogonie verhief, liet Niebuhr geen pogingen onbeproofd, om hem tot Directeur »der neu zu errichtenden Kunstschule in Düsseldorf" te doen benoemen en inmiddels ook hem een werk *al fresco* in den nieuwen schouwburg te Berlijn op te dragen (1819).

Bij de aanstelling tot Directeur (24 Nov.) werd het verlof gevraagd de zomermaanden in München door te brengen, om daar de taak te vervullen, Cornelius door den Kroonprins opgedragen. De bezoldiging als Directeur bedroeg duizend daalders; het loon voor de Münchener fresco's 30000 gulden.

Naar Berlijn gekomen met zijn *cartons* van het Paradijs, wekte hij hier intusschen maar matige belangstelling. Schadow bood hem aan mee te werken aan een Bacchanaal, dat in den schouwburg geschilderd werd. Cornelius, teekende, componeerde, maar liet het koloreeren voor Schadow over. Toen ging de roep dat Cornelius niet schilderen kon¹.

Intusschen liet de Kroonprins van Beyeren geen pogingen onbeproofd, om Cornelius van de vernieuwde Akademie te Düsseldorf overgeplaatst te krijgen naar die van München; maar Cornelius, die wel het bezwaar inzag in Düsseldorf Directeur en in Beyeren officieele schilder te zijn, die zelfs Overbeek had willen bewegen de plaats in Düsseldorf te vervullen, neigde niet zeer tot het ambt te München. Hij vreesde, tusschen Langer en den bouwmeester Klenze, het »vijfde rad aan den wagen" te wezen. Zijn vriend Ringseis verklaarde hem echter, dat de vrees ongegrond was. Hij had den Kroonprins onder het oog gebracht, hoe veel Cornelius boven Klenze stond. Daar was niet alleen verschil van richting, maar geheel van karakter in hun kunst. Cornelius was in- en uitwendig waar, en het was hem alleen om de zaak te doen; Klenze, in-tegendeel, was »meestal onwaar en ging louter met bijoog-

¹ Förster, t. a. p., bl. 235.

merken om." De Prins had trouwens gezegd, dat al was hij genoodzaakt Klenze te gebruiken, Cornelius hem meer waard was dan een heele Akademie¹.

IV

De Godenzaal der Münchensche Glyptothek (beeldengalerij) was in Oktober 1823 voltooid. Wat bij het oorspronkelijk plan des bouwmeesters voor voorportaal gold, werd aan de zinrijke Prometheus-geschiedenis gewijd; dan volgde de Godenmythe in 't algemeen, en daarna de Helden-zage. In de hoofdzal is rekening gehouden met de verdeling in drieën: de waereld van den Olympus, het gebied der Wateren en de Onderwaereld. De komposities zijn opmerkelijk om de diepzinnigheid en klaarheid der voorstellingen en om de oorspronkelijkheid der uitvoering. De Theogonie van Hesiodus is haar basis. Natuurlijk heeft Cornelius zich gewacht voor eene verwarring der Grieksche en Romeinsche Godenleer, al is tot dusverre de helleensche voorstelling nog niet algemeen tot het bewustzijn der westersch-europeesche schoolmeesters doorgedrongen. Met hartelijke instemming van Thorwaldsen, heeft Cornelius voor Ganymedes met Zeus' adelaar het bekende edele bāreliëf van den Deenschen beeldhouwer gekopieerd. »Beter kon ik het niet maken," zegt Cornelius, »en Rafaël heeft ook wel zijn beroemden Paulus, voor het karton der tapijten, aan de kapel Brancacci ontleend."

Cornelius is niet alleen de schilder, maar ook de schepper, de dichter, zijner ontwerpen geweest en den Griekschen beelden nieuwere, algemeener, ruimere beteekenis verleenend, stelde hij ze tevens vóór in eene nieuwe, schier naturalistische interpretatie hunner kostumen.

Aan de Düsseldorfer Akademie heerschte, in den nu vol-

¹ Förster, t. a. p., bl. 263.

genden winter groote levendigheid. Eenige leerlingen waren Cornelius in zijn werk te München behulpzaam. In openbare gebouwen te Coblenz en Bonn werden ook muurschilderingen gewenscht. De Düsseldorfse akademisten traden hierbij op. Wilhelm Kaulbach was er een van.

Natuurstudie op het naakt model werd door Cornelius in de avondoefeningen steeds nadrukkelijk voorgestaan en geleid.

Ernst Förster, een van Cornelius' leerlingen, schrijft aan Prof. C. Vogel in Dresden:

»Mocht ik u een beeld kunnen schetsen van het leven, dat zich om Cornelius heen beweegt en door hem geschapen is. Gij zoudt dan de gezegende uitwerksels van zijn geest en de blijde hoop der toekomst voor onze oogen zien optreden tot verheerlijking der Duitsche kunst. Wat gij en de voorvechters van den vooruitgang in eene schemerachtige toekomst gezien hebt, hier leeft het in dadenrijke werkelijkheid.»

Het moet daarom eene groote droefheid voor die van Düsseldorf geweest zijn, dat Cornelius in Aug. 1824 de aanstelling tot Directeur van München, ten gevolge van Langers overlijden, aannam. Cornelius meende echter in Düsseldorf was nu de stoot gegeven, en zoo kon hij met een gerust geweten (ook ter behartiging der gezondheidsbelangen van zijn vrouw) naar Beyeren trekken. Hij beveelt het Pruisiesch Ministerie Schnorr als zijn opvolger aan. De Koning van Pruisen is echter niet zeer met de »*Al fresco*-Malerei" ingenomen en wenscht een andere voordracht. Wilhelm Schadow werd benoemd, en de invloed van Cornelius verstierf.

Te München heerschte in vollen glans de oppermacht der antieken. Cornelius, door den Koning geworden Kroonprins (1825) geraadpleegd, waagde voor te stellen, de falanx Overbeck, Schnorr, Philipp Veit, H. Hesz, Koch en M. Wagner uit Rome te laten komen. »Dan zal Uwe Majesteit zich verplaatst wanen in de schoone dagen der oud-Italiaansche kunst.» Buitendien drong Cornelius zeer aan op de benoeming van

Schorn als leeraar der kunstgeschiedenis, mythologie en itali-aansche poëzie, vooral Dante.

Het traktement, dat Schorn zou aangeboden worden, be-droeg fl. 1150. *Ce n'était pas le Pérou.*

Opmerkelijk in de briefwisseling, door Cornelius met den Koning over de Akademie gevoerd, is de ontwikkeling van het denkbeeld: »Die wahre Kunst kennt kein abgesondertes Fach; sie umfaszt die ganze sichtbare Natur.»

De voortzetting van zijn arbeid in de Glyptotheek werd, door zijne betrekking aan de Akademie te München, niet moei-lijker gemaakt: in tegendeel. In Beyerens begreep men, dat een Akademiëdirekteur niet alleen gunstig op zijne kweke-lingen werkt door de wenken, hun in de klasse gegeven, maar ook door zijn voorbeeld, door ze getuigen te maken van zijn eigen arbeid.

Toen de Koning, op 31 Dec. 1825, met den grooten kunste-naar voor zijn werk in de Glyptotheek stond en uit de Helden-zage bijzonder de *Kassandra* bewonderde, verraste hij Cornelius plotselijk door hem het kruis »des Civil verdienstordens der bayrischen Krone» op de borst te hechten. Hij sprak daarbij deze woorden uit: »Dit kruis is het eerste, dat ik sedert mijne throonsbestijging verleen. Men slaat helden Ridder op het tooneel hunner daden.» En zoo werd de Ridder Peter von Cornelius gekroond.

V

In de benoeming van Schorn tot Hoogleeraar der kunst-geschiedenis zocht Cornelius een waarborg voor de eenheid en harmonie der studiën aan de Münchener Akademie. Daarmee ging samen de aankoop der verzameling oud-duitsche en oud-nederlandsche schilderijen, door de Heeren Sulpice Boisserée en Bertram in Stuttgart bij-een-gebracht. Dit was (in 1826) eene rijke aanwinst voor de nieuw gebouwde Pinakothek.

Cornelius stelde veel prijs op deze getuigen der XVe-eeuwsche kunstkrachten, maar niet in den zin van Friedrich Schlegel, die ze als onmiddellijke modellen behandeld wilde hebben. Hij beschouwde en waardeerde ze om den ernst der opvatting, de naïeviteit der voordracht, de waarheid en diepte des gevoels en der uitdrukking. Ook de wijze van doen, de techniek beval hij ter studie aan. Maar voor de hoogere vrije behandeling der kunst, voor den stijl, voor de vormen van het naakt en der drapeering, voor de ordonnantie, voor houding en beweging der figuren kon noch de Keulsche, noch de school der Van Eycken hem voldoen en over beiden heen wees hij zijne leerlingen steeds op de antieken, op de italiaansche Renaissance, en — met zeker voorbehoud — op Albrecht Dürer.

Boisserée en zijn broeder Melchior, met hun vriend Bertram, kwamen te München den kring van Cornelius en zijne geestverwanten versterken. Cornelius verwachtte ook Schnorr en Heinrich Hesz, die intusschen nog te Rome door hun werk te-rug-gehouden werden. Wel had hij Samuel Amsler, den romeinschen graveur, weten te winnen, die, minder in den schilderenden trant der Franschen, meer in den geest van Marco-Antonio en Albrecht Dürer werkend, de richting van Cornelius naderstond.

Wat Cornelius ontbrak was wel de kennis en waardeering der lokale kleur in historiestukken. Dit paste minder in zijne ideale richting; maar andere kunstenaars te München en ter Akademie voorzagen daarin:¹ want het was een eisch der tijd en mocht bij de monumentale beschildering der galerij aan den koninklijken hoftuin, met tafereelen uit de beyersche geschiedenis, niet ontbreken.

Kenmerkend voor de verhouding van Cornelius tot zijne kwekelingen is de bizonderheid, dat de vroegere hem »Meister»

¹ E. Förster, W. Röckel, C. Stürmer, C. Hermann, H. Stilke, G. Hiltenesperger, W. Lindenschmit, Ph. Schilgen, G. Gassen, Ad. Eberle, Ph. Foltz, Prof. Cl. Zimmermann en D. Monten.

de latere hem »Herr Director'' noemden. In oud-duitschen geest werden dan ook Peter-Vischer- en Albrecht-Dürer-festiviteiten aangericht.

Niet-te-min kwamen hem hier en daar uit den vreemde; en nog wel uit Frankrijk, blijken toe van de erkenning zijner verdiensten. De Baron Gérard, de bekende fransche schilder, schreef hem: »Vous avez su rendre au génie de la peinture sa première jeunesse et sa première vigueur, et l'Allemagne vous devra l'honneur d'avoir accompli out ce que le XVe et XVIe siècle lui avaient promis d'illustration. Cette régénération sera durable, parce qu'elle est fondée sur l'étude du vrai, dont les anciens avaient un si profond sentiment; parce qu'elle vit surtout d'accord avec les mœurs, l'esprit national et la littérature de votre époque, et c'est en quoi cette réforme diffère des Modes passagères qui dans d'autres Pays ont souvent modifié les Arts, sans leur imprimer de caractère durable.»

Dit laatste is natuurlijk een pijl, afgeschoten op het Romantisme. Nochtans is dat geen voorbijgaande mode geweest, en Delacroix, Géricault, Horace Vernet, en Delaroche, leven voort in hunne nakomelingen, de naturalisten.

Bij veel waardeering en goede uitkomsten had Cornelius toch ook met tegenwerking te kampen. Deze ging uit van den onherboren klassiker Leo von Klenze en van den ongehoorzamen Prof. Zimmermann. De scepter des gevoels werd namelijk Cornelius ontworpen, bij gelegenheid der uitvoering van de wandschilderingen (naar zijne *cartons*) in de Pinakothek. De Koning zelfs begon zich van Cornelius eenigszins af te keeren, en voor dezen was het droombeeld werkelijk »das Haupt einer Schule monumentaler Kunst (in Beyeren) zu sein'' in rook vervlogen. Von Klenze wist Cornelius' plaats in te nemen.

Wat Cornelius ontbrak was niet het instinct om de middeleeuwsche kunst in hare architectonische openbaringen te voelen, maar wel het verstand om ze te vatten. Zoo kwam

hij er toe het romaansche boven het Gothische te stellen en te gelooven, dat hij Aug. Reichensperger bekeerd had¹. Zoo kwam hij er toe den architekt Gärtner bij den Koning in te leiden; hiervan verhopende een tegenwicht voor Von Klenze. De Koning vond behagen in Gärtners omgang, en liet hem o. a. de *St.-Ludwigskirche* bouwen. Cornelius, die nu eenmaal lang genoeg in de mythologische waereld had rondgewandeld, om ook eens een groot werk van »christelijke” kunst te willen uitvoeren, was in de wolken, bij het bericht, dat hij de kerk van Gärtner te beschilderen zou hebben. Hij zag de mogelijkheid met een christelijk epos, met een geschilderde »Commedia divina” op te treden. »Das Universum,” roept hij uit, »öffnet sich vor meinen Augen.”

Maar, helaas, het encyclopædische plan van den schilder mocht de koninklijke »genehmigung” niet verwerven.

Toch behaagde hij zich nog in de uitvoering van het zeer begrensde plan.

Niet de geheele kerk, maar alleen de apris en het dwarspand werden hem ter beschildering aangewezen: de gewelven namelijk en de drie wanden van den achtergrond. Het choorwelf werd voor de hulddiging van Jehovah bestemd; de drie gezegde wanden voor Christus, het transseptwelf voor den H. Geest. Vereeniging van historie en symbolisme, alles liturgisch opgevat, spreekt uit al deze komposities.

In den trant der *loggie* van Rafaël was Cornelius te-gelijkertijd bezig eene doorloopende kunstgeschiedenis in tafereelen te teekenen: hij bewerkte deze, in den kring zijner familie, op avonden aan muziek, deklamaties en gezelschapsspelen gewijd in de jaren 1828—38. Uit zijn 50 bladen, door Heinrich Herz gegraveerd en door Dürr in Leipzig uitgegeven.

Ter voorbereiding zijner werken in de *Ludwigskirche* achtte Cornelius een bezoek aan Rome noodzakelijk en trok in den

¹ Zie Herm. Riegel, t. a. p., bl. 58.

zomer van 1830 derwaards. In Juli 1831 was hij in München te-rug, en wel vergezeld van Overbeck. Hunne vrienden hadden er een volksfeest van weten te maken en alom klonk: »Cornelius! Overbeck! hoch!» terwijl de Vetturino-paarden afgespannen werden en jonge schilders het rijtuig met de gevierden naar 't huis van Cornelius brachten.

VI

De lezer, die mij tot dus-ver gevolgd heeft, zal waarschijnlijk al meer dan eens gedacht hebben: »Zonderling, dat zich zoo'n kunstenaarsleven gaat voltrekken, zonder dat er van den invloed der vrouw op die hooge ontwikkeling, neen, naauwlijks van haar belangstelling spraak is!» En inderdaad — bij den overvloed van intieme dokumenten, waaruit wij de samenhang der levensgevallen van den kunstenaar hebben mogen opmaken en er een licht op doen vallen, dat bezwaarlijk van valsheid zal te beschuldigen zijn, is het dubbel te-leurstellend, dat er geen brieven ter onzer kennis zijn gekomen, die ons eenige teerheidsbetrekking, eenige *Herzensangelegenheit*, van Cornelius zouden geschilderd hebben. Heeft er voor hem dan geene Vittoria Colonna bestaan? Michelangelo had zijn zestigste jaar reeds bereikt, toen hem de edelste vriendschap aan de grootste dichteres van Italië verbond. Cornelius was 48 jaar, nu wij de kennis maken van Emilie Linder, eene te Bazel wonende schatrijke ongehuwde later katholiek geworden vrouw, die zich niet onzag belangrijke geldopofferingen te doen voor de kunstzaak, die Cornelius dierbaar was ¹.

Zou hij, zoo als Leonardo da Vinci Mona Lisa, deze Emilie zes jaar lang hebben willen aanstaren, onder het voorwendsel haar portret te maken? — Schitterde zij voor hem, gelijk »la bella di Tiziano»?

¹ E. Förster, t. a. p., II, bl. 54.

Hare brieven hebben hem beurtelings verrukt en gesticht. »Alles was Ihre persönliche Erscheinung mir schönes und holdes ahnen liesz, tritt durch sie (haar brieven) unbefangener, muthiger und lebendiger hervor." Hij noemt zich haar droomerige vriend, van wien zij wel weet, dat hij haar »unendlich liebt und verehrt".

Briefschrijven was Cornelius een gruwel, maar aan Emilie Linder deed hij 't gaarne, en zelfs vormde hij 't plan, in eene reeks van brieven aan haar, zijne *mémoires* te redigeeren. Verdere bizonderheden van hun verkeer ontbreken. Licht werpt misschien op de verhouding, dat, toen Cornelius in Aug. 1834 te Rome zijne vrouw verloren had, hij in April 1836 met eene andere Romeinsche in het huwlijksbootjen stapte, en toen ook deze hem, na een huwelijk van 23 jaar ontvallen was, hij in 1861 met eene derde Italiaansche nog zes jaar lang op het huwlijksmeer ging spelevaren: hij was toen 78—84 jaren oud.

VII

In Mei 1833 was Cornelius op nieuw naar Rome vertrokken, om daar het karton voor zijn »Laatste Oordeel" (in de *Ludwigskirche*) te maken.

In Mei—Juni -35 keerde hij huiswaards, en werd te München door 300 kunstenaars en liefhebbers hartelijk ontvangen; te-gelijk was zijn »Weltgericht" in de Akademie tentoon-gesteld. Hij heeft er-zelf deze regels aan gewijd:

Die Engel tragen Schwerter in den Händen
Und in den Abgrund flüchtet das Gemeine.
In süsßer Wollust darf die Kunst nicht enden,
Sie naht sich streitend für das Höchste, Reine.

In 1838 was Cornelius in Parijs en Koning Louis Philippe en al wat het penceel voerde kwam hem huldigen: hij werd opgenomen in het Legioen van Eer en in het Instituut, als »un des plus grands artistes de notre époque".

Intusschen bleef ook, op dit toppunt door Cornelius bereikt, de tegenwerking niet uit. Vooral de freskoes in de *St.-Ludwigskirche* gaven aanleiding tot het gefluister: »Cornelius is wel een knap teekenaar, maar de kunst van schilderen verstaat hij niet." Niemand minder dan de koude bouwmeester Leo von Klenze schreef in zijne »Aphoristische Bemerkungen", dat Cornelius, met al zijn bekwaamheden, toch eigenlijk achteruit was gegaan, en dat men betreuren moest hem niet meer partij te zien trekken van de »Sinnlichen Darstellungsmittel vergangener Zeiten". Ook de koninklijke gunst ging, met die wankeling der openbare meening op en neer. Wij weten echter, dat hij zich niet licht uit het veld liet slaan en ook wat de koninklijke gunst betrof een half ei beter dan een leege dop achtte. Tot zijn verdediging kan strekken, dat hij zijn fierheid opofferde aan hetgeen hij het belang der kunst rekende. Onverklaarbaar is de hartstocht, waarmee de »Ehrenmann" Von Gärtner, die veel verplichting aan Cornelius had, als architect der *Ludwigskirche* den grooten schilder tegenwerkte. 't Was zoo ver gekomen, dat bij een bezoek des Konings, met Gärtner aan de *Ludwigskirche* gebracht, Cornelius door den »Thürsteher" werd afgewezen ¹.

In Juni 1840 was Friedrich Wilhelm IV als Koning van Pruisen zijn vader opgevolgd. Hij haastte zich blijken van vergevensgezindheid tegenover politiek veroordeelden en van hoogschatting van mannen van verdiensten te geven. Cornelius zag hierin voor zich-zelfen eene nieuwe toekomst en haastte zich, te trachten de ongenade des Konings van Beyeren te boven te komen door een brief aan den Koning van Pruisen te schrijven. De geleerde Christ. Karl Josias Bunsen belastte zich met het overbrengen van deze weinig hooghartige hulde. De Koning droeg den beroemden Alexander von Humboldt op den brief in de meest vereerende form te beantwoorden.

¹ Förster, t. a. p., II, bl. 131.

Men kon echter den bejaarden Wilh. Schadow te Berlijn niet als Directeur der Akademie ontslaan, — anders ware aan Cornelius de plaats ter-stond aangeboden.

De uitkomst was, dat Cornelius den *titel* van »Director» verkreeg, een inkomen van 3500 Thaler en 500 Thaler pensioen voor zijn weduwe. Von Humboldt voorspelde Berlijnsche ijverzucht met haar gevolgen, en deze bleven ook niet uit.

Den 22ⁿ April 1841 vinden wij Cornelius in Berlijn's Daags daaraan ontving hem de Koning en voor het uiterlijk was het welkom, hem door de kunstwaereld toegeroepen, alszins streelend.

Van deze tijd is de olieverwschilderij, hem door den Graaf Raczynski als een gunst afgesmeekt: »Christus in het voor-geborchte» — eene kopie van een door den Koning van Beyeren veroordeeld karton voor de *Ludwigskirche*.

De groote beeldhouwer Rauch en de niet minder beroemde bouwmeester Schinkel waren de voornaamste kunstenaars, met wie Cornelius te Berlijn in aanraking kwam. Met Schinkel was hij bevriend. Dit was zeker een reden voor hem om er zich zeer in te verheugen, dat hij de bouwwerken van Schinkel met schilderijen zou te verciëren hebben. Inderdaad zoo deze koude komposities ten leven gewekt konden worden, zou dit door de kunst van Cornelius kunnen geschieden, die ondertusschen veel er van zijnen vroegeren leerlingen opdroeg.

In het jaar 1843 ondervond onzen schilder, die in -42 pas van eene gevaarlijke oogziekte hersteld was, de kwelling, dat de schilderstukken van Gallait en De Biefve »De Abdikatie van Karel den Ve» en het »Compromis der Edelen», die Europa rondgereisd hadden, in Berlijn zoo veel opgang hadden gemaakt door de bekoorlijkheid der kleur en het romantisme der voordracht, dat zijn stuk »Christus in het Voorgeborchte» maar matige erkenning verwierf. Daarentegen had de nieuw benoemde »Vicekanzler» der Pruisische »Civil-Verdienst»-orde (Cornelius-zelf) de voldoening, dat zekere

karnavalfiguren, door hem aan Tassoos heldendicht ontleend, van hooger hand zeer werden bewonderd.

In Oktober reisde Cornelius op nieuw naar Rome: wel in 't bijzonder om zich te laten inspireeren voor de schilderijen, die uit te voeren zouden zijn in de nieuwe berlijnsche hoofdkerk, die de Koning besloten had te bouwen, en in 't bijzonder voor het daarbij aan te leggen *Campo Santo*, de open galerijen rondom een kerkhof.

Naar het ontwerp van Architect Stüler zou het Berlijnsche *Campo Santo* vier gelijke zijden hebben, ieder van 180 voet lang en 35 hoog. Deze wanden zouden met tafereelen van Cornelius gestoffeerd worden. Naar zijne verdeeling zouden er 15 tafereelen ontworpen worden, ieder in drieën verdeeld en door 8 kolossale groepen van elkander gescheiden. Zonde en Dood, de Troost van den Godsdienst bij de Onmacht der menschen, de Verbreiding van de leer des heils, de eindelijke Zege van het Goed en de Stichting van het Godsrijk op aarde als de Hoop der toekomst, dat zijn de over de 4 wanden verdeelde »Boeken" van Cornelius' epos.

De helft dezer ontwerpen had Cornelius in Rome geteekend.

In het jaar 1844, werd den 61-jarige het Doktoraat van de Munstersche Akademie aangeboden, waarmee hij zich zeer ingenomen betoonde. In het Diploma wordt hij gehuldigd, als »een der eerste kunstenaars onzer Eeuw, wiens onsterfelijke werken zoo lang leven zullen als men kunst en wetenschap, Deugd en Christelijke Vroomheid eere zal geven; een man rijk aan alle gaven des geestes en des gemoeds, vereerd met de hoogste menschelijke eerbewijzen en geliefd niet slechts bij Koningen en Vorsten, maar ook bij alle Muzen en Gratiën."

In '45 reisde hij ander maal naar Rome en werd te München, ook van de zijde des Konings, luisterrijk begroet.

Te Rome ontving hij van Von Radowitz het bericht, dat de Koning van Pruisen, voor zijn nieuwe hoofdkerk het ontwerp gebeerde van een altaarstuk, dat voor zou stellen:

»Erwartung des Jüngsten Gerichts". Ook Overbeck, Veit en Steinle werden uitgenoodigd ontwerpen te maken. Zonderling is het, dat het Koninklijk Program de kompositie, tot in sommige onderdeelen toe, van te voren vaststelde.

In 1846 keerde Cornelius te-rug naar Berlijn met een zijner schoonste kartons voor het *Campo Santo*: »de Apokalyptische Ruiters". Het is een der voortrefflijkste kompozities, die deel hebben uitgemaakt van de ten-toon-stelling, door mij te Amsterdam georganiseerd, op het initiatief van de Heeren Guffens en Swerts,¹ met de bestemming de opbrengst te storten in de kas der noodlijdenden, ten gevolge van de noord-brabantsche overstromingen.

In 1847 ontving Cornelius, die van vele Regeeringspersonen eigenhandige brieven bezat, een dankbetuiging van Koningin Victoria en eene van Prins Albert voor het »Glaubensschild", door hem geteekend, zijnde eene symbolische voorstelling van den schat des geloofs, die als geschenk gediend had van Pruisens Koning bij den Doop van den Prins van Wallis. Prins Albert gedraagt zich, in zijn schrijven, geheel als een welopgevoed kunstkenner.

VIII

Politieke verwickelingen hebben den Berlijnschen dombouw tegengehouden; maar de kartons der voorstellingen, die het *Campo santo* zouden verheerlijkt hebben, zoowel als die der Münchensche Glyptotheek en *Ludwigskirche* zijn in 't bezit van Pruisen. »Zou het geen *Ehrensache* voor Keizer en Staat zijn," vraagt Förster, »als de Regeering een gebouw zett'e, geschikt om die voortrefflijke scheppingen van den grooten Duitschen kunstenaar ten-toon te stellen?"

In Mei 1853 keerde Cornelius naar Rome, toch eigenlijk

¹ Verg. Förster, t. a. p., II, 311, 411.

zijn tweede vaderland, te-rug. Hier ontwierp hij eene eigene lezing van het Pruisiesch »Programm'' des Laatste Oordeels of liever der »Verwachting'' hiervan. Hij voerde 't uit in dekverf. Het is in boogvorm; hoog 5 v. 5 d., breed 4 v. 8 d. De Koning noemde de schilderij »die grösste Künstlerische Conception unserer Zeit''.¹ Een klinkdicht van Wilh. Hensel geeft een goede beschrijving van de ook door kleur zich zeer aanbevelende schilderij:

Auf ew'ger Urkraft himmlischer Emblemen.
Den Zeichen heiliger Evangelisten,
Thront hoch der Herr, dasz er erwägt die Fristen
Der Busze, so zu Heil, als Anathemen.

Die Aeltesten vom Haupt die Kronen nehmen,
Ernst um den Christ reih'n sich die Martyr-Christen,
Und Engel retten vor der Schlange Listen
Durch heilig Schämen schmerzgereinte Schemen.

Und noch auf Erde knien die Gottlebensgen,
Zu harren gläubig der Posaunen Rufen,
Aufblickend zu dem Kreuze am Altare.

So predigst Du den Treuen und Abwend'gen:
Dasz Dir der Heiland an des Thrones Stufen
Den Stuhl dann bei der Kirche Lehrens wahre!

De »Gottlebensgen'' waren, in de eerste plaats, de Koninklijke Familie.

Toen aan Cornelius gevraagd werd: welk tafereel hij-zelf het best oordeelde: dat van München of dat voor Berlijn, antwoordde hij: »Het eerste was de kracht mijner jeugd; het andere is het overwicht der nagedachte van den ouderdom.''

In de villa Albani werd den 20^{en} Mei 1855 een gastmaal gegeven ter eere van Koning Lodewijk van Beieren. die te

¹ Förster, t. a. p., II, 384.

Rome verwijlde. Cornelius had op zich genomen een feestrede te houden en kweet er zich van met talent en handigheid; ook niet zonder geest, ja met humor. Menig-een vond echter geen aanleiding Cornelius' karakter hooger te schatten, na al den lof, hier aan den Koning gegeven, die hem zoo diep gegriefd had, en na de edelmoedige bescherming, hem door Pruisens Koning zoo mild verleend.

De Berlijnsche kritiek was echter minder enthuziast en vond het nog al vreemd, dat de aardbewoners bijna uitsluitend door de koninklijke familie vertegenwoordigd werden.

In 1860 verloor Cornelius zijn tweede vrouw. Een gezelschapsjuffer zijner dochter blies hem een zóo vurige liefde in, dat hij in 't voorjaar van -62 met haar, Signora Teresa Giamperi, uit Urbino, in 't huwlijk trad.

Men denkt, dat het hierop is, dat hij de volgende dichtjens schreef:

Salomo wurde mit Recht in der Jugend als weise gepriesen;
Aber im Alhr ein Thor trachtet' er nicht mehr danach.

Ich, in der Jugend ein Thor, o wär' ich im Alter noch weise!
Doch ich beklag' es: es schützt leider vor Thorheit mich nicht.

Förster zegt, dat zijne liefde »aufs wärmste erwiedert wurde"; hetgeen intusschen de schoone jeugdige weduwe niet belett'e, een jaar na 's mans afsterven, een tweede huwlijk aan te gaan.

In 1861 keerde Cornelius naar Duitschland te-rug. Koning Lodewijk verwelkomde hem in vaerzen!

Nach Rom! nach Rom! bald führ es Dich zurücke!
Nur in dem Süden es sich wirklich lebt:
Und lange da begeistre und entzücke,
Du Groszer, der das Ideal erstrebt.

In Berlijn was de ontvangst minder warm. De Koning was dood. Zijn opvolger liet zich te veel aan 't leger gelegen

zijn, om met hart en ziel de kunst te kunnen beschermen.

In 1866 voerde Cornelius nog briefwisseling met een Amerikaan, zekeren Heer Comfort, die, voor Amerika, eene herhaling van de »Erwartung des jüngsten Gerichts" begeerde, die Cornelius aannam te maken, met verandering der Pruisische koninklijke familie in een groep beroemde Amerikanen. »Geef ze mij maar op," zeide de Meester; »ieder die aan de Godheid van Christus gelooft, is mijn broeder, en ik zou dus te-vreden zijn, als ge mij ter zijner tijd een en ander uit het leven van zulke mannen mededeelde en mij hunne portretten toezondt."

IX

Men heeft nog al eens gekibbeld over het geloof van Cornelius. Herman Riegel, die zelf protestant is, heeft tegen Ernst Förster in het licht gesteld, dat Cornelius, van streng katholieke ouders geboren, zich altijd in ieder opzicht katholiek betoond heeft, al beoordeelde hij personen en zaken met vrijmoedigheid en zeide, dat hij te Berlijn beter katholiek was dan te Rome. Ook had hij met voldoening den ring en de »blanke ronde hand" van Pius den IXe gekust, maar scheen zich tot de pantoffel minder aangetrokken te voelen. Zonderling genoeg en wel alleen te verklaren uit de meer zinnelijke en behaagzieke richting van Wilhelm Kaulbach, zijn beroemdsten leerling, zeide hij tot dezen, bij het zien zijner voorstelling van de Reformatie: »Dat is niets voor mij; *ich bin katholisch.*"

Wij zijn ten einde met de ontplooying van 's mans levensloop. Den 6ⁿ Maart 1867, 's voormiddaags ten 10 uur is Cornelius, zonder ziekbed, in den ouderdom van 84 jaar ontslapen.

Toen in den vroegen morgen de doodstrijd begon, zeide hij tot zijne vrouw: »Ik zal deze nacht nog sterven." 24 uur

voor dat het oogenblik daar was, had een Priester, op zijn begeerte, hem de laatste H.H. Sakramenten gebracht, en het laatste woord dat zijn reeds koud wordende lippen fluisterden was: »Bidden”.¹ 't Was dien dag Asschewoensdag en de kalanders melden een zonsverduistering.

De begrafenis had plaats den 10ⁿ Maart, 's morgens te 11 uur. De zaal in zijn woonhuis »am Königsplatz” was als *chambre ardente* ingericht. Aan zijn hoofdeneinde stond zijn laatste werk: »De uitstorting van den H. Geest over de Apostelen”, en »velen der aanwezenden”, zegt Förster, »kon het toeschijnen, dat de verhevene gestalten der Apostelen zegenend de hand over den doode uitstrekten, die ze verheerlijkt had, zoo als sedert eeuwen geen kunstenaar het vermocht.” Vóór de ridderkruisen aan zijn voeteneinde lagen twee palmtakken gekruist, die de Minister Von Müller, als vertegenwoordiger van Koning en Staat, gezonden had en daarbij een lauwerkrans, waarin de woorden gelezen werden: »Zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven.”

Bij de uittocht ter begrafenis waren tegenwoordig: de weduwe, de zoon des overledenen, Hauptmann Gabriël Cornelius, uit München; voords »Geheimrath” Linhoff en »Legationsrath” von Kehler, exekuteurs, de grijze Prof. Keller (de vriend van Cornelius in zijn jeugd), Vorst Boguslav Radziwill, de toonkunstenaar Prof. Commer, Herman Riegel, de Minister von Müller, die uit 's Konings naam de weduwe eenige treffende woorden toesprak, de Minister von Bethmann-Hollweg, de »Geheimrath” Dr. Pinder, de »Geheimrath” Dielitz, als vertegenwoordiger der Muzeüms, vele Professoren der Kunstakademie: Drake, Strack, Bläzer, Mandel, Pfannschmidt, Kaspar, Grell, enz. Vele kollegies van regeering waren vertegenwoordigd. »Geheimrath” Altgelt. was gestuurd door Düsseldorf, van welke stad Cornelius eereburger was;

¹ Förster, t. a. p., II, bl. 485.

met hem waren de Professoren Andr. Achenbach, Wittig, Camphausen en Karl Hübner; vele kunstgenootschappen; de Düsseldorfer met een omfloerste vaan.

De Proost Karker van de St.-Hedwigskerk hield een korte lijkrede. Hierna ging de stoet grafwaards. Achter den lijk-wagen, volgden statiekoetsen van den Koning, de Koningin en den Kroonprins, hierachter een eindeloze sleep rijtuigen. Bij het graf, op het kerkhof aan de Liesenstrasse hield de beeldhouwer Konrad Knoll, uit München afgevaardigd, de volgende toespraak:

»Hooggeëerde Kunstgenoten! Diep bewogen staan wij om het graf van den grootsten meester der Deutsche Kunst. Ge-lijk Göthe de Poëzie, Beethoven de Toonkunst, zoo heeft Peter Cornelius de Deutsche Schilderkunst in nieuwe verhevener banen geleid, ja, tot de sterren opgevoerd. Moge de machtige geest zijner werken de Deutsche Kunst der toekomst bevruchten, tot eer en roem van ons groote gemeenschappelijke Vaderland. Welsprekender lippen moet ik overlaten de be-teekenis van den grooten Meester grondig te waardeeren. Mij blijft nog slechts over, bij de stomme, stille, diepe droefenis, den smartelijk schoonen plicht te vervullen, in naam van München, in naam der Deutsche Kunstgenootschap, onzen wechgereisden Eerevoorzitter, den grooten, dierbaren, veel geliefden doode, den eerekrans in treurende huldiging op het gewijde graf te leggen. Vrede zij het hulsel des onsterflijken Deutschen Meesters Peter von Cornelius!»

De Koningin van Pruisen en van Beyeren richtten een eigenhandig schrijven aan de weduwe. Kenmerkend is, dat deze Deutsche Soevereinen beide aan de jonge weduwe schrij-ven, dat zij de laatste levensjaren des beroemden mans »verschönt» heeft. Vele steden en kunstkringen van Deutschland vierden Cornelius' nagedachtenis. Op zijn graf staan deze woorden:

DR. PETER
 VON CORNELIUS
 GEB. ZU DÜSSELDORF¹
 D. 23 SEPT. 1783
 GEST. D. 6 MÄRZ 1867.
 R. I. P.

Te Düsseldorf verrees zijn standbeeld. In het Nieuwe Muzetm te Berlijn werd zijn borstbeeld, in kolossale afmeting, opgericht, te midden der daar ten-toon-gestelde kartons van het *Campo Santo*.

De groote geest van dezen denker en kunstenaar woonde in een klein lichaam. De titel van reformator kan hem niet betwist worden. Hij staat boven Louis David, waar hij reageert tegen de XVIIIe Eeuw. Hij heeft nieuwe toestanden ingeleid en David kon slechts eene nieuwe reactie doen geboren worden. Hij beleed zich een vijand van het romantisme, en toch heeft hij een der zijden van deze kunstopenbaring machtig en nadrukkelijk vertegenwoordigd. Hij is een der voornamste schatbewaarders geweest van de twee elementen: idealiteit en materialiteit. Daarbij heeft hij niet slechts ernst gekend, maar, als Lionardo da Vinci en Albrecht Dürer, ook tot zekere hoogte het komieke in zijn geest en kunst opgenomen. Als mensch was hij waarheidlievend en trouw; maar grootheid van karakter valt niet in hem te huldigen. Zijne vergevensgezindheid ten opzichte van Klenze, Gärtner en Kaulbach heeft hare schaduwzijde.

Chéras lez-Houffalize, Aug. 1887.

¹ Hij kreeg den in de familie den oudsten zonen steeds geschonken naam van Peter, door de vroegtijdige dood van het eerste kind uit zijns vaders huwelijk. Hij-zelf heeft drie kinderen gehad: Helena, geb. te Rome, en, 18 jaar oud, aldaar overleden 22 Okt. 1832; Maria, insgelijks te Rome geboren, en getrouwd met den graaf Filippo Marcelli, zij † 1860; Gabriël, Officier in Pruisischen dienst, gehuwd met Ottillie Paulitzka. Onder zijn vijf kleinkinderen is een Rafaello en een Peter.

KATKOFF.

MICHAEL NIKEPHOROWITCH KATKOFF.

»Grattez le Russe, et vous trouverez le Tartare.»

Indien wij deze bekende uitspraak van Napoleon I schrijven aan het hoofd van een opstel over den beroemden Russischen patriot, wiens dood, weinige maanden geleden, als een feit van Europeesche beteekenis werd besproken, is het niet de bedoeling, daardoor hem of iemand anders zijner ontwikkelde landgenooten voor te stellen als een man, bij wien de beschaving slechts een oppervlakkig vernis vormt. Zulk eene opvatting zou kwalijk passen in een tijd, waarin de Russische litteratuur in menig opzicht eene toongevende is geworden en hare voortbrengselen als modellen worden aangeprezen; kwalijk passen vooral bij de pas gesloten groeve van den paedagoog, die zijn leven lang, en met uitnemend gevolg, heeft geijverd voor de klassieke opleiding der jeugd en de *humaniora* heeft verdedigd tegen de aanvallen der voorstanders eener alleen zaligmakende natuurwetenschap. Ongetwijfeld heeft Napoleon het oog gehad op het feit, dat Rusland eene half-Aziatische natie is gebleven, al trachtten reeds in zijn tijd de hoogere kringen in het rijk van den czar zich de gewoonten, de denk- en levenswijze van het Westelijk Europa eigen te maken en al toonden de Russen, die zich voor

korteren of langeren tijd in het buitenland vestigden, eene ongeëvenaarde vatbaarheid om zich te plooiën naar hunne nieuwe omgeving. Drie vierden eener eeuw zijn verlopen, sedert de Fransche keizer tot zijne schade en schande met »de Tartaren” kennis maakte, maar nog is zijne uitspraak volkomen juist, in zoo ver namelijk, dat eene innige vereeniging van het Europeesche met het Aziatische, of, zomen wil, het nationaal-Slavische element, nog steeds niet heeft plaats gehad. Zelfs mag men vragen, of de klove tusschen die beide elementen niet grooter is geworden, en of het streven der Nationaal-Russen, der Slavophilen, niet veel kans heeft, om met goed gevolg te worden bekroond, zoodat de Russen, in plaats van hunne nationale zeden en gewoonten te verloochenen, er juist eene eer in zullen stellen, »Tartaren” te zijn.

Voor eenige weken schreef een Rus, Nikolaas Colchis, in het *Wiener Fremdenblatt* een artikel over de ontwikkeling van de nationaal-Russische gedachte op letterkundig gebied, waar zij zich het eerst duidelijk en zelfbewust heeft geopenbaard. De schrijver wijst op den strijd, die in de jaren 1830—1840 ontstond tusschen de »Zapadniki”, de Westerlingen, en de »Slavianophili”, de vrienden der Slaven. De eersten beweerden, dat het Russische volk niet bij machte was, zich eene zelfstandige beschaving te scheppen, en zich dus met de Europeesche moest tevreden stellen. Volgens hen konden en moesten de Russen veel van het buitenland leeren, en met de daar sedert eeuwen opgedane ervaringen hun voordeel doen. De Slavophilen ontkenden de juistheid dezer stelling; de schrijver in het *Fremdenblatt* vat hunne theorieën in de volgende woorden samen.

»Europa kan de hoogste taak der menschheid niet vervullen; het kan de godsdienstige behoeften der menschelijke natuur niet bevredigen; het kan den grooten bond der volkeren niet bevestigen door het cement der liefde en der ge-

rechtigheid. Zijne roeping bepaalt zich tot werkzaamheid op natuurwetenschappelijk, technisch en financieel gebied. Het heeft in het materiele groote dingen tot stand gebracht. Het is volkomen in staat om de ontwikkeling van het *comfort*, van den rijkdom, van de weelde te bevorderen, en zulke goederen, met al de voordeelen die daaraan verbonden zijn, heeft het in ruime mate voortgebracht. En nog steeds neemt deze stoffelijke welvaart in Europa toe, — doch tot groot nadeel van den geest en van het zedelijkheidsbegrip, die steeds ruwer en wilder worden. Europa sluit angstig de oogen voor den naderenden dood, voor het proletariaat, dat in zijnen schoot is ontstaan en met eene hernieuwing van het Vandalisme dreigt. Derhalve mag Rusland in Europa geen voorbeeld ter navolging zien; het moet zich integendeel een zelfstandig, eigen bestaan trachten te verzekeren, en wel op den grondslag van den Oud-Slavischen nationalen geest, met zijn rechtsbewustzijn en zijne staatsidee, zijne zeden en gewoonten. Op dien grondslag, vast verbonden door het orthodox-grieksche geloof, moeten de muren worden opgetrokken. Aan die Slavische macht en aan haren scheppenden geest behoort de toekomst.”

De beide partijen bewogen zich en bestreden elkander oorspronkelijk slechts op het gebied van wetenschap, kunst en letteren. Later echter, na 1850 streefden zij ook een praktisch sociaal en tevens politiek doel na. Er werd druk gepolemiseerd tegen de overdreven voorliefde voor al wat buitenlandsch was, — eene voorliefde, die vooral bij den hooger en adelstand tot eene ware manie was geworden. De »Zapadniki” waren hunne omgeving al te ver vooruit, toen zij Louis Blanc, Considérant, Proudhon en andere Europeesche communisten en socialisten als leermeesters verheerlijkten en als voorbeelden aanprezen. De openbare meening verzette zich krachtig tegen de pogingen, om de nieuwe leerstellingen ingang te doen vinden, en de regeering ondersteunde natuur-

lijk gaarne deze uitingen eener conservatieve en nationaalgezinde meerderheid door maatregelen, die de leiders der »Westerlingen» onschadelijk maakten. Herzen, Bakoenin, Ogareff moesten de wijk nemen naar het buitenland.

Men zou zich vergissen, als men meende, dat de Slavophilen de troetelkinderen der regeering waren. Ook onder hen vond men hardnekkige *frondeurs*: zoo heeft de in 1886 overleden Iwan Aksakoff niet minder dan vijf dagbladen uitgegeven, die allen op hunne beurt zijn vervolgd of geschorst. Daarenboven kwamen de Slavophile theorieën weldra in scherp conflict met werkelijkheid en praktische staatkunde: in den Poolschen opstand stonden de Slaven tegenover hunne broeders, en het waren juist Herzen, Bakoenin en Ogareff, die, gesteund door de heimelijke of openlijke sympathie van gansch Europa, krachtig partij trokken voor de zaak der Polen. Hadden de Slavophilen nog pas in de voorbereidende stappen tot verkrijging der Italiaansche eenheid de zegepraal der nationale gedachte gehuldigd, thans moesten zij erkennen, dat die gedachte niet sterk genoeg was om de heterogene elementen van het groote Slavenrijk bijeen te houden.

Het begin van het jaar 1863 was voor Rusland vol dreigende gevaren. Napoleon III trachtte, met de hulp van Engeland, in Polen de vlam van den opstand aan te wakkeren. In Frankrijk wedijverden de Senaat en het Wetgevend Lichaam in oorlogszuchtige verklaringen. De Engelsche minister van buitenlandsche zaken, Lord Russell, stelde eene nota op, met welke inhoud Frankrijk en Oostenrijk zich vereenigden, en waarin voor Polen eene niet geringere mate van *Home Rule* werd geëischt, dan de Ieren thans vergeefs van de tegenwoordige Engelsche regeering vragen. De dagbladpers van bijna alle landen behandelde Rusland met smadelijke minachting en van al de kabinetten was het Pruisische het eenige, dat de Russische regeering niet meer of minder rechtstreeks met eene interventie ten gunste van Polen bedreigde.

»De positie van Rusland'' — zoo schreef de *Nord*, het officieuze orgaan der kanselarij te St. Petersburg, voor korten tijd — »was destijds hoogst ernstig; zijn bestaan als groote mogendheid stond op het spel. Alexander II was vast besloten, om op het terrein der nationale waardigheid geen duim breed te wijken. Maar moest men zich dan op een nieuw 1812 voorbereiden? Moest men, na een halve eeuw van arbeid, van vooruitgang, van hervormingen, van steeds wassenden voorspoed, Rusland opnieuw prijsgeven aan verwoesting in de wanhopige worsteling tegen eene algemeene coalitie? Wist men bovendien, of de natie bereid was tot deze onbegrensde opofferingen, of zij gereed was om met onwankelbare standvastigheid dit reusachtig duel, dien »oorlog der twintig volkeren,» te trotseeren? Op dat oogenblik verscheen Katkoff. Dag op dag, onvermoeid, deelde hij aan Rusland den gloed en het vertrouwen mede, die hem vervulden. Naarmate het gevaar toenam, groeiden ook zijne geestkracht en zijne wel-sprekendheid aan. Maar toen dan ook het beslissend uur was geslagen, en een antwoord moest worden gegeven op eene soort van ultimatum uit Parijs, was Rusland slagvaardig, tot alles bereid. Het antwoord was eene kategorische weigering om de Poolsche quaestie als iets anders te beschouwen, dan als eene zaak van zuiver binnenlandschen aard, waarmede vreemde mogendheden niets te maken hadden."

In 1863 was Katkoff, die zich in weinige weken tot eene macht in den staat wist te verheffen, reeds 45 jaren oud, maar op politiek gebied betrekkelijk weinig bekend.

De opvoeding, die hem was ten deel gevallen, en de richting, in welke zich zijn geest gedurende zijne studiejaren had ontwikkeld, maakten het krasse optreden van den behoudenden politicus dubbel verrassend. In 1818 te Moskou geboren, verloor Katkoff reeds als kind zijn vader, die het ambt van koster (*panamar*) bekleedde aan de Uspenski-kathe-

draal, in welke de keizers van Rusland werden gekroond. In zijne schooljaren had Katkoff veel te lijden van de plagerijen zijner meer door de fortuin begunstigde kameraden, die hem spottenderwijze »*panamarowitch*'' (kosterszoon) noemden. Vele jaren later maakte Aksakoff, de leider der Panslavistische partij, nog van deze omstandigheid gebruik. Aksakoff, wiens familie tot den kleinen adel behoorde en die op zijn manier een *grand seigneur* was, wilde Katkoff wel als geestverwant, maar niet als gelijke erkennen. De *Wiener Presse* verhaalde dezer dagen, dat toen Katkoff eens bij vergissing in den kalender van zijn blad aan de maand Februari 30 dagen had gegeven, Aksakoff hem vervolgde met het rijmpje »Katkoff, ti prokljati panamar, ti sportil Roesskij kalender,'' d. i. »Katkoff, gij verwenschte koster, gij bederft den Russischen kalender.'' Het was intusschen voor den jongen Michael niet ongelukkig, dat vader Nikephor Katkoff slechts een koster was, want daardoor werd de toenmalige metropolitaan van Moskou, Philarethes, opmerkzaam gemaakt op den jeugdigen en talentvollen knaap. Het was deze prelaat, die Katkoff's moeder aanspoorde en in staat stelde om haren zoon eerst het gymnasium en daarna de universiteit te Moskou te laten bezoeken. Op 23-jarigen leeftijd verliet Katkoff met den doctorstitel de hoogeschool, waar hij zich bijzonder had onderscheiden, en aan welke hij weldra als leermeester zou worden verbonden. De jaren 1839 tot 1845 bracht hij grootendeels in het buitenland door. Te Königsberg en te Berlijn woonde hij de colleges in de wijsbegeerte bij; Schelling trok hem daar door zijne lessen het meest aan, en het was de hoogste wensch van den jeugdigen doctor, later in zijn vaderstad een professoraat in de wijsbegeerte te verkrijgen. Die wensch werd in 1845 vervuld; nadat Katkoff in het openbaar een proefschrift had verdedigd over »De elementen en de vormen der Slavisch-Russische taal,'' werd hij tot buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit te Moskou aangesteld. Naar het schijnt, deelde

hij in dien tijd in alle opzichten de gevoelens van het jonge Rusland, dat de Westersche beschaving en de Westersche staatsvormen op Russisch gebied wilde overbrengen. Hij verrijkte de litteratuur van zijn vaderland met eene vertaling van Shakespeare's *Romeo and Juliet*, en liet zich door de beweging van het jaar 1848 op politiek gebied zoover medeslepen, dat hij zich bij de autoriteiten verdacht maakte en gedwongen werd, als hoogleeraar zijn ontslag te nemen. Katkoff maakte zich deze onvrijwillige vacantie ten nutte, om reizen te ondernemen door Frankrijk, België en Engeland. Op het eiland Wight leerde hij, door belangrijke gesprekken met Engelsche vrienden, de grondslagen kennen van den Engelschen regeeringsvorm, waarvan hij zich in zijne eerste jaren als journalist zulk een warm bewonderaar toonde. Dat die kennis niet oppervlakkig was, blijkt uit hetgeen kort na Katkoff's dood aan den Londenschen *Standard* werd geschreven.

»De te St. Petersburg verschijnende *Iskra (De Vonk)*» — zoo lezen wij in het Engelsche blad — »placht van hem in zijn vroegere jaren karikaturen te geven als »Lord Katkoff», en hem af te teekenen in een geruit pak met een Schotsche muts op het hoofd, — naar men weet, het algemeen door de Engelsche aristocratie gedragen *costuum*» — voegt de *Standard* correspondent hier spottend aan toe. — »En inderdaad, toen gedurende de eerste jaren der regeering van Alexander II de *Moskowskija Wjedomosti* haren invloed als eene macht in den staat begon te doen gevoelen¹, was 'er in al de artikelen van dit blad eene tint van Anglomanie op te merken. Katkoff's droom in dien tijd — in de dagen van de bevrijding der lijfeigenen — was, dat de Russische aristocratie in Rusland dezelfde rol zou spelen als de Engelsche in Engeland. Niemand

¹ De *Standard*-correspondent vergist zich hier klaarblijkelijk. Katkoff had in de bedoelde periode geen dagblad, maar een tijdschrift te zijner beschikking.

bezat een nauwkeuriger kennis van Engelsche instellingen op elk gebied dan de heer Katkoff, en gedurende zijne periode van voorliefde voor Engeland schepte hij er bijzonder behagen in, overeenstemming te zoeken tusschen de instellingen van Engeland en die van zijn eigen land, al ging de vergelijking somtijds geweldig mank. Zoo trachtte hij eens den schrijver van dit artikel te bewijzen, dat de Russische »Adelsmaarschalk» dezelfde plichten had te vervullen als de Engelsche graafschaps-sheriff, en dat de Russische vrederechters, of — zooals de titel eigenlijk luidt — »vrede-bemiddelaars», die aangesteld werden om eene beslissing te nemen in geschillen, ten gevolge der emancipatie tusschen de boeren en de grondeigenaars ontstaan, geheel gelijk stonden met de Engelsche *Justices of the Peace*. Hij was in die dagen een vrijhandelaar en zelfs een aanhanger van het stelsel van vertegenwoordiging.”

Doch wij zouden hier de gebeurtenissen vooruitloopen, hetgeen in dit geval een des te grooter fout zou zijn, omdat Katkoff's leven aan gebeurtenissen alles behalve rijk is. In 1850 werd hij door de universiteit te Moskou weder in genade aangenomen; niet slechts werd hem veroorloofd, zijne werkzaamheid als hoogleeraar te hervatten, maar tevens werd hij aangesteld tot hoofdredacteur van de bovengenoemde *Moskowskija Wjedomosti* — de »Moskousche Courant» — die het eigendom was van de universiteit, welke het recht, om haar te redigeeren en uit te geven, mocht verpachten.

In later jaren is van Katkoff beweerd, dat hij in zijn blad alles mocht zeggen, wat hij verkoos, en dat de censuur voor hem niet bestond. Wij zullen weldra de gelegenheid hebben om te onderzoeken, in hoever die bewering juist kan worden genoemd. Op de eerste periode van Katkoff's journalistische werkzaamheid (1850—55) is zij zeer zeker niet toepasselijk. Onder de regeering van czar Nikolaas zou een onafhankelijk journalist trouwens zijne taak geen week lang hebben kunnen vervullen. Dat Katkoff gedurende deze vijf jaren het redacteur-

schap van zijn blad niet als zijne roeping, zelfs niet als zijne voornaamste werkzaamheid heeft beschouwd, blijkt uit het feit, dat hij deze betrekking neerlegde op een tijdstip, toen voor den publicist op politiek gebied een belangrijker werkkring scheen te worden geopend, dat is na den dood van keizer Nikolaas en het einde van den Krim-oorlog. Ware Katkoff toen reeds bezielde geweest door de denkbeelden, die hem later vervulden, dan zou hij zeker zijne stem hebben doen hooren, om Rusland op te heffen uit de vernedering, die het had moeten ondergaan, toen zijne gevolmachtigden het traktaat van Parijs onderteekenden. De regeering was wel genoodzaakt, zich tevreden te stellen met eene plaats op den achtergrond van het Europeesch concert. Klaarblijkelijk heeft deze houding, destijds door de omstandigheden als gebiedende noodzakelijkheid voorgeschreven, voor Katkoff weinig aantrekkelijks gehad. Wat hij wilde, was een machtig en krachtig, vóór alle dingen een zelfstandig Rusland; maar de gelegenheid voor eene vruchtbare werkzaamheid op politiek gebied was uiterst ongunstig, nu de natie gebukt ging onder den indruk van eene gevoelige nederlaag en van een allesbehalve eervollen vrede, nu de nieuwe czar, Alexander II, schoorvoetend een stap waagde op den weg der vrijzinnige hervormingen, terwijl Katkoff juist meer en meer de overtuiging verkreeg, dat het westersch liberalisme, in hoe gematigden vorm ook toegepast, op het zelfbewustzijn en de nationale kracht van het Russische volk slechts nadeelig kon werken. Katkoff had zich zelf en zijne kracht nog niet leeren kennen; zijne politieke omkeering was ongetwijfeld reeds voorbereid, maar zoolang hij zelf nog in een overgangperiode verkeerde, zoolang zijne denkbeelden omtrent het ééne noodige voor zijn landgenooten nog niet tot klaarheid waren gekomen, kon hij noch als boetprofeet, noch als raadsman optreden.

Doch een ander veld, dat der letterkunde, stond voor hem open. Tot eigen scheppingen, die haar stempel op een tijd-

perk drukken, heeft hij het niet gebracht. Maar zijn eigenaardig talent en zijn in die dagen reeds groote invloed stelden hem in staat, om zijn volk de beste vruchten van eigen en van vreemden bodem voor te zetten en om aan eene natie, die in een tijdperk van sociale evolutie verkeerde, het naar zijne inzichten meest gepaste geestelijk voedsel toe te dienen.

In 1856 begon Katkoff de uitgave van den *Roesskij Westnik*, den »Russischen Bode», een tijdschrift, dat door zijn grooten omvang een veelzijdig eclectisme mogelijk maakte, maar dat toch bij die veelheid de eenheid wist te handhaven, vooral in de latere jaren, toen de buitenlandsche, meer of minder vrijwillige medewerkers voor een goed deel voor Russen plaats maakten. De *Russische Bode*, waarvan de lijvige afleveringen tweemaal per maand verschijnen, nam behalve politieke en letterkundige *essays* van allerlei aard, waaronder niet weinige van de hand van Katkoff, de beste onder de romans van Toergenjeff en van Tolstoi op. Maar ook aan vertalingen van de romans van Dickens, van Thackeray, van George Eliot, werd eene ruime plaats gegeven. Grootere werken van wetenschappelijke aard, zooals Grote's *History of Greece* en Motley's *Rise of the Dutch Republic* werden, in Russische vertaling natuurlijk, aan de lezers van den *Bode* voorgezet.

Russische tijdschriften houden in hun omvang gelijken tred met de reusachtige afmetingen van het Russische rijk. Dostojevski vond een reden van trots in het feit, dat een zijner romans vijf ponden woog. De *Bode* kan met die gewichtigheid concurreeren; zijn afleveringen tellen niet minder dan vijfhonderd bladzijden. Het lezend publiek in Rusland moet een merkwaardig absorptievermogen bezitten, en talrijker zijn, dan men in het Westen van Europa onderstelt; ware dit niet het geval, dan zouden deze tijdschriften zeker geen uitgevers vinden. Ongetwijfeld is een van de redenen voor de populariteit dezer litteratuur hier in te zoeken, dat de Russische censuur haar zoo genadig behandelt. Eene stelling, in twintig

regels van een dagblad geformuleerd en toegelicht, zal tot het in beslag nemen van een Russisch blad leiden, en voor een buitenlandsch blad de behandeling met »censuur-caviar», d. i. het onleesbaar maken met drukinkt, noodig kunnen doen schijnen. Werkt men haar in eene revue uit tot een artikel van een paar vel (liefst nog langer), dan vindt zij genade in de oogen der gestrenge heeren. Ontbreekt het der censuur wellicht aan tijd, om de massa lectuur van de Russische tijdschriften te doorworstelen? Of meent zij, dat de lezers van die tijdschriften voor gevaarlijke invloeden minder toegankelijk zijn? Wij kunnen de vraag niet beantwoorden, maar alleen wijzen op het feit, om te verklaren, dat Katkoff, ook in later jaren, toen zijn Moskousche *Wjedomosti* volle vrijheid van spreken had, met voorliefde de redactie van twee groote tijdschriften bleef waarnemen.

Ten einde zich een denkbeeld te kunnen vormen van de beteekenis, welke Katkoff's optreden in het jaar 1863 had, dient men zich rekenschap te geven van hetgeen sedert de troonsbestijging van Alexander II in Rusland was voorgevallen. De inneming van Kars door de Russische troepen, de eenige afwisseling van eene reeks van nederlagen en teleurstellingen, onder welke de val van Sebastopol de zwaarste slag was, had aan de Russische regeering de gelegenheid gegeven om het oor te leenen aan de vredesvoorstellen, door keizer Napoleon gedaan, zonder al te zeer den schijn op zich te laden, dat zij gedwongen was, de hand ter verzoening te reiken. Toch was dit laatste werkelijk het geval, en de vrede, in het voorjaar van 1856 te Parijs gesloten, kon dan ook bezwaarlijk een eervolle worden genoemd. Met Rusland's prestige in het buitenland was het voorloopig gedaan, en vorst Gortschakoff, die bij Alexander II dezelfde rol speelde als graaf Nesselrode bij czar Nikolaas, kon geen betere uitdrukking vinden om Rusland's onmacht en vernedering te

verbloemen, dan het bekende, »la Russie ne boude pas, elle se recueille." Alexander II, de humane opvolger van den despoet Nikolaas, beproefde zijne krachten te wijden aan de verbetering der binnenlandsche toestanden. Eene reuzentaak voorwaar, die, met hoeveel ijver en goeden wil ook begonnen, spoedig zou blijken te zwaar te zijn voor den beminnelijken, maar zwakken en zenuwachtigen vorst. Het begin deed echter vermoeden, dat eene niet minder krachtige hand dan die van czar Nikolaas het Russische staatsroer had aangegrepen. Nu de oorlog was geëindigd, moesten de lasten, die op het volk drukten, worden verlicht. De landweer werd naar huis gezonden en het staande leger met 200 000 man verminderd; gedurende vier jaren werd het rijk van recrueteering vrijgesteld en de achterstallige belastingen, tot een bedrag van 24 millioen roebels, werden kwijtgescholden. Aan de nog in leven zijnde veroordeelden wegens den militairen opstand van 1825 werd amnestie verleend; aan de erfgenamen der overledenen werden het burgerrecht en de titels teruggeschonken. De toestand der Joden werd in sommige opzichten verbeterd, — dat wil zeggen, hun werden enkele politieke rechten geschonken, waarvan zij tot nu toe verstoken waren gebleven. Nieuwe verkeerswegen werden geopend; het buitenlandsch kapitaal werd betrokken in den aanleg van Russische spoorwegen en in de exploitatie van velerlei nijverheids ondernemingen. De toegang tot de universiteiten werd voor ieder, zonder uitzondering, opengesteld, en allerwegen werden scholen voor lager onderwijs en kweekscholen voor onderwijzers opgericht. De kroon op deze hervormingen werd gezet door de emancipatie der lijfeigenen, een maatregel, waarvan trouwens reeds de vorige czar het onvermijdelijke had ingezien, maar waarvoor deze den tijd nog niet gekomen achtte. »Met de afschaffing der lijfeigenschap" — wij gebruiken hier de woorden van den heer N. C. Balsem, die in de *Mannen van Beteekenis* eene belang-

wekkende schets aan Alexander II wijdde — » was de teerling geworpen en de eerste stap gezet op een weg, die eene geheele hervorming van den staat in al zijne vertakkingen onvermijdelijk maakte. Het patriarchale gezag der edelen moest nu worden vervangen door eene nieuwe regeling van het rechtswezen, van de politie, van de gemeentelijke en de provinciale administratie, van de financiën en van het krijgswezen. De keizer zette tot dat einde onmiddellijk tal van nieuwe commissies aan het werk, op wier arbeid hij zelf met de meest nauwgezetheid toezicht hield. Het gevolg was, dat de geleidelijke emancipatie der boeren binnen weinige jaren gevolgd werd door eene nieuwe rechterlijke organisatie op Fransche leest geschoeid, eene nieuwe strafwetgeving, een geheel herzien wetboek van burgerlijke en crimineele rechtsvordering, de toepassing van het beginsel van zelfbestuur op verschillende districten en provinciën, aan wier vertegenwoordiging een beperkt recht van belastingheffing verleend werd, eene nieuwe organisatie der gemeentebesturen, meer in overeenstemming met het beginsel der gelijkheid van alle burgers en eene geheel gewijzigde inrichting der gemeentepolitie. Al deze inderdaad reusachtige hervormingen kwamen binnen een tijdsverloop van weinige jaren tot stand."

Uitnemend! — zal men zeggen. Ongetwijfeld, als men zich op Westersch standpunt plaatst. Maar op het gevaar af van voor een reactionnair te worden uitgemaakt, wagen wij het te beweren, dat de meeste dezer hervormingen — de noodzakelijk geworden afschaffing der lijfeigenschap natuurlijk in de eerste plaats uitgezonderd — meer getuigen voor het goede hart dan voor het politiek verstand van Alexander II. Het zij ons vergund, deze schijnbare ketterij met een enkel woord toe te lichten.

Vóór de opheffing der lijfeigenschap bestond in Rusland geen eigenlijke middelstand. De adel en de onderhoorigen maakten de beide hoofdfactoren uit van de Russische natie

en de ontbrekende schakels werden bijna geheel door buitenlanders — voornamelijk door Duitschers — gevormd. De adel had al de kenmerken der Westersche beschaving, althans wat het uiterlijk betreft; met Fransche elegantie, met Engelsche voorliefde voor *sport*, met Duitschen ijver voor kunsten en wetenschappen, verteerde hij de inkomsten, uit het bezit van eenige honderden of duizenden lijfeigenen ontsproten. De lagere volksklasse verkeerde in een toestand van volslagen afhankelijkheid en miste ieder zelfbewustzijn, terwijl de geestelijkheid, met name die ten platten lande, zelve uit de rangen van dit proletariaat afkomstig was en zich weinig of niet daarboven wist te verheffen.

Wie eene hongerkuur achter zich heeft, kan slechts op ééne wijze worden hersteld. Hij heeft voedsel noodig. Maar wanneer hem dit op onbedachtzame wijze of in te groote hoeveelheden tegelijkertijd wordt voorgezet, dan wordt dit voedsel voor hem vergif. Zoo moet ook de hervormer niet slechts de overtuiging hebben, dat hetgeen hij aanbrengt, op zichzelf begeerlijk is; hij moet weten, dat het nuttig en noodig is voor de patiënten, tot wier genezing hij wil bijdragen. Ongetwijfeld kan hierbij slechts de experimenteele methode worden toegepast, en laat het zich niet bij voorbaat met zekerheid bepalen, hoeveel van het geneesmiddel op eens veilig kan worden toegediend. Doch juist daarom is de grootste voorzichtigheid en eene geleidelijke vermeerdering van de dosis voorgeschreven.

Hebben Alexander II en zijne raadslieden deze wijze voorzichtigheid in acht genomen? Wij gelooven het niet. Aan hunne goede bedoelingen valt niet te twifelen, en hunne pogingen, om in Rusland de maatschappelijke toestanden op eene nieuwe en gezonde basis te vestigen verdienen de hoogste waardeering. Maar het kwaad van eeuwen laat zich niet in enkele jaren herstellen. Ook de volkeren moeten worden opgevoed en met de invoering eener gansch nieuwe orde van

denkbeelden moet eene langzame, geleidelijke wijziging van den volksaard gepaard gaan, zal zij eene blijvende en vruchtbare uitwerking hebben en niet leiden tot toomeloze uitspatting of tot blind en koppig verzet. Dit alles is meer dan elders van toepassing op Rusland, waar vijf-en-twintig jaren geleden de ontwikkelden, in den westerschen zin van het woord, nog zulk een uiterst gering gedeelte der bevolking uitmaakten.

Ook op geestelijk gebied geldt de waarheid: het zijn sterke beenen, die de weelde kunnen dragen.

Onder de vele duizenden, voor wie een nieuwe sociale gezichtseinder werd geopend, waren er zeer velen, wien de hervormingen nog lang niet snel genoeg gingen en die op pijnlijke wijze de tegenstelling gevoelden tusschen de vrijzinnige leuzen en de knellende banden eener autokratische werkelijkheid. Omverwerping van al het bestaande was voor hen de kortste weg om hun doel te bereiken. Naast de nihilistische woelingen en aanslagen, die een misdadig karakter droegen, openbaarde zich in vele deelen des lands een streven, om eene zelfstandigheid, eene autonomie te verkrijgen, die kwalijk paste bij het Russische staatsbegrip. Het separatistisch streven deed zich voornamelijk in de westelijke en zuidelijke provinciën gevoelen en Katkoff is een der eersten geweest, die daarop met bezorgdheid de aandacht vestigde. Hoe weinig men hem toen nog begreep, bewijzen de velerlei spotterijen, die hij zich moest laten welgevalen. Zoo verhaalde het bovengenoemde humoristische blad de *Iskra*, dat Katkoff er in geslaagd was, het separatistisch streven te ontdekken en aan te toonen bij een paar tortelduiven!

Het was geen wonder, dat men de proefnemingen met eene tot nu toe ongekende zelfstandigheid, die voor de kleinere maatschappelijke eenheden met goed gevolg waren doorgezet, thans ook op eene grootere gemeenschap wilde toepassen. Men vergeete niet, dat sedert de opheffing der lijfeigenschap

de boerenstand in Rusland meer macht bezit dan in eenigen staat van Europa en dat het gemeentewezen is georganiseerd op eene wijze, die zelfs aan de wenschen van een Franschen *communard* zou voldoen. Iedere gemeente, welker boeren vóór 1861 onder de strenge tucht van den grondeigenaar stonden, werd plotseling veranderd in eene kleine republiek; een anderen naam immers kan men aan de Russische »Mir'' niet geven. Aan het hoofd van iedere gemeente staat de door de gemeenteleden zelve gekozen *Starosta*, die niets meer is dan de uitvoerder van den wil der Vereeniging. Volgens geheel zelfstandig, in gemeenschappelijk overleg genomen besluit, verdeelt de gemeente het haar toebehoorende land onder hare leden, doch om de drie jaren gaat de grond, naar eene vooraf vastgestelde volgorde, aan een anderen verbruiker over. De gemeente heeft eene zelfstandige jurisdictie; zij kan hare medeleden veroordeelen tot iedere straf, van slagen met de roede tot verbanning naar Siberië. De boer, die te St. Petersburg of te Moskou als droschken-koetsier, als huisknecht of in eenige andere ondergeschikte betrekking werkzaam is, terwijl hij zijn aandeel aan de gemeentebezittingen door een bloedverwant laat beheeren en bebouwen, is, zoodra hij naar zijne gemeente terugkeert, weder een machtig en invloedrijk lid van de »Mir''. En deze republikeinsche instellingen beperken zich niet tot de dorpsgemeente. In de *Wolost*, het district, dat uit een aantal dorpen bestaat, vindt men de zelfde toestanden in het groot. Het ligt dus voor de hand, dat zij die eens van de vruchten van den vrijheidsboom hebben geproefd, naar meer verlangen en niet kunnen inzien, waarom de regeering den burgers van den staat onthoudt, wat zij aan de leden van de »Mir'' heeft toegestaan.

Zoo hadden de binnenlandsche toestanden voor Katkoff weinig geruststellends. Toen nu ook aan den hemel der internationale politiek donkere wolken opstegen, achtte hij den tijd gekomen om te breken met de theorieën, die hij vroeger

zelf had gehuldigd, maar die, naar zijne innige overtuiging, voor Rusland verderfelijik waren. De patriot zegevierde over den doctrinair.

»Onder de groep der uitnemende publicisten van die dagen" — zoo schreef het officieuse *Journal de St. Pétersbourg* kort na Katkoff's dood — »onderscheidde zich de redacteur van den *Russischen Bode* en van de *Moskousche Courant* vooral door die onafhankelijkheid van geest en van temperament, die hem dreef om de theorieën, die hij het warmst had verdedigd, over boord te werpen, zoodra de nauwgezette eerbiediging dezer theorieën de zegepraal in den weg kon staan van een denkbeeld, waarvan zij zich op een gegeven oogenblik de voorvechter had gemaakt. Met dit *procédé*, bij ons volkomen nieuw, slaagde de *Moskousche Courant* uitnemend tijdens den Poolschen opstand van het jaar 1863. In de vurige worsteling, welke zij toen ondernam tegen de denkbeelden, die in de Russische maatschappij algemeen verspreid waren, werd Katkoff door zijne hartstochtelijke welsprekendheid onmiddellijk op den voorgrond geplaatst; dit geschiedde des te gemakkelijker, omdat de Moskovitische publicist in deze worsteling eerst scheen op te treden tegen de meeningen, die zich in de regeeringskringen trachtten te doen gelden."

Het hoogst deftige *Journal de St. Pétersbourg* kon natuurlijk niet in bijzonderheden treden omtrent het conflict, dat destijds tusschen Katkoff en de regeering ontstond, en waarin het gezag voor de stem van den onversaagden publicist moest wijken. Niet iedereen volbrengt zijne evolutiën zoo gemakkelijk als Katkoff het deed, met de grootst mogelijke minachting voor hetgeen het groote publiek er van zou zeggen. Het was dan ook voor hen, die den schrijver slechts oppervlakkig kenden, eene wonderlijke verrassing, den filosoof met zijne deïstische neigingen, den voorstander van een op Engelschen leest geschoeid parlementarisme, den tegenstander der Slavophilen, den prediker van een westersch liberalisme, te zien optreden.

als de verdediger van eene absolute czarenheerschappij en van eene streng orthodoxe kerk; hem te hooren beweren, dat het rotte Westen sedert Peter den Groote een noodlottigen invloed had uitgeoefend op Rusland's beschaving; hem te hooren verkondigen, dat die invloed vernietigend zou worden voor de eigenaardigheden der Slavische wereld, wanneer de Rus niet de vreemde krukken wegwierp en op zijn eigen gezonde beenen leerde staan. In eigen huis moest de Rus heer en meester zijn, en de aspiratiën van Poolsche en Duitsche elementen moesten onvoorwaardelijk worden onderdrukt. Zoo redeneerde Katkoff, en terwijl de regeering nog aarzelde en een middelweg zocht waardoor de nationale aspiratiën der Polen althans eenigermate zouden kunnen worden bevredigd, riep Katkoff haar een donderend: »dat nooit!" toe. Zulk eene oppositie was een gruwel in de oogen van de hartstochtelijke strijders voor de uitbreiding der volksrechten, maar zij was tevens — en dit deed in de oogen der regeering meer ter zake — uiterst onaangenaam aan de aristokratische kringen, in welke het liberalisme in zijne meest plooibare gedaante mode was geworden. Katkoff moest worden gestraft. De regeering zond hem eene scherpe waarschuwing, met bevel om die in zijn blad te laten opnemen, op boete van 2000 roebels voor iederen dag uitstel. Katkoff weigerde, aan het »smerige proza" der regeering in de kolommen van zijn blad eene plaats te verleen. Elf dagen lang werd de boete betaald; op den twaalfden dag boog de regeering het hoofd, en gaf zelfs aan Katkoff de betaalde boeten terug. Op dat oogenblik leerde de journalist zijn macht kennen.

Het geheim van dien invloed, die zich vijf en twintig jaren lang heeft gehandhaafd, is eenvoudig. Katkoff gaf steeds een ongevraagd advies, dikwijls in termen, die bijna beleedigend konden worden genoemd. Maar hij sommeerde de regeering om datgene te doen, waartoe zij — al ware het slechts heimelijk — grooten lust had, maar waartoe zij zonder eene

openlijke aanmoediging en zonder den zoogenaamden »steun der openbare meening» niet durfde overgaan. Onder die regeering moet men vooral niet de wereld der ministers en der ambtenaren verstaan; voor deze heeft Katkoff nooit eenig ontzag gehad. De regeering bestaat voor hem uit den czar, zonder iemand meer. En hij heeft de kunst verstaan om, door zijne onder den schijn van een brutaal optreden verborgen behendige taktiek op twee zulke uiteenlopende persoonlijkheden als Alexander II en Alexander III even grooten invloed uit te oefenen.

»Sedert dien tijd» — zoo gaat het *Journal de St. Pétersbourg* in het bovenaangehaalde artikel voort — »is de redacteur van de *Moskousche Courant* en van den *Russischen Bode* in alle opzichten geworden, wat men een politiek persoon pleegt te noemen. Hij bleef echter een journalist in de beste betekenissen van het woord. Het dagblad, dat hij uitgaf, werd steeds geredigeerd in den geest van de meest ernstige organen der Westersche pers. Katkoff heeft zich nooit de minste moeite gegeven om de lectuur van zijn blad amusant te maken. Zijne tribune werd nooit die van een kernistent. Zelfs wilde hij zich niet schikken naar de sedert 1857 (in Rusland) gevestigde gewoonte; zijn blad heeft nooit letterkundige feuilletons gegeven en evenmin kronieken van het dagelijksch leven in Moskou. Katkoff wilde, dat men zich op zijn blad abonneerde, niet om zijn vrijen tijd op aangename wijze door te brengen, maar om zich op de hoogte te houden van de belangrijkste quaestiën van den dag. Dit doel heeft hij bereikt. De groote meerderheid der lezers van zijn blad hield zich bij de hoofdartikelen en de politieke correspondentie van de *Moskousche Courant*, en zocht in andere bladen inlichtingen van minder ernstigen en verheven aard.

»Tot in 1874 had deze wijze van doen, om de waarheid te zeggen, niets exceptionneels. Onze politieke pers volgde destijds in het algemeen eene dergelijke gedragslijn. Zij ontzag

zich niet om ernstig te blijven en zij achtte het beneden zich, de beuzelachtige liefhebberijen te huldigen van eene maatschappij, waarvan een aanzienlijk deel reeds begon te vinden, dat de *Figaro* een veel beter geredigeerd blad was dan de *Temps* of het *Journal des Débats*. Doch er kwam een tijd, waarop onze publicisten, die bij de hand waren, de liefhebberijen, op welke wij doelden, begonnen te exploiteeren, en deze poging werd met een even schitterend als betreurenswaardig succes bekroond. De groote pers van ons land verdeelde zich al spoedig in twee duidelijk onderscheiden groepen; later ging zij, ten gevolge van omstandigheden, die wij hier niet in herinnering behoeven te brengen, bijna geheel over in de handen van journalisten, die weinig lust toonden om de traditiën hunner voorgangers in eere te houden. Doch de *Moskousche Courant* bleef onveranderlijk. Katkoff deed haar met vaste hand het karakter behouden van eene tribune, die wel is waar steeds door een enkelen redenaar werd ingenomen, maar door een redenaar, die zooveel talent bezat en zooveel gezag over zijn publiek, dat het niemand in de gedachte kwam, de zaak meer of min eentonig te vinden. Men kan veilig verzekeren, dat, indien ook thans de goede traditiën onzer groote pers niet geheel verloren zijn gegaan, men dit verschuldigd is aan den overleden Moskovitischen publicist."

De hier uitgesproken lof is boven de verdenking van vleierij verheven, omdat het *Journal de St. Pétersbourg* als het orgaan van den heer Von Giers in de laatste jaren reden genoeg had om zich over Katkoff te beklagen; het heeft trouwens in de beoordeeling van Katkoff's karakter en politieke richting duidelijk getoond, dat het de leer »van de dooden niets dan goeds" niet in praktijk wenschte te brengen.

Bij al het gezag aan den naam van Katkoff verbonden, blijft het voor ons, die aan de veelzijdigheid der Westersche journalistiek zijn gewoon geraakt, een raadsel, hoe een blad zonder feuilletons, zonder kroniek, zelfs zonder *chronique*

scandaleuse, het tot een oplage van 70 à 80,000 exemplaren heeft kunnen brengen en zich op die hoogte heeft kunnen staande houden. Het is waar, de Russische lezers zijn over het algemeen niet afkeerig van hetgeen men elders »zwaren kost» zou noemen. Zeer terecht merkte het *Journal des Débats*, kort na Katkoff's dood, op: »Men zal te vergeefs in de Russische bladen een van die anekdoten zoeken, een van die woorden, welke eene openbaring zijn, zooals men in overvloed vindt in de Fransche bladen na den dood van een beroemd man. Onze geest, begeerig naar heldere en nauwkeurige bepalingen, verlangt zulke trekken, die een karakter schilderen; de Russische geest stelt zich tevreden met afgetrokken algemeenheden. Ik neem de eerste de beste phrase, waarin Katkoff's arbeid wordt samengevat in een der lofredenen, welke zijne collega's van de pers aan hem wijden; ik ontleen haar aan een belangrijk blad, dat groote toewijding voor den overledene bezat, de *Novoje Vremya* (Nieuwe Tijd), en vertaal letterlijk: »Katkoff eischte den terugkeer der regeering tot de rol, die haar toekomt, de rol van een orgaan, bekleed met macht, tot dit doel: door zijn initiatief en door zijne onvermoeide hervormende werking eene regelmatige organisatie in den staat te handhaven.» Ik heb sedert een paar dagen honderden dergelijke phrasen gelezen; zij herhalen slechts wat ik sedert tien jaren in de *Moskousche Courant* heb gelezen.» In hetzelfde artikel van het *Journal des Débats* wordt Katkoff's stijl vergeleken met dien van de proclamatiën, tijdens de Fransche revolutie door het *Comité du Salut Public* uitgevaardigd, stukken die zich onderscheidden door beschuldigingen van gebrek aan burgerzin en van verraad, tegen alle vijanden der Republiek gericht (men denkt onwillekeurig aan de *Reichsfeindlichkeit*, die de heer Von Bismarck zijnen politieken tegenstanders, zonder onderscheid, ten laste legt); het is of men Robespierre den *suspects* hoort verwijten, dat zij heulen met den buitenlandschen vijand. Hoe ouderwetsch

deze methode ook moge schijnen, in andere opzichten bleek Katkoff een kind van zijn tijd te zijn. In kennis van buitenlandsche toestanden stond hij ver boven de meeste Fransche journalisten; zijn blad is in Rusland het eerste geweest, dat een »specialen correspondent" naar het buitenland zond, en wel om in 1859 de expeditie van Garibaldi mede te maken. Katkoff en Garibaldi — *deux noms bien étonnés de se trouver ensemble*. Maar men bedenke, dat de expeditie van den beroemden revolutionnair tegen het in Rusland zoo gehate Oostenrijk was gericht.

De invloed, dien Katkoff in 1863 op de openbare meening heeft verkregen, en die hem in weinige weken tot een beroemd man maakte, is slechts te vergelijken met dien van Alexander Herzen, die vóór dien tijd met zijn *Kolokol* (de Klok) de openbare meening van het beschaafde Rusland beheerschte. Doch Katkoff's invloed heeft zich vijf-en-twintig jaren lang weten te handhaven, — natuurlijk niet steeds in dezelfde mate, en het meest in stormachtige tijden. Voor dien invloed moesten zelfs de machtigste regeeringsambtenaren, trots alle tegenstribbeling, ten slotte het hoofd buigen.

In het jaar 1865 richtte Katkoff te Moskou, met zijn ambtgenoot professor Leontjeff, eene inrichting op voor gymnasiaal onderwijs, die onder den naam van het »Lyceum van wijlen grootvorst Nikolaas" een grooten roem heeft verworven. De opening van deze school was een proeve tot verwezenlijking van de denkbeelden, die Katkoff reeds sedert jaren op het gebied van onderwijs had gekoesterd, doch die bij den toenmaligen minister Golovnin geen ondersteuning hadden gevonden. Katkoff meende, dat de revolutionnaire geest het best op de scholen kon worden bestreden. Hij gevoelde, dat wanneer het erop aan kwam, de intelligente jeugd aan de verleiding van het radicalisme te onttrekken, met kracht en geweld minder was te bereiken dan met eene volhardende

overreding en eene zorgvuldige leiding van den geest in minder gevaarlijke richting. Hij begreep, dat hier de repressieve methode voor de preventieve moest wijken. Natuurlijk kwam het niet bij hem op, de Russen te doen terugkeeren tot dien toestand van onwetendheid, waarin zij eeuwen lang zonder morren eene onteerende slavernij hadden verdragen. Zijn recept was uiterst eenvoudig: de studie der natuurwetenschappen en der moderne talen moest geheel, of althans grootendeels, worden vervangen door de studie van het Latijn en het Grieksch. Hij schreef de revolutionnaire neigingen bij het jongere geslacht toe aan de positivistische of materialistische, slechts op het nuttige gerichte strekking van het onderwijs; de studie der oude talen zou niet slechts eene uitnemende geestesgymnastiek zijn, maar tevens aan dien geest eene meer idealistische richting geven. »Met dit doel» — schreef Anatole Leroy-Beaulieu in het *Journal des Débats* — »spaarde hij twintig jaren lang geen moeite, om de jeugdige Scythen, die zich meerendeels tegen zulk een juk verzetten, te onderwerpen aan de Romeinen en aan de Grieken. Het was een zijner lievelingsdenkbeelden, dat hem geheel beheerschte, en waarschijnlijk het eenige, waaraan hij steeds is getrouw gebleven. Men kan het overdreven of naef noemen, maar zeker kwam het niet voort uit een alledaagschen geest. In elk geval was het ministerie van onderwijs het domein waar Katkoff ten allen tijde den meesten invloed behield, en was het aan hem en aan zijn vriend Tolstoi te wijten, dat het classicisme zegevierde over alle Sarmatische tegenstribbelingen. De oude letteren, die door Nikolaas als verdacht waren behandeld, kwamen onder Alexander II weder in gunst en aanzien. Cicero, Demosthenes, Livius, die nog pas als republikeinen waren verminkt of als medeplichtigen aan de omwenteling waren verbannen, werden geroepen om de gevestigde orde van zaken te helpen handhaven. Athene en Rome zagen zich uitgenoodigd, om voor den autocraat gehoorzame onderdanen te dresseeren.

»Doch ten einde het nihilisme te onderdrukken, was het niet genoeg, de oude letteren in eere te herstellen en de schoolprogramma's te wijzigen. Zóóver hadden Katkoff's illusien zich nooit uitgestrekt. In zijne worsteling met het revolutionnair instinct eindigde hij met het aanbevelen van maatregelen, die misschien praktischer, maar misschien ook minder onschuldig waren. Nadat hij de programma's der Universiteiten had laten vernieuwen, tastte hij ook de privilegiën der hoogeschoolen aan. Hij deed de rechten der hoogleeraren beperken, tegelijkertijd met die van de studenten. Dit was een der zaken, die den toorn tegen hem het meest opwekte. En, zoo als men weet, bepaalde hij zich niet hier toe. Niet slechts deed hij door Alexander III de liberale maatregelen verwerpen, die onder het ministerie Loris Melikoff door Alexander II waren ontworpen, niet slechts wist hij van den nieuwen souverein al die personen te verwijderen, die van voorliefde voor het liberalisme verdacht waren, maar hij ondernam ook een kruistocht tegen de voornaamste hervormingen van de vroegere regeering. Administratie, justitie, — alles wilde hij in autoritair zin hervormen. Hieruit is het te verklaren, dat, terwijl het treurende Rusland hem eene soort van apotheose bereidt" — Leroy-Beaulieu schreef deze woorden weinige dagen na Katkoff's dood — »menige stem door haar stilzwijgen protesteert. De waarheid is, dat zoo Katkoff in Rusland de meest populaire man was, hij er tevens misschien de meest gehate man was. Dat bemerkte hij eenige jaren geleden, bij gelegenheid der feesten ter eere van Poeschkinne gegeven. Bij het feestmaal, dat de steunpilaren der Russische letterkunde te Moskou vereenigde, waren er gasten, die weigerden, naast Katkoff plaats te nemen."

De afkeer, dien niet weinigen van Katkoff's meest ontwikkelde landgenooten van hem gevoelden, was niet slechts te wijten aan zijne verloochening van de vroeger door hem gehuldigde staatkundige beginselen, maar vooral aan de heftige

en hatelijke wijze, waarop hij zijne nieuwe beginselen dikwijls in praktijk bracht. Men wendde zich niet af van den renegaat op politiek gebied, maar van den man, wiens letterkundig eclectisme in een bekrompen exclusivisme was overgegaan. Zoo werd in de laatste tien jaren van Toergeneff's leven geen letter van dezen voortreffelijken schrijver meer in den *Roessky Westnik* opgenomen, en zelfs werd van zijn dood in de *Moskowskya Wjedomosti* met geen enkel woord melding gemaakt, als behoorde die gebeurtenis tot de *faits divers*, waarmede een ernstig blad zich niet inlaat. Tolstoi's roman *Anna Karénine* verscheen oorspronkelijk in Katkoff's tijdschrift, en met spanning verwachtten de lezers de ontkenning van het boeiend verhaal. Doch de redacteur ontdekte in het hem toegezonden handschrift eene plaats, die het nationaliteitsgevoel en de vaderlandsliefde van de Zuid-Russen in een minder gunstig daglicht plaatste, en dit was hem genoeg, om de uitgave van den roman te staken zonder eenige voorgaande waarschuwing, en zonder dat hij zich in het minst bekommerde om den toorn van den schrijver en de verontwaardiging der teleurgestelde lezers.

Jaren lang is Katkoff feitelijk minister van onderwijs geweest, ofschoon in naam een ander aan het hoofd van dit departement stond. Kort na de troonsbestijging van Alexander III werd aan Katkoff de portefeuille van onderwijs aangeboden, doch hij weigerde die, overtuigd, dat hij als publicist meer invloed kon uitoefenen, en dat de nieuwe titularis toch wel zou dansen naar de pijpen van de *Moskousche Courant*. Het optreden van den heer Deljanoff heeft die verwachting volkomen gerechtvaardigd. Maar toch heeft Katkoff zelf nog moeten ondervinden, dat zijn ijver voor het gymasiaal onderwijs hem te ver gevoerd heeft en dat zijne pogingen, om dit onderwijs voor allen toegankelijk te maken, aan het doel, dat hij zich voorstelde, niet hebben beantwoord.

Op 18/30 Juni 1887 — dus nog vóór den dood van Kat-

koff — richtte de Russische minister van onderwijs aan de curatoren der schoolarrondissementen de volgende circulaire, die als officieel stuk in de Russische Staatscourant werd opgenomen.

»Mij bezighoudende met de verbetering in de samenstelling van het leerlingenpersoneel op de gymnasia en de progymnasia, heb ik het noodig gevonden, tot deze inrichtingen geen andere kinderen toe te laten dan die, welke zijn toevertrouwd aan de zorgen van personen, die voldoende waarborgen geven, dat de kinderen tehuis aan een geregeld toezicht zullen onderworpen zijn, en dat zij voor hunne studiën over al het noodige kunnen beschikken. Zoo zullen, wanneer men waakt voor de strikte toepassing van dit beginsel, de gymnasia en progymnasia niet langer als leerlingen opnemen zoons van koetsiers, van huisbedienden, van koks, van waschvrouwen, van kleine winkeliers en van dergelijk soort van lieden, welker kinderen, met uitzondering wellicht van hen, die met buitengewone bekwaamheden begaafd zijn, niet moeten worden ontrukkt aan de omgeving tot welke zij behooren, om — zooals de ondervinding van lange jaren heeft geleerd — te worden gebracht tot minachting voor hunne ouders, tot ontevredenheid met hun toestand en tot eene stemming van verzet tegen de bestaande ongelijkheid van maatschappelijke toestanden, die toch volkomen onvermijdelijk is.

»Terwijl ik aan Uwe Excellentie de zorg overlaat, om aan de directeuren van gymnasia en progymnasia in dien geest de noodige aanwijzingen te verstrekken, komt het mij voor dat het nuttig zou zijn, indien gij hun aan het verstand bracht, dat de directeuren dier inrichtingen, bij het ontvangen van aanvragen tot plaatsing, de ouders der kinderen moeten ondervragen en inlichtingen moeten trachten te verkrijgen over de materieele en moreele voorwaarden van hun familieleven enz., opdat, indien deze voorwaarden niet aan de gestelde eischen voldoen, de toelating geweigerd worde.

Bij het formuleeren dezer weigering kan men er op wijzen, dat er andere scholen bestaan, met een veel korteren cursus dan de gymnasia en de progymnasia, en die beter overeenstemmen met de omgeving, waarin de aanvragers zijn geplaatst.

» Evenzoo, indien er onder de reeds toegelaten leerlingen mochten zijn, wier familieleven een nadeeligen invloed op hunne kameraden zou kunnen uitoefenen, is er reden om hen uit te sluiten, zonder zich te houden aan den termijn van twee jaren, in § 34 van de statuten der gymnasia voorgeschreven, of aan de formeele reglementen betreffende de straffen, — maar steeds uitgaande van het beginsel, dat de gymnasia en de progymnasia inrichtingen zijn, die toegang geven tot de universiteiten en tot de hoogste betrekkingen in den staat en den openbaren dienst, en dat men daar slechts die kinderen moet opvoeden, welker studiën goed zijn en welker moraliteit niets mag te wenschen overlaten, opdat zij mogen opgroeien tot wel opgevoede, goedgezinde jongelieden van beproefde zedelijkheid, voor wie de directeuren dezer inrichtingen zullen kunnen instaan, niet slechts tegenover hunne chefs, maar, wat meer is, tegenover hun eigen geweten.

» Ik verzoek tegelijkertijd Uwe Excellentie de noodige maatregelen te nemen, opdat, te beginnen met dit schooljaar, het schoolgeld per jaar worde gebracht op veertig roebels voor al die gymnasia en progymnasia, waar het dit cijfer nog niet heeft bereikt, even als in die, waar het bedrag van het schoolgeld nog niet definitief is vastgesteld. Deze verhooging is noodig tot dekking van de kosten der maatregelen, die ik op het oog heb om de studiën in de gymnasia en de progymnasia te verbeteren en het toezicht op de leerlingen uit te breiden.”

Het is niet bekend, of Katkoff iets heeft geweten van deze circulaire, die werd uitgevaardigd toen hij reeds aan het ziekbed was gekluisterd, dat zijn sterfbed zou worden. Zeker is

zij eene bekentenis van onvermogen, eene erkenning van het mislukken der door Katkoff zoo warm aanbevolen methode. Dit blijkt nog duidelijker uit de commentaren, waarmede de Russische *Petersburgsche Courant* de circulaire toelicht.

»Het is twintig jaren geleden" — zegt het blad — »dat in Rusland de radicale hervorming van het openbaar onderwijs werd ontworpen. De middelmatigheid der uitkomsten, door de inrichting van middelbaar onderwijs verkregen, was destijds de oorzaak, dat men het onvoldoende van het toen in zwang zijnde stelsel van onderwijs erkende, en de toevlucht nam tot een middel, in alle verlichte landen toegepast, tot het klassicisme. Men nam tot grondslag voor het programma der inrichtingen van middelbaar onderwijs" (de Russen zijn niet zoo dwaas, om de gymnasia tot de inrichtingen van hooger onderwijs te rekenen) »de doode talen en de wiskunde, en men zag in, dat deze het eenige middel waren tot voorbereiding van jongelieden, die eene hoogere opleiding verlangden. Het aantal der klassieke gymnasia en progymnasia werd spoedig aanzienlijk: zelfs opende men parallelklassen en, en om de taak der ouders gemakkelijker te maken, ging men over tot de inrichting van voorbereidende klassen. Het was dus duidelijk, dat de minister van openbaar onderwijs de klassieke opleiding beschouwde als de meest normale voor de geheele intelligente massa der bevolking van het rijk.

»Naar de laatste maatregelen te oordeelen, die door het zelfde ministerie genomen zijn, mag men gelooven, dat de inzichten van het departement op dit punt zijn gewijzigd. In plaats van zijne zorgen te wijden aan de vermeerdering van het aantal jongelieden, die eene klassieke opleiding moeten ontvangen, heeft het bevolen de voorbereidende scholen voor de gymnasia te sluiten en laat het, in eene onlangs uitgevaardigde circulaire, uitkomen, dat het goed zou zijn, indien een deel der jeugd van de klassieke scholen werd verwijderd, om naar andere inrichtingen van onderwijs te worden gezonden.

De circulaire voorziet, als gevolg van dit stelsel, de opheffing der parallelklassen, en zelfs de verandering van een zeker aantal gymnasia en progymnasia in scholen van een ander type."

Heeft men het vertrouwen verloren in de klassieke opleiding? Zeker niet — zegt de *Petersburger Courant* — anders zou men niet den toegang tot de universiteit uitsluitend voor leerlingen van gymnasia hebben opengesteld. Maar het blad meent, dat de ijver, waarmede men in Rusland het stelsel der klassieke opleiding heeft toegepast, »enormiteiten" heeft voortgebracht. Er zijn op die scholen vele leerlingen, die er niet te huis behooren en voor wie eene klassieke opleiding overdaad is. Dat komt van de onbevoegdheid der ouders om te beoordeelen wat voor hun kroost dienstig is. Daarenboven is er groot gebrek aan leeraren: men heeft zelfs onderwijzend personeel uit Bohemen en uit de Oostzee-provinciën, achtenswaardige lieden ongetwijfeld, maar die van de Russische toestanden en levensvoorwaarden al even weinig wisten als van de Russische taal, en dus slechte paedagogen moesten zijn.

Ziedaar Katkoff's beginsel onmachtig gebleken. De klassieke vorming moge op de jeugd het *emollit mores nec sinit esse feros* van toepassing maken, zij vormt hen niet tot »goedgezinde" staatsburgers, — en dat schijnt hoofdzaak te zijn. Het blijkt dat »de jonge Scythen," die op de schoolbanken met Latijn, Grieksch en wiskunde werden opgekweekt, al evenzeer van den boom der kennis des goeds en des kwaads hebben gegeten, alsof zij waren grootgebracht met natuurwetenschappen en moderne talen, Cicero en Horatius, Xenophon en Homerus, met Euclides als onmisbare aanvulling, schijnen op de zonen van »koks, koetsiers en waschvrouwen" eene even verderfelijke werking te hebben als Moleschott, Büchner, Darwin, Rousseau en Heine, die naar Russische regeeringsopvatting de lievelingslectuur der *Realschüler*, der hogere-burgerscholieren uitmaken.

Het zou eene dwaasheid zijn te beweren, dat er in die klachten niets gegrond is. Ook in andere landen — niet het minst in het democratische Frankrijk — klaagt men er over, dat de scholen ter voorbereiding voor het hooger onderwijs werden bezocht door tal van jongelieden, die verstandiger zouden doen en zich zelve en hunne betrekkingen menige teleurstelling besparen, door zich voor een ambacht, of voor eene betrekking in eenig vak van nering of nijverheid te bekwamen. Maar men mag niet uit het oog verliezen, dat de middelklasse, de burgerstand, eigenlijk in Rusland nog bijna geheel moet worden geschapen, grootendeels uit de vroegere onderhoorigen, voor een klein deel uit den lageren adelstand, die na de opheffing van vroegere privilegiën genoodzaakt is de handen uit de mouw te steken. Zoo ergens, dan zou dus in Rusland het »dwingt hen om in te gaan" boven de poorten der inrichtingen van middelbaar en hooger onderwijs moeten worden geschreven.

Katkoff's werkzaamheid op het gebied van het onderwijs had hare bij uitstek politieke zijde in die deelen van het groote czarenrijk, waar het Russisch nog niet de taal van het volk, althans nog niet de taal voor alle rangen en standen was geworden. Dit was vooral het geval in Polen en in de Oostzee-provinciën. De achtereenvolgende ukasen, welke in die streken het gebruik van de Poolsche en de Duitsche taal steeds meer beperkten, zijn zoo al niet door Katkoff geïnspireerd, dan toch geheel in zijn geest en in overeenstemming met zijne wenschen uitgevaardigd. De strijd om de school bracht hem het eerst in conflict met de Duitsche elementen, die zoo lang in Rusland een grooten, soms zelfs een alles beheerschenden invloed hebben uitgeoefend. Het is volkomen onjuist, Katkoff voor te stellen als bevooroordeeld tegen al wat Duitsch is, en nog onjuister hem een bewonderaar van Fransche zeden en denkwijze te noemen. In zijne eerste periode

als publicist heeft hij aanleiding gegeven, om als Anglomaan verdacht te worden gemaakt; later echter heeft hij tegenover alle vreemde natiën en vreemde beschavingen het nationaal-Russisch standpunt gehandhaafd. Dat hierdoor de Duitschers in Rusland het meest te lijden hadden, was slechts het gevolg daarvan, dat zij door hun aantal en door hun veeljarige werkzaamheid voor Rusland gevaarlijker waren dan indringers van eenige andere nationaliteit. Wil men dit door een Duitscher zelf hooren erkennen, dan leze men het in vele opzichten merkwaardige boekje, dat de redacteur der Berlijner *Nationalzeitung*, F. Dernburg, 1885 onder den titel »*Russische Leute*» heeft uitgegeven. Toen de schrijver Moskou bezocht, zeide een daar gevestigd, als Rus genaturaliseerd Duitscher tot hem: »Wij zijn hier reeds met eene aardige hoeveelheid Duitschers bijeen, maar sedert de Russische regeering eene premie heeft gezet op iederen Duitscher, die over de grenzen komt, neemt ons aantal steeds toe.» — »Eene premie?» — vroeg Dernburg — »hoe bedoelt ge dat?» — »Wel, die betaalt de administratie der invoerrechten. Onze voortbrengselen worden niet meer toegelaten, en nu komen wij zelve en fabricceeren hier nog veel voordeeliger... Natuurlijk loopen wij den Russen reeds lang over de hand. Zij denken, dat wij nog meer kunnen doen, dan werkelijk het geval is — het is ongeloofelijk, wat men hier al van een Duitscher verwacht. Maar al schreeuwt men nog zoo hard tegen ons — wanneer men een betrouwbaar persoon noodig heeft, die zijn zaken goed verstaat, dan moet men toch weder bij de Duitschers komen.... Dat hindert de Russen, want zij zijn eene groote natie, en weten dit zeer goed. Maar zij moeten tusschen twee zaken kiezen: — of zij moeten Europeanen blijven, en dan hebben zij ons noodig in het leger, in de regeering, in handel en nijverheid, of zij maken eene zwenking naar Azië, en dan — goeden nacht Rusland!»

Katkoff's bestrijding van de Deutsche elementen in Rusland

heeft eerst langzamerhand den scherpem vorm aangenomen, waardoor zij zich in de laatste jaren onderscheidde. Beter dan Aksakoff verstond hij de kunst om, den schijn der zelfstandigheid bewarende, met zijn keizerlijken heer en meester in alle opzichten samen te gaan. Was hij soms een paar schreden vooruit, dan wist hij zeker, dat hij op den ingeslagen weg zou worden gevolgd. Daarom was hij onder de regeering van Alexander II een zeer gematigd protectionnist, terwijl Aksakoff toen reeds het Russische rijk met eene soort van Chineeschen muur wilde omgeven; daarom wachtte hij zich gedurende de regeering van dien monarch, die met de Duitschers gaarne op een goeden voet bleef, voor al te heftige aanvallen op de zelfstandigheid der door en door Duitsehe Oostzee-provinciën. Ofschoon de *Moskowskya Wjedomosti* zich gedurende de eerste helft van de regeering van Alexander II nog niet veel met buitenlandsche politiek bezighield, trok zij in het constitutionneel conflict van de jaren 1862 tot '64 ijverig partij voor de Russische regeering. Natuurlijk stond toen reeds de »bevrijding" van de Christenen in het Balkanschiereiland op Katkoff's programma, en in de propaganda voor dit denkbeeld werd hij door Ignatieff warm ondersteund, ofschoon hij zich niet, zooals zoovele anderen, verlustigde in droomerijen en phantasieën over een groot slavenrijk. Gedurende den Fransch-Duitschen oorlog van 1870—71 wist hij zijne sympathieën en antipathieën nog genoeg te verbergen, om de destijds door Rusland aangenomen neutrale, dat wil zeggen, voor Duitschland gunstige houding, goed te keuren. Toch had Katkoff's blad vóór den oorlog — in Februari 1870 — in volkomen overeenstemming met de gansche overige Russische pers, eene alliantie tusschen Rusland en Frankrijk aanbevolen als het eenige middel, waardoor de Oostersche quaestie in een voor de eerstgenoemde mogendheid gunstigen zin zou kunnen worden opgelost. En toen de Pruisische prins Friedrich Karl in het voorjaar van 1873 te Moskou was en

daar een bezoek bracht aan Katkoff's lyceum, verzekerde de groote publicist den vorstelijken bezoeker, dat hij nooit een vyand van Duitschland was geweest, en dat hij Bismarck's politiek alleen had bestreden, omdat hij meende, dat de belangen van een groot en machtig Duitschland niet met die van Rusland in overeenstemming konden worden gebracht. Van Duitsche zijde heeft men die verklaring huichelarij genoemd; ons komt zij voor, in geen enkel opzicht strijdig te zijn met den gang van Katkoff's politieke evolutie. Immers zelfs na het sluiten van het traktaat van Berlijn zien wij den Moskouer publicist op den besten voet met de Pruisische regeering.

Die oorlog was voor een goed deel te wijten aan het stoken en drijven van Katkoff en diens geestverwanten. Zij werden niet moede van te herhalen, dat de bevrijding der Balkanvolkeren niet slechts op zich zelf een schoone en eervolle taak was, maar dat een met dit doel ondernomen oorlog ook den nationalen geest in Rusland zou aanwakkeren. Tegelijkertijd betoogde Katkoff, dat het zich steeds op bedenkelijker wijze openbarende nihilisme een uitheemsch product was, en dat het in Rusland geen vruchtbaren bodem meer zou vinden, wanneer het gansche volk zich met den czar vereenigde in de vervulling eener bij uitstek nationale taak. Met grooten tegenzin gaf Alexander II toe. Het begin van den oorlog was ongelukkig; millioenen werden uitgegeven en stroomen bloeds werden vergoten, zonder dat de Russen op de zoozeer geminachte Turken eenig noemenswaardig voordeel konden behalen. Eerst aan de romantische dapperheid van Skobelev en het ongeëvenaard beleid van Todtleben gelukte het, den tegenstand der Turken bij Plevna te overwinnen en weinige maanden later den sultan het traktaat van San Stefano af te dwingen.

Men weet, dat het traktaat van Berlijn dat van San Stefano heeft vervangen, en aan Rusland bijna al de voordeelen heeft

ontnomen, die het van een kostbaren en bloedigen strijd meende te mogen plukken. Sedert eenigen tijd schijnt aan de Russische pers het wachtwoord te zijn gegeven, dat deze teleurstelling op rekening van Duitschland moest worden gezet, en dat Rusland, na in 1870 door zijne neutraliteit den zegepraal der Duitsche wapenen te hebben mogelijk gemaakt, nu alle reden had om zich over de ondankbaarheid van Duitschland te beklagen. Maar in 1878, tijdens het congres te Berlijn, schreef Katkoff in zijn blad: »Wij treden te Berlijn op met een afgewerkt programma, en dat programma is te Londen vastgesteld. Al onze concessiën werden gedaan ter wille van Engeland en niet van Duitschland. Daarentegen heeft zich vorst Bismarck in alle nog onbesliste vraagstukken steeds aan onze zijde geschaard.» In 1878 was dus voor Katkoff — althans voor de lezers van zijn blad — de heer Von Bismarck de »eerlijke makelaar», die zelfs den Russischen cliënt met bijzondere voorkomendheid behandelde.

Doch die stemming zou niet lang duren. Onder den invloed van Gortschakoff, die een voortreffelijk gebruik wist te maken van de teleurstelling van den czar, nam de Russische politiek steeds meer eene anti-Duitsche richting aan, en in 1879 beantwoordde de heer Von Bismarck deze openlijk vijandige houding door de bekende alliantie met Oostenrijk te sluiten.

Eerst met de troonsbestijging van Alexander III, wiens afkeer van al wat Duitsch is sedert jaren bekend was, werd Katkoff ontslagen van den dwang, dien hij zich onder den vorigen czar had moeten opleggen. Tusschen den tegenwoordigen czar en Katkoff bestonden reeds lang betrekkingen van zeer intiemen aard, hetgeen niet verwonderlijk is, wanneer men bedenkt, dat Alexander III reeds als kroonprins ijverde voor het nationaal-Russisch streven. Het is bekend, dat graaf Peter Schuwaloff, als hoofd der geheime politie, eene uitgebreide correspondentie heeft ontdekt tusschen den

toenmaligen troonsopvolger en den redacteur van de *Moskousche Courant*.

»De door Katkoff in de laatste jaren aanbevolen staatkunde» — zoo schreef de *Frankfurter Zeitung* kort na den dood van den grooten publicist — »bestond in het weren en verwijderen van alle Duitsche elementen uit Rusland, in het heffen van hooge, met verbodsbepalingen gelijkstaande invoerrechten, en in het voorbereiden eener alliantie met Frankrijk, tot uitvoering van Rusland's veroveringsplannen in het Oosten, die door Oostenrijk steeds zijn bestreden. Die politiek komt geheel overeen met de zienswijze van den tegenwoordigen czar, maar toch mag men aannemen, dat de Moskouer publicist den Russischen autocraat in den laatsten tijd herhaaldelijk lastig is geworden, en dat hij al te onvoorzichtig is opgetreden en het prikkelbaar zelfbewustzijn van den czar dikwijls niet genoeg heeft ontzien. Overigens zal het ook in het vervolg niet ontbreken aan vertegenwoordigers van de staatkunde, die Katkoff zoo krachtig heeft aanbevolen en welker onvoorzwaardelijke toepassing Rusland vroeger of later tot gevaarlijke avonturen moet brengen. Katkoff is heengegaan, maar Pobedonoszeff is gebleven.»

De *Frankfurter* heeft hier klaarblijkelijk het oog op de veelbesproken Fransch-Russische alliantie. Is Katkoff daarvan inderdaad een voorstander geweest?

Katkoff was tegelijkertijd de onvermoeide kampioen voor de uitsluiting van al wat buitenlandsch was van Russischen bodem, en voor de uitbreiding van Rusland's grondgebied, ver over de grenzen van het reeds zoo reusachtige rijk. Hij was niet zooals velen, die onder den invloed van een *idée fixe* verkeerden, blind voor den aard van de taak, die hij door zijn souverain wenschte vervuld te zien. Hij begreep volkomen de beteekenis en den omvang van den tegenstand, waarop Alexander III zou stuiten, indien hij aan de Panslavistische theorieën eene practische uitdrukking wilde geven. Hij wist

volkomen goed, dat die theorieën niet konden worden toegepast zonder Rusland in conflict te brengen met Turkije, met Oostenrijk en met Duitschland, — om van Engeland niet te spreken. Wat hem een doorn in het vleesch was en eene reden van voortdurende ergernis, was de dwang, dien Rusland's buitenlandsche staatkunde zich moest opleggen door den schijn te eerbiedigen van eene vriendschap tusschen de kabinetten van St. Petersburg en van Berlijn. Katkoff was schrander genoeg, om het plan van vorst Bismarck te doorgronden; hij zag in, dat de Deutsche rijkskanselier, met zorgvuldige inachtneming van de diplomatische vormen, steeds Rusland's wenschen en belangen dwarsboomde. Maar boven alles achtte hij de vriendschap van Duitschland, welgemeend of niet, voor Rusland een gevaar.

Vandaar de onophoudelijke conflicten tusschen den invloedrijken publicist en den minister van buitenlandsche zaken Von Giers, die de gevaren eener Duitsch-Oostenrijksche alliantie meende te kunnen bezweren, door officieel met Duitschland goede en — zooals men in troonreden pleegt te zeggen — vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden. Deze diplomatie stuitte Katkoff, die zich herbemde den moed zijner overtuiging te hebben, niet weinig tegen de borst, niet het minst omdat hij meende, dat het samengaan met Duitschland den czar meer of minder werd opgedrongen. »Hij had iets doctrinaires» — schreef de officieuze Russische *Nord* kort na zijn dood — »en daardoor eenige overeenkomst met mannen als Guizot en de Broglie. Zijn karakter en zijn geest waren verheven en rechtschapen, maar misten buigzaamheid; zijne wijze om de zaken te bezien, was in zeker opzicht eenzijdig. Hij wilde geen rekening houden met de veelvuldige phasen, welke politieke vraagstukken doorloopen. Wanneer hij meende gelijk te hebben, dreef hij dadelijk de consequentiën tot het uiterste, even als hij bereid was tot iedere opoffering, om zijne overtuiging te doen zegevieren. Tot het ontzien van

anderen, tot het sluiten van compromissen, dat het essentieele der diplomatie uitmaakt, kon hij slechts ongaarne besluiten. Vandaar zijne hartstochtelijke en dikwijls onbillijke aanvallen op hen, wier plicht en roeping het is, met beleid en op verzoenende wijze te werk te gaan. Den zedelijken mensch in hem kon men geen verwijt maken; hij had een groot hart, eene volmaakte rechtschapenheid, eene edelmoedige natuur, eene nauwgezette eerlijkheid en geenerlei eerezucht. Zijne loopbaan is het beste bewijs van de hoogte, tot welke buitengemeene talenten en eerlijkheid het kunnen brengen in dat Rusland, dat hij aanbad, en waarvan hij de incarnatie zag in den souverain, het hoofd en den eersten dienaar des vaderlands, den oppersten bemiddelaar van alle belangen, den bevorderaar van alles, wat den Russischen aard gelukkig en sterk kan maken."

Dit alles klinkt zeer schoon, — maar er is eene keerzijde aan de medaille. » Van den gewonen gang der politiek had Katkoff geen besef; hij toonde zich daarin ongeduldig, zelfs onvoorzichtig. Hij was de man eener crisis, de man voor de groote oogenblikken van het nationale leven, en in dit opzicht kan men zeggen, dat hij zijn uur, een onvergelykelyk uur heeft gehad."

Was het *le coup de pied de l'âne*, dien het orgaan van den heer Von Giers den overleden patriot toediende, toen het zijne lofrede besloot met het verwijt, dat Katkoff zijn tijd had gehad? Wij gelooven het niet. De opmerking is volkomen juist. Katkoff stelde eischen, die met de levensvoorwaarden van een diplomatiek verkeer geen rekening hielden. Hij verkondigde zijne theorieën op nationaal en internationaal gebied, als of een enkel woord van den autocraat aan de Newa genoeg zou zijn geweest, om den uitgesproken wensch tot werkelijkheid te maken. Zulk eene taal vond weerklank bij het volk, weerklank misschien ook bij den heerscher, maar de diplomatie wist al te goed, hoe groot het verschil

was tusschen het willen en het kunnen. Voor den journalist, die den czar voortdurend memoriën toezond over de politieke vraagstukken van den dag, bestonden de hinderpalen niet, die de bewegingen der praktische staatslieden aan banden legden.

Een enkel voorbeeld moge dit ophelderen. Niet lang voor zijn dood schreef Katkoff aan een Iersch revolutionnair een brief, waarin de volgende woorden voorkwamen: »Het verheugt mij te vernemen, dat de Ieren hun dynamiet-program hebben opgegeven, want ik houd dit in de gegeven omstandigheden voor onpraktisch; maar ik ben van ganscher harte voor eene gewapende omwenteling in uw land. Doch alleen zult gij weinig kunnen uitrichten; met ons kunt gij alles. Wij hebben uwe hulp noodig, even als gij de onze noodig hebt. Gij kunt eene verrassende afleiding in Ierland veroorzaken, terwijl wij aan de poorten van Indië kloppen.» En na het overlijden van den Russischen publicist zonden de Ieren te Parijs een schrijven van rouwbeklag aan Katkoff's weduwe, waarin onder anderen te lezen stond: »Katkoff heeft tijdens zijn leven nooit nagelaten, zijne sympathie voor de Ieren uit te drukken; in woord en geschrift heeft hij onze onafhankelijkheidsrechten verdedigd, en zoowel openlijk als in het geheim ons nationaal streven aangemoedigd. In aanmerking nemende, dat Katkoff bezielde was met een edelen haat tegen Engeland, Ierland's meest verbitterden vijand, spreken wij, te Parijs bijeengekomen Ieren, ons diepste leedwezen uit over het verlies, dat Rusland heeft getroffen en zenden wij aan de weduwe en de Moskouer *Wjedomosti* de uitdrukking onzer deelneming.» Men weet verder, dat de ontevreden Indische vorst Dhuleep Singh, die aan de grenzen van Indië een opstand tegen het Engelsche gezag in het leven tracht te roepen, door Ieren met Katkoff in kennis is gebracht; even als met dezen oproerigen onderdaan heeft Katkoff met de revanche-lustige Franschen onderhandeld, als vertegenwoordigde hij de Russische regeering.

Zoo kon het ook voor Katkoff geen bezwaar hebben, zijnen landgenooten een samengaan met Frankrijk als den noodzakelijken weg tot oplossing der internationale moeielijkheden voor te stellen, al had hij geenerlei sympathie voor de republiek en voor hare regeering, en allermint voor de radicalen en de intransigenten, die na zijn dood een rouwmisbaar maakten, als had Frankrijk zijn besten vriend verloren.

Wellicht zou de toenadering tusschen Rusland en Frankrijk, tegen welke de heer Von Bismarck thans door de alliantie tusschen Duitschland, Oostenrijk en Italië zulk een machtigen dam heeft opgeworpen, reeds een voldongen feit zijn, of althans nader aan hare verwezenlijking zijn gekomen, zoo Katkoff in het leven ware gespaard. Doch reeds in het voorjaar van dit jaar vertoonden zich bij hem de eerste bedenkelijke verschijnselen van de kwaal, die hem ten grave zou slepen: maagkanker, gepaard met leveraandoening. Bij het scherpe conflict, tusschen hem en den minister van buitenlandsche zaken Von Giers gevoerd, — een conflict, dat de czar, wiens sympathieën aan Katkoff verzekerd waren, te vergeefs beproefde bij te leggen, toonde hij zich de onvermoeide publicist nog in al de onbuigzaamheid van zijn wil. Kort daarna werd hij bedlegerig. Na een smartelijk lijden van ettelijke weken blies hij op zijn landgoed Znamenskoi in de nabijheid van Moskou den laatsten adem uit. Tot het laatste oogenblik stond hem zijne getrouwe echtgenoot ter zijde, eene Kaukasische van afkomst wier vader vóór Katkoff redacteur der Moskouer *Wjedomosti* was geweest, en die haren man gedurende een dertigjarig huwelijk een aantal kinderen schonk, en niet slechts den strijd des levens, maar ook den politieken strijd met hem had gestreden, zoodat zij, na zijnen dood, voorloopig de leiding van zijn blad op zich kon nemen.

Katkoff's begrafenis was eene schitterende hulde aan de voortreffelijke eigenschappen van den schrijver en den patriot. Treffender dan alle officieele demonstratiën was de houding

der nederige vrienden van den doode. De zeters van Katkoff's blad en de boeren, van zijn landgoed te Zamenskoi lieten zich de eer niet ontnemen, om zelve zijne lijkstaf, dertig kilometers ver, op hunne schouders naar Moskou te dragen, terwijl van alle zijden de bevolking toestroomde, om den hooggeachten doode de laatste eer te bewijzen. »Zij die de verschillende episoden dezer lijkstaatsie hebben bijgewoond» — schrijft de *Nord* — »konden nauwelijks zeggen, wat op hen den diepsten indruk had gemaakt: het voorbijtrekken der processie met haar toortsen en lantaarns en haar godsdienstige gezangen langs den door dichte wouden omzoomden weg en tusschen phantastisch door de maan verlichte boomen, of wel de intocht te Moskou in tegenwoordigheid van eene onafzienbare menschenmassa. Zeer indrukwekkend was ook de godsdienstplechtigheid in de groote zaal van het door Katkoff gestichte lyceum. Hier zag men den heer Deljanoff, minister van openbaar onderwijs, vorst Dolgoroucki, gouverneur-generaal van Moskou, den burgemeester en de leden van den stedelijken raad, graaf Scheremetieff, den adelsmaarschalk der provincie, de vertegenwoordigers van talrijke maatschappijen en openbare instellingen, naast vele bekende en hooggeplaatste personen uit St. Petersburg en andere steden van het land. Noch de regen, noch de modder hadden de menigte verhinderd zich samen te pakken in de straten, door welke de lijkstoet moest trekken om zich naar het op twee uren afstands van de stad gelegen klooster van St. Alexis te begeven. Toen men na de begrafenis en de toespraken nog een lijkdienst wilde vieren, en de menigte bespeurde, dat de zangers reeds waren vertrokken, hief zij zelve de sombere liederen aan. . . Velerlei instellingen, maatschappijen en stedelijke besturen hebben gemeend, de nagedachtenis van den grooten patriot niet beter te kunnen eeren, dan door het stichten van beurzen voor scholen en voor inrichtingen van liefdadigheid, een eerbewijs, dat trouwens in Rusland zeer algemeen is.»

Een groot patriot, — ziedaar zeker de beste samenvatting van Katkoff's leven en streven, de meest juiste uitdrukking van zijne persoonlijkheid, de oplossing van veel, wat in zijn ontwikkelingsgang raadselachtig schijnt. De overgrootte meerderheid van hen, die door studie en levenservaring worden gedrongen, om de overtuigingen hunner jonge jaren te verloochenen, volgt eene richting tegenovergesteld aan die van Katkoff's geestelijke ontwikkeling. Die meerderheid zal zich zelve gelukwenschen met den moed, dien zij toonde, door oude vooroordeelen als onnutten ballast over boord te werpen, en maar al te gereed zijn, om bij hen, die de liberale beginselen op staatkundig, maatschappelijk en kerkelijk gebied voor conservatieve en reactionnaire verwisselen, beginselloosheid, oneerlijkheid, zelfzucht, kortom eene gansche reeks van onedele motieven te onderstellen. Ook over Katkoff is zulk een liefdeloos — en laat ons tevens zeggen, zulk een bekrompen en oppervlakkig oordeel dikwijls uitgesproken. Naar het ons voorkomt, ten onrechte. Katkoff heeft zich steeds afgevraagd, wat voor zijn land het ééne noodige was. Als kind van zijn tijd is hij begonnen met de toepassing van Westersche recepten ter genezing van Oostersche kwalen, en heeft hij in naam van een meer of minder philosophisch liberalisme de ultra-orthodoxe autokratie bestreden. Doch voor de consequentiën van de leer is hij teruggedeinsd, vooral toen hij meende te zien, hoe het in praktijk brengen daarvan het bestaan van Rusland's nationale zelfstandigheid en nationale levenskracht bedreigde. Men mag het betreuren, dat zooveel werkkraft, zooveel volharding, zooveel talent in dienst is gesteld van eene richting, die onze tijd met één woord als reactie aanduidt, maar men heeft niet het recht om den man, die met volle overtuiging tegen den stroom oproeide, zijne achting te onthouden. Wij gelooven niet, dat het Rusland's bestemming is, om eene meer Aziatische dan Europeesche natie te worden, en geven dus toe, dat Kat-

koff zijn vaderland op den weg eener logische, en dus ten slotte onvermijdelijke ontwikkeling heeft tegengehouden. Maar wij achten het niet onmogelijk, dat die werkzaamheid, ook van een geheel objectief standpunt beschouwd, hare goede zijde heeft gehad. Wij hebben er in dit opstel bij herhaling op gewezen, dat Rusland in gansch exceptionneele toestanden verkeert, en dat men op een land, waar de eigenlijke burgerstand nog ontbreekt, den Westerschen maatstaf voor het nuttige en noodige niet mag toepassen. Die overweging is bij Katkoff eene overtuiging en een beginsel geworden, en is gedurende de laatste dertig jaren het richtsnoer geweest van al zijne handelingen, ook toen hij nog slechts aarzelend, den machtigen invloed van den Russischen alleenheerscher ontziende, zijn eigen weg bewandelde.

De eerbied voor Katkoff's overtuiging neemt niet weg, dat wij zijn verdwijnen van het tooneel eer als een geluk dan als een ramp voor zijn vaderland beschouwen. Hij heeft zijn tijd gehad en zijne rol uitgespeeld: voor een karakter als dat van Alexander III zou zijn invloed op den duur wellicht al te gevaarlijk zijn geworden. De tijd zal moeten leeren, of die invloed een blijvende is geweest. Voor het oogenblik echter zijn vriend en vijand het daarover eens, dat hij het met zijn vaderland goed gemeend heeft en aan de bevordering van hetgeen hij Rusland's belang achtte zijn gansche leven heeft gewijd.

November 1887.
